

«مفصل»

تاریخ قوم تورکی

مؤلفی:

حسن عطا بن ملا محمد العبشی

۱۳۲۷ سنه
۱۹۰۹ م

اؤفا، «شرق» مطبعهسى .

У Ф А.

Электро-типография „Восточная Печать“.

1909 г.

مؤلفى طرفىدىن

مؤلفىلر ومصنفلر اثرلرنىڭ بىخىملىك ئىلمىنى قومى-مىلىتى
ويا عموم آدم اوغلىرى ايچون، درجه لىرىنە كورە «فائىدەلى» -
(مفيد)، «كركىلى» - (مهم)، «بىك كركىلى» - (اهم)، «انسز چاره
يوق» - (ضرور ولايدمنه) دىە بىلورلىر. كوپ وقت بونى كورستور
گە واىبات ايدىركادە طرورشورلىر. درسىتىندە «علم» - «بىك
وبىلمك» اولدىغىدىن اوزىنە گنە قاراغاندە هيچ قاىوسى فائىدەسىز
وكر كىز دىگىلىر. «بىيا-كانلىر ايله بىلمكانلىر برابر اولورمى»، «؟» هر
نرسەنى بىلماودن البته بىلو آرتقىر». «علم ياقىتىلى» - (نور) بىلماو
قارانغىلىق (ظلمت) در». يالغز بىر شرطى، واردركە تحصىلىندە كر
كللىكى جەتتىدىن تىرتىبىنى رعاىە واورىندە استعمال ايدىلمك لازىمىر.
بونلىر ايسە هيچ كىمنىڭ انكار ايتىدىكى بىك ايسكى حقىقتىلردىر.
اما «علم» بىك كوپ تورلى اولدىغى كى قوملىر-مىللىر و بونلىرىڭ
علملىركا احتىياج نىسبىتىلرە شول قدر تورلى، تورلىدىر. زمان و احوال
آلىشئوى ايله دە بونىسبىتىلر آلىشئەلر: بىر زمان و بىر احوال تىلاوى بو
يىنچە «فائىدەلى» درجەسىندە اولان «علم» ايكىنچى زمان و ايكىنچى احوال
تىلاوى بونىنچە «ضرور» درجەسىنە كوتارىلور، كىرەس-نچە
هم اولور.

بىن دە مؤلفىلر كىن اوشىو اثرمدە، و بونلىڭ يىڭاغىنە باصدىرلىش
مختصرندە بىخىملىك تارىخى علمىنى قومارنىڭ سلامت و سعادىتىنى ايچون
بىك كرك و ضرور دىە بىلەن، هم آنلىر (مؤلفىلر) عادىتتە اياروب

بونی کورساتورکا و اثبات ایدرکاده طر وشامن. ایتلمشدر اوستنه
بو اورندهینه بر ایکی سوزایتوب، آچیقراق کورستور ایچون بر
مثال هم کلتوره من: شویله که اوسکوچی لر (نباتات) ننگ ترک یاشاو
(حیات ونما) لرینه توپراق، تامر، کاوده، تارماق، پپراق، صو
لازم اولدیغی کبی هوا ایله قیاشک لازم و لابمنه در. اولگیلرننگ
لزومی آزغنه کورو و صناو ایله معلوم اواسده صونکغی
لیری (هوا ایله قیاش) ننگ لزومی اول قدر ییکل بیلنمای
بلکه بایتاق علم و تجربه صوکنده غنه بیلنه در.

ایند، بزلرده بر زمانغه کیلوب یتدوک که بو زمانده «علم» لردن
بعضری ملتیر قوملرننگ ترک یاشاو لرینه بیگرا که لازم و لاب منه
اولب اورلمشدر. بونلردن بعضیلریننگ لزومی آز کورو و صاناو
ایله ده بیلنه در. اما بعضیلری بایتاق علم و تجربه و صناو ایله گنه
بیلنمشدر. قوملرننگ سلامت و سعادت لرینه هوا ایله قیاش نسبتنده
ضرور و لاب منه اولان «علم» لردن بریده اوشبو تاریخ علمیدر.

تاریخ علمی ننگ لزومی و ضرورتی اوشبو درجه ده ایدو کی
بیک ایسکی زماندن بیرلی علم اهل لرینه اوزاق صناو و تجربه
صوکنده شکسز بیلنه کلمشدر. شوننگ ایچون تاریخ علمی اوزی ننگ
اوستدن کورنوینه قارامای بیک ایسکین بیرلی تورلی قوملرننگ
الوغ عالمرینی اوزی ایله شغللننره کلمشدر. اوشنداق اهل
اسلام نیکه امام و محقق و علامه عنوانلرینی آلمش، بتون عالمکا
آثارلری ایاه مشهور اولمش الوغ عالمری ونهایتسز کوب
مؤلفلری بیک ایسکی زماندن اوشبو یسکا وقت لرغه قدر

تاریخ ایله شغلنمشلردر. بر، اسلام علماسی اوشبو عصرمه قدر تورلی
تیلده ایکی بلگه قریب تاریخ کتابی یازمشلردر. بونئن اوستون تا
ریخ، دین و تهذیب اخلاق ایچونده ضرور ولاید منه اولدیغئن کتب
سماویه لرده هم بایتاق بولوب کچمش احوال (تاریخ) یازلمشدر.
تاریخ علمی ایسکین بیرلی اوشبودرجه ده ایکان، نه سببندر
بزم قومز- ملتز (روسیه تورکلری) ایچنده بو کونکا قدر اوزینه
تیوشلی اورننی آلا آلامشدر. تورک تیلنده تاریخ بیک آریازلمشدر.
صونکغی زمانلرده ایسه حکایت و امثال درجه سینه قدر ایندریلوب
بولردن آیرلماس بر حاله دوندیرلمش؛ بونلغ ایله شغلنمکده
علماغه یاقشماس بر اش حساب ایدلمشدر. بو سببندر صنم، تربیه
حسبلی بونلغ ایله شغلنمک بگاده لایق دگل ایمش. ئله قایچان
اولب بتکان ایسکیلر، اوتب کیتکان زمان لر حالنی تفتیش ایله
عمر عزیز ضایع ایتمک هیچده تیوشلی دگل ایمش کی کوب
نصیحتلر ایتمش ایدم. درسدننه بتماس توگانماس ایسکی کتابلر،
ایسکی اثرلر ایله اشتغال، و آنلره یقینراق اشنا اولمق ایچون تورلی
تیلده بیک کوب و بیک کوب جلدلی کتابلر اوقمتی، صرف ایدلمش
وقت، توگلمش کوز نورینه نسبت بونلردن آلمش، تاریخ ملیمز
ایچون کرکلی معلومات آز و بعضسندن بر دریادن برتامچی نسبتند
اولمق، بنی خلیجانغه کلتورور، جانمنی حسرتلندرور ایدی. اوشنداق
بیک الوغ تاریخ یازار ایچون صرف ایتمشی اون ایکی یل
عمرینی کوبسنمشلرنی کوردیکمه، بزم کچراک گنه تاریخ یازار
ایچونده بوندان آرتغرراق عمر عزیز صرف اینمک ینه بفرمنی

ياندورور، قانمنى قايناتور ايدى.

يالغز يوقايرده ذكر ايدلگانچه اسلام علماسندن (ايسكى ويكنا) بىك الوغلىرى (* بو علم (تارىخ) ايله شغللننوب، آنلرنكده يونان قبط، هند، فارس، يهود، فرنك، چين لسانلرنده يازلامش كتابلر دن استفاده ايتمش اولقلىرى، بعضيلرنك بىر تارىخ يازار ايچون يكرمى بيشار يىل عمر صرف ايتمش اولولرى، بىكايغش اورنك اولب بنى جواتلر ايدى. بو آز آز معلوماتلر، بىرى ياننه بىرى كلكده بايتاق احوالمنى آچولرى، وبوبرر برر تامچى لىر بىرى ياننه بىرى ييولكده قومز ملتمز يوزينه ياغلمش پچراقلرنى يوارغه يتار قدر اولوى، همه تچقان اولوى كىيى ضعيف ضعيف نورلر برگا قوشك قلر نده قومز - ملتمز نك اصل تامرلرينه وباشقه احوالرينه قابلانغان قارا نغولقنى يبارور وياقتور تور قدر اولوى حقيقت! بنى شاداندورور وغير تمنى ده آرتدور ايديلر.

كىدچه گى كون قومز - ملتمز قارامقنده حكايات و افسانه لىر و كركماس سانلماش «تارىخ» نك تيز كوندن كركلى «علم» و «فن» سانله چغنى، (علامتلرى كورنديكى ايچون) قوتلى اميد ايدر ايدم. درستند نه تيز كوندن تارىخ! تارىخ كرك! ندىلرى و طلبلىرى ايشكوله باشلادى. بنم بو فن ايله شغللننومىن خبرى اولان قرنل اشلم مشافهه، و خطلر حتى جريده لىر واسطه سى ايله بىكايى مراجعت ايدوب بنى تارىخ يازمزه آشقره باشلاديلر. بنده بونلرنك سوزىنى يرگه سالامس ايچون، همه كوبنى كوتدروب آزدنده مهوروم ايدى و قور قوسى اولديغى

(* علامه مسعودى، و علامه ابن جرير الطبرى، و علامه ابن

خلدون وغيرلر كىيى.

ايچون معلوماتم همانده آز، تفتيشلرم همانده كامل دگل ايدوكنى اعتراض ايدە طور و بده «لايدرك كله ولايترك» مقتضى سنچه قولمه قلم توتدم. بىك كركلى حساب ايتدىكم معلوماتى بركون اوّل اولسون قرنداشلرم ايله اورتاقلاشونى نيت ايدوب اوشبو «تارىخ قوم توركى» اسمندە رسالهنى يازدم هم طبع ونشرينه كروشدوم. الله عزوجل بزه تمام ايدونى و قرنداشلر بيمه فائده لنولر ينى نصيب ايلسون آمين .

مؤلفى و مصنفى لرنىڭ بىر بيلگولى مقصدلىرى، ترتيبلىرنده توتدىقلىرى بىر يول و مسللكلىرى اولهدر. بىمده اوشبو رسالهنى يازومدىن بىر مقصد و اردركە اولك قوم و قرنداشلر يمزە اوز آتا، بابا و قرندا شلر ينى، وطن و آنلرنىڭ احوالىنى درست و طوغرى بيلدىر مكدىر. و بو واسطە ايله بتون عالم موعرخلرى جيولشوب اشله دكلرى «فن تارىخ» بناسنه بىر طاش صالمقدىر. توتدىغم يول و مسللك ايسە اوشبودر: ۱) نچى درج ايتدىكم معلومات كرك كم آغزندن ايشد لسه ايشداسون، كرك قايو زمانده، كرك كم طرفندن يازلسە ياز لسون زمانده، شخصنه، شهرتنه و بىزكا نسبتنه و باشقه سینه قارامى، يا لغز حق و طوغرى او اوينه غنه كوز توتب، كوچم يتكانچه تفتيش و تدقيق ايتدىكن صوڭ بويله (حق) كوردكلرمنى گنه يازدم. شولا يده اولسه اوزمنىڭ، آز علم و بىرلش خطا و نسياندىن خالى اولمىان آدم ايدوكنى هيچ اونتمدم. ۲) نچى يازدىقلىرىمنى سياسى، مىلى شخص، صنفى تعصبلىردن آزاد ايدوب هيچ كمنى رد و جرح ايتمد يكم ككى، هيچ ككما طرفدارلىق هم ايتمدوم. بلكە صالحن قان ايله يازدم. يازلمش تارىخلردن بعضلىرى اوشبو خصوصلرنىڭ بىرى

ایله متهم اولولری بکاده یغشی سبق اولدی. درستیندنه حقیقت
یاننه ینه بر مقصد قاتشسه، حقیقت اوز حالنجه گنه چقمایدر. (۳) نچی
معلمدر که هیچ بر «فن علم» علماسنک اختلاف افکارندن قور تلمدیغی
کبی تاریخنه بوندن قور تلمدی. تاریخ علماسنک تورلی سوزلرینی
وتورلی فکرلرینی یازمق ایله او قوچیلرنک باشنی آیلندرماق
بلکه میزانمنک قوتی یتدکنجه حق کوردکلرمی گنه آلوب یازدم.
قالغانلری ایله اوغراش-مادم بوسبیدن یازمش-لرم نک قایو برسی بعض
کتابلرغه و بعض فکرلرگه البته موافق اوامیه چقدر. بو خصوصه
بنی معذور کوریلوب عفو بیورلسون. (۴) یازامش معلوماقم اربابی
-تاریخ علماسی آراسنک مشهور ایسه ماخذلرینی یازمغه حاجت
کورمدم. اگر مشهور اولمسه اول وقت یازدم. اگر خصوصی اوز
استد لالم وفکرم اولسه آنی هم آکلاتدوم. (۵) نچی تاریخ ضبط ایدیه
باشلاغاندن اوشبو وقتقه قدر اولان زمانه نی بنده اوچکا بولدم (تقسیم
ایتدم) - لکن تاریخ عمومی کبی روما و روم انقراضلرندن دگل بلکه
بلغار و منغول حکومتلری انقراضلری ایله بولدم. شویله که: باشی معلوم
اولمیان بیک ایسکی زماندان بلغار حکومتی یمر و ایگانچه یعنی منغو
لر کیلگانچه که قدر ۱ نچی قسم یا که ایسکی زمان؛ منغوللر کیلکاندن
حکومتلری یمر و لکانچه یعنی قزان آلنگانغه قدر ۲ نچی قسم یا که
اورته زمان؛ قزان آلنگانندن اوشبو عصرمزه که قدر ۳ نچی قسم
یا که صوگغی زمان آتالمغه تیوشلی کوردم. (۶) نچی اوشبو رساله
نی آنا تیلیمزگا یادکار اولسون ایچون اوشبو وقتغی قزان شیوهسی
تورکی تیل ایله یازدم همده یالغز «فن» کتابلرنده کوریلمدیکی

ایچون طویاص و قبا حساب ایدانگان و ادبی تیلدن مھروم ایدانگان
 تورکی سوزلرنی ممکن قدر کرتورگا، شونلک ایله برابر کوبراک
 قرنداشلریم فائده‌لنونی قصد ایدوب، قولدان کیلکانچه جمله لرنینی
 قسقه، عباره لرنینی آچیتی ویکل ایدرگا طروشدم. بوسبیدن بعض
 اورنده اضمار اورنده اظهار قیلوب بعض مشکل ماده لرنی تکرارده
 یازغالادم. (۷) نچی تعلیم و تدریس ایله اوزاق شغللنکن قرنداشلر
 مشورتی ایله بو کتاب نلک مختصرنی، شاگردار فائده‌لنونی بیگراک
 نیت ایله ممکن قدر قسقه یازمش ایدم. اما بعض خیر خواهلر آنک
 قایوبر اورنلری آرتغراق قسقه یازلدیغنی، بعض معلملر اضطرا
 یغه قالو احتمالی اولدیغنی قرنداشانه بگا اخطار ایتدیلمر. ایندی
 بو رساله‌نی معلملر ویوقاریراق صنف شاگردلرده فائده‌لنولرینی نیت
 ایله یازامن. شول سبببن آرتق اوزنلقدن همانده صاقلانب هر قایو
 قرنداشلریمه بیلمه‌سی لازم کورلکان تاریخی مسئله لر قارانگوقا
 لماس قدری گنه تفصیللیر اک یازدم. (۸) نچی بارعقام، فکرم یازلمش لرنک
 مضمونی طوغری واقع غه مطابق اولوی ایله مشغول اولدیغندن، املا
 و انشا قاعده لرنینه اهتمام ایده آمادم. اوچراغانچه کونکلمه اول خطور
 ایتکانچه یازدم. طبیعی بوجهتلرده قصور کوب اوله‌چقدر. باشقه خصو-
 صلرده ده هیچ عصمة نی دعوا ایتمایمن. یالغز طاقتم و قدرتم قدرچه برخدمت
 ملیه علمیه اولمق ایچون یازدم. هر خصوصه کوریله‌چک قصورلریم
 ایچون اوقوچیلردن عفو اوتنه‌من.

تاریخ ملی ایله اشتغالمه سببچی اولانلره، معلوماتلری و کتب
 خانه لری ایله بنی فائده‌لندرگوچی قرنداشلره تشکر ایدوب رحمت
 او قیمن.

« مفصل »

تاریخ قوم تورکی

جزء اول

بارچه قوملرنک قایو اروغلردن ایدرکنی قسقهچه بیاندن
صوگ، تورک اروغی قوملرنک نسل ونسبلرینی وترکلک روشلر
ینی آوروپاده اول ظهورلری ترتیبی ایله بیان ایدر تاریخ فنیدر.

»*****«

مؤلفی: قزاق مضافاتی اماملرندن آخوند وقاضی حسن عطا
م-لا محمد اوغلی العبشی.

هر حقوقی صاحبینه عائددر.

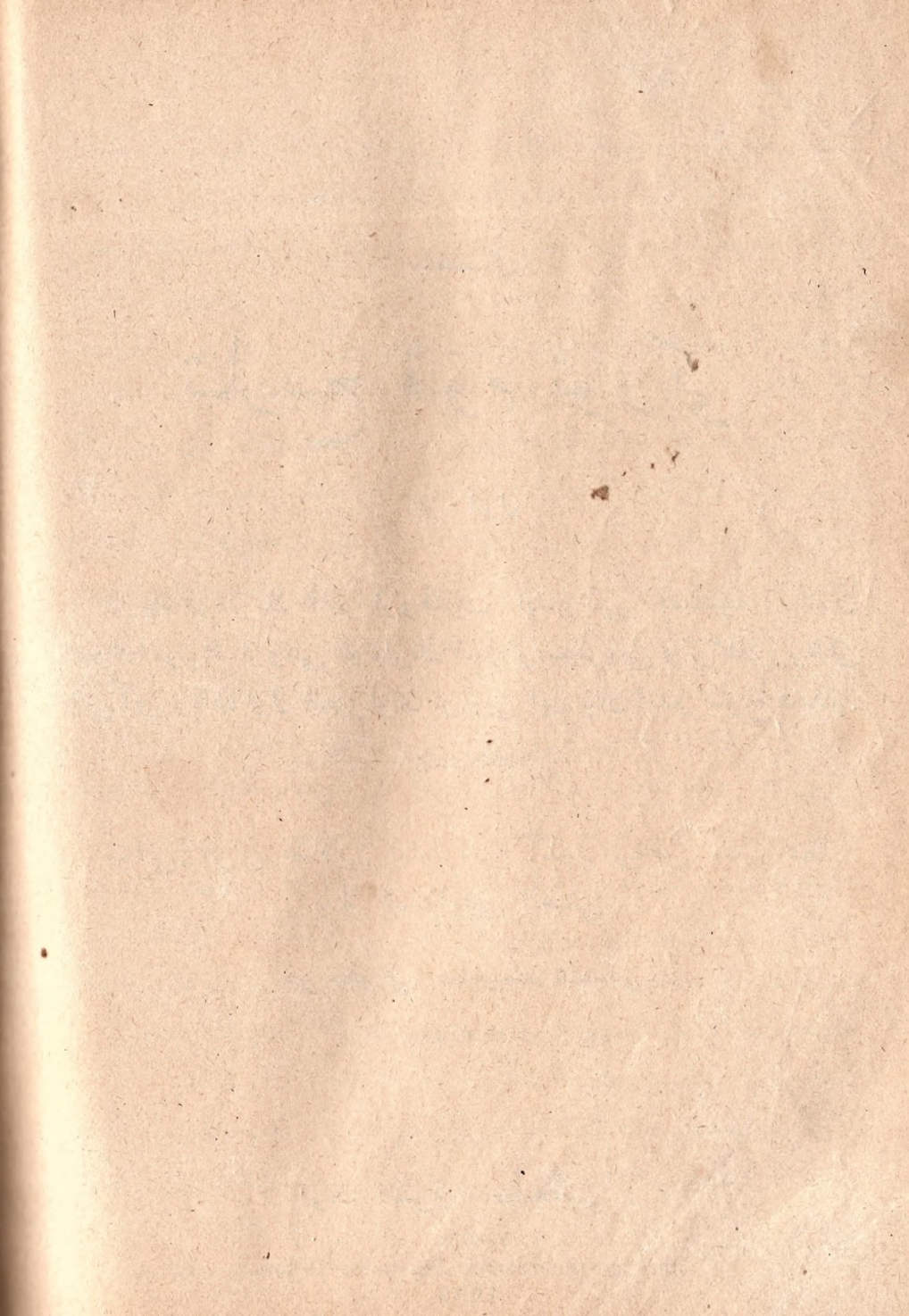
»❦❦❦«

اوپا، «شرق» مطبعهسی.

У Ф Л.

Электротипография „Восточная Печать.“

1909.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسوله محمد وآله
واصحابه اجمعين اما بعد

تاریخ بر علمدر، اوتکان زمانه دنیانک بر روشندن ایکنچیسنه
دونونی بلدرور. اول زمان خلقلرینک ترکک روشلرینی وباشلرندن
کچمش حاللرینی کورستور. قیلمش اشلرینی، توتمش یوللرینی
وآندان نه حاصل اولدیغنی اوگرادر.

بو علم آدم اوغلنه شوندا ی بر تجربه و عبرت و پرورکه، اول تجربه
وعبرت ایله آله غنی عمرنده معیشت وترککک خصوصنده یول یسا
کیشوب آفتلرگا دوچار بولودن صاقلانورغه کوچی یتار. دنیا و آخرة
مسعود اولوغه استعداد حاصل ایدر.

تاریخنی بیلورگا اوج توری یول واردر: برنچیس اوتسکان
زمانه غنی اشلر وکشیلر طوغروسنده خلقی آراسنده خبرلر ساچلور،
آتادن اوغلغه ایله کیمن صونکیغه آیتلنه سویلنه کلور، بونی سویلنمش
اثرلر آتالنه در (*) . بو روشلو خبرلر ایشدک یکنچه گنه قبول ایدلرس

(*) «عربیچه» آثار منقوله «آتالنه در» .

بلکه آرقلیغه بویلیغه حساب ایدلنور، زماننده غی و آلدنده و آردنده غی بولب. اوتمش اشلر، و حاللر ایله چاغشدر ولوب قارالور. الله عزوجل نك دنیانی یارادونده و تدبیرنده اولغان سنه و عادتنده کوز صالنور، بوشغه چیقارور دای بر اش کورنمگانده قبول ایدلنور. ایکنچیسى: اوتگانده گى اشلر نك اوستنده اولور، کوزى ایله کورور و یا کورمشلردن طوغرى اوزى، و یا بر ایكى و یا کوب کشیلر آرقلى ایشدور، کورگان و ایشتگانلرینی یازار، بو یازامشلر بزکا ایرشور، بونی «یازلمش اثرلر» آتالنه در (* بو روشلی خبرلر اولگی کاقار اغانده قوتلیراک در. شولایده اواسه اولگینگی صاقلق بونده د: شول چیکلی کر کدر؛ آنکى ایچون بو روشلی خبرلر هر ایکوسی کوب وقتنی آرتدرو و کیمتو ایله اوزگارتله لر. قایو وقت اصلی توبی اولغان، باشدان آیاق بوش اوی و تورلی عرض ایله توز لگان قروغ خیال ارده بولب چیغالار. بورونغى تاریخلر کوبرا کده اوشبو ایكى تورلی اثرکا بنا قیلنب یازلمشدر.

اوچنچیسى: ایسكى زماندن قالمش شهرلر، قلعهلر، اورلر یورطلر، قوراللر، آقچهلر، سویاکلر، قهرطاشلری، آط و ایواسابلری کیوملر، زینتلر، یازوار و بوندن باشقه الله یارادمش و یا آدم لری اصامش نرسه لر. بونلرینی «ایسكى اثرلر» آتالنه در (**). تاریخ نك طوغریراق هم اشانچلی راق یولی اوشبودر. صوڭغى تاریخلر کوبراک اوشبونوع

(* «عربچه» آثار مکتوبه» آتالنه در

(** «عربچه» آثار عتیقه» آتالنه در.

اثرارکا بنا قیلنب یازلمشدر. بو نوع اثرلر کون بکون تابلب طور مقده در. ایسکی تاریخلرنک کوب صحیفه لرینی اوزکار تورکا مجبور ایتمکده لردر. (**)

تاریخ نك بولشچیلری

تاریخ نك سویلمیکی بر اش ویابر کشی البته اوشبودنیامز نك بر طرفنده اولور. بواش نك وی ا کشی نك اورنی بیلگولی و آچیف بلنمسه کوب وقت یانکلهشاقغه توشولنه در هم توشولمشدر. بونک ایچون بیر یوزینی آلدیمزغه جایلمش آش یاولغی کبی تانو بیلوده بیک کرکدر (**).

زمان دیدوکمز هر وقت یکاروب طور مقده اولان برنرسه در آنک یکاروی ایله باشقه نرسه لرده یکارور (***) . بوسببن بیر یوزنه اولان نرسه لر و خلی لرده هر زمان ینکاروب و اوزکاروب طور دیغی

(*) بونوع اثرلر بزم اجدادمز بلغار تورکیلرندن هم بیک کوب قا لمشدر علماننک اجتهادی ایله کون بکون تابلاومیدانغه چیقا بارادر ایکنچی جزده بیانی کیلور.

(**) عرب لر بو علمکا «معرفة الممالیک و المسالیک» و «عام احوال البلدان» تسمیه ایتمشدر. کشف الظنون و موضوعات العلوم کبی لر بو فنده اسلام علماس اثرندن بیک کوب کتاب صانیار. یونانچه جغرا فیه آتالنه در.

(***) (ان زمان امر متحد دیتجدیه آلاخر) دیوصبی شا کردلر کاده اوگر تلنه در.

کمی بیرمز اوزیده یگارو، واوزگارودن قورتاممشدرد. هوالر
 آلشنمش، دگز صواری کوچمش، بوز آستندهغی ودگز توبندهگی
 بیرلر اوستگا چیقمش آدم لرترکک ایدرگا یاراقلی اولمش. اولده
 آدم لرترکک ایتمش بعض بیرار صوتوبنده قالمش، ویاصوسز
 اوت سز صخره را حالنه دونمش. توتاش دگز لیر آیرامش. آیرم لری تو
 تاشمش. ایشد لکان و اوقلغان خیرلر نی یا گلش راستله متی ویاتپوشسز
 یالغانغه چیقارمقن صاقلانوا یچون بیر احوالنی ده بیلو کرکلی در (*) ،
 اهل شرع قاشنده دنیادهغی کشیلرنک بارچه سی آدم علیه السلام
 اروغندنرد. شولایده اولسه زمان لرنک بیک کوب اوتدیکندن بوکو
 نگی کوردیکمز کمی خلق بیک کوب تورلی اروغلرغه بولنمش، و بو
 اروغلر ده نجه بولکلرکا آیرامش لردرد. تیللریده شول قدر تور
 لیلندیکی کمی قیافتلری و ترکک روشلریده شولایوق باشقه لشمشرد.
 ایندی حاضرکی آدم لرنک قایوسی قایواروغدن ویا قایوسنه یقین
 ایدوکنی بیلورکا سیما و قیافت ایله تیللر و احوال معیشت علملریده
 کوب بولشلق ایدلر (**) .

(*) عربلر بو علمنی (علم احوال الارض) و (یا علم طبقات الارض)
 آتامش لردرد. یونانچه (غیولوجیا) آتالنه در.

(**) عربلر بوفن علم لرکا «علم قیافت» و «علم الالسنه» و «علم
 احوال معاش» دیمش لرد. اما آوروپا خلقی «آنتر، پولوجیا» و «انیغو
 ژیستیکا» و «اتنوگرافیا» دیور لرد.

بورونغي زمان ايله حاضرگى زمان آراسنده آيرمه

بورونغي زمانلرده يوللر بىك آز، يورولر بىك مشكل و بىك خوفلى ايدى. بوسبىدن خلقلرده برى ايكنچىسى ايله تانشو و آرالاشو آز و بىك چىتن ايدى. ياز و چيلرده دنياده بىك سىراك، كتابلارده كوب دگل ايدى. شول سبىدن هر نه حقه اواسه اولسون خلق نكئ بىلك و معلو ماتلرى كوب و كىك دكل ايدى. كرك تىلدىن سويلمىشلر و كرك كتابلرغه يازلمىشلر صنالمى و تجربه ايدلمى شول كويى قبول ايدلمى نور ايدى. تجربه ايدر كا و صنارغه قصد ايدلمى ده يولى اولمىدىغىدن شول كويى قا لور ايدى. دنيا يار ايدىلىش حقند، دينده، طبه، تاريخده بىك كوب بوش، اوى، و خرافات لر حقيقت آراسنده يورودىلر. كتابدن كتابغه تىلدىن تىلكا كوچرىلدىلر. تاريخ فننده هر قاىو قوم، اوز اروغنى آدم عليه السلامغه ايلتوب يالغاو لازم كى صانوب اسملر تروب كيدر لر و آدمغه. م.غه ايلتوب ينكورولر ايدى. ويا اوزارينه آيرم بر حيثيت (پر يؤولىلىگيا) ياصاو كى مقصد اقتصادى ويا سياسى ايچون سلسله لر توزواور ايدى. كرچه پيغمبر مز محمد صلى الله عليه وسلم «كذب النسايون» ديمىشدر. اما همازده اسلام تاريخلر يده باشقه لردن كوچروب اسملر ترمكدىن قور تلمدىلر.

دين و شريعت كتابلر ننده، بورونغيلىر ياز دقلىرىنك درست لكنى كورستوردى دليل لر اولمىدى كى يا ئلشلقلر نيدى كور ستوردى كوب اش يوق ايدى. آنك ايچون دين و شريعت كتابلرى (توراة جزء اولنى استئنا ايله) بر تاريخ كتابي دگل ايدى. بلكه

آدم بالالاری نك دین و دنیا لرینی توزوك ایتما فائده ایدردای، مواعظ، اخلاق، احکام، امثال، عبره و کوچر کچ اولسون ایچون آره تیره بعض اخبار اوگرادر کتابلر ایدی. بو سببن یازوچیلر و توزوچیلرنک یازدقلری و کورستمش حاللری حقیقتمی خیالمی ینه بلمسن قالور ایدی.

زمانمز ایسه هنر و معرفت زمانی اولدیغندن یوللر آچلدی. یورولر یگلایدی. باریشو، کیلشو، آرالاشو کوبایدی. خلقلر علم و معرفتگا تشی طرناغی ایله یابشدیلر. یاشی، قارتی بیلو و تانو سوداسنه توشدیلر. مدنیتده آله راق باسقانلری فرضیات و نظریات علمندن (*) زیاده وقایع و موجودات علمنه (***) اهمیت ویردیلر.

هر اشنگ حقیقتمی درست ثانومغه توجه ایدو ایله برابر تاریخ و وقایع بابنده قوملر اولا اوزلرینی، آتا و بابالرینی درست ثانیمغه صکره بری ایکنچسنی بیلمگا آرتق هوس ایتدیلر. دنیا ده غی قوملرنک تیللرینی بیلمگا، یازولرینی او قومغه، آثارلرینی مشاهده ایتمگا، معیشت و تاریخلرینی اوگرنمگا طر و شدیلر. بونک ایچون بیک چیتن و مشقتلی سفرلر و سیاحتلر قیلدیلر. ایسکی شهر خرابه لری و مقبره لر قازلدیلر، مغرب تیللری مشرق، او قلد یغی کبی مشرق تیللریده مغربده اوگرانلیدی. و یازولری او قلمری.

(*) غرب اصطلاحنجه «تیوریچسکا یا ناوکا» (***) «یرا کتیچسکویه از نانیه» آتانه در.

آفینا *) كتيب خانه لرنده توزان قاب—لامش يونان
 حكماسى اثر لرى مشرقده او قلدیغى كى، مشرق = اسلام علماسى نك
 نفیس اثر لرى آوروپا كتب خانه لرنده تابلوب او قلدی، وهر تورلى
 تیللر كا ترجمه ایدلنوب نشر ایدلدى . هند و قطای ایسكى كئابلر
 یده او قلدی و مطالعه ایدلدى . بوندن اوستون علم هوسلیلری نك
 طروشلیغى آرقه سنده مصر هیروغلیغلری، بابل قداق روشلری یا
 زولری، اسكاندیناؤیا رونی لری، حتی كول تكین طاشلرنده غی،
 ینسى تیکره لرنده گى ایلك ایسكى تورك (***) یاز واری او قلدی .
 عالمر، اوق قارینی و بیلد کلرینی صناماغه و چاغشدرمغه باشلدیلر
 كوپ اش نك اوستندن پرده آچلدى . قارا كغى اورنلری یاقتور
 دى . بار حساب ایدلگان اشلری یوق بولب چیقدیغى كى، یوق حساب اید
 لمش اشلرده بار بولب تابلدی . بر اوله چق اشلر باشقه باشقه تابلدیغى كى،
 كوپ باشقه باشقه كورستلمش اشلر بر اولب چیقدی . علمابویولده اجتهاد
 لرنی توقناتماى بلكه همان آرتدر ابار الار . بوسبیدن دنیا و آنك باروشی،
 آدم اوغللری و آنلرنك احوالی حقنده فكرلر و نظرلر كون بكون

---

*) «آفینا» تورك—لمر «آتنا» دیورلر بورونغى «يونان»
 حاضرگى غریتسیه نك پای تخت شهریدر .

**) تورك لرنك اوزلری طرفندن كول تكین طاشلرینه باز
 لمش ایسكى تورك یازولرنده «تورك» كلمه سى بویله روشده تادن
 صونك واو ایله یازلمشدر . اما واوسز یازوب «ترك» صورتنه
 قالدرو عرب لراشیدر . «آی توغمش» نى «آیتغمش» «توقتاغو»
 نى «طقطاغا» صورتنه قالدردقلری كى .

طوغریلشه در . و آنلردن آلمش تجربه و عبرت لرده بیگرا کلاک ایشا
نچلیلنه در .

بزلرهم علمانک بوهمتی آرقه سنک اوزلرینی کورمد یکمز ،
تیللرینی بیلمدیکمز و یازولرینی تانیمدیغمز قوملرنک تاریخلرینی
وترجمه حاللرینی اوقیورمز . آثارلرینی وفکرلرینی تماشا ایدوب
لدتلنورمز . حاللرینی ، اوللرینی آخرلرینی بیلوب تجربه و عبرت
آلورمز . بونلر آرقه سنه اوز تاریخمزنی درست اوگرنمکاهم بیا
یتاق قوت تابارمز ، کم اوغلی کملر ایدوکمزنی طوغری بیلورمز .
آتا و بابالریمزنی آچیق تانورمز . آنلر حقنده شرق و غرب مؤر
خلرینک یازدقلرینی سوز کچ آرقای سوزوب خیالردن حقیقت
لرینی آیروب آلا آلورمز . باشلردن کچمش حاللرینی ، توتمش
یوللرینی ، قیلمش اشلرینی ، قالدیرمش آثارلرینی و بونلردن
اوزلری ویانسئل و اولادلری نه فائده ویاضرر کوردکلرینی دقت
و اعتبار ایله اوگرانورمز . بزلرنی کوزی یوموق حساب ایدوب
تورلی قصدلر قاتشوروب اوزمزنی اوزمزگا تعریف ایدوچیلرگا
ویا آنلرنک ساز چالولرینه ، گورگورینه رقص ایدنلرکا اینانمامز
بلکه اوز کوزمزنی آچارمز ده اوز کوزمز ایله اوزمزنی کورمز .
بونلردن بزکا شونچلین بر تجربه و عبرت و بصیرت حاصل
اولورکه بز آنلر ایله آلدغی عمرمزده سلامتک و سعاده یولنی
آچیق کورورمز . اوزمز ویانسئل و اولادیمزنی یول یکلشوندن صاقلا
نا آلورمز . اوشبو مسابقه میدانه دونمش دنیامزده آیامز طایوب
یقلوب باشقه لر آیاق آستنده ایزلودن انشاء الله قورتلورمز .

ایشدگنز! «بصیرت» ۱*) صاحبی سزگره اوشبو بصیرتنی حاصل
قیلدر و ایچون بو کتابنی یازادره

آدم اوغللرینک تورلی اروغلرغه بولنولری

اهل شرع کورستوی بوینچه ییر یوزندهگی بارچه کشیلر حضرت
آدم ع. م. نسلندن کلمشدر. اما حاضرکی زمانمزده یاشاغان خلقلر
مؤرخلر قولنچه حضرت نوح ع. م. نلک «خام»، «سام»، «یافت» اسملی
اوج اوغلی نسلندن تارالمشلردر. آفریقا، هند، آمریکا، محیط
جزیره لرینک کوبسنک ترکلک ایتمکده اولان قاره توسدهگی وحشی
خلقلر «خام» اروغنه نسبت ایدلنه لر. بونلر (قاره) توسلی خلقلر
هم «نیغر» آتالنه لر. *)

مصریلر، آثوریلر، کلدانی لر، فنیکی لر، سریانی لر، عبرا
نی لر (یهودی لر)، عربلر، ارمنی لر (اوز تاریخ لرینه و براحتماله
بناء) سام نسلینه نسبت ایدلنه لر. بونلر «سامی لر» تسمیه ایدلنه لر. *)
یافت اولادی یکی الوغ فرقه گدا آیرلمشلردر: بر بولکینی
«قوم آریه» - «آریانیه» - «آیرانیه» - «ایرانیه»، ایکنچی بولکینی:

*) خام اولادی کوبراک کره ء ارض نلک دائره ء نصف نهاردن
جنوب طرفلرینه شرق و غربه ساچلمشلردر.
**) سامیلر، خامیلر نلک شمال طرفلرینه شرقدن غرب گدا و جنوب
طرفلرینه ساچلمشلردر.

«تورانیه» - «تورکیه» - «منغولیه» آتامشلدردر. بونلردن، توسلرینه قاراب اولگیلرینی «آق قوملر»، صوڭغیسینی «صاری قوملر» آتامشلدردر. (*)

هندلیلر، ایرانیلر، افغانیلر، یونانیلر، آرنادیلر، لاطینلر، فرانسوزلر، انگلیزلر، نیمس لر، اسلاوانلر، «قوم آریه» یایسه «آق قوملر» دندرلر. (**)

قطایلر، هند و قطایلر، آناملر، یاپونلر، فینلر، تورک اروغلی، منغوللر، تاتارلر «قوم تورانیه» یایسه «صاری قوملر» دندرلر. (***)

«قوم آریانیه نڭ اولکی اورنلری»

قوم آریه لر اولده یونان تاریخلرینڭ «باقتریانه» آتامشلی (بختر زمین) بلخ و هرات طرفلرنده ترکک ایتمشلردر. صڭره ایکی گابولنڭ بربولکی جنوب - مشرق طرفنه «هند» کا، ایکنچی بولکی حاضرکی ایران قطعه سنه ساچلمشلدردر. صڭره، مغرب و شمال مغرب طرفلرینه آوروپاغه مهاجره ایتمشلدردر.

(*) روس تاریخ و اتنوگرافیه لرنده «بیلی راسا» و «ژولتی راسا» تسمیه ایدلنه لر.

(**) سامیلرنڭ شمالینه، جنوب شرقدن، غرب و شمال غربکا «آریلر» ساچلمشلدردر.

(***) آریلرنڭ شمالنه شرق و غرب طرفلرینه و شمال دڭز لرینه قدر «تورانیلر» ساچلمشلدردر.

آریلرنڭ معیشت روشلری

آریانیلر باشقە قوملردن ایلگراڭ کوچمە ترکلکدن اولطرمە (مدنی) ترکلک گا آوشمشلردر. ایگون ایگاراڭ، یونمغان طاشدن ایوبنا یدرگا اوگرانب، آول اردە وشهر اردە ترکلک ایدە باشلا مشلردر. بونلر زمان نڭ کوب اوتوی ایله اورچب کوباید کلرندن، اواڭگی اورنلرینه صیغمادیلر. ایگون ایکارگا یاراقلی اورن ازلب قوم قوم اولب کوچب کیدرلر، کوچمە ترکلک ایتمکده اولان قوملر ایله نزاغلوب، آنلرنی یڭوب اورنلرینه یرلشورلر ایدیلر. بونلر بر وقتدە غنە آیرلماي بیلکە تورلی زمانلردە آیرلشولردر. وبو آیرلشلر آراسندە یوزلر ایله یللر اوزب کیتمشدر.

« آریلرنڭ تیللری تورلیمنوی »

بونلر یراق یرلرگا کیتماسدن ایلك اورتە آسیانڭ وایران نڭ هر طرفنە جایلوب عمو دریادن دجله، وفرات صولرینه قدر اورنلرغە یرلشیلر. بری برلرندن یراق کیتکان صاین زمانلر هم کوب اوزار ایدی. بوسبیدن تیللرندە هم کوب آیرمە وباشقالق اوله کلمشدر. یراق یرلرگا کیتمشلری هم، باشقە باشقە اورنلردن کوچب کیتدوکلرندن تیللردە باشقە لقی ینە آرتور ایدی. بوخلقلر هیچ بری اوز اختیارلری ایله کوچب کیتماي. بیلکە (قوم تورانیه اردە هم کورله چگی کبی) آردانندە غی کوچلیراڭ لری نڭ قووالری واینکدر واری سببندن کوچارلر ایدی. هر کوچکان اورنلرندە نچه عصرلر (هر عصر یوزیل) اولطرغان لربولرغە کرک. بعض اورنلرندە

بونلردن آز، آز آیراوب قالغان خلقلر آردلرندن کلمش ایکنچی قوملری ایچنده بایتاق زمانغه قدر یاشارلر ایدی. *

« آریا قومنک هندکا و ایرانغه مهاجرتلری »

آریا قومندن ایلك اول بر بولسکی جنوب شرق طرفنه هندکا کیدوب کوب وقت «آریا» اسمنی صاقلامشلردر. بو کونگی هندو لر، چنگانه (چکان) لر شونلردندر. وبر بولسکی جنوب غرب طرفنه کیدوب ساچلوب «ایران» خلقی آتالمشدر. بو کونگی ایرانیلر (فارسیلر)، افغانیلر، کردلر، (برقولاگا بناء) ارمنلر شونلردندر.

« آریا قومنک آوروپاغه کوچولاری »

صآره اوشبو آریا قومندن تورلی وقتده گروه گروه خلق قفقاز طاغلرندن وبوسفور (** بوغازندن کیچوب آوروپاغه کلوب تورلی طرفنه بیرلشدیلر. قوم آریه دن آوروپاغه کوچمشلری اوشبو تو بازده کی شعبه لرکا بولنمشلردر:

۱) پلاسج شعبه سی - بورونغی ایللر یانلر، حاضرگی آرنادلر اوشبو شعبه دندرلر. آرنادلر اوزلرینی «اشکیتار» آتیلر هم

(* قفقازده آز، آز وبری برلرندن بتونلای باشقه تیل ایله سویلشمکده اولان قوملر اوشبو نوع قوملر اولواری گمان ایدلنده در. تیل تورلینلوی حقنده اسرائیلیات باشقه سبب (بابل واقع سنی) کور ستسه لرده، فن اربابی آنی قبول قیلمایلر.

(* استانبول، اسکدار بوغازی.

ایک ایسکی قومدن بولولرینی حساب ایدلر. *

(۲) یونان شعبه سی - بورونغی بیلاصغی لر، ایللنلر، یونانلر،

غریقلر، روملر اوشبوشعبه دندرلر. **

(۳) لاتین شعبه سی - ایتالیانلر، رومانیا لیلر = (ولاحی)،

فرانسوزلر، بلوچلر (بیلاگیا)، اسپانیوللر، پورتوغاللر، اوشبو

شعبه دن حساب قیلنلر.

(۴) کلت ویاسلت شعبه سی - بورونغی غال کیلنلری، کیمیریلر،

بریتانیا، ایرلانده، غولاندک خلقلری بوشعبه دندر.

(۵) تفتون شعبه سی ویاعرمان قومی - بورونغی غوط یا که

غوطی لر، گرمانیه و آفستریا نیمسلری، بالطیق بوینده روسیه

ایچنده گی نیمسلر، بورونغی اسقاندیناویه خلقی = نورمانلر = وار

یاکلر، دانیا لیلر، اژویدلر، نورویچلر، اسلاندا لیلر، بوشعبه دندر.

(۶) اسلاو یا که اسلاوان شعبه سی - بورونغی پروصلر، پولاقلر

(نهلر)، ایتوانلر، چیخلر، صربیهلر، چورناغوریستلر، خرؤاتلر،

(* روم ایلی ولایتلری غربنده عثمانلیلر تحت تابعیتند

ترکک ایدلر. مسلمانلری و آزرارق نصاریلری هم باردلر. صافی

درون، جنگاور و جسور خلقلردلر. حسیات ملیهلری حسیات دینیهلرینه

غالب قوملردلر. یعنی دین و مذهب باشقه لکنه اعتبار ایتمای بارچه

آرناود بری برین قرنده اش حساب ایدلر.

** (بابل، فنیکا، مصر لیلردن صوگ آروپا اقوامندن ایکلی

ایلک علم و معرفت، هنر و صنایع ایله اوزلرینی نوراندلر مش، بوکونه

قدر هر قومگا استاذ اولب اسملرینی قالدلر مش اولان افلاطون،

سقراط، آرسطو، جالینوس و غیر حکیملرنی يتوشلر مش قوملردلر.

اسلاؤوقلر، اسلاؤونلر، مالاروسلر، بیلری روسلر، دونای بلغاریلری، هم ویلیکی روسلر بوشعبه دن صانالمشلردر (*). لکن بو صوغنی ایکیسینه اسلاؤان دیمکن آرتغراق اسلاؤانلشمش قوملر دیمک طوغریراق چیقار. چونکه دونای بلغاریلری قوم تورانیه وتورک شعبه سی اولان کاما بلغاریلری ایله براروغ قوملر اید، آزاق قارا دیکز تیکراسندن کوچب کیدوب، دنیستر و دونای نهراری تیکراسنده (***) ترکک قیللمشلر ایدی. صوگره ۶۷۹ سنه ۶ میلادیه ده (بعد الهجرة ۵۸ سنه ده) «میزیه» (***) اسمنده اسلاؤانلر ترکک ایتمک اولان بیرنی صوغشب آلوب آنده قوتلی «بلغار» حکومتی تاسیس قیلدیلر. لکن قوم حاکم وغالب اوله طوروبده، اوز تیل لرینی و عرف عادت لرینی صاقلائی آلمای، قول آستلر نده غی اسلاؤان قومی نلک تیل و عرف عادت لرینی آلوب اسلاؤانلشدیلر.

بوکون ویلیکی روس آتالمقده اولانلری اولده هم «غوٹ» و اسلاوان و «چود» اروغی قوملردن حاصل اولمش ایدی. (*) صوگندا نده، ویلیکی روس قومنه نیمس، فین وغیر قوملر خصوصاً «تورک»

(*) اسلاؤانلر نی اسکیت شعبه سندن صانامق اسکیتلرنک کم ایدوکلری بیلنمگان زماندن قالمش خطادر. بو خطانی صوگنی زمان تغنیش و تحقیقی اصلاح قیلدی.

(**) قرا دینگزنک غرب و شمال طرفندن قویارلر مشهور یلغه اردر. دونای یوناچه «ایستر» تورکچه «طونه»، دنیستر «طورله» آتالمشلردر.

(***) بو کونده بلغاریه آتالندهر. (*) صلاویوف،

و «تاتار» و «منغول» قوملری بیک کوب قاتشوب (*) اسلاواناشمشلر در. فقط فامیلیه صورتنده کوبسندہ بوکونکا قدر تورکی اسملر وتور کیملک خاطرہلری صاقلانمقدہدر.

قوم آریانیہ لرنک بارچه سنہ (آریا قومی) (قفقاس جنسی) (هندو اروپا قومی) (هندو-غرمان قومی) دینلمکدہدر (**)

قوم تورانیہ

اولاد یافتدن منغول قیافتلی برآدم (مورخلر قولنچه تورک) قوم وقبیلہسی ایله آسیا اورتالرنده اسی کول (***) و آلتای طاغلری تیکراسنہ کیلوب یرلشمشدر. زمان کوب اوزوی برله بونلرده البته کوبایمشلر. طبیعی اولسکی اورنلرینہ صیغمای تورلی طرفه

(*) یهود و روم فرانسهوزلردنہ قوشلمشملر آز دکلملر اما ایگ کوب قوشلغانی شلوق تورک قومنه منسوب (فین) لر ایله تورک تاتار منغول قوملریدر. شوننک اوچون شمس الدین سامی بک و روسلر دخی تاتار، فینوا و سائر قوم تورانیہ ننگ اسلاولشمشلرنن بشقه برشی دکلملر،، دیمشدر. (قاموس الاعلام) بهر حالده ویلکی روس قومی قاننه کوب مقدارده تورک قومی قانیده قاتشمشدر. (***) کتابدن اصل مقصود قوم آریانیہ بیانی اولمدیغندن اوشبو قدر معلوماتنی یتہ چک کوردم.

(***) حاضرگی یدی صو ولایتندہ (سیمریچنسک اوبلاصندہ) «اسیف کول» هم آتالندهر. آلتای طاغلری اسی کولکا یقین قطای چیگی تیکرالرنده الوغ و مشهور طاغلردر.

ساچلورغە مجبور اولمشلردر. بونارده قوم آريانيه كىي بيك كوپ تورلى شعبه لركا بولنديلر. هر قايسى بر طرفه كيدوب ييرلشديلر. ويا كوچمه معيشت ايتدديلر. قوم تورانى ننگ كوبرا كى كوچمه معيشتلى اولدقلرندن آيرلورلى، قبيله لركا بولنولريده بيك تيز اولور ايدى اما آرالرنده برندن قوتلى و نفوذلى (خان) چيقسه ينه بركا جيولو لريده بيك تيز اولور ايدى. قوتلى خان ننگ فوتى ايله ينه بولنور لرا ايدى.

تاريخ و علم قيافت و علم الاسنه علماسى ننگ تفتيش و تحقيقى ايله قوم تورانيه دن اوشبو قوملر صانالنه در: (قطاى) - چين هندو (قطاى) - ماچين، (تبت)، (آننام) خلقلرى، (ياپون) قومى، (قوريا) خلقلرى (فين) ار و غارى، (تورك) خلقى (تاتار) و (منغول) لار (تونغور) لار (بوريات) لار (مالاى) ار و غلرى قطب شمال طرفنده غى (غيپيربورى) خلقلرى (يوقاغير) (غيلاك) (آين) (كامچادالى) (چوقوت) (كورياك) (نومولوص) (اسكيموس) (اليوت) (تيلينغوت) و غيرلر.

بو علم ايله بيك اوزاق وقت شغلنمش و يقين اشنالنمش نيمس علماسندن آنتروپولوغ فريديرخ موللر قوم تورانيه دن ايللى ايكن قوم صانيدر. اوشبونده ذكر ايدلمش لردن بعضلرى ينه كوب قومكا بولنه لار مثلا تورك اروغى قوم اون يدى الوغ فرقه كا بولنمشدر. *

اوشبو قوملر بارچه سى فارسيلر ننگ (توران) آتامشلى تور

(* ايلكى ايسكى قطاى، يونان، تورك، ايران اوروپا ريس تار يخلرنده سكساندىن آرتق تورك قبيله لرى ذكر ايدلمشدر.

کستان صخرانشدن ساچلامش خلق اولدقلری ایچون (قوم تورانیه) آتامشلردر. توب اورنلری (آلتای) طاغلری اولدیغندن (آلتای) قوملری، خلقی نکهه کوبرا کی (اوغر) ویا (اویغور) اسمنده کی قبیلهدن تارالیدیغی ایچون (اوغر-آلتای) گروهی آتامشلردر.

هر قایولرینک سیماوقیافتلرنده (منغول) قیافتی اولدیغندن (منغول) ویا (منغول روشلی) قوملر آتامشلردر. تورک اروغلری نکه هم بارچه شعبه لرنک منغول قیافتی آچیتی مشاهده اولمشدر. باشقه قوملر ایله قاتشمغان خالص تورکار خاص منغول اردنده آرتغراق منغول قیافتنده تابلمشلردر. بوسبیدن قوم تورانیه نکه عمومی الوغ آتالری (تورک) بیک منغول قیافتلی اولونی کمان ایتمشلردر. بونک ایچون منغول روشلی قوملر نکه بارچه سی یعنی قوم تورانیه «تورک اورغی قوملر» آتامشلردر.

قطای - چین خلقی.

قوم آریانیه لرده کورلمش حال قوم تورانیلرده هم شولایوق کورلمشدر. یعنی خلق اورچو، و کوبایو سببندن تورانیلرده اورنلرینه صیغماشلردر. شعبه لر اولرلی مقصودلرینه موافق اورن تابغانچه غه قدر، ویا آردارندن ایکنچی لری قوودن توقتاغانچه غه قدر کیتار ایدیلر. تورانیلردن بعضلری اوشبو کونلرگه قدر کوجمه معیشت ایتمکده اولسه لرده آرالردن قایو برلری بیک ابرته اولطرمه

معیشت ایله باشلامشلردر .

قوم تورانییدن ایلك چین - قطای ویاپون خلقی شرق ،
 و جنوب شرق طرفنه یونالمشلر . اولنه تبت قطعہ سنده بر نچه وقت
 کیچنوب بر آزی شول یرده قالمش «تبت خلقی» آتامشلر (*)
 کویسی ینه ش-رق طرفنه کیوب هوانغ هو (نهر اصفیر) ایله «کیانغ
 هو» (نهر ازرق) آراسینه یرالمشلردر . صکره محیط یقالرینه و جزیره
 لرکا قدر ساچمک یلر . قطایلر اوزلرینی دنیانلک ایلك ایسکی قومی
 حساب ایله لر . ایکی یوزمک یل مقدم بابالرندن قالمش اثرلر کور
 سته لر . اولطره ومدنی معیشت ، علوم و معارف ، هنر و صنایع جهتند ن
 درستند قطایلر بیک ایسکی خلقلردر . دنیا ترکلکی ایچون حا
 جت هر نرسه خلقی اوله رق اوزلرنده یتوش اییدی . علم و معرفت هنر
 و صناعت هم آنلر ده بیک ایرته باش کوتار مشلردر . بوسبیدن آنلرنلک باشقه
 قوملرکا احتیاجی توشمای آنلر ایله هیچ آراشمای قاتشمای ، اوزلری بار
 مای اوز ایچلر ینه باشقه لرنی یبارمای اوزلری گنه تر کلک ایدر ایدی لر .
 بوسبیدن ایسکیده مدنیتلی ، معارفلی قوملر - سامیلره آریلره بونلرنلک
 دنیاده بارلقلریده معلوم دگل اییدی . صوگراق بارلقلری بلنسه ده
 اختلاطاری آزا اولدیغندن ، بونلر حقند معلومات ینه بیک آز ، اییدی .

(*) تبت خلقی بو کونده ده قطایلردن آزرقلی ، ایسکی دین و ایسکی
 مدنیت ایله یاشامقلردر . قطای نلک بر ولایت ممتاز هسی حکمنده اییدی .
 صونکغی وقتلرده آنکلیه اوز نفودی تخننه آلمغه قصد ایله بایتاق تد
 بیرلر قورمش اییدی . لکن بو تدبیرلر تیز کونن نتیجه سز قالور
 کبی کورنه در : چونکه ایسکی خواجه اری قوت آلوب کیله لر .

ينه سوڭراق اختلاط زمانلرى يتىكچ حاللرى بيلندى. تاريخلرى اوقلدى. آتا بابالرينه بيك مېتلى، وآنلر احوالى بيلورگه بيك هوسلى اولدقلىرنى، آنلرده تاريخ هم بيك ايسكيدن يازوله كلىمىشدر. تورك اروغى قوملر ايله هر وقت كورشيلكده اولب، آنلر ايله قاتشولرى و تاريخى واقعه لرى بيك كوب اولديغىدىن، آنلر تاريخ كىتابلرنده بزم قوم توركى حقه ده هم بيك كوب خبرلر يازلامش تابلدى.

چينليلر، تورك اروغلىرنى - تاتارلر و توكيولر ايله قانلرىنى قاتشدردقلىرنى، آرالرنى «منغول» اسمنه قوم حاصل اولمىشدر. (* بومنگوللر بر وقت بتون ير يوزنده اولان توركى قوملر كا قوم حا كم اوله رق قاتشوب آرالاشمىشدر.

قطايلر صوك زمانغه قدر صافى و پاك خلقلى، غدر خيانت و يا لغان سومن، هنر و معارف كا طرفوش، آزايله قناعت ايدوچى خلقلدر. (**)

(*) فن علماسى نىڭ تحقىقى، بو خصوصه بزنى مشهور نىڭ خلا فى يازارغه مېبور ايتدى.

(**) روس و ياپون مهاريه سى وقتنده قطايله اوزاق مدت يورو مش و آنلرنى اعتبار ايله تفتيش ايتمش و يتيرنارپ. پ. و لاديمرف، قطايلرنىڭ، صافى درونلىق، عدالتلى، متواضع، مهمان دوست، اعانهلى، تعصبسىز؛ و غير حسن اخلاقارى حقه ده كوب خبرلر مصداق لرى ايله سويله دى. اگرده و لاديمرف نىڭ صالحون قانلى افراط و تفر يطقن آزاد طوغرى سوزلى ايدوكنى يقين بلامسام، البته سويلمىشدر ينى مبالغه كا حمل ايدر ايدوم. قطايلرنىڭ بويله خلقده ايدوكنى يينه بيك كوب طريقتى ايله ثابت اولدى.

قطايلر ده مدنيت و دين

قطايلر بيك ايسكى زمانلردن بىرو مشرق نىڭ ايكى متمدن و ايكى هنرىلى معارفلى و ايكى قوتلى خلقى ايدى. لىكن صوڭغىلىرى ايسكى زمانلرغە بيك محبتلى و ايسكىلىكىلرنىدە متعصب، و بونىڭ ايله مغرور اولدقلىرىدىن زمانلرىنى و آنىڭ استەدكلىرىنى تانورغە تله مديلىر. زماندە بونىڭ ابچون آنلرنىڭ قولاقلىرىنى قاطى ايدوب بور دى. او تىكون قطايلر! تىز كوندن او يغاندىلر. هر خصوصلرىنى زمان نىڭ تىلا و يىنە كوره اصلاح و تجديدايتىمكا كروشدىلر. اولىك سىورى چىن كى خور و حقير سانانلارنى بوكون اوزلرىنە استاز ايتدىلر. سلامت و دوام قوميتلىرى اوچون لازم اولان علملىرى او قومغە قويولدىلر. بو كى قو ملرنىڭ آلدەغى كونلرى نچىك اولەچىغى اوزىدىن اوزى معلوم. كوره زەلك اينىك حاجت دىكل.

قطايلر اولدە عموما بودا دىنىدە ايدىلر. صوڭغراق اسلام دىنى عادتىدىن طش تىزلىك ايله اىچلرنىدە ساچلەدر. بوكوندە يىتمىش مىليون قدرى قطايلر اسلام دىنى ايله مشرفلردر. يالغز يىكىنىك اوتز بىش مسجد جامع باردر. حكومت دائىرلرنىڭ وعالى منصبلردە كوبراك مسلمانلردر. بوسنە برمسلمان قىطاي غنىرالى پىتربورغغە هم كلىمش ايدى قىطاي مسلمانلرنىڭ استىقبالىلىرى خصوصىدە الوغ اميدلر و يىروردى اخبار سويلەمش، مىلى و دىنىنى عالى فكىرلر بىيان ايتىمشدر.

قىطايىنى نچە مرتبەلر تورىك قوملىرى استىلا ايتسەلردە مىنى ومعر فتلى قوملر آراسىدە مدنيتسىز و معرفتسىز قوملر كرىك غالب، كرىك مغلوب

اولسون ياشى آلەمدىغىنن اوزلىرى قىتايلشوب، قىتايلرنىڭ كوبايو
وقوتلنوينە وتورك قومىنىڭ آزاىوينە وضعيفلنوينە خىمدىن باشقە
نتىجەسى كورلمىشدر .

«پىكىن» شەرى قىتايلرنىڭ پاى تىت شەرلر يىدر . پادشاە سىرايى
شەر اورتاسىندەدر . بونىڭ ايلەسنىدىن ايكى قات شەر چولغامشدر .
«ايچ شەر» ويا «تاتار شەرى» آتالمىشنىە عوموما تاتارلر تر كلك
ايدەلر . طش شەر دە باشقەلرى تر كلك ايدەلر . پادشاەلرى مانجور
نىسلىدىن تورك اوغلى بىرتاتاردەر . *

ياپون قومى

ياپون وياكە جاپون خلقى قوم تورانىەدىن بىر شەبە ايدوكنى يو
قارودە كورمىش ايدوك . ياپونلردە مهاجرة قانوننچە آلتاي واسى
كول تىكراستىدىن نشأت ايدوب شىمال شىرق طرفىنە كيك كيكىە حاضرگى
اورنارى مچىط جزيرەسىنە قدر يتشمىشلردەر . ياپون خلقى نىسى حقىنە
تورلى فكلر وملا حظەلر كوب اولسەدە اصل درىتى بودر : چىن

(* بو كىتابدە يازارغە تلەدىكمز يالغز قوم توركى احوالى ايدى
قوم تورانىنىڭ باشقە اروغلىرى حقىنە سوز اوزايتىمىە چق ايدوك .
شولايدە اولسە تارىخىمزدە ھەر وقت مناسبتى اولدىغىن قىتايلرنى
بىراز ذكرايتدوكمز كىي ياپونلرە ھم بىر نىظر ايدوب، قانەزدە اورطا
قىلقلرى اولدىغىنن (فىن) لرى ھم بىر آز بىان ايلەچكمز .

تورك (مانچور-منغول) آين كى تورانى قبيله لرنىك اختلاطندىن حا
صل اولمش بر قومدر. ميلاددىن ايلك آلتى يوز آلتى يوز يوز
قدرگى حاللىرى آچىق معلوم دگل ايسه ده اما شول وقتلردن اعتبارا
منتظم تاريخارى باشلانادر. ميلاددىن ايلك ۵۸۵ سنه ده بتون ياپو
نيا بر دولت مستقله صورتنه كيروب ميقادولر دولتى تاسيس ايد
لمشدر. بلك آلتى يوز يلدن بيرلى چين قطاي مدنيتنه تابع اولب
علوم و معارف و يازولرى و باشقه عرف و عاده لرى چيندىن آلتى
ايدى. چنگزخان اولغى نىك اولغى (قبلاى خاقان) چين-قطاينى آلد
قمن صكره دورت بك سفينه ايله ياپونياغه عسكر يبارمش ايدى.
لكن ياپون ها كلرينىك تدبيرى و بر قوتلى يىلنىك ياردمى ايله
قبلاى خاقان تصرفنه كرمائى قالديلر. آوروپا ايسه ياپونيانىك دنيا
ده بارلقنى مشهور سياح ماركو-پولونىك (*) ياپونياغه سياحتندن صو
نكغنه (اون اوچونچى قرن ميلاديه) بلدى.

«ياپونلرده مدنيت»

ياپون خلقى قتايلار كى ايسكىدىن مئنى يعنى علوم و معارف،
هنر و صنايع، سودا و تجارت ايله مشغول قوملر ايدى. بونىك ايله برابر

(*) ماركو پولو ۱۲۵۲ سنه ميلاديه ده ويندىكك، طوغب ۱۳۲۳ ده
وفات ايتمشدر. تجارت ايجون چين كا قدر باروب قبلاى خان خدمتده
۱۷ يىل طور مشدر. اول وقتغه قدر آوروپالولرغه مجهول قالمش،
تاتارستان، چين، هند چينى و ياپونيا مملكتلرنده سياحت ايدوب مشهور
سياحت نامه سنى يازمشدر.

قطايار كېي آتا و بابالرينه و آنلرنك عرف و عاده لرينه و معارف
لرينه بيك مهبتلى ايديلر. بوسپدن زمان و احوال اقتضا ايتمش
شيلردن آرتق آتا و بابالرى طريقلرينه اعتنا ايدلنور ايدى. ياپو
نياده عرف و عاده كوبراك وقت برطرزده ايسكيچه بارسه ده ، زمان
و ايلنه تيكره لرنده كى احوال بر طر زده بارماس بلكه هر برده كور
لدلكى كېي همان آلشنور ايدى. اوله ياپونيانك دنيا ده بار-
لقنيده بامكان آوروپاليلر و آمريقاليلر علوم و معارف سايه سنه
۱۸۵۳ سنه ميلاديه تيكره لرنده دشمانلردن حمايه و آنلره خير خوا
هلف ايدر (ايچون *) ياپونياغده كيلوب يتديلر.

بو واسطه ايله زمان ياپونلردن كوبسى نك كوزينى آچردى.
ياپون قومى نك سلامت و سعادتلىرى ايچون نى نرسه لر كرك ايدوكى
قولاكلرينه او قودى. طبيعى مدنيتلر يى زمان تلاوينه كوره يكتارتمش
هر قومده كورلدلكى حال بونلرده ده كورلدى. سلامت و سعادتنى
بارچه سى استه ديلر. لكن تورلى يولدن ازله ديلر: بعضلرى سلامت
و سعادتنى يالغز آتا بابا رسنى و علومنى محافظه ده كورديلر: بعضلرى
زمان و احوال استه دكلرينى يغش تانوب، لزومنه كوره يار اقلنوده
وقوراللنوده كورديلر. بو ايكى فكر آراسنده مجادله و نزاع اوزاق
مدت دوام ايتدى. اما صوگغيلرنك ثبات و صبر و اش كوره بيلمكلرى
سايه سنه افكار عموميه بونلر طرفنه آوشدى. صكره آوروپا و آمريكا

(*) آوروپا خلقى آسيامالكنه آياق باصدقلرنده هر وقت او شبو
نيت ايله كلكلرينى اعلان و تكرير ايله آسيما صافى درونلرينى
اشاندورور لى ايدى.

لولرنك حمایه و خیر خواهی لریده نیدن عبارة ایسکی آچیت بیلنه باشلادی. دنیا مزنکه برفراغت و استراحت میدانی دگل بلکه ایسکی ایسکیدن قوم لرنك بری ایکن چیلری اوستنه چقار ایچون نزاع و غلبه ایسکمک، هجوم و مقاتله قیلشمت میدانی ایدوکی یاپونلر قاشنک تحقق ایددی. آنلرده اوز آرا بتماس توگانماس اختلاف و نزاع ابرغه آزاغتنا ایدیه باشلاب، سلامت و سعادت یوانی بیگراکده طروشوب ازنی باشلادیلر. تابدیلر! لکن آتا بابا یولنده ثباتده غنهده دگل، یایسه آور و پاموده لرینه علی العمیاتقلیده و آتا بابا طریقندن بتونلای چیقوب بتمکدهده دگل، بلکه اوستلرینه کیلکان، کیله چک دشمانلرنك کوکلر نرنده دگی و قوللر یینلغی قورالمرینی غایت دقت ایله تفتیش ایدوب مقابله بالمثل قاعدت سنچه آنلک ایله قوراللمقده تابدیلر. اما آزا فرادلی خاقغه کوب افرادلی دشمان آیناق آستنده ایزلودن قورتلور ایچون بو قورالمر دشمانلر نقتدن کوب یخشنی و قوتلی اولمهسی شرط ایدیکنی قطعاً و جزماً بلدیلر. یاپونلر بویولده بار اجتهادلرینی صرف ایتدیلر. طروشلقلری بوشقه کیتمدی. بکرمی اوتوز ییل ایچنده کچک یاپونیانی آوروپانک ایلک متمدن ممالکی صره سینه کرتدیلر. بوسبیدن حاضرگی کونمزده یاپونیا آوروپانک ایلک قوتلی دیر ژاؤلری قطره سینه کر مشر .

یاپونلرده اخلاق، عرف و عاده و معارف

یاپون خلقی عموماً صافی درون و پاک خلقیلر در. غدر، خیانت و او غریبلی قیلماز، یالغان سویلمز. جبر و ظلم و جنایت ایتمز. ایستراکچ اچماز. تیز آچیغلانماز. نی قدر آچیغلاندر لسه ده فاحش و اصال سوزلر

ایله سوکنماز. هیچ کدمن استهزا ایدوب کولمز. علم ویا مال ویا حیثیت ایله اصلا کبر ایتماز و تفاخر قیلماز. بوش کوسترشلر ایله شغللنماس، خرص و قومسزلق قیلماز. اوشنداق مال اسراف ایلمز فائدهسز و معنیسز موده لرغه آلدانماز. هر کم ایله خوش و برادارانه معامله ایدر. شولایده بولسه صاقلقنی قولندن بر اقاماز. یعنی باشقه لردن اوزینی آلتاتماس. آز ایله قناعت ایدر. اشکابیک طرفوش، علم و معرفتگا چاماسز اجتهادلی، هنر و صنایعنه بیگ هوسلی خلقاردر. یاپونلرده شایان تحسین و امتثال یینه بر ایکی اش باردرکه: اولای علم و معارف، هنر و صنایع بابنده آتابابا رسمی ایله قناعت ایتدکلری حائده بونلره اصلا تیل تیکورماسلر. «زمانه لری بویله اولمش قویه فکریه لریده شول مقدار اولمش» دیورلر. بالعکس یاپون قومنی وحشتن بدویتگا، بدویتن مدنیتگا (*) چیقار دقلری ایچون اسلافلریینه. آتابابالریینه تشکر ایدوب رحمت او قورلر، آللری تعظیم و حرمت ایله یاد ایدرلر. ایکنچی، آوروپادن فائدهلی و ضرور علملر و هنرلر اوگزندکلری حائده ضروری و کرکماز عرف و عاده لری اصلا قبول ایتممشلردر.

آوروپانگ اسراف و سفاهتی شویله طورسون، فائدهسز عرف

(*) آدم بالالارینک حیوان اهلی آصرامای ایگون ایکدای آو آولامق، بالق توتومق ایله گنه عمر کیدچر وینه «وحشت حالی» دینله در. فائدهلی حیوانلری اوزینه ایالاندروب آنلر ایله عمر کیدچر وینه «بدویت حالی» دینله در. ایگون ایگوب علم و معارف، هنر و صنایع ایله عمر کیدچر وینه «مدنیت حالی» دینله در.

وعاده وموده لرینی بویله اچلرینه اصلا کرتمشلردر. ضروره داعی اولمقده آتا بابا عرفنی وملی عاده لرینی آلدردر مامشلردر. لوندن وپئاریژ پروفیسور لرینه معادل بریایون پروفیسورینک معیشت وترکلک روشی، ایسکی وآزمعرفتلی اورته هالی بریایوندن فرقلی دکلدر. اوشناق معارف لوندن وبیرلین استودینت لرینه برابر بریایون استودینتی نک سیما وقیافت وکیوم سالوم وترکلک روشی، کوچ حال ایله اوقی یازابله طورغان بریایون یاشندن فرقلی دکلدر. اونیو ویرس—تیتلرده عالی فنلردن درس ویریلور. اما پرو فیسور لر هم استودینت لر آزانلی لکن پاک، ملی کیوم وقیافته، ملی رسم اوزره پاک ایدن لر کاترتلنوب اوتردقلری حالده درس ویرور لر و دگلار لر. فقیر استودینت لر، ملی کیوم لرنده اوزلری ایچون ملی روشده آش هم حاضر لر لر.

یاپونیده فقیرلک معارف دن حتی اونیو ویرس تیتلنده مانع دکلدر. معارف بابنده دنیانک هیچ یرنده کورلمش حال یاپونیده کوریلور: استودینت کوچر، استودینت-ایزو و شچیک، استودینت لاکی، استودینت پوؤار، استودینت پادینشیک باشقه یرده بولماس یاپونیده بولنور*.) بونلر

(* بونلر ظن و تخمین ویا آندان موندان ایشلمش مبالغه لی-اشانچسز خبر لر دکلدر. بلکه بالذات اوزلری یاپونیاغه سیاحت ایدوب اوز کوزلری ایله کورب یازمش حقیقت هوسلیسی آوروپا و روس سیاحتلری قلملرندن کوچر لمشدر. (تمه) حمد لر اولسون بنم یوقاریاغی یاپون احوالی یازدقمدن اوچ یل صرک اوزمزدن یتشمش سیاحت ابراهیم افندی بویله یاپونیاغه سیاحت ایدوب بنم یازدقلمنی تائید ایتمکه و «بیان الحق» جریده سی واسطه سی ایله عالمه نشر ایله مکنه در.

ایچون خد متدن بوش و قتلرینه طوغری کیلتوروب، اونیویرستیت لرده ایرته و کیچه لرده مخصوص درس وقتنی اولور. ایمدی بوروشه اولغان قوم ننگ استقبالنلری. آلهغی کونلری نچک اولهچغی اوزندن اوزی معلوم، بیان حاجت دگل.

یاپونیاده دین

یاپونیاده ایسکیدن بیرلی «بودا» دینی عمومی دیندر. بودا دینی اولده بزه اسمی معلوم اولمیان بر مرسل پیغمبر دینی اولوبده موسی، وعیسی علیهما السلام دینلری کبی آخردن تعریف ایدلمش بر دین الهی اولمسی مظنوندر. بودا دینی دین و اعتقاد بابنده انسانلرغه تمام حریت و مساوات و یردبکی حالدہ تصفیہ و تهذیب اخلاق یوانده بیک کوزل نصیحتلر ایدر، اسلام دیننه مشابهاراق بر دیندر. اعتقاد و عمل بابنده بعض بر خلافی حقیقت اشلر البتة آخردن عرقلر طرفندن الحاق ایدلمشدر، یاپونیاده بو کونده ده دینک تمام حریتدر. یاپونلر دین خصوصده آوروپا خلقی ننگ تمام عکسنچه — کیر و سنچه در: آوروپاده، علوم و معارف ترقی ایتدیکی نسبتنده دینسز لکنه شول قدر آرتور، یاپونیاده ایسه بالعکس علوم و معارف ترقی ایتدیکی نسبتنده حق دین گامیل و محبتده شول قدر آرتادر. حق دین قایو دین؟ بونی تفتیش و تحقیق ایچون رسمی صورتده مخصوص کامیسیا تعیین ایدلمشدر. هر دین اربابی مخصوص آدملر کوندر مشلر در. آگلاشلنوینه بناء یاپونلر ننگ اسلام دیننه میل لری قوتلیدر. اگر بودا دینندن باشقه دین کا کوچه چک ایسه اربتة اسلام دیننه کوچه چکلدر.

تورک و یاپون مناسبتی

عثمانلی قرداشلریمزدن بعض محررلرنڭ، عثمانلی تورکارنده ممتاز بر حیثیت کوردکلرندمنی، یایسه آوروپا خلقی نڭ «پان تور کیزم» (اتحاد تورکیه) ایله اتهام ایدولرندن خوف ایدوبھی ویاغیر بر سببدنمی باشقه تورکی قوملر حقنده بیک اعتبارسزلق ایله یازد قلرینی مع التئاسف کورهمز. تورکیلرنڭ عثمانلیلر ایله قرداشلیک مناسبتنی بیان شوپله طورسون، «تورک» اسمنی بویله کوب تورکیلر ایله اورطاقلاشاسیلری کیلماي، کوب تورکی قوملرنی «اقوام تاتاریه» تسمیه ایدیلورلر. «قایم» بابالری ایله تمام بدرجهده اولان بدوی تورکیلر حقنده «اقوام وحشیه» عباره سنی قوللانالر. بعضا بوکونده تورکی تیل ایله سویلشوب اوزلرینی تورک طانیغانلرنی، تاریخ ضبط ایدلنه باشلاغاندن بیرلی تورکستان صخرالرنده نشأت ایدوب شونده یاشامشلرنی، گویه حقسن «تورک» آتالمشلر ایمش کبی کور ستمکده لردر. اوشنداق مرجوح قوللرگا تمسک ایدوب یاپونلرنی هم دڭز آطه لرنندن کلمه بر قوم کبی کورستوب، تیللرینی هم السنه تورانیه دن چیقارمغه عذابلنورلر. بالعیس تحقیقندن باشقه هیچ بر قصدنی، فن مسائللی آراسینه قاتشدرمغان، قلملرینی هیچ کم نڭ کیفینه ایارتمکان، صالحون قانلی نیمس علماسی، اوزاق تفتیش و تحقیق صوکنده یاپون ایله تورک قوملرنڭ بری برینه قرداش ایدوکلرینی، تیللریده تورک-تاتار تیلنه منسوب ایدکلرینی اثبات ایتمشلر در. بز بوحقده اوز طرفمزدن سوز ایتمای محاکمه نی قارئلرملزه قالدرامز. فقط استشهاد ایچون جمله دن بری اوله رق برنیهس خطنی

تحت الخط يازامز . *

(* «بیرلینر تاغیبلات» نڭ استانبول جبری مکتوبلرینڭ برنه یازادر: «اقصی شرق واقعه لرنه تورکلر یاپونلر طرفنه حسن توجه ایده لر. بو حسن توجه نڭ سیاسی سببندن باشقه ینه برسبی باردر. بو ایسه تورکلردن بلا شعور اولسه ده لکن بیگ تیراندەر. یعنی بو حسن توجه نڭ سببی بو ایکی قومنی برین برینه باغلاغان قزنداشلک علاقه سیدر؛ قابسی در کم اوشبو قزنداشلک علاقه سنی اون یل مقدم مونجین (باؤیره ده) پروفیسوری ناومان کورستمش ایدی. پروفیسور ناومان نڭ فکری البته بیگ اعتبار ایدر؛ چونکه اول یاپونیانی بیگ دقت ایله تفتیش قیلمش، حالرینه بیگ درست اطلاع قیلمشدر. یا پونیا ده اوزاق مدت غیواوغیچسکی اینستیتوت نڭ مدیری (دیریکتوری) اولمشدر. بونڭ صوڭنده یقین شرق (تورکیه) ایله ده بیگ تفصیل ایله درست آشنا نمشدر. اوستدن قاراغانده بتونلای باشقه کورلگان بو ایکی قوم، کوب خصوصارده بری برینه مشابه کورلمش، قزنداشلکلر یگ شبهه سز تابامشدر.

بارچه سندن ایلك ناومان تیللرینی کورسته در. تورک و یاپون تیللری عمومی روشلرینه قاراغانده تورک-تاتار تیللرینه منسوبدر. بو ایکی تیل کلمه و جمله لر تشکیلنده گنه دگل بلکه ادا روشلرنده و کلمه صفیلرنده ده بری برینه بیگ اوخشاشلیلر در. بو اوخشاشلی لیت شول قدر درکه ناومان اوزی نڭ آنا طولی سفرنه تورکچه ایدلمش سوا المرگا یاپونچه جواب ویرمشدر. کوب خصوصارده گرچه لغتلری بتونلای باشقه اولسه لرده مضمونده بو تیللر نڭ قزنداشلکی همانده معلومدر. شویله که هر ایکی تیل تما کوتارتمق مضموننی «تماکو ایچمک» تعبیر ایده لر. بوندن صوڭ ناومان بو ایکی قوم نڭ قومیتلر نه عرف و عاده لرنه ده کوب مشابه باراقنی کورسته در: هر ایکی قوم، خلقی و طبیعی دیپلوماتلر در. تورکلرنی بز بو طرفدن کوبتاندان -

فین قومی

قوم تورانیه نڭ بیک الوغ شعبه لرندن، وخالص تورک قوم-نه ایلڭ یقینلرندن بری «فین» قومیدر. بونار «اوغر-آلتای» و «اورال-آلتای» و «تورکوفین» قوملری آتامش لر در. سببیه بونلر نڭ اولڭگی اورناری «آلتای» (* طاعلری اولب قومی نڭه کوبرا کی ایسکیده «اوغر» آتامش تورک ایله فین دن قاتش بر خلق اولدیغندن

طانیمز. اما حاضر بیز یاپونلر ده هم بو طبیعت باراقنی اعتراف ایدر کا مجبور اوله مز. هر ایکی قوم طوغمشلر نندن عسکر یلر در. (یعنی جنگا وز) بو ایکی قوم نڭ بری برینه ایشاشلیقی مسکن لرنده معیشت روو شلرنده و باشقه بیک کوب عرفی و عاده لرنده ده کورله در. ناومان اوز اثر نده استشهاد ایچون بونلر نی بیک گوزل اثبات ایتکوی کوب مصداقلر کیتوره در. ناومان اثر نده بو گاده دقت ایده در که: تورک ایله یاپونلر آوروپا م نیتنه هر ایکاوسی بر نقطه نظر نندن قاریلر: آو روپانک عرفی و عاده، طور مش و یور مش موده لرینی بتونلای کر کما سکا، و آنلر ایچون فائده لی دکل کا سانیلر. یاپونلر آوروپا علوم و معا رفتی بیک الوغ روشده آلد قلری حالده معیشت رسملری حقنده او لان نقطه نظر لرینی بو کونکا قدر آلددر دقلری یوقدر. (یعنی آو روپانک یوروش طور مش حقنده غی موده لرینی همانده قبول قیلما یلر) «برلینر تاغیبلات» نڭ بو مقاله سنی «پتر بورغسکایا ژیدومستی» عزیزته سی هم ۱۹۰۴ نچی ییل ۱۶ نچی اییوندا نشر قیلماش ایدی.

(* «آلتای»، کلمه سی بعضلر قولنچه «آلتون طاغ»، معرفیدر. اما صوغنی لر ده «آلتون طاغ»، دکل بلکه اول تیکرا تورک لری لغت نچه الوغ اورمان معنی سنده اولان «آل تاغ»، معرفی اولونی گمان ایده لر.

«اوغرت-آلتای» قومی آتامشدر. کوبراکی اورال طاغیری (* تیکرا سنده یراشد کلرنیدن وباشقه طرفغه کیتمشلریک اؤل اوزاق مدت اورال تیکراسنده کیچنوب صگره باشقه طرفلرغه ساچلیک قلرنیدن «اورال-آلتای» قومی آتامشدر. بو قوملردن نیهسلرکا اؤل معلوم اولانلاری ساز-لقلرده ترکلیک ایدوچیلری اولدیغندن نیمسلر سازلقده ترکلیک ایدوچی معنیسنده اولان «فین» اسمی ایله آتامشدر. بو قوم بیک ایسکیه تورک اروغلرندن برشعبه اولوب شول زمانلردن صوگغی زمانلرغه قدر خالص تورک قومی ایله هر وقت کورشیا-مکه وانلر ایله بیک قاتشو و آراشوده اولمشلردن حتی شول قدر آراشمشلرکه آرا لرنیدن قزملر طوغمش. اول قوملرنی «فین»، «قومنده» «تورک»، «قومنده» نسبت ایدرکا ممکن اولمش بونلک ایچون فین خلقی «تورک-فین»، «قومی هم آتامشدر» (* یونانیلر، فینلرنی اسلاوانلر ایله برابر کوب وقت بونلرنک قوم حاکماری اولمش تورکی قوم اسمی ایله «اسکیت» آتادقاری کبی، شولوق قانون ایله عربلرده فینلرنی هم «صقلاب» آتامشدر ایدی. اسلاوانلر ایسه فینلرنی عموما «چود» آتادیلر. اما فینلر اوزلرینی «صومالاین»، «سوامی»، «مانصا»، «ماری» کبی تورلی اسملر ایله آتامشدر

(* اورال طاغیری آسیا ایله آوروپا قده لرنینی آیرور شمالدن جنوبکا طوغری اوزایمش طاش طاغلر یدر. «اورال»، لفظ تو رکیدر. فرطه وبیل باو معنیسنده. اورا مقصدن مشتمل.

(* ابن خلدون فینلرنی تورک قومندن دیهدر. فنلر آراسنده تورک تیلمده داستانلاری بارلقنی حکایه قیلهدر. ابن خلدون سوزنی صوگغی تفتیشلرهم تاءید ایدهدر.

ایدی. بوزمانمده جغرافیون ومۆرخلر آنلرنی یالغز «فین» اسمی ایله گنه یوروته لر.

فین قومی شعبه لری

فین قومی بیک ایسکی زماندن آلتایدن مغرب و شمال مغرب طرفلرینه ساچلمیلر. تورکستان صخرالری شمالنه، سبریاغه، ایر تش و اوب، ینسی صولری توبان طرفلرینه، اورال طاغلری تیکرا سنه و آنک شمال مغرب طرفلرینه، آوروپا شمال شرقیه و ش-مالینه، بالطیق شمالندن شویتسیه، ناروژیکیا، دانیا و محیط جزیره لرینه قدر، بالطیق جنوبندن دؤینه نهری تیکرالرینه، ژولغا باشارینه، مسکو، اوقاصووی، زویه، ژولغا (*) قاما، و یاتکا، اوفانهرلری تیکرالرینه ساچلمشدر.

تاریخلرده اسمی کورلیکان و بو وقتغه قدر سلامت ترکک ایتمک اولان فین قوملری اوشبونلردر: «قاماسین»، «توبا»، «قوط» «آرین»، «آسان»، وغیریلر آلتای شمالرینه. «صاموید» تورخان، ینسی، اوب صولری توباندا (***) و شمال دگری بویلرینه، «اوستاک» ایستاک «ژاغول» ینسی، ایرتش و اوب (صامویدلردن جنوبکاراک) و اورال طاغلری تکرالرنه و آنک بر آز غرب طرفنه بیریز و فسکی اوستاکلر (*) ژولغانهری ایکی ایسکی تاریخلرده «را»، اسلام تاریخلرنه «ایتل» آتالمشدر. قاما - «چوامان» و یاتکا - «نقره» اوفانهر - «آق ایتل» تسمیه ایدلمشدر.

(**) صامویدلرننک «بلغار» لرغه بیک مشابه اید کلری تحقیقی ایدلمشدر.

«يوغرا» ديوېده آطالنه ار. *

«پېچورا» اورال طاغلىرى غرب شىمالىنڭ پېچورانهرى بويىنڭ، «زىران» اورال طاغلىرى مغربىنڭ قاما باشلىرىنڭ، «بىيارى» اورال - طاغلىرى ايله - قاما باشلىرى آراسىنڭ، «لاپلان»، - آوروپا شىمالىنڭ، دېگىز بويلىرىنڭ، دويم، «فىنلاندىيە دە»، «ايۇ» لايۇوينە دە، دوچود، لادوگا كولى شىرقىنڭ ايسىت، ايسىتونىيە دە، نارۋا نارۋادە، ۋەست بىلى اوز بىردە، مىرا راستوفدە مسكاو يلغەسى شىرقىنڭ (***) ۋوتاك (آر) بىسرىن (***) ۋياتكا ايدىلى

*) قرغىزلىر، باشقىردلىرىنى هم «ايشىناك» (استاك دىمك قرغىزلىر كوپ وقت سىن ايله شىن حرفىنى بىرى اورنىنڭ ايكىنچىسىنى آلىشىرىپ استعمال ايدىلىرى) آتامىشلىرىدۇر. هم ايسكىنڭ ايشىناكلىرى باشقىردلىرى «باسقوتىر» آتامىشلىرىدۇر. ايسكى زىمانىنڭ ناوغورد سوداكارلىرى «واغول» و «ايشىناك» قوملىرىنى «اوغىر» آتامىشلىرىدۇر. روس سىياھى بىوتانىن منغولىيە دە «يوغرا» اسمىنڭ ايسكى «اوبغور» قومى اىقتادىنى تابلشلىرى. «واغول» و «يوغرا» قوملىرىنىڭ سىما رىقاقت جەتتىن «تو رك - منغول» قومىنڭ، تىل جەتتىن «اوغىر - ھىنگىر - وينگىر» قومىنڭ يىقىن مشابەھىتىلىرى تىحقىق ايدىلمشلىرى. «واغول» روسلىرى بىرىشى اسمىدۇر. اما آنلىرى اوزلىرىنى «مانزا ياكە مانزا وسوامى» تسمىيە ايدىلىرى.

**) ۋولغا يوقاروسىنڭ اولان راستوفى شىرى فىن - مىرالزىنىڭ ايدىلى. ۹ نچى عصر مىلادى اور تالىرىنڭ قىر فىن قومى ايله اسلاوان قوملىرى آراسىنڭ چىك مسكاو يلغەسى ايدىلى. مسكاو غوبىرىناسىنڭ مىراسكى آتامىشلىرىنىڭ سوكسىر اوشبو مىرفىنلىرى بىرىنڭن آغادار ايدىلى. ۋىلىكى روس قومى، اسلاۋان ايله، اوشبو اسلاۋانلىشىمىش فىنلىرىنىڭ بىرىك جىولوندىن حاصل اولدى (صالاۋىوف)

***) آر (ۋوتاك) بىلغىرلىرى ايله بىك يىقىن آراشلىشىشلىرى ايدىلى. حتى ايسكى بىلغىرلىرىنىڭ بىر قىلغەسى آر كىمەسىنىڭ تور كچە مىصغىرى -

تيكرا-سندە، چرمىش مىرا خلقى نىڭ جنوب شەرقىدە اوقا، وياتىگا،
ۋولغا صوللىرى تىكرا-سندە، موروم اوقا نهرى توبان تىكرا-رندە، مشچار
اوقا نهرى بويلىرىدە (*) (حاضركى قاسم - خان كرمان شەھرى اوشبو
قومگا نىسبەت ايله اولدە مشچار شەھرى آتامش ايدى)، چواش، موقشى
موردوا، سورى، زويە، ۋولغا صوللىرى تىكرا-سندە، (عربلىرنىڭ بىر
طاس ديدىكى قوملىر اوشبولردىر.)

آوروپاغا قوم آريانىلەر كالمىدىن ايلك آندە تركلك ايتىمش
اولان ايمىر وباسىق كىي تورانى قوملىر، اوشبو فىن اروغىدىن اولو
لىرى گمان ايدانە در (**).

— اومش آرچە اسمى ايله آتامش ايدى. وبونىڭ اوستىنە ۋياتىگا غويىر
ناسندە اولان آرلردن بىر فرقه بىسىرمن (مسلمان محرفى) لىر اوزلىرىنى
ايسكى بلغار قومى اعقادى حساب ايدەلىر.

(*) بو قوملىر اسمى اڭ اول روس تارىخلىرىدە، فتحەلى مىم
صوڭىدە فتحەلى شىچ بعض وقت ژ حرفى ايله مشچار و مازار صورتىدە
يازىلمىشلىرىدە. شىچە حرفى فىن وتورك تىللىرىدە اولمىدىغىدىن اولدە
بو سوزلىر البتتە يايىسە يالغىز شىن ايله مشار ويايىسە يالغىز چ ايله
مچار ايتىلمىشلىرىدە. اوقا تىكرا-رندە وجنوبىدە، ۋولغانىڭ غىرب و شىر
قلىرىدە، سىما و معيشتلىرىدە بىر آز فىنلىك اثرى كورلمش توركى قوملىر
مشار آتامشلىرىدە. مچار و مازار اسملىرى حاضرده فىن وتوركلر آرا
سندە ايشىلمىشلىرىدە. آڭلاشلىرىدە بىنا بونلىر مچار و مازار صورتلىرىدە
دوندىرلمىشلىرىدە. قزان تىكرا-سندە اوشبو مچار و مازار اسمى ايله
آتامش مسلمان اول (قرىه) لىرى هم واردىر.

(**) فىن قومى، حاضركى روسىيە شىمالىدە بىلك كوب يىرنىڭ ھەم
شويتسىيانار ۋىگىيا و دانىيانىڭ تارىخىغا معلوم اولان اڭ ايسكى خلىقلىرىدە.

بو خلكلردن بعضلىرى؛ «ۋىست»، «مىرا»، «موروم»، «قايبال»، «قوپ» وغيرلر، قومينلرينى صاقلای آماي اسلاۋانلشوب، روسلر ايچننده يوغالمشلردر. بعضلىرى بوكونكا قدر سلامت، اولسه لرده لىكن بار چه سنى اسلاۋانلشدرمق ايچون بيك الوغ تدبيرلر ايدلمشدر.

فین قومی نڭ تیل و قیافتلری

بارچه فین، اروغی خلف نڭ تیللری و قیافتلری بری برینه بيك يقين در. تورکی تیلکا هم يقين و مناسبتلی ایدوکنی علم الالسنه علماسی تحقیق ایتمشلردر. وهر قایوطائفه سنده، قیافت علمی عالملری «تورک-منغول» قیافتی مشاهده ایتمشلردر. هوا و اقلیم-صوگراق، کرچه قیافتلرینی کوب اوزکارتسه ده لىکن اصل سیمالری همانده سلامت قالمشدر. آرالزنده بعضیلری مثلا «واغوللر» قیافت جهتندن منغول قومنه، «ساموید» لرده «بلغار» تورکلرینه بيك اوخشاولی تابلیدیگی کبی، چواشلرده تیل جهتندن آنلره بيك يقين کورلمشدر. (*)

فین قومی نڭ ترکک روشی

فین اروغندن ترککک باصقچلرینڭ هر قایوسنده قوملر بار در: وحشت حالنده، آو آولامی، بانق توتومق ایله ترککک ایدو

(*) چواش تیلی آرنه فینلشمش، بایسه فینلکی آز قالمش تور کی تیلدر. ایسکی روس تاریخلرنده چواشلر تاتار حساب ایدلنوب باشقه تاتارلردن امتیاز اوچون «چواش-تاتار» آتالمشلردر. اما چرمشلر تاتارلرنی هم «چواش» تسمیه ایدهلر.

چیلری بار، «صاموید»، «لاپلان» کبیلر. حیوان آصراق ایله کوچمه معیشت ایدوچیلری بار، «اوستا کار»، «قاماسینلر» کبی. ایسکیدن قریه لرده ایگون ایگو ایله ترکلك ایدوچیلری بار، چرمش وچواش کبیلر. مدنیت، علم و معارف یولنه کر مشلری بار، «ایست» لر کبیلر. مدنیت، علم و معارف ده، هنر و صنایعه کوب ترقی ایدوب بوکونده روسلردنک یوقاری درجه ده حساب ایدامشله یده بار، فینلانديه ده گی فین لر کبی. بونلر بیک ایسکیدن هنر بیللمشلردر. اسکاندیناویا تاریخلرنده فینلر تیمر چیلک صنعتی ایله مشهور ایدیلر. شویتسیه نارویگیاده بیک ایسکی زماندن بیرلی فین قلیچی ماقتاوی اوامش. فینلانديه فینلری زمانلرینی و آیلنه لرینی چولغاب آلمان حاللرنی بیک وقتلی اوامسه ده، شولایده بولسه بیک صوگغه ده قالمای تانومشلردر. قووتلی یاط قوملر آراسنده ضعیف وزمانه سنه کوره ضرور علملردن محروم قالغان قوملرنک عاقبتلری نه اوله چغنه کوز یتکورمشلردر. فرصت قاچرما، قوملرنی هلا کلکدن قوتقاروچی اسبابلرغه نفی یابشمشلردر. ایچلرنندن، فین وتورک قوملری احوالنی یقین تفتیش ایدوب یازمش وکوب حقیقتلر کشف ایدوب اوزینی بتون دنیاغه تانتمش کاسترین کبی عالملرده چیقمشدر. *)

(*) کاسترین ۱۸۴۷ سنه لرده سبیز یاده فین وتورک قوملری آرا سنده سیاحت ایدوب آنلرننگ احواللرینی بیک یقین تفتیش ایدوب اول زمانغه قدر معلوم اولمیان کوب یگا حقیقتلر کشف ایتمشدر.

فین خلقی نڭ عرف وعاده وخلقلىرى .

فین خلقى عموما هيچ كمنڭ ملكى اولميان موجوداتقه اوز كو چى وخدمتنى قوشو ايله تركلك ايدونى اختيار ايتمشلردر . ترك لك ايچون آز نرسه ك قناعت ايدوب، ضرور و حاجت اصليه دن باشقه هيچ نرسه كا كوڭل قويومشلدردر . زينه، تكلف، الوغلو، اسراف، سفاقت، كى اشلر آنلرنڭ خاطرينه ده كلمشدر . باشقه لرنڭ جاننه قصد قيلمق قايا، يوز صوينه، مالينه، وحقينه قاعلمقك آنلرده هيچ اولممشدر . اوغريلق، خيانت، يالغان، ظلم كى اخلاقسزلقلرنڭ نى ايدوكنى ده بيلممشلدردر . بوخلق، بو قوملرنڭ كوبسندك، خصوصا باشقه قوملر ايله قاتشمغانلرنده بوكونلرده باردر . فین خلقى اوزندن غيرى هيچ ككا خواجه وبيورغوچى اولمغه، و باشقه لرنى اوزينه خدمت ايتدوركا وبوى صوندر ورغه هوسلى اولممشلدردر . بوسببن آنلر ايچندن هيچ وقت، قوتلى حاكملر، اوزينه بيك كوب خلقنى بوى صوندرغوچى «خانلر»، چيقممشدر . ايچكى اشلرنده آڭا احتياجلر يه اولممشدر . بلكه هر اول اوز قارطلرى يغشى كيكلاشى ايله، كوچ وقوت استعمالكا حاجت توشماي باشقارولمشدر . باشقه لرنڭ مالينه وييرلرينه كوزلرى توشمامش و كوڭللرى قزقممشدر . بونك ايچون آنلر هيچ بر قومكا صوغش آچمامشدر و هيچ كمنڭ اوستنه يوروممشدر در . (*) بلكه اوزلرى هر طرفن قسالمشلدردر: شويتسيه ناروئيگيا

(*) بويانامشدر «فین» قومنه شاعرانه برمىح دگلدردر . بلكه تاريخ و اتنوگرافيه علماسنڭ تحقيقندن وبعضا اوز تفتيشمزدن حاصل =

ودانيه ده «دغرممان»، اروغى خلقلىر «دغوط»، لرد «دورمان»، لرد «دوار ياك»، لرد بالطينى جنوبىنك «داسلاوانلرد»، «دروسلرد»، «دنيمس»، لرد بيدر لرينى الوب آرالرينه كروب اورنلشقانلردرد. جنوب طرفتىن هم اروغداشلىرى «دوركلرد»، بونلرغە آرالاشوب بيدرلشكانلردرد. لىكن بونلر فين قومىنىڭ قوميتلرينى بتونلاي يوغالتماي، بلكە آنلر ايله قاتشوب فين قومنه ده، تورك قومنه ده نسبت ايدانوركا ياراقلى قوملر طوعدمشلىرىدرد.

فين قومىنىڭ دينلىرى

فين اروغلىرى اولدە ھىند دين قديمه لرينه مشابه مجوس دينىنىڭ اولمشلىرىدرد. خالى خيىردن عبارة بىر مؤثر (بىمو) بارلىقىنى اعتقاد ايله آندان ھەر تورلى مقاصدلىرىنى صورامشلىرىدرد. خالى شىردن عبارة «دكره مت»، اسمندە يىنە بىر مؤثر بارلىقىنى اعتقاد ايدوب، آنلڭ شىرىدىن استعاذە و آنى ارضا ايتىمكا لزوم كورمىشلىرىدرد. اجدادىمىز اولان كاما بلغارىلىرى اطرافلىرىندە اولان مجوس قوملىرىنى اسلام دىنى ايله مشرف ايتىمكا اجتهاد ايتىسە لردە آوروپا قومنه (وارياك، روس و اسلاوانلرغە) بعض عرف و عاده لرينه ويا مقصدلىرىنە خلاف اولدىغىدىن، قبول ايتىد رە آلامشلىرىدرد. اما آسيا (تورانى) قوملىرىنىڭ طبيعتلىرىنە، عرف و عاده لرينە اسلام دىنى قدر مناسب و موافق دىن اولمىدىغىدىن، فين

اولمش بىر حقيقتدرد. بو حقدە بىيك مرغوب معلومات كوپ ايسە دە تطويلدىن خوف ايدىلنەرك يازلمدى.

لر اسلامیننی بیک آسان قبول ایلمکده ایدیلر (* لکن اجدادیمز بلغاریلرنک باشینه بری آردندن بری بلا کسلمش «واریاک»، «تاتار»، «روس»، طرفندن کیله طورمش آفتلر سببندن بواشلرینی آخیرینه قدر واردره آلامشلردر. بونک ایچون فینلرده اسلامیت لایقنچه رسوخ ایده آلمای اولآ آز، آز مجوسیتلرینه قایتب سوگره روس اسیتلاسی سوکنده آنلر خرستیانلقغه دعوت ایدلنمشلردر. هم آنلردن کوبسی رسما خرستیان حساب ایلمکده لردر. سوکغی زمانلرده آنلرنی خرستیانلشدیردی واسطه سی ایله روسلشدیردی مقصد سیاسی ایچون بیک الوغ اجتهاد و تدبیر لر قیلنمش ایدی.**) لکن کوتلکان قدر فائده ایدلمدیکندن بو تدبیر لر الغاقیدانورغه قرار بیرولدی.

(* بلغار اطرافنده غی فینلرده عربی «الله»، لفظنی ایتمک، بسم الله دیمک، جمعه کونلرنی بیرام ایتمک، خنزیر و حمر دن صاقلانمی، بالالرینی مسلمان اسملری ایله آتامق اسلامیتلرنن قالمش اشلردر. تورکچه و چواشچه تیللر قاتشدروب یازلمش قبرتاشلری هم کوبدر و یاتکا غوبیرناسنده فین—آرقومندن برطائغه «مسلمان»، محرفی اولان «بسرمن»، اسهنی بوکوننده صاقلانمقده لردر. آنلار اوزلرینی بورو نغی بلغار خلقی ننگ بقیه سی حساب ایده لر.

(**) بوتدبیر لر کوبرا کده اوقتو واسطه سی ایله اولدیغندن اول مقصودلرینه بیک موافق نتیجه لر طوغدور یعنی فینلر اسلاوانلشور لر ایدی. لکن سوکغی زمانلرده بارچه اوقومقده اولغانلر آراسنده ملیت، قومیت فکری بیک قوتلی اویغانلقدن روسلشدرو ایچون توزو لمش تدبیر لر خلاف نتیجه ویرمکا یعنی روسلشدیرغی بیرینه فینلرکا قومیت فکری و تعصبی ویرمکا باشلامشدر. بونلردن بعضلری، حسیات ملیه لرینی قومیت، ملیتدن خبرسز یاشامقده اولان جنسداشلری ایله

تورك اروغلىرى

قوم تورانىيەنىڭ بارچەسىنىڭ اۆلىگى اورنلىرى اسى كول و آلتى تاغلىرى ايدوكنى يوقارودە كورمش ايدوك . بونلردن كوبسى آسىيا نىڭ ھەر طرفنە وجزيره لىرىنە و آوروپاغە كوچدىلەر ، وساچلدىلەر . «تورك» اروغلىرى قوم تورانىيەنىڭ قىبىلە باشى و بىك ايسكى والوغ شەبەسىدەر . بونلەر ھم طىبعى ايسكى اورنلىرىنە اسى كول و آلتى تىكرالىرىنە صىغماى بىك كوب اروغلىرىغە بولنوب تورلى طرفغە ساچلدىلەر . چىگى : شىرق شىمال ، (ياپون و اوخوتسى) دىگىزلىرى بويلىرىنە ، فىن اروغلىرى جنوبىدىن ، (بعضا بونلەر ايلە آزالاش) غربكا طوغرى وىصلە نەرىنە *) قىر ، و آنىدىن جنوبكا دوناي نەرىنە ، و آنىدىن شىرق طرفنە قارا و آزاق دىگىزلىرى شىمالنە ، قفقاز تاغلىرى آردلىرى ، آذربايجان ، بىر خىزىر جنوبىدىن ، ھەم دريا ھەرايكى طرفنە ، ايسكىدە يونانلار «باقىرىانە» آتامشلىرى «بىخترىمىن» بلخ و ھەرات تىكرالىرىنە ، پامىر و ھىند و كوش تاغلىرىنە و آنىدىن تىبەت غرىبە و آنىدىن شىمال شىرقىغە ، تىبەت و قىتاى شىمال غرىبىدىن سىچىنى شىمالىدىن يەنە دىگىزكا قىر يىرلىرىنىڭ بارچەسىنە تورك اروغلىرى قوملار ساچلپ يىرلىشىشلەر ايدى .

اورتا قىلاشواچىچون ، اوز تىللىرىنچە رسالە لىر حىتى جىرىدە لىر نىشىنە باشلامشلىرىدەر . اوشبو كونلردە گنە روسلىشىرى و اىچون تاسىس ايدىلمش سىمىنارىيە دن اوقوب چىقىمىش بىر فىن ايلە مەصاحبە مزا اوب ، حىسىيات ملىيەسىنىڭ قوتلىدىلەكنە حىقىقتە تەعجب ايتىدوم .

(*) روسىيەنىڭ مغرب طرفىدە غىرمانىيە چىگىدە با لىطىق دىگىزىنە قويار .

توراك خلقى بويىرلارنىڭ ايكى ايسكى خاقلرى وخواجه لرى ايدى. گرچه بو اورنلارنىڭ جنوب غربىدىن آريار، وشمالدىن فينلر كىچوب كىندكلرى ظن ايدلسه ده، اما تارىخ يازيله باشلاغان وقتلارده بو بويىرلارده اوشبو «توركى» قوملر تابلوب، اول بويىرلارنىڭ خواجه لرى كورنىلر. بوسىدىن بونلر بويىرلى خلق آتالدىلر. اما باشقه قوملر اوستنه باروب بويىرلشكلى وياخود خواجه لى ايندكلرى بويىرلارنىڭ چىگى ينه كىگرا كىر: شمال وبالطىقى دىگىز لىرىدىن، وجزيره لىرىدىن، ايلبه نهرىدىن (* آفستىريا اورطه لىرىدىن، آفرىكادىن، تونىس، طرابلىس، مصر، شام، عربىستان، بتون كچك آسىا، ايران، افغان، هندىستان، قىطاي ملىكتلىرىدىن ايدى. (تفصىلى سكره كلور).

توركلر، قوم تورانىه نىڭ باشقه شىعبه لرى كېلى طوغرى يراق طرفلارغه كىتمى بلىكه اولىگى اورنلارنىه توتاش و آنىڭ هر طرفنه بىك كوب بويىرلر ساچلىدىلر. اوشبو بىك صوڭغى زمانلارغه قدر شول بويىرلارنىڭ هر وقت خواجه لرى اولوب قالدىلر. شونىڭ اىچون اورته آسىا آتالغان الوغ بويىرلر و صخرالربونلارغه نسبت ايله «نوركىستان كىبىر» و قىطاي چىگنه بىقىن كاشغر تىكرالرى «توركىستان صغىر» ويا «توركىستان چىنى» آتالدىلر. صخرالرنه قدر كىڭ و ايركن اولسه ده زمان كوب اوزوى ايله خلقى بىك اورچدىكى سىبىدىن بونلارنىڭ بعضىلرى يراق طرفلارغه كوچاركا مجبور اولدىلر.

توراك اورغلرى ايلنەسى بىك كىڭ اولان بويىرلارده و صخرالارده ساچلوب حسابسىز كوب شىعبه لىرلر بولدىلر. كوچمه تركلىكده بو

(* فرانسىيە ايله غرمانىيا آراسىنە بر الوغ نهرىدىن. شمال دىگىز ينه قوبىلار.

بولنولرکا سببچی اولور ایدی. اوز آرالرنده بری برندن آیرولور ایچون کوبرا کده، صو، طاو، اورمان، حیوان اسملری ایله آتالنورلر ایدی. قطایلر، فارسیلر، یونانیلر طرفندن ویرلمش، باشقه باشقه تورلی اسملری هم بولنور ایدی. بز بوشعه لردن، بز کاعبرت ویرور دای الوغ واقعه لرکا سببچی اولانلرینی، ویا بوکونگا قدر سلامت قاغانلرینی بیان ایده مز. اما ایتلمش شعبه لردن بعضلری دنیاغه کلمشده هیچ بر اعتداد ایدر دای واقعه کا سببچی اولمای دنیادن اوتب کینمش، بز آذارنی بیانغه حاجت کورم دوک.

یا قوت قومی

گمان ایدلنوینه کوره تور کلردن ایگ اؤل قوم تور کیننگ ایگ ایسکیسی زمره سندن اولان بر قوم طوغری شمال طرفنه، بوکونکی بایقال کولی ولینا صولری و شمال دیگزی تیکرالرینه ساچلوب «دیا قوت»، قومی آتالیلر. بوکونده بونلرغه نسبت ایله «دلینا، صوی»* بوینده بر شهر «دیا قوتسک»، آتالنه در. باشه خالص تورک اروغی قوملردن بیک ایسکینن آیرلوب صکره منغول اروغی قوم لرایله آرالشدقلرندن تیللریده، باشقه تورک شعبه لرندن آرتغراق اوزکاروب، قیافتلریده بیک منغوللشمشدر. یا قوتلرننگ اؤلکی اورنلری بایقال تیکراسی ایدی. «دبایقال»، اوزیده دنکز معنیسنده اولان یا قوت تیلنچه سوز در. بایقال تیکراسنه بوریات کیلوب یا قوتلرنی تضییق ایتدوکلرندن یا قوتلر شمال طرفلرینه «دلینا»، «دکیتا»، «دباغانید»، «دکاتانغا»، «دآنا بار»، «دینسی»، صولری تیکرالرینه کوچارکا مجبور اولدیلر.

* «دلینا»، «دوینسی»، سبیر یاننگ الوغ صولریدر. «دکیتا»، «دباغانید»، «دکاتانغا»، «دآنا بار»، شول تیکرا ده کی صولردر.

ياقوتلار ايڭ اۆالگى كوچمه لى (بدوى) خلىق (ايڭ ايسكى تورك) اواسه لردە اما مدنيتدن، عام و هنر و صناعتمندە بايتاق حظ آلمش لردر. زراعت و صناعت كا بيك استعدادلى و هوسلى اولد قلرندن آوروپا طر فندن بارغان ايگون قورال لرينى كور و لارى ايله فى الحال اوز لارى تقليد ايدوب ياصيلر. چيركاس خلقى كېى تيمر و كوشن بيك نفيس وزينتلى اشيالر و قورال لر، آغ-اچمن قوروب هم بيك كوزل اسبابلر ياصيلر. ياقوتلر، آت تيرسندن هيچە صواوتكار ماى طورغان كون اشيلر. ياقوتلردە ايسكى توركيلاك صفتلرى بار چه سى سلامتدر: ايك سوكان آشلىرى آت ايتى و آت سودى-قمزدر. صغر و آت سودندن بعض برجىلاك كېى نرسه ارقا تشدروب تورلى آشامق اسبابى حاضر ليلر. مشهور سياحلر «دورانغىل»، «هم مولار»، «*» بو آشلىرىنى آشاب بيك لذتلى تابمشلر.

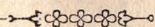
ياقوتلر اطراف لارنده اولان بارچه خلقردن بايراقدر. باياقلىرى حيوانلرى كوبلك هم سودا ايله دره «دورانغىل»، يارلى ميليون صوماسى اولان ياقوتلر كورمش. ومع ذلك معيشت جهتلرندە باشقه ياقوتلردن فرقلىرى يوقدر دبور. «مولار»، ياقوتلرننك بيك اوتكون كوزلى ونق خاطرلى ايدوكلر ينى تعجب ايدوب يازادر. ياقوتلرننك پاك و تازە

(* بارون دورانغىل مشهور بحريوندن ۱۸۱۴ سنه لردە سبىر يادە شمال ديگىزى بويلرندە سياحت ايتمش. اول تيكرا لردە كى خلقلر ينى هم دقت ايله تفتيش ايتمش. كامچاتكا شمالندە نيژنى قوليمسك قار-شوسنلراق بر يكا آطه كشف ايدوب، بونلك اسمى ايله دورانغىل آطه سى آطالمشدر.

مشهور مورخلردن «مولار» ۱۸۷۳-۱۸۷۵ سنه لردە سبىر يادە سياحت قيلمش. شاهانه جغرافيه جمعيتى طرفندن سبىر يانى و خاقلر ينى تفتيش اوچون يبارلمشدر.

ایدوکلرنی بیان ایدوب، روس سیاحی نيقولاى لاتکين «ياقوتلرننک يورطلرى، روس لرايولرينه آلددرماس قدرى جلى هم پاك» ديور. اولده بارچهسى شامانى منهنده، اولب؛ صگره راق روسلر طرفندن خريستانلشدرمى ايچون تدبيرلر قيلنمشدر. صگراق زمانلرده علوم ومعارفكا بيكراكده هوس ايدوب ياقوت قومى اچنده بونلرنى ساچار اوچون جمعيتلر هم توزومكده لردر.

«اسكيت» ويا «اسقولوط» توركارى (*)

تورك اروغلرندن ودينانك بيك ايسكى قوملرى زميره سندن برى «اسكيت» توركلريدر. اسكيت اسمى بو قومكا يوناني لر طرفندن ويرامشدر. اما اوزلرى «اسقولوط» و«پار آلاط» اسمنده ايكى الوغ فرقه دن بركا قوشلمش قوم لرايدى. اسقولولر تبعه وپار آلاطلرده قوم حاكم صورتنده ايديلر. خانلرى «پار آلاط» فرقه سندن قويلور ايدى. يوناني لر ايسه بعض وقت عموما «اسقولوط» اسمى ايله هم ذكر ايدرلر ايدى. لاتين موغرى «يوستين» اسكيتلر، مصريلر دنك ايسكيرا ك قوملر ديور. «توركستان كبير» صخرالرينه توتاش يايى. اورال نهري واورال طاغلرندن، ويصله (***) دوناي نهرلرينه قدر اولان آوروپا جنوب شرقى صخرالرى، ايدل، دون، (***) دنپير-اوزى، دنپيستر

(*) يوناني لرنلگ «اسكيت» ويا «اسكيتو»، كلمه لرى دو ايسكى تورك،، كلمه سندن محرف اولوى گمان ايدلنهدر. (***) عثمانلى توركلر دو ويصتوله،، ديه لر. (***) يوناني لر تاناييس، عربلر تن، ديمشدر.

(طورله) نهرلری بویلری یوقاریلرینه قهر، قرا دیگزر و آزاق دیگزر لری شماللری قفقاس طاغلری و بحر خزر شماللری باشی معلوم او- لمیان بیک ایسکی زمانلردن بیرلی «تورکی اروغی قوملر» ایله طولو ایدی. بونلرنڭ شمالنده قوم تورانیمن فین اروغی خلقلر ایدی. ایڭ ایسکی موغزخلر ایڭ اولسگی تاریخلرنی بازار ایچون خلقلرنی تیکشردکلرنده اوشبو ایتمش اورنارده اوشبو تورکی قوملر ترکلک ایتمکده اولوب تابلدیلر.

احوال امم نی تفتیش ایسوب ایسڭ اول تاریخ یازوچیلر سامیلردن: عبرانیلر=یهودیالر، آریلردن: فارسیلر یونانیلر، تورانیلردن: قطایلر ایدیلر.

تورکستان کبیر صخرالری و آنده ترکلک ایتمکده اولان تورکی قوملر حقنده فارسیلر، یونانیلر، قطایلر تاریخلرنده آز وضعیف خبرلر اولسه ده، اما بحر خزر و قفقاس طاغلری و قرا دیگزر، شمال طرفلری حقنده هیچ معلومات یوق ایدی. عبرانیلر اورنلری یراق لق، هم قومیتلری، لسانلری بتونلای باشقه اولو سببندن قوم تورکی حقنده عموما معلوماتلری بیک آز ایدی.

عبرانیلر و یونانیلرنڭ قفقاس و قرا دیگزر شماللری حقنده گمانلری

عبرانیلر قفقاس طاغلرینی دنیانک چیتندان آیلنکان «قاف»، طاعی، خزر دیگزی ایله قرا دیگزرنی بیر قرایندن آیلنکان محیط دیگزی حساب ایدرلر ایدی. بونلرنڭ شماللرنده ترکلک ایتمکده اولان خلقلر حقنده اصلا خبرلری اولسه ده، هیچ خصوصه عاجز

قالمغان يهودلر، بو خصوصده دة ناله نيندای خياللر، خرافاتلر يازارلر ايدى. يونانيلر ايسه اورن جهنندن يهودلردن يقين اولسه ارده قرا ديگنز شماللرى آنلرغه هم معلوم دگل ايدى. قرا ديگنزنى آرقلى كيچوى مكن بولمغان ديگنز حساب ايدوب شول معنیده اولان «آكسينوس» آتامشلر ايدى. قرا ديگنز آردلرنده جن ايله آدمنگ قاتشونندن حاصل اولغان يارطيسى آدم يارطيسى جن خلقلر تركلك ايدر ايمش كى خرافاتلر يازارلر ايدى. صكره «غيز يود» (* زماننده قرا ديگنز شمالى حقنده برآز خبرلر اوله باشلادى. يونان سودا كارلرى قرا ديگنزنگ بييركى ياغينه چيغوب يورى باشلاديلر. بونده تركلك ايتمكه اولان خلقلر حقنده خرافاتلردن آيورولب بته آلمغان خبرلر كلتورورلر ايدى. «آفينا» ميدانلرنده خلقغه سويلرلر ايدى. (** معلومات هوسليسى اولان يونانلر (غريقلر) رغبت ايله دگلارلر ايدى.

(* غيز يود يونان علما و شعراستدن بريدر. ميلاددن قبل ۷۷۶ سنه لر تيكراسنده عمر ايتمشدر. آثارندن «خدمتلر و كونلر» و «انسابلر» و شعرلرينك بعض جزلرى بوكونكا قدر سلامت قالمشدر.

(**) يونان شهرلرنده خلق جيوالورغه مخصوص الوغ ميدانلر اولر ايدى. اول ميدانلرده يونان خطيبلىرى جمعيه بشر يه نك محتاج اولديغى اشلر و معلوماتلر حقنده خلقغه خطبه لراوقوب، اوللرى نك قوهء ناطقه لر ينى سنارلر = تجر يه ايدرلر ايدى. خلقغه بواشدن لذت آلوب ميدانلرغه بيك كوب جيوالوب، ايشتكلىرى خطبه لردن قابارنده حاصل اولمش اثرلر نسبتنده، خطيبلىرى آنقشلارلر ويا-

یونانیلرنک قرا دیگنر شمالنه مهاجره لری

صغره میلاددن ۷۵۰ یل ایلمک یونانیلر قرا دیگنرک شمال طرفنه هجرت ایدوب قولونیه لر قریه ارو شهر لر بنا ایده باشلادیلر. دنپیر طماغندن قرق چاقروم یوقاری «اواویا»، اسملی، قریمه سیواستو پول تیکراسنده «خر صونیس»، دون طماغنه یقین آزاق شهری تیکراسنده «تانایس»، شهر لرینی بنا قیلدیلر. قریمه آزاق بوغازی تیکراسنده، بومعینده (یعنی بوغاز دیمک اولان) «بوسفور»، حکومتلری «ویانتیکاپیه»، و «فاناغوریه»، اسملی، اق حکومتلر تشکیل قیلدیلر. (* بومهاجر یونانلر وطنلرنک قالانلرینه بو طرف خلایق حقنه در ستر اک معلومات یتموشده باشلادیلر.

استهوا ایدوب کولار لر ایدی. سیاحلر اوزلری ننگ کوردکلری و ایشندکلری حقنه اوشبو میدانلرده خالقنه سویلر لر ایدی. مرفلر اوزلریننگ تالیفلرینی خالقنه اوقور لر ایدی. فیلسوفلرده افکار فلسفیه لرینی خالقنه توشوندیر لر ایدی. بوندن اوستون دوره یلده بر مرتبه بتون یونان قومی بر مخصوص بیرکا جیویوب، آطچابشدر، کشیلر یوکرتو، کوراشدر و غیرلر کبی اوین کولسکی لر قیلور لر ایدی. بونی «اولیمپیا» اویونلری آتار لر ایدی. بوهم اوین کولسکی ایله گنه قالما یوب، خطبیلر خطبه سویلار لر، مولفلر، سیاحلر، فیلسوفلر اثرلرینی بونده هم اوقور لر ایدی. یونان قومی ننگ باشقه قومارکا نسبة علوم و معارفده بیگ ایرته آغنه کیدولری، علوم و معارف ننگ آرالرنده بیگ تیز ساچلوب عالمده ایگ منی و بارچه مدنیلرکا استاذ اولمق درجه سنه ایرشولرینه سبب اوشبو عادتلری اولمشدر. (* «پانتیکاپیه» حاضرگی کیرچ شهری. «فاناغوریه» تامانی «تیکراسنده» اولمشدر.

«هرودوت» و باشقه يونان مؤرخلرينك قرا ديگنر شمالي حقنده يازدقلىرى

ابوالمورخين «آتالمش» مشهور يونان مورخى «هرودوت» ميلاد دن ۴۵۰ سنه ايلك قرا ديگنر نك بىرگى طرفنه چىقىدى. خلقلرنى تفتيش ايدوب مشهور تاريخنى يازدى (* آندان صوگ يونانلردن، روملردن باشقه لرده تاريخلر و جغرافيه لر يازديلر. «تيماي»، «ارسطاليس» «آراتوسفين»، «بطلامپوس»، «ايفور»، «استرابون» (***) و غير لر

(*) يونان حكما سندن «مؤرخلر آتاسى» آتالمش «هرودوت» اناطوليدنه «هايقار» (بوكونده بودروم تسميه ايدانه) ايدىن ولايتك منتشاسنجاغند) اسلى بىرده قبل الميلاذ ۸۰۰ سنه ده طوغمشدر. مملكتك تحصيل علوم ايتد يكتدن صوگ سياحته چىقىش. مصر، آناطولى، ايران، واسكيفيا مملكتلرينه بوروب اول بىرلرده اولغان خلقلرنك نسللرينى، قانونلرينى، عرف و عاده لرينى، اورغانده اولب كيچمش احواللرينى (تاريخلرينى) يازوب آلمشدر. صگره يونانستانغه (حاضرگى توركيه كا داخل قسمنه) قايتوب، صگره ايتالياغه يرلشوب طوقز كتابدن عبارت مشهور تاريخنى يازمشدر. هرودوت تاريخنى يونانلر عادتجه ايلك اول «اوايمپيا» اوينلرنده اوقمشدر. بارجه خلقى تعمسين ايدوب آلقشلا مشلدر. «آفينا» حكومتى اوشبوتاريخ ايچون مكافات ايدوب، هرودوتكا اوچ منك آلتون ويرمشدر. هرودوت يازلمشلرينه اعتماد ايدلنورداي مؤرخلرنك برنجيسيدر. تاريخى ايلك قيمتلى آئاردن سانالادر.

(***) «استرابون» يونان قديم جغرافيونندن بريدنر. ميلاددن يازم عصر اول كلمشدر. شرق و شمال طرفلرينه سياحت قىلوب، جغرافى احوالى تفصيل ايله يازمشدر. اون يدى —

قرادیکز شمالی خلقلری حقنده کوب اثریاز دیلر .

بونلر بارچه سی ایتلمش اورنلرده یعنی دونای نهرندن او رال تیکرالرینه قدر بیرارده بر روشلی کوچمه معیشت ایتمکده اولان اوز آرالننده ینه کوب تورلی اسملر ایله آتالمش براروغ (تورکی) قوملر تابدیلمر . بوقوملر تورکستان کبیرده کوچمه معیشت ایتمش قوملر کیی ، آریالرده (* وکیزایولرده ترککلک ایدوب آط سودی وایت ایله زقلنورلر ایدی . توه ، صغر ، آط ، قوی کیی حیوانلر آصراب هر حاجتلیرینی آنلر ایله باشقارورلر ایدی . هر اشنی آط حیوانی ایله کورب آط اوستنده آشارلر ، ایچارلر ، حتی یوقلار لر ایدی . آطلرینی قدرلرلر ، حتی اوزلرندن آرتق کیندرورلر زینتلرلر ایدی .

دونایدن بلخ گنا قدر اسکیفلر

دونای (عثمانیلر طونه دیورلر) نهرندن ، قرادیکز شماندن ، قفقاس طاغلیری و خزر دیکزی و عمودریا تیکرالرندن ، «باقتریانه» ، (بلخ و هرات) غه قدر بیرلرده بارچه سنده اوشبو بر روشلی ترککلک

— کتابدن عبارة اولان «جغرافیه» سی قیمتلی آئاردن سانالادر .
میشچینکو طرفندن روسچه غه هم ترجمه ایدلمشدر .

(* چنکز عصرینه قدر کوچمه لی قوملرده آریا ، بار ایدی .
خاتونلری کوبراک عمرلرینی آریالرنده کیچورورلر ایدی . آریا لرده قالون کیندر صوقدیلمر ، بالا طوغردیلر ، اوسدر دیلر . چنکز ، تاتارستانغه بارغانده هم آریالاری بار ایدی . کوچمه لی خلقلر صوئراق آریا تاشلانندی . ویا آز ایدی .

ایتمکده اولان بر اروغ خلقلر اولدیغندن، یونانیلر بارچهسنه فالایله تا آراسنده بر حرف ایله «اسکیتو» اسمنی ویردیلر، یونانیلرنک بو کلمهسنی تورلی قوم اوز تیللمری شیوهسینه ایارتدیلر: فرانسوزلر «سیقت»، عثمانلیلر «اسکیت»، روسلر «اسکیف» و بعضلرده «صاق» آتادیلر. ایرانیلر بو قوملرنی عموماً «تورانی» آتامشلا ایدی. یونان جغرافیونی بو اورنلرنی اقصی شمالکا و غرمانیهغه قدر بارچه بیرلرنی «اسکیتیا»، فرانسوزلر «سقتیا»، عثمانلیلر «اسکیتیا» روسلر «اسکیفیا» آتادیلر. ایرانیلر-فارسیلر ایسه «توران زمین» آتامشلا ایدی. *

(* یونانیلردن سوکوره رومالیلر اوشبو قدر اورنلرنی «سار ماتسیا» آتادیلر. روس مؤرخلرندن بعضسی بو قدر بیرلرنی یونا نلرنک «اسکیفیا»، رومالیلرنک «سار ماتسیا»، آتامقلرنی مناسبتسز کوره لر، چونکه هرودوت اسکیفلرنک شمالنده، آنلردن باشقه اروغ وبا شقه روشلی ترکک ایتمکده اولان «آنر و فاع»، «میلانخوالینی»، «ایسیدون»، «غیپیریوری»، و غیر قوملر ذکر ایله دیه لر. شولوق روس مؤرخلرندن ایکنچیلری بوکاجواب مقامنده ایته لر: «هرودوت نک بو صاناغان قوملری «فین»، قوملرندن باشقه هیچ کلمرده توکل ایدی»، دیه. بوندن آگلاشلغانی شولار: هرودوت «اسکیتو»، اسمنی خالص تورکله ویرمشدر اما جغرافیونلر خالص تورک ایله تورکی الاصل (فین) قوملرکاده «اسکیت»، اسمنی تعمیم ایتمشلردر. تاریخ میداننه یکاغنه، اسکیفیا آتامش بیرلرده طوغب نسلری یغشی و آچیق معلوم اولماس بورون برنچه وقت اسلاوانلرغده اسکیت اسمنی یونانلر تعمیم ایتمشلا ایدی. اسکیتلر اولز لرینی «اسقولوط»، «پارآلاط»، «سایغات»، «مساغی»، «الان»، «آباز یچ»، «آغاقیرص» «یوش»، «باستارنو» و غیرلرکی تورنی اسملر ایله آتارلر ایدی.

يونانييلرنىڭ اسكىتو آتامشلىرى قوملىرى دوستىدە، ايرانييلرنىڭ «تورانى» آتامشلىرى ۋاۋز آرا تورلى اسملىرى بىلەن «توركى» قوملىرى دىن باشقا ھېچ كىملىرى دىگىلىدىكى اوزلىرىدىن سوكى تارىخىدا مېدانىدە چىقىمىش اولان ھون، آوار، اوغرى، بلغار، خىزىر، قىپچاق، تاتار ۋە منغوللار بىلەن تامام بىر ارونغ قوملىرىدىكى. (*) اما تورك قوملىرىنى ئومۇمىي اسكىتو آتامىغا سېبىچى اولانلار بىلەن دىنە بىلەن آراسىدا تىركلىك اىتمىدە اولان تورك ارونغلىرىدىن بىر شىبە بىلەن. اڭ اول بونلار يونانييلرنىڭ كوزىنى كوزىن اسكىتو آتالىدىلار. سىكە تورك ارونغلىرىنى بارچەسىنى بىر اسم تىمىم ايدىلىدى.

(*) اسكىفلىرى بىلەن ايرتە طوغوب، شولا يوق بىلەن ايرتە تارىخىدا مېداندىن اسملىرى بىلەن سېبىدىن، بونلرنىڭ كىم ايدىلگىلى بىلەن سوكى زامانلارغا قىر تىقنىق بىلەن بىلەنمىش ايدىكى. خىتايلىق يىل ماقىم يازامىش روس تارىخىدا بىلەن بىلەن اسملىرى اسكىفلىرنىڭ روسىدا جىنۇبىدا اولدىقلىرىنى كورۇپ آنلار توركىلەر دىگىلى بىلەن اسلاۋانلار اجدادى بولۇلارنى گىمان ايتىمىشلىرىدىكى. لىكىن علمانلارنىڭ چىكىسىز اجتىھادلار، توقتاۋسىز ازلەكلەنولمىش بولۇپ، قىرلىقنى مەسئەلەنىدە اچىدىكى. تارىخىدا اولدىكى كىمى بىلەن اسملىرى بىلەن احوال بىلەن گىناقت ايدىلمىش، ھەر جىھىدىن تىقنىش ۋە تىقنىق، تورلى قوملىرى تارىخىدا بىلەن چاغشىلار بولۇپ قاراۋلار، الدىنغى ۋە ارنىدىكى ۋە كورشىلارنىڭ خىللىرىنى ھەر جىھىدىن تىقنىش اسكىفلىرنىڭ كىم ايدىلگىلى شىك قالدۇرۇلدىكى صورىدە اچىدىكى. قامىش الاعلامنىڭ آرىيا مادەسىدە، اسلاۋانلارنى اسكىتو ارونغىدىن ساناملىقلىدىن تىقنىشقا قالىمىز. بىلەن بىلەن خىتايلىق. اما اسكىتو مادەسىدە شىمىس الدىن سامى بىلەن بوخىتلىق اوزىدە بىر ازلەكلەنمىش.

اسکیتلرنڭ منشاءلری

باشقه تورکی قوملر کی اسکیت لرده آلتای و اسی کول تیکراسندن چقوب بر نچه وقت «سیحون»، «سردریا»، تیکراسنده ترکلك ایتدیلمر. صگره آردلرندن ایکنچی لری طغزلاوسینندن مغربکا بحر خزر شرقنه کوچدیلمر. آندن شولوق تورکی قوملردن «مساغیت» لر طرفندن قوولب، وولغا ایله دونای نهرلری آراسینه کوچدیلمر.

اسکیتلرنڭ کچك آسیاغه هجومی

اسکیتلر قافقاس طاغلرینی کیچوب کچك آزیا قطعه سینه هجوم قیلغالادیلر، لیدییه (*) حکمدارلرندن «کیلس» زماننده (میلاد دن یدی عصر مقدم) هجوملرینی آناتولی قطعه سنه قدر یتکوردیلر. تخمینا یوز ییلدن صوڭ لیدییه حکمداری «غالیات» اسکیتلرنی آناتولی دن چیقاردی. فارس پادشاهلرندن «کی اخسار» (***) زماننده (میلاد دن آتئی عصر مقدم) اسکیتلر ایرانغه هجوم ایتدیلمر «کی اخسار»، فی مغلوب ایدوب کچك آسیاغه کروب کیدوب عربستانغه حتی شام و مصرغه قدر واردیلر. مصر حکمداری «پسامتیخ»، (***) الوغ هدیه لر ایله گنه شام و مصرنی صاقلی آلمشدر. غربی آسیا سکن ییل چماسنده اسکیتلر قوانده طور مشدر. عاقبت «کی اخسار»، ظاهرده

(*) آناتولی ولایتنه، حاضرکی ازهرشهری تیکراسنده بر حکومت اولمشدر. (***) فارس و عربی و تورکی تاریخلرده مشهوردر. بز آنڭ احوالنی بیانغه حاجت کورمداک. (***) مصر حکمدارلرندن اوچسی ننگ اسمی در. میلادن قبل: ۶۶۰، ۶۱۰، ۵۲۶ سنه لرده حکومت قیلمشلردر.

بونلار ايله اتفاق ايدر كېي كورنب اسكيت تورهلرينى ضيافت كادعوة ايله بارجه سنى اولترتمشدر . قالغانلرينى غربى آسپادن چيقارمشدر . اسكيتار قفقاس تيكراسنه چيكلامشدر .

«دارا» نڭ اسكيتياغه سفري

فارس پادشاهلرنىن مشهور «دارا»، قبل الهجره ۱۱۴۳ سنهدن ۱۱۰۷ سنه كادىر) . «ميدبه»، ولايتلرينه هجوم ايتدوكلىرى اچون اوج آلو قصدى ايله، نايسه الوغ پادشاهلرده هر وقت كورلدىكى كېي، مملكتنى كيكاپتونى قصد ايدوب بيك الوغ قوه ايله «اسكيتيا»، غه سفر قىلدى . ديكزدن آلطى يوز كاراب، قرو يردن سكر يوز ملك عسكر ايله كلى، «دارا»، يونان متفقلرينه استانبول بوغازينه كوپر صوقدروب روم ايلى ولايتنه چيقدى . آنن دونايغه هم كو پر صوقدروب «اسكيتيا»، غه كرى اسكيتلر «دارا» ايله هيچ صوغشماي رزقلرينى اوزلرى ايله آلوب قالغاننى ياندرديار . قپولرينى زهر لديلر . اوزلرى همان آرتغه چيكديار . «دارا»، حاضركى بيسارابيه تيكراسينه يتكاج آچلقدن زحمت چيگنا باشلادى . اسكيتلر كا ايلچى يباروب صورتدى: «نيك قاچاسز؟ نيك صوغشمايسز؟» ديو . اسكيتلر ايتديلر: «صخرالريمز ايركن . صاقلاب ارطره چق شهرالريمز يوق . قالاچق ماللريمز ينه يوق . جايى كيلسه صوغشده قپلورمز الى» ديديلر . (*) آخرده «دارا» هيچ اش قيله آماياچغنى آڭلاب كبرى

(*) «دارا» غه بعض اشلردن كنايه اولان اوج دانه بولاك يبارديلر . تفصيلى اوزون، اهميتى اول قدر بولمغانلقدن بز يازمق . استهكان كشى مفصل تاريخلر كا مراجعت قىلسون .

قايتا باشلادی. اسکیتلر شول وقت آردلرندن هجوم ایتدیلر. دونای صوینه قدر آردلرندن قووب باروب دارا عسکرینىڭ بىك کونسنی تلف قیلدیلر. بو واقعهنى يونان تاریخلری «دارانڭ اسکیتیاغه سفرى» آتامشلىر. اما فارسى تاریخلری «دارانڭ توران زمینکا سفرى» ديه یازمشلىر. ایکىسى بر واقعهنى، دارانڭ تورکلر ایله هاربهسنی، حکایه در.

اسکیتلر نڭ معیشت روشلىرى، عرف و عادهلری

اسکیتلر تورلی اسملر ایله اسملنوب قرغز و قالمقلر کبی بدوی — کوچمه معیشت ایتدیکلرینی، ایت و آط س — ودی قمز ایله رزقلند کلرینی یوقاروده کورم — ش ایدک. اس — کیتلر بارچه دن آرتق حریتنى و سربست لکنی سور ایدیلر. جنکاور یعنی صوغشقه بهادر ایدیلر. اوزلری نڭ بهادرلکلرینه اشانب دشماندن هیچ قورقماس ایدیلر. جایاوده صوغشورلر ایدی. اما آط اوستلرنده دشمانغه صولو ایچنده هجوم ایدر ایدیلر. بونڭ ایله دشماننى سراسمه قیلورلر ایدی. دشمان ترتیبکا کیلوب قاطی مقابله کا توتونسه صولو ایچنده دشمان کوزندن جویالورلر ایدی. خصوصا اوق آتارغه بىك اوستالار ایدی. صوغش قورالی اولدیغیچون قلچنى بىك الوغلارلر ایدی. اسکيفلر زراعت و تجارت ایله هم شغللنورلر ایدی. لکن جهادنى بارچه سندن افضل حساب ایدر ایدیلر.

عربلر تورکمن، تورکلر عربدن، روسلر چرکاسدن خاص عسکر توزودکلری کبی آفیناده ده یونانلر بونلردن (اسکیت لردن) پولیسيسکی آترباد (ضبطیه) توزومشلىر ایدی.

اسکیتلرده زراعت و تجارت

اسکیتلرنڭ اوزارندنڭ ایگون ایگوچیلری، سودا و تجارت ایدو
چیلری بار ایدی. اوشنداق ایگون ایگار، سودا و تجارت ایدر
ایچون باشقه قوملرنی (یونانلرنی) ده ایچلرینه قبول ایدرلر ایدی.
ایگون ایگوچی اسکیتلر اوزی نهری (دنپیر) نڭ هر ایکی یقاسنده
و شمال طرفلرنده تر کلک ایدر ایدیلر. اسکیتلر ایله یونانلر قاتشونمن
حاصل اولغان خلقلر «کیلیمید» ار «اواویا» نڭ غربنده، «آلازون» لر
«غیپانیس» (حاضرگی یوغا) نهری یقارنده تر کلک ایدر ایدیلر.
بونلر هم ایگون ایگار، و سودا قیلورلر ایدی.

تورک اروغلی نڭ هر قایوسنده کورلدیکی کبی، اسکیتلرده
سودا و تجارت کا آرتق رعایه و حرمت قیلورلر ایدی. دشمان اولوب
صوغشمقده اولان قوم نڭ سودا کارلرینی هیچ منع سز ایچلرینده یوروتور
لر، هیچ ضرر تیکورسلر، بلکه هر وقت اعانه و یاردم ایدرلر ایدی.
قرادیکن یقارندن اورال طاغلرینه یعنی بلغاریینه قدر سودا کارلر
یورورلر ایدی. اجدادیمز کما بلغاریلرینه، سودا و تجارت و زراعت
هوسنی بر طرفن آتالری (اویغور) تورکلی تابشردی، ایکنچی
طرفن اوزلری اوشبو یونان مهاجرلرندن اوگر انمشلردر. یونان
آثار قدیمه سی بلغار شهری خرابه لرنده کوب تابله قده در.

اسکیتلرده عمارة هم مدنیت

اسکیتلر یونان مهاجرلرندن بایناق مدنیت، هم عمارة بنا ایدر
کا اوگر انمشلر ایدی. لکن باشقه تورک اروغلی کبی، بنالروسرای

لرنی ترکلرکا حبس خانہ حساب ایدوب، میت لرکا گنہ لایق کورلر ایدی. دنیپر ننگ صول طرفندہ طماغندن اون دورت کونلک یرده (کییف تیکراسنده) اسکیف پادشاه لری ننگ «مزاری» (زیارتی) بار ایدیکه؛ مقدس اورن حساب ایدانور ایدی. محکم بنا لرایله برکتلمش واحاطه ایدلمش ایدیکه؛ دشمان آلورغه ممکن اولمغان اورن حساب ایدانور ایدی. (کم بلسون؟ کییف شهری بناسی حقدنه بیک ضعیف حکایه لر گنہ بار. بلکه کییف اوزی اسکیف خانلری مزار یردر): باش اور دالری، یاکه خان اورداسی مشرق طرفندہ کوچب یورور ایدی. آزاق دیگزینہ، دون نهرینہ، قریم شہہ جزیرہ سنہ قدریتشور ایدی. شولابده اولسه اسکیف خانی «اولو بیا»، ده الوغ سرای بنا قیلدر و ہر توری اسفینا کس وغریق زینتلری ایلہ زینتلش ایدی. اسکیف لردن «آناخاریست» اسمنک بریسی «د آفینا»، غہ باروب فیلیسوف «صولون»، غہ (* شاگرد اولمش ایدی. «د آفینا»، قانونلرینی اسکیف لرکا اوگرا تو ہوسینہ توشمش ایدی. لکن موفق اولمدی. بلکه بو اجتہادی اوچون اوزنی تلفی قیلدیلر. (نادان قوم ایچینہ معارف کرتو وساچو آسان اش دگل).

(* صولون یوبان قسیمنک ایدی مشہور حکیم لردن یریدر. میلاددن تخمینا ۶۴۰ سنہ لرا اول سالامینہ آطہ سنک داوغمشدر. «د آفینا»، ننگ واضع قانونلرندن و سیاحلرندن اولمشدر. سودا کارده اولمش، سر عسکر لاکدہ قیلمش، حکیم و فیلسوفدہ اولمش، سیاحتدہ قیلمش، جمهوریتکا پریزیدنت (رئیس) ہم انتخاب ایدلمشدر.

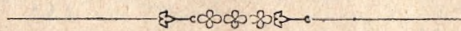
اسکیتلرنڭ ضعیف نولاری و تاریخ میدانندن چیغولاری

اسکیتلرنڭ قوۋە وشوکتلری اسلام کتابلرنده اسمی بیک کوب ذکر ایدامش اسکندر ماقیدونی (*) آتاسی د، فیلیب،، (قبل الامیلاد ۳۳۶ سنه ده وفات) عصرندن تنزل ایده باشلامشدر. فیلیب، اسکیفلر پادشاهی د، آتاسی،، ایله دونای تیکراسنده صوغش، آنی بهادرلک و قوۋە ایله دگل بلکه حیلە و خدعه = آلد او ایله یگمش. فیلیب اسکیفلردن یکرمی مڭ اسیر ما کیدونیاغه کلتور ب یراشدر مشدر. فیلیب اسکیتلرنڭ

— آلد او، اوغریلق، اچکوپچیاک، اوگراتمشلر. بونندن اوستون آنلرغه ایکی مهلك: ایسرتکوجی اچمک ایله، یوغشلی خسته کلتور مشلر «دیور. (*) اسکندر ماقیدونی، واسکندر رومی و بیوک اسکندر دیه تورلی اسملر ایله مشهوردر. بعضلر «ذوالقرنین» هم اوشبو اسکندر ایدی دیمشلر. ماقیدونیانک پای تحتی اولان «یلا» شهرنده قبل الامیلاد ۳۵۶ سنه ده طوغمشدر. اسلام علماسی آراسنده «آرسطو حکیم» دیمکله مشهور، کوب رساله سی معمول اولان یونان فیلسوفی آرسطوتیلادن علم و حکمت اوگرمشدر. ۳۳۶ سنه ده یکرمی یاشنده ماقیدونیا تحتنه اولترمشدر. یونانستاننی و دونای تیکراسنده اولان بدوی (تورکی) خلقلرنی هم ضبط ایتمش. ۴۳۶ ده بوسفور بوغازنی کیچوب بتون، کچک آسیا، فلسطین، مصر مملکتلرنی ضبط ایتمش. فارس پادشاهی «دارا» ایله الوغ محاربه ایدوب و آنکا غالب او لوب فارس نی ضبط ایتمش و هند مملکتلرینه قدر وارمشدر. جیحون (عمودریا) یقه سنده غی تورکلر ایله هم محاربه قیلمشدر. پای تحتی مشهور قدیمکی «بابل» شهری اورننه قورمشدر. هم شونده وفات ایتمشدر. اسکندر، آروپا خلقتی آسیا منیتی ایله تانشدر مشدر.

اسطانیلر نده آلتون کمشدن هیچ نرسه تابمدی. «میتریدات» (* قارا دیگن سواحلی هم بوسفور مملکتلرینی آلوب، اسکیفلرکا هم خیلی طارلق کلتور مشدر. اسکیفارنک آخر قوتی رومالولر صوغشندہ تلف اوامشدر. فراکیه (** «غوط» اری (غرمان اروغی خلق) دونای بوینده اسکندر ماقیدونی طرفندن مغلوب اولسه لرده اسکیتور کلردن «ایسنر» = دونای، ایله «بوریسفین» - دنیپر آراسنده غی بیرلرنی آلمشدر ایدی. لکن تیز کوندن اسکیتلر ایله بر اروغ «سارمات» تورکیلری میدانغه چیغوب، بو اورنلرنی غوط اردن قایتاروب آلدیلر. سارمات لر آزاق دیگنندن دونایغه قدر قوتلی حکومت تشکیل ایدوب، بو اورنلرنک، و خلقلرینک اولگی اسملرینی آتشدروب، اوز اسملرینی تاقدیلر. بوندن صوگ، مشهور عالم اولوب نچه عصر لر یاشامش اسکیفلر، حاکمالرینی غائب ایدوب، اوزلری سارمات لرغه قوشلوب، آناراسمی ایله آتاندیلر. یاغز اسملرینی، تاریخ و جغرافیة صحیفه لرنک قالدردیلر.

(* «میتریدات» پونت هم بوسفور حکمداریدر. میلاددن قبل ۱۳۲ سنده کلمشدر. قفقاز هم قریم ولایتلرنک کی تورکی قوملر ایله محاربه قیلمشدر. ماهر سیاسی و بک اوستا سرعسکر اوامش. ریم خلقی ایله ده اوچ مرتبه محاربه قیلمشدر. اول وقتده غی تیللرنک کوبسنی بیلمشدر.

(** حاضرنکی دونای بلغاریه سی نک نصف جنوبی ایله روم ابای شرقی ولایتلرندن عبارت بر بیر «فراکیه» آتالنور ایدی.

سارمات توركلرى (*)

اسكيف اروغى توركلردن «سارمات» اسمى ايله آتالمشلىرى هم اولدىغىنى يوقاروده كورمىش ايدوك. هر ودوت بونلرنى «سارمات» ويا «ساورمات» ديه ايكى تورلى ضبط ايلامش. آنلرنى «دون» نهري شرقنك، حاضركى استرخان صخرالرنك تابمشر. طبيعى بونلرده توركستان صخرالرندن چقوب، قفقاسيه ننگ ش-مالنك دون ايله ؤولغا آرالرنك تركك ايدر ايديلر. «ديودور» (***) «سارماتلرنى» اسكيف پادشاهلرى ميديه دن (حاضركى اذربايجان وعراق عجم دن) دون يقا

(*) تاريخى اسملرنك صحيحى ووجه تسميه لرينى تابو مشكلر. شولايدى اواسه سارمات فارسى «سر آمد» ديگان سوزنك محرفى اووى مذنوندر. سارماتلرنى اسمده نوع مشابهة اولدقن بعضلر چرمش لر اولونى كمان ايتمشلر در. چرمش لر تاتارلرنى چواش ديورلر. بونلر چواش آتاغانغه قاراب تاتارلرنى فين اروغندن سانارغه توغرى كيلميكى كى اسمى سارمات اولدقندىغنه بو توركلرنى ده چرمش = فين سانامغه يول يوقدر. خصوصا سارماتلرننك قفقاسيه ده تاريخ ميداننه چغولرى، آنده ده آذربايجان تيكرالرندن كلكلرى چرمش = فين بولولرينه بول ويرميدر. چونكه بواورلر صاف تورك اورناريدر. بلهكه فينلر چيرمش اسمنى بو توركلردن آلوى گمان ايدلمه در.

(***) ديودور يونان قديم مشاهير مؤرخيندن در. سجليه ده آچر يوم شهرنك طوغمىش. قبل الاميلاد ۵۰ سنه ار تيكراسنك آوروپا و آسيا مملكتلرينى يوروب كورديكىن صوك، «كتبخانه» تاريخ، اسمى ايله قرق فصل مكمل بر تاريخ يازمشر. بو تاريخ الك قيمتدار آثاردن سانالنه در.

سینه کلتور و پیراشدر دیلر «دیور. آردلرنن شواوق اسکیف ارو -
 غندن «مساغی» اسمند هگی تورکی قومار سارمات لرنی تارلقغه توشو
 رور لرایدی. اسکیف لرنک ضعیف لنوندن فائده لنوب، سارمات لرن «اسکیفیاغه»
 یعنی دون ایله دونای آرالرینه اسکیف لرن اوستینه کردیلر. اسکیف لرنی
 اوزلرینه قوشدیلر. حاکمک اسکیف لرن سارمات لرغه کوچدی .
 بیک ایسکیدن قانون عالم حکمنه کرمشدرکه، تدرل اسمنده اولغان
 خلقلر بریرکا جیولسه، آزلق کوبلک اعتبار ایدلمای، بلکه قایو
 طائفه سی غالب و حاکم اولسه بتون خلقی غالب و حاکم لرن اسمی ایله
 آتالنه لرن. مملکت لری و پیر لری هم آنلرغه نسبت ایدانه در. اوشبو
 قانون بوینچه اسکیف لرن ایله سارمات لرن قاتش و آرالاش اولدقلری
 حاله، بارچه سی «سارمات» آتالنوب، اولک «اسکیفیا» آتالمش
 پیر لریک «سارماتسیا» آتالمشدر. بوقانون نی کیله چکک هم هر وقت
 کوره چکمز .

یونانیلر، وره مالیلر بوقانوننده اوزدیلر؛ حاکمیت
 و محکومیتدن قطع نظر سیاست جهندن بتونلای آیرم ترکک
 ایتمشلرنیده اروغ و نسل و ترکک روشی برلکنی ملاحظه ایدوب،
 اول تانیدقلری برشعبه اسمی ایله قالغانلرنیده آتادیلر. یونانیلر
 اول تانیدقلری برشعبه اسمی اولان «اسکیت»، ایله بارچه
 قوم تورانی نی آتادقلری کبی، ره مالولرده اول تانیدقلری برشعبه
 اسمی اولان «سارمات» لفظی ایله اولده «اسکیف» آتالمش لرنک بار
 چه سنی آتادیلر. روما جغرافیونی اولک «اسکیفیا»، آتالمش و دو
 نایدن عمودریاغه، غرمانیه واقصی شمالکا قسری پیر لرنک بارچه سنی

«سارماتسییا»، آتادیلر. اوشبو سارمات خالقنه نسه ایله بالطیف
دیگری «سارمات دیگری»، آتامش ایدی. *)

سارماتلرنک اخلاق و عرف و عادهلری

سارماتلرنک اخلاق و عرف و عاده و اخلاق جهتلرنک، اسکیتلر
دن و باشقه تورکی قوملردن آیرمالری یوق ایدی. بلکه زمانه لرینه
نسبه باشقه قوملر ایله مقایسه ایدمکده هم، نظر نفرت ایله
قاراردای بر اشلری یوق ایدی. لکن بونلر و بونلردن صوغی لری
اؤل کورنشلرنده بر سیاح و یا بر زاهد و یا بر تاجر صورتنه دگل
بلکه بیک شدتلی و وحشتلی کورنمک لازم او اغان غازی صورتنه
آوروپا خالقنه کورندکلرنن، آنلردن اولزیرینی مدح ایتدنه آما
دیله. سارماتلر اؤل عصر میلادی تیکراسنده قوم حاکم صورتنه
میدانغه چیقدیله. قچانکه رومالیلر فراکیه نی آلوب دنیاغه کیلوب
یتدیله، اولزیرینه قورقنچلی کورشیلرنی کوردیلر. شول وقتدن صوگ
روما مؤرخلری توقتاوسز بونلر حقنه یازدیله. سارماتلر آزاق
دیگزنن دونای نهرینه قدر بیرارکا خواجه اولدیله.

روقوصلان، ویا «روقصولان» و «یازیغی»

سارمات تورکلری ایکی الوغ فرقه دن قوشلمشلر ایدی. بری
«روقوصلان»، — (روقصولان) اسملی، آنلر آزاق و تارا دیگرتیکراسنده

*) بارون تارناونک ۱۸۹۳ نچی ییلده پیتربورغه طبع اید
لمش «دایستوریچسکی آطلاس»، خریطه لرنن ۱۸ نچی رقم خریطه
سنه قارانکز.

قالدیلر. ایکنچیسى «د یازىغى»، اسمنده ایدیلر آنلر دونای یقالرینه اورناشدیلر. «رووصولانلر» روما قوغور تلرینه (عسکر) غلبه ایلد کلری کبی، یازىغى لرده «میزیه»، فی صوغشوب آلدیلر. رومالیلر مدینت وزینت ایله جانلری ضعیفلنمش اولدقلرندن، سارماتلر دوستاقنی آلتون ایله ساتوب آلورلر ایدی. اولده بتون عالمنک والوغ پادشاهلرنک ایشینه قرار ویرکان روما سیناتی الوغ ادب ایله کوچمه لی خلقلردن ایلچی قبول ایدر ایدی. تاتسیت (*) یازىغى لرنی اوز منفقلرندن حساب ایتمشدر.

سارماتلرنک ضعیفلنولری

بتماس توگانماس صوغشدر آخرده سارماتلرنی هم ضعیفلندر دی. کرچه حاضرکی جنوبی روسیه ده دنیستر بویلرندک کوچمه ترکک ایدوب سارماتلر، هر وقت رومالیلرنی اوزلرینه اعتبار ایتدر دیلر. لکن بر وقت روما ایمپیراطوری «مارکیان»، (***) سارمات لرغه قاطی غلبه ایدوب بر قدر یسنی ایللریه وباشقه روما مملکتلرینه کلتوروب یرلشدردی. سارماتلرنک ضعیفلنوی غوطلرنی قوه لندردی. روما مملکتندهکی سارماتلر غرطلر ایله قاتشوب اوز اسملرینی قومیتلرینی غائب ایتدیلر. اوز یرلرنده قالمش سارماتلردن کوبسی عمر اوزاق اوتسوی ایله، اوزلرندن

(*) تاتسیت ایسکی رومانک ایلک مشهور مؤرخلرندن میلادنک ۵۷ سنه سنه طوغب ۱۳۰ سنه سنه وفات ایتمشدر.

(**) روما شرقی ایمپیراطوری ۴۵۰ دن ۷۵۷؛ کقدر حکومت سورمش. هونلر ایله ده مبارهسی اولمشدر.

صوڭ تارىخ ميدانىدا باش كوت-تارمىش اۇلان «آلان»
«ھون» كىي تۈركى قوملىرىغا قوشىلدى. بىر كىساگى-يازىغى لىرى
قالدىغى «ياتۋاغ» لىرى، آرىلەر (اسلاۋانلەر) ايچىندا قالدىقلىرىدىن اسلا
ۋانلىشىدىلەر. ۵ نچى عصر مىلادى آخىرلىرىدا سىرمات لىرى قىندە تارىخ
لىرىدا بىرسوزدا قالدى.

ياتۋاغ قومى

ايسكى زىمانلىرىدا تارىخى مەلۇمات بىك آزا اولدىغىدىن، كۈب
خاقلارنى قايا، وكمگا نىسبەت ايدىرگا بىلنەماي ايدى. وياظن وتخمىن ايلە
گنە كۈب وقت اوغلىلارنى آتالارنىدىن غىبرىكا نىسبەت ايدىلنە ايدى.
«پىۋسىن» (* ۋىنىدىلەر ايلە فىن لىرىنى ايكىسىنى بىرگا توتىپ، قايا قويارغە
بىلمىدى. غىرمان ارونغىنى وياسارمات لىرىغە نىسبەت ايدىرگا، آنكا
مەلۇم اولدى. سوڭىدىن ماس—ئىلە آچىلى، ۋىنىدىلەر غىرمان
اروغىدىن يەنى آرىلەردىن، فىن لىرى سارمات ارونغىدىن يەنى تورا
نىلەردىن ايدىلدىكى تەحقىق، ايدىلدى. اوشىنداق اسكىفىلەرنىڭ
قايا ارونغىدىن ايدىلدىكى بىلنەمىكىنى، ايللى يىل مەقەم يازماش روس
تارىخلىرى اسكىفىلەرنى اسلاۋان اجدادى گمان ايتىدىكلىرىنى يوقارودە
كۈرمىش ايدىلدى. مشهور روس موعرىخى كارامزىن (** زمانىدا اسلاۋا

(* «پىۋسىن» روما مەرخىن قىمىدىن، مىلادىدىن بىرىرم عصر
اول تارىخىنى يازمىش.

(** كارامزىن مشهور روس مورخى الكساندر پىرۋى زمانىدا
اون ايكى الوغ مەجلى روسىيە تارىخى يازوب، بونىڭ ايچون مەرىنىڭ—

نلرنىڭ قاياروغدن ايدوكى آچىتى معلوم دكل ايدى. اما سوڭنندان
صالايونى زمانىدە (* بومسئله دە، آچلىى. اسكىفى ار قوم تورانىه
دن تورك اروغلرنىن حاضر كى روسيه نىڭ ايلكى ايسكى خلقارى ايدكى،
اسلاۋانلار ايسه قوم آرىه دن حاضر كى روسيه گه بىك صوڭ، غا ايتسىه دن
مهاجرة ايتمش قوملار اولدقلىرى تحقيق ايدلىى. (**)

اوشانداق روس سالنامە ارند روسلار ايله بىك ايرته دشمانلىق
باشلامش ياتۋاغ اسمندە بر خلقى ذكر ايدانە در. ايسكى روس تاريخارى
بوياتۋاغلرى هم قايناسبت ايدر كا بلمدىار. ليتوارغه، پرو صارغه
مى؟ ويا باشقه ارغه مى؟ دىن وعرف وعادة جهتمىن پرو صارغه مشابه ايدى
اما قيافت واسان جهتمىن آنلردن بتونلاى آيرم ايدى. صوڭ زمانلردە
قىلنمش خلقلرنى هر جهتمىن كامل تفتيش بو، ياتۋاغ ارندى هم كم ايد
وكنى كشف ايدى؛ ياتۋاغلر بورونغى سارمات اروغندن «يازيغى» ار

— ايلكى كوزل وقتىن اون ايكى سنەسنى صرف ايتدوكنى بيان ايدە در
۱۸۲۶ سنە دە ۶۰ ياشنىك وفات.

(* صالاۋيوف اوشبو صوڭغى عصرمز مؤرخى. يكرمى طوقز
مجلد مشهور تاريخىنى يازمشد. ۱۸۲۰ سنە دە طوغب ۱۸۷۹ دە وفات ايتمشد.
**) اسلاۋانلرنىڭ دنياده بارلقلىرى نىڭ اول ويصلە نهرى تىكرا
سنە حاضرگى پروسيه دە ميلاددن صوڭ بىشچى عصر آخىرلرنىڭ
بلىندى. اسلاۋانلار، آنن بوكونگى آفستريا ايچندە غا ايتسىه صخراسينە
كوچدىلر. بعضيلرى شول تىكرا دە قالدى. بعضيلرى بوكونگى پوئشه
ايله روسيه غربنە دنيپر صوى و ايلمىن كولى بويلىرىنە كوچدىلر.
توبانندە بيانى كيلور. صالاۋيوف بوايكى قوم يعنى اسكىفى ار ايله اسلا
وانلر آراسنى بىك كوزل روشە آچمشد.

احقادی اولوب چقدیار*)

ياتواغلا اۆلكى غەرب طرفىدە اورمانلاردا پودلىسىيە تىكراسنىك،
سكەرە بتون پودلاشپەدە، مازۋى نىڭ بركيسا كندە دۇنارۋا، نهرىنە
قوبيا طورغان دۇۋالىوشى، نهرى ايله دۇبوغا، نهرى آراسنىك، سكر.
بورونغى سوداۋىيەدە تر كلك ايتدىلەر. معيشت رساملىرى ياروم
كوچمەلى ايدى. جاندا تىناسخغە اعتقاد ايدىلەر. آنلار صوغشە
هېچ قاچماس ايدىلەر. هم اسيردە توشماس ايدىلەر. بلكە خاتون
وبالالارى ايله هلاك اولور ايدىلەر. اوزاق مدت نصرانيتكا بىرنماي
مچوسيتلر ينى محافظە ايتدىلەر.

حاضرده ياتواغلا نىڭ بقبه سنى اسكيد اسكوى او كروغده دۇپىلا
سى، هم دۇقوترى، نهرلىرى شمانندە كورستەلەر. ياتواغلا كرچە
نيتوالسانى ايله سويلشسەردە، اما يانغان فارايوزلرى، وقارا كىملرى
اوتكون كوز قاراولرى (***) وباشقە عرف وعادەلرى ايله بىلى روس
وليتۋانلردن آچىق آيروله لير ايمش.

«مساغيت» توركلرى

اسكيف اروغندن دۇمساغيت، اسمندە برتورك قبيله سى، تورك

(*) ايسكى مۇرخلردن دۇشافاريك، (اسلاۋاك ۱۷۹۵) هم
دۇتاتيشىف، دە اوشبو فكرده ايدىلەر.

(**) پودلاشپەدە برمقال بار ايمش دۇيغلادا ياق يادۇينغا، بىنى يانۋا
غلرچە قارى دىمك ايمش.

قومی ننگ بيشگی اولان حاضرکی سيميرچنسکی اوبلاستده، اسی کول تیکراسنده ترکلک ایدرایدیلمر. بونلر تاريخلرده «مساغی»، «مسا جیت»، ویا یاالغز «دغیت»، ویا «جیت»، اسملری ایله ده ذکر قیلند قلری کېن، «آسیا اسکيفلری»، هم آتالنه لر ایدی. قطايلر «دیو بیی»، ویا «دیویتى»، آتارلر ایدی.

مساغیت لر صکره آرال و خزر دیکزلری شمالنده، حاضرگی قرغز صخرالرينه کوچب آنده ترکلک ایتدیلمر. آتارننگ ترکلک روشی عرف و عاده و کیملری اسکيفلرنکی کېن ایدی. اسکيفلردن آیرمالری شول قدر ایردیکه؛ اسکيفلر آلتون کمشکا رغبت ایتمسیر ایدی. مساغیت لر ایسه آلتون ایله زیننلورگا سور ایدیلمر. باش کیوملرینی، آط اسبابنی آلتون ایله زینتلر لر ایدی. هرودوت هم آنلرنی اوشبو آیتلمش اورنلرده تابادر «آنلر تیمر، و کمشنى بلمای، قوراللرنی جیزدن و باقردن اشله دیلمر، دیور.

مساغیت لر آسیا صخرالرينه گیزوب، میدیه و لایتلرندن هند شمالی گاقدر یتشورلر ایدی. قطايلر مساغیتلرنی «آ-لا-نی»، هم آتامشلردر. (* مساغیتلر قوتلی و شوکتلی قوملر ایدیلمر فارس پادشاهی «دکیر»، نی هم یگمشلردر. آردلرندن هون قومی طرفندن تضییق ایدلنوب، مساغیتلرده وولغانی کیچدیلمر.

دون ایله وولغا، قرادیکز ایله خزر دیکزلری آراسنه قفقاس تیکرا

(* باراطورغاچ بوقومگا اوشبو «آلان»، اسمی تعیین ایدلنوب «مساغی»، اسمی قویلمدی.

لرینه کورجستانغه «آراقس» نهری (* جنوبلرینه یراشمشلر ایدی .

مساغیت لرنگ فارس پادشاهی «کی خسرو» ایله غزالری

بابل شهرنی فتح ایدوب، بنی اسرائیل نی اسیرلکدن قوتقار
 مش فارس پادشاهی «کی خسرو»، (هجرتدن ۱۱۸۱ سنه ایلك) خزر
 دیکزندن بصره کورفزینه قدر، هالیس (** نهرندن هندستانغه
 قدر بیرلرگا مالک اولمش ایدی . «کی خسرو»، مساغیتلرنی هم
 آراقس شمالنه سورمش ایدی . «کی خسرو»، دنیانی قورقتدیغی
 حالده مساغیت لر ایرانغه هجومدن توقنمايورلر ایدی . اول وقت
 مساغیت لرگا «طومریس»، اسملی برخاتون حاکمک ایدر ایدی .
 «کی خسرو»، مساغیت لرنی اوزینه بوی صونارغه اونداش ایدی .
 «طومریس»، بوگا مسخره ایله جواب ویروب ایلیچیارینه هم لازم
 حرمت نی قیلمشدر . «طومریس»، نلک بو قیلانو شینه آچولانمش «کی
 خسرو»، الوغ قوه ایله آراقس نهرینی کیچوب مساغیتلرغه هجوم
 ایدوب الوغ صوغش اولمشدر . لکن آخرده ایران عسکری یگلوب
 کوبسی تلف اولمش، «کی خسرو»، اوزی هم اولترلمشدر . تاریخلر
 یازوینه کوره طومریس قان ایله طولو صاوته کی خسرونلک باشنی
 صالوب: «عمرک بوی قان توگودن طویمغان ایدک، بار ایند،
 طویغانچی ایچ!»، دیگان ایمش .

(* «آراقس»، نهری روسیه و تورکیه و فارس حدود لرینه قریب
 قفقاز جنوبنک الوغ نهردر . باشنی تورکیه ولایتلرندن آلوب، خزر
 دیکزینه قویار .

(** هالیس نهری انطولیله حاضرده «قزیل ایرمق»، آتالنه در .

مساغیت لر دون ایله وولغا آرالرنده قفقاس تیکرالرنده بیک اوزاق عمرکیچورمشلردر. لکن میلادعیسی ۷ م تیکراسنه مساغیت اسماری قویلوب، «آلان»، اسمی ایله ذکر ایدلنه باشلامشلردر. اولاد و اخفاد لرندن بعضلری توبانده بیان ایدلنه چک اسملر ایله بو کونکا قدر سلامتلردر.

«آلان» قوملری

ایسکی مساغیت لر «آلان»، اسمی ایله «دروما»، خلغنه، روقصو لان ویازیغی، وغوطلر ایله بر وقت معلوم اوله باشلامشلردر. «آلان»، اسمنی آلمش مساغیلرده آسیانک باشقه قوملری کبی ایگون ایکیوب، شهرلرده اقامت ایلمای، بلکه خاتون و اولادلرینی آریا لرده یورتورلر ایدی. اصل یییرلری کوبراکده، قرا دیگز ایله خزر دیگز لری آراسی اولسه ده، آسیا صخرالرنده، «میدیه»، (* «آرمینیه»، أوروبا قطعه سنده، آزاق و قرا دیگز بویلرنک یورورلر ایدی. «آلان»، لر اوزلرنن اول، هم صوگ تاریخه معلوم اولان تورکی قوملر ایله هر خصوصلرنده برابر ایدی. باشقه تورکی قوملر کبی آلانلرده صوغشلرده آرتق بهادرلک کورستوب، گویه اولمنی ازلاب یورور کبی ایدیلر. یوروکان یییرلرنک، تورلی قوملر ایله غزالری هم کوب اوامشدر. «مارق اورل»، (** زمانده

(* میدیه حاضرگی آذربایجان ایله عراق عجم. (** «مارق اورل»، روما ایمپیراتورلرنن. میلاددن صوگ ۱۶۱ سنه ده.

آلان لر روما خلقی ایله هم غزا ایتدیلمر. اوچونچی «غوردیان»،
 (* زمانده ما کیدونیاغه، آوروپانگ باشقه ولایتلرینه ده کردیلر.
 «عالمیه ده»، (فرانسیه) ده آلانسون اسمی اوشبو آلانلردن قالدی.
 نیمس واندالمیری و اوصویلر ایله برلشوب، آلانلر «درین»، نهرینی
 و پیرنه طاغیرینی (** کیکچوب اسپانیه و پورتوغالیه ده توتان ایتدیلمر.
 هر یرده کوریلدیکی حال بوندک هم واقع اولدی. یعنی آلانلر قو
 میتلرنی وتیللمرینی غائب ایدوب، ایکنچی قوملر زمره سنه کردیلر.
 قرا دیگن اطرافنده قالانلاری ۷ نچی عصر میلادی آخرلرینه قدر
 مستقل ایدیلر.

«آلان» لرنگ ضعیف نولاری

ایکنچی عصر میلادی اورتله لرنده، یعنی ۱۵۰ سنهء میلادیه
 تیکرالرنده ایتل نهری غربنه تورك اروغلرندن، آسیادن «دهون»،
 قومی کیلوب چقدی. اولآ آلانلرغه هجوم ایدوب آنلرنک استقلاللرینی
 بتوروب، اوز قول آستلارینه آندیلر. آلانلر هونلر ضعیفی سوکنده
 «خزر» لر ایله آرا لاشوب آنلر طاعتنده اولدیلمر. اول وقت «آلان»
 مملکتلری «خزر» بیرندن حساب ایدانور ایدی. «آلان» لر

(* «اوچونچی غوردیان»، اوشنداق روما ایمپیراتورلرندن
 میلاددن صوگ ۴۳۸ سنه ده ایمپیراتور اولمشلردر. (** «درین»،
 نهری شویتساریه دن باشلاب فرانسه، جرمانیا و غولاندیا آرالرندن
 شمال دیگنینه قویار الوغ نهردر. «پیرنه»، طاغلری فرانسیه ایله
 اسپانیا آره سنه در.

عربلر دنيياغه كىلگانده ده، اوز اسملى ايله سلامت ايدىلر. هر سوزنى اوز قالبلىرىنه صوغوجى عربلر «آلان» نىك «لان» ياصاب چىقاردىلر. ۶ نچى عصر ميلادى تىكراسنده آلانلر همانده دون، وولغا تىكرالرنى كورنەلر. روما و عرب مؤرخلىرى آلانلرنى اورطه عصرلر (*) بويىچە ذكر ايدەلر. خزرلر شوكتى ضعيفلندىكن صوڭ آلانلرىنه استقلاللىرىنى قايتارالار. تاتارلر كىلدىكده «آلانلر» قىچاقلر (هونلر، خزرلر، قىچاقلر تىرتىبچە بيان ايدىلنورلر) ايله اتفاق ايدوب، تاتارلرنى محاصره قىلوب بىك اوڭغايىسزلىقىغە توشورمىشلر ايدى. لىكن تاتار سرعسكرى نڭى حيله سنە آلدانب، قىچاقلر، آلانلرنى يالغز قالدردىلر. تاتارلر اول آلانلرنى يىڭدىلر. صڭرە قىچاقلرغە ھجوم ايدوب آنلرنى ھم قول آستلىرىنە آلدىلر. آلان قومى فارس قومى ايله ھروقت يقين تركلك ايتدىكلىرىدىن آنلردن بايتاق عرف و عاده آلوب قىياقتلرى ھم بايتاق آرىلىشمىش ايدى.

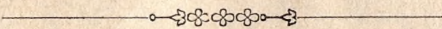
«آورصى» و «صىراق»

مىساقى = آلان اروغى توركلرنىڭ «آورصى» و «صىراق» اسملى برر شىعبەلىرى وار ايدى. عصر مىلادىيە اوللارنىڭ آنلارنى مؤرخلر كوب ذكر ايدىلر. قفقاس و دون تىكرالرنىڭ تركلك ايدوب روماليلرنىڭ

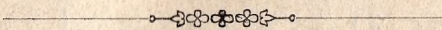
(*) ايتالىيە دە، «روما ايدىمىر اطورلغى» انقراضىدىن (بتووندىن) «روم» (قسطنطينىيە) انقراضىنە قدر وقت، يعنى ھجرتدىن ايلىك ۱۴۶ سنەدىن، ھجرتدىن صوڭ ۸۳۱ كا قدر وقت «اورطه عصرلر» = قرون وسطى = سىرىدىنى وىك «آتالنى دە.

بعض وقت دوستلری ، بعض وقت دشمنلری اولمشلردر . «سارمات» تورکلرینی ؤولغا ایله دون آراسندن قووچی لر مساغی لردن اوشبو شعبه لرایدی . قریم شیه جزیره سنک بجزئنه هم مالک اولمشلرایدی .

« یاصه » و « قاصوغ »

بونلرده آلان اروغندن برر شعبه لر ، طوغریسی آنلرنک قالدقلریدر . قفقاز طاغلی آراسنک ، داغستانده ، ؤولغا طماغی تیکرالرنده ترکلک ایدر ایدی لر . « یاصه » دیدوکه . ماز حاضرگی « اوسیتین » لردر . « قاصوغ » « چرکسلر » در (*) آنلرنک ولایاتی ، ۱۰ نچی عصر میلادیده « قاصاخیه » آتالنه در ایدی . « اوسیتین » لر چرکسلرنی حاضرده ده . « قاصاخ » تسمیه ایده لر . بوقوملر بوکونده صاغ سلامتاردر . لکن صوغنی زمانلرده استقلاللرینی غائب ایدوب روسیه تحت تصرفنده یاشامغه مجبور اولمشلردر .

« هون » تورکلری

تورک قومندن برشعبه ، آلتای طاغلرندن باشلاب ، تبت وچین ، شمال غرب صخرالرینه ، تاریم نهری ، ولوب نور کوللری تیکراسنه و حاضرگی منغولیه صخرالرینه ، تورکستان کبیر ، و قرغز صخرالرینه

(*) روسیه جنوبنک ، کیف تیکرالرنک ، « تورکلر » ، « اوغوز » ، لر « قوایی » ، « بیرندی » ، « بارسیده تورکی » لردن جیولمش خلقلرده « چرکس » ، و « قره قلیپاتی » ، آتالنه لر ایدی .

و اورال طاغیرینه قدر ساچلدیلر . هون قوم، چینلیلر (قطایلر) غه هجرتدن اوچ مڭ یلغه قریب ایلك معلوم ایدی . بونلرنی، قطایلر اولک « هیون - یو »، صکره « هیون - نو »، (*) آتادیلر . صکره تحفیف ایله « هون » و بعض وقت « هین »، آتادیلر .

هونلر، بخارا و قرغز صخرالرینی برکا قوشب، اولک برالوغ و قوتلی حکومت تشکیل ایتدیلر ایدی . لکن زمانلر کوب اوزوی، احوالرنک کوب آلشنوی ایله بولندیلر؛ « جنوب هونلری »، ویا « آق هون »، « غرب هونلری »، « شمال هونلری »، اسمنده اوچ طائفه کا آیرلدیلر .

آق هونلر « تی - له »، اسمیله عمو دریا و آنک جنوبنه، فارسیلرنک « میدیا » و یونانیلرنک « آتروپاتنه » آتامشلیری « آذربایجان » غه قدر ساچلدیلر . آذربایجان اولنده باشقه اروغ (***) تورکیلر ایله یازطیلاش ایگان، آق هونلر کیلکچ بتونلای تورکلشدیلر . اوشبو وقتغه قدر شول حالده قالدیلر . بو قوملردن « عمودریا » بوینده غیلری فارسیلر طرفندن « آب تلیت » یونانیلر بونک محرفی ایله « آفنا لیت »، عربلر « هیاطله » آتامشلیر ایدی . بحر خزر و آذربایجان قطعه سنک گیلری « مساغیت »، « آلان »، « هرقان »

(*) « هیون » ویا « هون » اورخون نهرینه قویمقده اولان برصو اسمی اولب، اوشبو تورکلر اڭا نسبت ایله « هیون » ویا « هون » آتادیلر . تورک قبیلهلری بری ایکنچیسندن، کوب وقت یرلشدکلری صو، ویا طاغ اسمی ایله آیرلشورلر ایدی . (***) « اسکیف » و « سارمات » تورکلری کبیلر ایله .

« خزر » * « تورکمن » و غیر بیک کوب اسم لر ایله آتالدیلر .
 ارمن و یونان تاریخلرنه بونلر عموما « شرق تورکلری » تسمیه
 ایدلنمشلر در .

شمال هونلری منغولیه صخر الری تیکراسنده قالوب سوگر اراق
 ایکنچی اسم لر (قرایت، نایمان، منغول و سائره کبی) ایله آتالدیلر .
 غربی هونلر ایسه « اویغور » « اون اوغر » « سیانی » و غیر تورک
 قوملرینی بریرکا جیوب بخارادن باشلهب قرغز صخرالرنه اورال
 طاغلرینه قدر قوتلی بر حکومت تشکیل ایتدیلر . صکره بونلردن برفره
 مغرب طرفنه یونالوب ، یوللرینه طوغری کیلیکان تورکی قوملرینی
 اوزلرینه بوی صوندر دیلر . ایکنچی عصر میلادی یارملرنه جایق
 ایتل (وؤلغا) نهرلرینی کیچدیلر .

آوروپاده « هون » تورکلری .

دورتنچی عصر میلادی آخری آوروپاده بیک الوغ واقعه ایله
 مشهور اولدی . اولده قشای شمال غربنده ترکلک ایتمش اولان

(*) حاضره کاسپی آتالمق اولان استرخان دیگزی « هرقان »
 لرغه نسبت ایله « هرقان دیگزی » سوگر اراق « خزر » ، لیرکا نسبة
 « خزر دیگزی » ، بروقت خوالیص تورکلرینه نسبت ایله « خوالیص »
 دیگزی ، ایسکیله بروقت طهران شمالنه اولان قزوین (قزبین) شهرینه
 نسبة ایله « بحر قزبین » هم آتالمنش ایدی . آوروپا خلقی طرفدن
 ویرلمش اولان کاسپی اسمی اوشبو « قزبین » دن محرف در . تورکلر
 « قوزغن » دیگزی آتامش لردر .

«هون» لىر حسابسىز يىراق صغىرالدىن كوچه كوچه آوروپاغه دون
آرقلى كىلوب چىقىدىلەر. «هون» توركلرى، هرجهتلر نىك اوزلر ندىن
اۆلگىلەر، و صوغقىلەر ايله برابر ايدىلەر؛ كوچمه معيشت ايتدىلەر.
ايولرنى كوره سىلر يده كىلماي، آنى قىبركا حساب ايدر ايدىلەر. بىك
جنگاور و بهادر ايدىلەر. آنلر عمركا اوزلرى نىك كچك، لىكن نىق
آطلرى اوستنده ايدىلەر. ايار اوستنده بار اشلر نىنى باشقار دىلەر؛
آشادىلەر اىچدىلەر يوقلادىلەر، سودا ايتدىلەر. ككاش قىلدىلەر
خاتونلرى آربالارده عمر ايتدىلر ندىن اوستون صوغش و قتلر نده
ايرلرى ايله برابر صوغش هم قىلدىلەر. اما اول وقت واقعى اشلر
و حقيقت لىر آراسته خيالى وادىلر اشلر يازو بىك موده اولدىغىدىن
بونلر حقىك اۆل يازوچىلر اله نىنداي اوخشامغان خياللر، خرافاتلر
يازدىلەر. هونلر نىك اورال وؤولغا تىكراسنىك اولمش توركى قوملر ايله
نه رويده معامله ايتدىلر تارىخلرده آچىف ضبط ايداممش. آنلر
هونلر كا اطاعت ايتمش اولولرى گمان ايدلنهدر. ايتل (ؤولغا) نىك
غرىبنك ايسه هونلر نىك اول هچوملرى، وؤولغا ايله دون آراسنده
تركلك ايتمىك اولان «آلان» توركلرى نىك، و دون غرىبنك «غوط»، لرغه
اولمشدر. بونلر حسن رضالرى ايله اطاعت ايدىلر سىلرى كلىدى.
زمانلر نىك ايلك بهادر اولان بو «آلان» لرنىك هونلر يگوب اوزلر نىك
بوى صونردىلر. اۆلكى «اسكىلر» و سارمات كىمى «توركى»،
قوملر نىك ضعيفلنوندىن، و سىرا كلنولر ندىن فائىك لنوب، «اوست - غوط»

لر (* قرا دنگز بويلرينه دون يقالرينه قدر كمشلر ايدى. هونلر،

(* اوچونچى عصر ميلاديه ده بالطيف، رين، ويصله تيكرا اردنن، اسكانديناؤ - غرمان ارونغندن « غوط،، ويا « غوطف،، اسمند برفوم، قره ديگز تيكراسينه يقينلشديلر. « تران،، (روماده ميلادنگ ۹۸ نچى يلند ايمپيراتور اومش) وقتندن بيرو روما ملكى اولان « ودا كيه،، (حاضرگى رومانيا ايله، آفسترياده ترانسيلوانيه ولايتى) نى آلديلر. ايمپيريه ننگ ايلگ خوفلى دشمانى اولديلر. آوروپاده « ودا كيه،، « ما كيدونيه،، « وگريتسيه،، نى ديگزكا قدر تالاديلر. غوطلر « ودا آفينا،، شهرند، گى بارچه كتابلر نى اوط ايله هلاك ايدركا قصد ايتكانلر ايدى. لکن آرارند بر عقليلر ننگ ككاشنى توتب قاندر ديلر. اول ايتدى: « غريقلر كا كتابلرينى قاندر ايق، آنلر آنى او قوايله شغلنسونلر ده بوننگ ايله غزا، هنرينى اونودوب، بزكا هر وقت مغلوب اولرلر،، ديدى. كيمه لر ايله آسياغه چيغوب، « ودا ويغنى،، غالاطى، قاپادوكى ده كوپ معمور شهرلر نى خراب ايتدیلر. يفسده مشهور « ودا ديانى،، (ايسكى يونان اساطيرنده، قمر دن كنياه اولان الهه كاذبه اسمنه و بوننگ عبادتده مخصوص بيك الرغ وزينتلمش بر معبد ايدى) كليساسنى ياندر ديلر. غوطلر دهشتلى وحشيلكلرى و بهادرلقلرى سايه سنك برفوتلى حكومت تاسيس ايلدیلر. صكره شرقى و غربى آتالمش ايكيگنا بولنديلر. شرقيلرى « ودا وست - غوط،، = شرقى غوط، غربده گيلرى « ودا ويست - غوط،، = غربى غوط آتالدیلر. نچى عصر ميلاديه ده اوست غوطلر حاكملرى ارمانار يخ وقتند جنوبى روسيه ده قارا ديگزكا قدر بيبرلر نى اسكيفلردن آلوب، بالطيق غه قدر يرلر كا تصرف يوروتته باشلاغانلر ايدى. نغايب و برگوب يتمگان غوط حكومتى، هونلر ظهورى ايله تيزكوندن يهرولدى. روما و روم خلقى كى اول زمان ننگ مدنى قوملرى، غرمان ارونغلى ايله اسلاوان ارونغى قوملر نى « شمال وار وارلرى،، آتاديلر.

غوط لرغه ده بیک شدتلی صورتک هجوم ایتدیلر. عموما خلقغه دهشت وقورقو توشدی. مقابله وقارشو طورورغه هیچ کم یلتمندی. غوط پادشاهی یوزیملق (یوزاون یاشنده اولمش) «ارماناریخ» ده موت اختیاری ایله اسیرلکن قورتلدی. اوست غوطلرنک بر قسمی هونلرغه اسیر اولدیلر. بر قسمی «وؤیست غوطلر، طرفنه قاجدیلر. وؤیست غوطلر ایه روم ممالکنه باروب صغندیلر. آوروپا خلقی ککک هونلردن وککک بری ایکنچیلرندن قاجوب مهاجرة عمومیه دورینی آچدیلر. هونلر روما مملکتلرینه هم شدتلی هجوم ایدوب خلقلرینی بیک اورکتدیلر. اول وقت مؤرخاری بونلرنک هیئتة هجومی توصیفه بیک نچار عبارهلر قولاندیلر. یازوده هم بیک قوی قاره استعمال قیلدیلر. (* بوبهادر غازیلر

(* تورک قومندن، ککک هونلرنک، ککک اولگی و صوغنی لرینک، صوغشارنده و باشقه معاملهلرند زمانلرینه نسبة قوت وشو کتدن باشقه کوریلهچک بریاط اش یوق ایدی. باشقه قوملرنکده، ایلی و حشیلرندن ایلی مدنیلرینه قدر، غزا و هجوم وقتنده شدتلی، هونلر و آوارلرندن کم دگل ایدی. غربانلرنک جنوب طرفلرینه، ژاندا لمرنک رومغه، اسلاوانلرنک رومغه هجوملری، سارماتلر، هونلر هجومندن رحیمایرک دگل ایدی. کارامزیننک «اسلاوانلر، ایمپیرییه ایچون سارماتلر، هونلر دنده قورقنچیلیراق اولدیلر،، دیمهسی بیهوده برسوز دگلدر. لکن مغلوبلر قلمیلر، غالبلر قلمسزلر اولدیغندن غالبلر حال چاماسز قوی قارا ایله یازلمشدر. تجرید و تعدیل ایدلمای زمانمه قدر کتابدن کتابغه ککوچرله کلمشدر.

۴۳۲ سنهٔ میلادیه ده حکمدار اولمش مشهور خان اری «آتیلا» (آتلی ویا ایتل نهرینه نسبت ایله «ایتلی» مرفی اولوی گمان ایدانه در) زمانده ایتل (ژولغا) نهرندن «ریین»، (آروپا شمالنده فرانسه ایله غرمانیه آراسنده) نهرینه قدر، ماکیدونیادن بالطیق دیگزی جزائرینه قدر بیرارکا مالک اولب، خلقلرینه فرمان یوروتب اوز لرینه اطاعت قیلدردیلمر. «آتیلا» خان، شول وقت مؤرخلری یازوینه بناء دونای یقاسنده اولان بارچه شهرلرنی آلوب، بعضیسنی تخریب و بعضیسنی اوزینه تسخیر ایتدی. اوزی «دایه» و «پاننونیه» (حاضرکی ژینگریه) ده، ایسکی تورکلر رسمنچه چادرلرده حکومت ایلدی. قسطنطنیه (روم) ایمپراطورلرینی خراجگا باغلادی. اما اوزی آلتون و کمش و باشقه زینت لرکا رغبت قیلماش ایدی. بو طبیعتی ایله دشمنلرنی بیکرا کده قورقتور ایدی.

اسلاوان لرنک اجدادلری ویا اعماملری اولوی گمان ایدلمش اولان «دانت»، و «دینید»، لرنک، بوکونکی پروسیاده اول وقت بولمیش نفس اسلاوانلرنکده، هونلر تحت طاعتنده اولولری شبهه سزدر. هونلرنک اسلاوان قومی ایله نه روشده معامله ایدولری تاریخلرده ضبط ایدلمشدر. یالغز بونلرغه تعلقلی اولغان بر واقعه یازلمشدر: ارماناریخنگ وارث تحتی اولان غوط کنازی «دینیشار»، اوزی هونلرکا تابع اولسهده اما همان باشقه قوملرنی تحت طاعتنه کرتمکا هوس ایدب، اسلاوان، و دینیدلر ایله بر اروغ اولان «دانت» لرغه هجوم ایتدی. غله ایدب آنلرغه قورقو ویرمک ایچون کنازلری «بوکص» نی، بالالاری هم یتمش بویار — استارشینه

لرى ايله وحشيانه اولترتدى . آنط لىر هون پادشاهى « بالام بىر » خانغه صغىوب، غوط لىر اسيرلىككەن قورتلدىلر . « بوكص » واتبا علمى انتقامى ايچون ؛ بالام بىرخان،، ۋىنيشارنى اوز قولى ايله جايەدن آتدى . *

قاتالون محاربهسى

« آتिला » خان، هونلردن، غوطلردن، اسلاۋانلردن جيوب آلطى يوز منكلك بىر عسكر ايله مغربكا طوغرى يورودى . يول اوستىدەگى بارچه شهرلرنى اوز تصرفينه كرتب غالىمە (فرانسىيە) كا كروب، پارس ايله ترووا شەرنەن باشقەلرنى بارچەسنى آتدى . اورليان شەرى محاصرهسى وقتندە روما قوماندانلرنەن « آيە چيئوس » رومە عسكرينه ويست غوط، ساقسون، بورغون، فرانك خلقلربىنى بركا قوشوب، بىك الوغ قوت ايله « آتिला » خانغه قارشى باردى . « آتिला » خاننك عسكرنەن كوبراكى آلطى اولدىغىنەن توز، و تيگىز يرازلاب بر آرز آردغه سىن نەرى بويىنە « قاتالوينە » (شالون) آتالمىش بىر كا كىلىدى . اوشبو اورنە شول روشاى صوغىش اولدىكە : ايكى طرفەن يوز آلطمىش ملكدن آرتق كىشى قىلمى . آوروپا

(* توركى قوملرنىڭ اسلاۋان قومى ايله اولمىش ايكنك اولگى واقەلەرى اوشبودر . تور كىلر اسلاۋانلارغە ياردم ايدوب آنلرنى غوط ارغە اسيرلىككەن قوتقاردىلر . دقت ايدلنەچك واقەدەر . غوط قومى نىڭ اسلاۋان قومى ايله اول تارىخ ضبط ايلەمىش واقەسى ايله مقابلە ايدىنلسە توزكلر حقندە آوروپا و آنلەرغە ايساروب روس مؤرخلرىنىڭ يازدقلىرى حقتىز چقادر .

خلقى ده آخرغى صولو لرى اولدىغىن جان آچىغى ايله بىك شدتلى
مقابله ايتدىلر. قان، طاشو كىي آقدى. «آتिलाخان»، ده كىرو رجوع
ايدركا مجبور اولدى.

«آتिला» خاننك روماغه سفرى

قاتالاون محاربه سنك ايكىچى يلنده، آتिलाخان، (بلـكه آيه
چيئوسدن انتقام ايچوندر) آلپه طاغلىرىنى كيچوب روما- ايتاليه اوز
رينه هجوم ايتدى. هر يرده غلبه ايدوب «روما» شهرينه طوغرى
بارا باشلادىغىن، ايمپىراطور اوچونچى «ژالينتيان» (بعدالميلاد
۴۲۴ سنه ده ايمپىراطور اولمش) قيمتلى بولا كلر ايله «دوپايا»، برنجى
لمونى نى «آتिलाخان»، قارشوسينه يباردى. «آتिलाخان»، ده انصاف
ورعايه ايدوب، بر قومنك الوغىنى الوغلاب، بونك حرمتنه صلح
ايدوب، اوز وطنى بوكونكى مجارستانغه (وينكرىه) قايتوب كيتدى.
* بىر غرمان شاهزادهسى ايله عقد نكاح ايتمكده ايكان ۴۵۴ سنه ميلاديه
ده آكسزدن وفات اولدى. (**)

(* آوروپا تاريخارى خورلاب بتوره آلمغان ايسكى نادان
مجوس خونريز بىر تورك يادشاهى، نصارى روحانىسنه بوقدر حرمت
قىلوب، بوقدر انصاف و شفقت ايتكان. بوندای قوتلى صوغش و هجوم
وقتلك رحيملى شفقتلى آبرازاؤنى نصرانى اوروپالى برحاکم، تورك
روحانىسنه كوبه و حرمت ايدوب كوبه و انصاف و شفقت قىلورايدى ايكان؟
** روایتہ کورہ «آتिलाخان»، نلک زوجه سى زهرامشدر.
«آتिलाخان»، نلک جنازه سنى اوچ تورلى معدن دن ياصالمش اوچ قات
تابوت ايچينه صالحوب، برنهر نلک صوينى توقناتب طرروب، توينه
اورطه بريرينه دفن ايتمشلر.

ھون توركلرى نىك ضعيفلنولرى

اوشبو الوغ بهادر وجهانگير نىك عمرى توگانوى ايله ھونلرنىك قوت و تصرفلر يده توگاندى. ھر ييرده كوبراك توركى قوملرده كو رهچكمز كىي بونده ده «د آتيللا، خان نىك اوغللىرى اتفاقسزلى كىي، قوملرنى ھلاك ايدوچى مرضغه مبتلا اولمىلر. مملكتنى آرا لرنده تقسيم ايتدىكلرنىن ضعيفلندىلر. ھونلرنىك تحت تابعيتىنדה اولغان قوملر بو نىن استفاده ايدوب باش كوتاردىلر. حتى ھونلرغە اوزلر ينده ده پال- نونويه ده اورن طار ايدى. دوناي نىك بىركى طرفنه دنىستر نھرى ايله ايكى آراغە كوچاركا مجبور اولدىلر. اول وقت بويىر (يعنى دوناي ايله دنىستر آراسى) «دھوننيوار، آتالمش ايدى. ھونلردن بعضلرى ايمپيريه نىك دوناي بويلىرىنە ساچلىدىلر. ھونلر اوزلرنىن صوڭ بلكە بر وقتلرده تارىخ ميداننە چىقمش اروغداشلىرى «دبلغار، «د اوغر، «د آوار، توركلرينە آراشوب، ھون اسمى غائب ايتدىلر. و صوڭغى لرى اسمى ايله آتالدىلر.

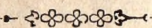
اوغر-بلغار قوملىرى

ھونلرنىك آوروپاغە ظھورى ايله بروقتىدە تورك قوملىرى او ستىنە يابامش بلمسزلك پردە سىك بايتاق آچىلدى. بو وقتغە قدر آوروپاغە معلوم اولمىان، ھونلر ايله بر اروغ، بلكە آنلرنىك برر

شعبه‌سی اولان «اوغر-بلغار»، (* بر آز صوڭ «آوار»، و «آلتای»، تورکلمری، و «خزر»، اسمنده تورکی قوملرده تاریخ میداننه بری

(* اوغر بلغار قوملمری: عین هونلر اولویده گمان ایدلمشدر. شویله که اولاً غربی هونلرنڭ جنوب صحرالرنین کیچدکلمری کبی شمال طرفلرینه یونالد کلمری و اورال طاغلرینه قدر یتشدکلمریده ایسکی تاریخلر ضبط ایتمشلردر. «او یغور»، اسمی ایله ده فی الحقیقه شولوق هونلر مذکور طرفلرغه مهاجرة ایتدکلمری یازلمشدر. ایکنچی جمهور مؤرخین هونلرنی «تورک»، دیمکلمری ایله برابر بعضلری خصوصاً نیمس علماسندن مشهور مؤرخ و اتنوغراف و مستشرق هنری یولی کلایروت (۱۷۸۵ سنه - ۱۸۳۵ سنه) هونلرنی «دین»، قومندن سانا مشلردر. اوغر-بلغار لر حقنده هم مؤرخلرنڭ فکری تمام شول رو-شلیدر. یعنی جمهور «تورک»، دیور. اما بعضلر فین دیورلر. اوغر بلغار لر حقنده (توبانده کورله چکینه بناء) بوایکی فکر برکا جیولدیغی کبی، اکر بونلر عین هونلر اولسه، طبیعی آناز حقنده هم برکا جیوله در. او چونچی، هون تورکلمرنڭ ابوغ پادشاهلری «آتیللا»، وفاتسی ایله اوغر بلغارلرنڭ هونلر اورننده میزیه (حاضرگی بلغاریه ده) غزا ایده باشلاولری آراسنی تاریخلر بیک یقین باری یکر می یلغنه کورسته لر بواحوال ایسه هونلر ایله اوغر بلغارلرنڭ بر قوم ایدوکنه اشاره ایدلر. اما بزدونای یقه سینه باروب چقمش اولان هونلرنڭ صوڭندن کلمش آوارلر ایله «منغول»، لر کبی جنوب طرفندن یعنی اورال طاغلری جنوب منتهاسی ایله خزر دیکنزی آراسندن بگئراق کچدکلمرینی، اوغر بلغارلر ایسه بیک ایسکی زمانده اورال طاغلری وولغا بویلمرنده تحصیل ایتمش خاقلر اولونی اعتبارغه آلوب، جمهور قولنی اختیار ایده مز: هونلر ایله اوغر بلغار آراسنده عموم خصوص باردیمز. یعنی اوغر-بلغار لر عموم هونلرنڭ بر فرقه سی اولان «او یغور»، لردن برطائفه سی نڭ «دین»، لر ایله احتلاطندن طوغمش بیک ایسکی بر قوم اولولرینی تر جیح ایدمز-

آردندن برى چىقىدىلەر. «اوغروبلغار» اسمىنىڭ گىلىرى آوروپاغا برىك بىلنە باشلاپ، اورنلىرىدە برىرىدە ھىجرىتىرىدە برىكا كورنىدىلەر. دىنىپىر نھرنىن، قرادىڭز، و آزاڭ دىڭزى بويلىرى، تىرىم شىبە جىزىرەسى قرا دىڭز اىلە خىزدىڭزى آرالى قىققاز طاغلىرىنە چە و خىزر و آرال دىڭز لىرى بويلىرىدە «اوغروبلغار»، «خىزر»، لىر تىركلىك اىدىر كورلىدىلەر. اوغروبلغارلىرى ۷۴۰ سنە مىلادىيە دن باشلاپ «مىزىيە»، (ھىزىرى بىلغارىيە) فراكىيە (روم اىلى شىرقى) ھىتى استانبول طرفلىرىنە قىدىر غىزا اىدى باشلادىلەر. اوغروبلغار قوملىرى بويىلىرىكا اولزىرى نىڭ وولغا اورال طاغلىرى تىكىراسىنى اولان وطن قىدىمى لىرىدىن ساچلىمىشلىرى اىدى.

« اوغروبلغار و فرىقىلىرى نىڭ نىسبىتى »

اىدىمى بوقوملىرىنىڭ كىملىرى وقاىبو اروغدىن اىدى، كىلىرىنى آچىق بىلىمىك اىچون تارىخلىرىنىڭ اورتىسى اىلە گنە قىناعت قىلىمى اۆللىرىنى دە كورمىك ضرور اولە در. بونىڭ اىچون وولغا بويلىرى واورال طاغلىرى تىكىرالىرىنە، بىلىكە توركى قوملىرىنىڭ، لىبوراتورىيەسى اولان اسى كول و آلئىلى طاغلىرى تىكىراسىنى دە قايتىمىقلىمىز لازىم اولە در.

قوم تورانىيە دن بارچە سنىڭ اۆل طوغان اورنلىرى اسى كول

— بونلىرى (تارىخى تىكرار كورلىدىكى كىمى) سوڭراق الوغ قوت اىلە كىلىمى قىرىنداشلىرى—ھونلىرىكا باش اىپىاركا مەجبور اولمىشلىرى. ومع ذلك آنلىرى تىحت ھا كىمىتىندە الوغ موقىع احرارز اىتمىش الوغ وقوتلى بىر قىبىلە اولوب ھونلىرى كىمىتە گا يوز توتىدىغى سونكىندە اوق باش كوتارىمىش وسىياسەت مەيداننىدە مشهور اولمىشلىرى در.

و آلتای طاغیری ایدوکنی، فینلرنک بیک ایسکیک تورك شعبه لرندن بری، و صوگندانه خالص تورك شعبه لرينه بیک يقين ایدوکلرينی بیلدوک. فینلرنک، آسیا غرب شمالنه، و آوروپا شرق شمالنه. جایلدقارینی، و بونلرنک جنوبندن بعضا بونلر ایله آرالاش تورکی قوملرنک غربکا طوغری و یصله و دونای نهرلرينه قدر ساچلقلرينی، و بو ایکی قوم (فین ایله خالص تورك) نك قاتشو و آرالاشولرنندن فینلرکاده توركلرکاده نسبت ایدرکا ممکن کورلیکان قوملر طوغدیغنی یوقاروده کورمش ایدوک.

ایمدی تورك ایله فین نك قایو شعبه لری آرالاشیلر و بو ایکی قومنک آراسندن حاصل اولب تورك کاده فین کاده نسبت ایدلرورکا ممکن کورلیکان قایو قوملر ایدوکنی حاضر کوره مز: بونلر اوشبو «اوغر» - «بلغار» و بونلردن برر فرقه اولان باشغر - باش اویغور = «باشقورد»، «مشار» = «مجار» قوملریدر. اوشبو برنوعدن تورلی اسملر ایله آتالمش فرقه لر، تورك ایله فین قوملری آرالاشوندن حاصل اولمش قوملر ایدوکلری بعضا شواهد تاریخیه ایله مثبت و بعضا «آنتروپولوغیه» و «لینغویستیکا» و «اتنوغرافیه» علماسی نك اوزاق تفتیش و تدقیقلری ایله ده تحقیق ایدلمشدر. (*) (فریدریخ

(*) تاریخلری بالکل، ویا، یتار قدری ویا اعتماد قیلنور روشک یازلغان قوملرینک قایواروغ، و آنک قایوشعبه سندن ایدوکلرينی معرفت ایچون اوچ تورلی طریق باردر: ۱) آدم لرنک - توس، چهره، و قیافت، باش وینکاق سویا کلری، کوزیارلوی، بورون، آغز، ایاک و باشقه اعضا روشلرينی، روح و طبیعتی ایله برابر تفتیش و مقایسه ایتمک؛ و آرالرنک غی نسبتنی بیلیمک. بوکا «آنتروپولوغیه» دینلور -

موللر، اوسكار پيشل، دنيكر، يادرينسفي كاسترين، غيورغى وغيرلر (بونلر حقنده ينكا تفتيش وتدقيقلر ، ايسكیده عربلر ، اوزلر نمن

— بونك عالمى «آنتروپولوغ» تسميه ايدلنور. ۲) قوملر سويلشه طورغان لغتلر، تيللر، جوهر كلمه لرى، وادات لرى وصورة ادالرى وشيوه روش لرىنى تفتيش ومقايسه ايدوب، آرالرنى غى نسبتنى بيلمك، بوگا «لينغويستيكا» دىنلور. بونك عالمى «لينغويست» آتالور. ۳) قوملرنك طبيعت، خلقى، عرفى وعاده، فكر، اعتقاد، شعر وادبيات، كيوم سالوم، ايواسه بلرى، صوغش قوراللىرى، كسب، صناعت، تجارة كيغيتلرنى تفتيش ومقايسه ايدوب، آرالرنى غى نسبتنى بيلمك. بوگا «اتنوگرافيه» دىنلور. وعالمينى ده «اتنوگرافى» تسميه ايدلنور. بو اوچ طريق ياكه علم، برى برينه ياردمچى اولدقلرى ككى تاريخ نكده بيك الوغ بولشچيلرىدر: تاريخلرنك اوزوك يىرلرىنى يالغارلر. وخطالرىنى تصحيح ايدرلر. مسئلهنى ايضاح ايچون براكى مثال كيتوراىك: جنوب شرقده هندستانك زنجى لر ومنغوللر ايچنده برطاقم آدملرنك، شمال غربده اولان، كلتر شفيتونلر وغيرلر ايله براروغ ايدكلرى هيچ براكىكى تاريخده يازلمش اولمديغى حالده بونى اثبات ايدوچى (قالغانلىرى ياردمى ايله) «لينغويستيكا» اولمشدر. تورانيلىرنك برى برينه مناسبت واروغداش ايدوكلرىنى كورستوچى (قالغانلىرى ياردمى ايله) «آنتروپولوغى» اولديغى ككى، فينلرنى بيريگك جىغوجى اوشنداق (قالغانلىرى ياردمى ايله) «اتنوگرافيه» اولمشدر. بونوع علم لىر، فلسفه نقطه نظرندن قاراغانده يقين افاده قيلماي، بلكه ظن غالب افاده ايدلر. لكن ضررى يوق. چونكه تاريخ علمى اوزيده ايسكىدن بىرلى علوم ظنيه دن سانالادر. همده ايلك اشانچلى سند ايله كوچرلمش، سوز ويا ايلك معتبر كتابك كورلمش بر بيان «ظنى» دن يوقارى علم افاده قيلله آلمايلىر. بو اوچ نوع علم بزه ده نه روشلى بولشلق ايتدوكلرى توبانك انشاءالله كوريلور.

ایشتمش بیان فی تأیید ایلہ در . بلغارلر حقنہ عربلرنک ، اوزلرندن ایشتمک ایلہ « قوم متولدون بین الترتک والصقالبه » دیدوکلری (بوحقنہ تفصیلیراک معلومات آلمق اوچون مستفادالخبارہ مراجعت ایلہ توصیه ایلہ مز) اتباعلری (* « اوغر » « باشقرد » « مشار » - « مجار » لر حقنہ ده بیک طوغری چیغادر (** « یونانیلر ، رومانیلر ، فارسیلر اولل وبالذات تورکلرنی « اسکیت » ، « سارمات » ، « تورانی » آتادیلر و بونلره ایارتوب ، اروغنه قرابتلری اولدیغیچون فین لرنی و « اسکیتیا » و « سارماتسیا » و « توران زمین » آتادقلری یرلرده ظهور ایدوبه نسلبری آچیق معلوم اولغانغه قدری « اسلاوان » ، لرنی هم بواسملر ایلہ آتامشلر ایدی . اوشنداق ، یونانیلر ، رومانیلر ، فارسیلر رسمنچه عربلرده « صقلاب » ، اسمنی آیتلمش قوملرنک (تورتک ، فین ، اسلاوان) اوچوسینه ده تعمیم ایتمشلر ایدی . لکن تیز کوندن تورکی قوملرنی اوز اسملری ایلہ آتاب ، صقلابدن آیروب چیقاردقلری کبی ، اوزاق طورمای اسلاوانلرنیک یئکا حاکملری (روس) اسمی ایلہ آیروب چیقاردیلر . صقلاب اسمی « فین » ، قومنه اوزندن اوزی حاصلندی . نیمسلر طرفندن ویرلمش اوشبو اسملری شایع اولغانغه قدر « فین » ، لر

(* « اوغر » ، « باشقرد » ، « مشار » ، - « مجار » ، لرنی « بلغار » ، اتباعی دیدوک شونک اوچون که بونلر تاریخ میداننه چیققدقلرنده بارچه سی « بلغار » ، طاعتنده اولوب کورندیلر .

(**) (علاوه) یوقاروده غی سطرلر یازلغان صوگ ، نشر ایدلمش اک صوگنی و مکمل و مصحح پاولینکف اینسیکلوپیدیه سنه ده ، دونای اسلاوانلرینه قوم حاکم اولوب بارمش بلغارلر تورتک - فین قومی ایدی دینلمشدر .

عربلر قاشنده صقلاب اسمی ایله یورودیلر . بونلرنک هـ ر اوج استعمالنه عرب تاریخ و جغرافیه لرنده مصداقلمری باردر . از جمله «الروس امة بلادهم متاخمة للمصالبة والترك . ولهم لغة برأسها وهم يغزون الصقالبه» ، دیدکرنده صقالبه دن مراد «دین ، ایدوکی اوز اوزندنک معلوم ، هم وقایع تاریخیه ایله ده مثبتدر . عربلر تاریخنه صقلاب اسلاؤانغه غنه خاص اسم دیب بلوچیلر الوغ یانکشمشلردر . روسلردنه بویانکلشلقغه کوب کشی توتولب ، قاما بلغاریلرینی ده تورک ایله اسلاؤاندان حاصل دیوچیلر بولدی . (دونای تیکراسننگی حاضرگی بلغارلر حقنده بوفکرلری طوغری) عثمانلی مؤلفلرننده بویانکلشلقغه کوب کشی توتولدی . مشهور تاموس الاعلام صاحبی مرحوم سامی بک ده ابن فضلاننک بلغار پادشاهینه کیلکان واقعه سنی «اسلاؤان پادشاهنه» ، دیب تعبیر ایدر . اک صوگنی تورک مؤرخنی نجیب عاصم افندیده «صقلاب» ، نی اسلاؤان ایله گنه ترجمه ایدر . نتاک «اسکیت» ، ایله کوب خلق یانکلشوب بتمشلر ایدی . ایدمی تاریخی مسئله لرکا «آنتروپولوغیه» ، و «لینغویستیکا» ، و «اتنوغرافیه» ، علماسیده قاتشقاچ ، بوالتباس غه اورن قالمدی . چرنکه بونلر ، قاما بلغاریلری وشعبه لری واتباعلری نلک اسلاؤانلر ایله دکل ، بلکه فینلر ایله تورکلر آراسندن حاصل اولمشنی تحقیق ایتدیلر .

«اوغر-بلغار» «باشقورط» «مشار» — «مجار» لرنک وطن قدیملری ، بوقوملر باشی معلوم اولمیان بیک ایسکی زماندن بیرلی ، اورال طاغلری تیکراسنده ، آق ایتل = (بیلابیا - اوفای) ،

چولمان = (قاما، نقره) = ۋياتكا، اتيل = (ۋولغا)، « اوقا » نهرلىرى
وبونلارنىڭ تارماقلىرى بويلىرىدە تركلك ايتىدىلر « اوغر » لىر نفس
اورال طاغلىرىدە، واطرافىدە « باشقورد » (مختصرىدە باشقورد اورنىدە خطاء
اوز اورنىدىن كوچرىلوب « مجار »، طبع ايدالمشدر .) اوغردن
بىر فرقه وطنلىرىنىڭ جنوب وغربىدە اورال طاغلىرى تىكراىنىدە، آق
ايدىل وچولمان بويلىرىدە، « بلغار »، لىر باشقردلارنىڭ غربىدە،
چولمان، نقره، ايتىل بويلىرىدە « دىشار »، « دىجار »، بلغار و باشقردلارنىڭ
جنوب غرب وغربىدە اوقا، سورى، ۋولغا، زويە تىكراىنىدە و بونلارنىڭ
غربىدە تركلك ايدىلر .

اوغر - بلغار باشقوردىشار - مجار قوملىرىنىڭ فىن و تورك طرفلىرى
گرچه بوقوملارنىڭ آتا و آنا طرفلىرى، يعنى تورك و فىن طرفلىرى
قاىو شعبەلردن ايدوكى ايسكى تارىخلىرىدە تصريح و تعيين ايدالمشدر .
شولايىدە اولسە بونلارنى استخراج اىچونىك معلوم مقدمەلر يوق دىگلىر .
معلوم مقدمەلرنى كىرگىنچە ترتيب ايدىلىدە اولدە مجهول اولان بىر
نرسەنىڭ معلوم اولدىغى، مقدمات فاسفیه اولان، قوانين منطقیه نىڭ
مصدقىلر .

فىن قوملىرىنىڭ « اوغر - آلتى »، قومى آتالىقلىرىنى
يوقارودە كورمىش ايدوك، شولايىك اولسە اوغراسمى قوم تورانىدە نىڭ
حسابسىز كوب قىبىلە اسملىرى آراسىدە يوغالماش ايدى . (* فىن

(* يادرىنىسى ۱۸۹۱ سنە دە پىتربورغدە مطبوع « سبىرىيا
اينارودىسلىرى »، حقتىدە غى اثرىدە .

قوملرندن اورال طاغلری طرفنه ساچلمشلىرى ايسكى ويگا وطنارى اسمى ايله « اورال - آلتاي »، گروهى آتال نورلر ايدى . اورال - آلتاي گروهى : « صامويد »، « اوستاك »، « و ااغول »، « بيارمى »، « زيران »، « ووتاك »، « چرمش »، « چواش »، « موردوا »، « بونلرنك بىر شعبه سى اولان « مشچار »، قبيله لرىدر . (* بو اسملر روسلر طرفندن وىرلمش يگا اسملردر . اما آنلر اوز آرالرنده باشقه اسملر ايله آتال نورلر ايدى . بىزكا معلوم اولانلرى بويله در : صامويدلر اوز آرالرنده « آسان »، و « آرين »، وغير اسملر ايله آتالمشلىرى ايدى . اوستا كلر اوزلرين « اوستاك »، و « باسقوتير »، و اغللر اوزلرينى « اوستاك »، و « مانزا »، آتامشلىرىدر . (بيارمى و زيران لرنك بو اسملرى ايسككىمى ، يگامى و توركى قوملر ايله آراشديلر يوقمى بگا آچف معلوم اولمى .) ووتاكلر اوز آرالرنك « آر »، (صوگراق برطائفه سى « بىرمن ») ، (** چرمشلىرى

(* بو قوملردن اوز آرالرنده ينه خصوصى يقينلقلرده مشاهده ايدلمشلىرى : شويله كه آرين ايله آر ، و چرمشلىرى ، اوستاك ايله و ااغول ، بيارمى ايله زيران ، موردوا ايله مشچار قوملرى بىر بىرينه بيگراكل يقين ايدوكلىرى مشاهده قيلنمشلىرى .

(** ۱۷۶۱ سنه ده بىراينده طوغمش ، سبىرياغه سياحت و تفتيش ايچون چاقراشم اولان مشاهير طبيعىوندن اولان « دپاللاس »، وياتكاده گى ووتاك « آر »، لرايله ينسى تىكراسنك گى صامويد = آرين اروغلىرى آراسنك مشابهت كورمشلىرى . صوگفى زمانلرده صامويد = آرين اروغلىرىنك ، آلتاي تارماغى سايان طاولرنده بوكونك تركلك ايتمكده اولان سويوتيلر ايله براروغ ايدوكى كشف ايدلمش ، سويوتيلرنى ، -

اوزلرینی «ماری» موردؤالر — «موقشا»، «مشچارلرده» — «مشار»،
ویا «مچار»، آتامشلا ایدی.

بو قوملر مشرقدن مغربکا، یعنی ینسی تیکراسندن، ایرتیش،
اوب صولری، اورال طاغلری، قاما، ژباتکا بویلرینه، ایتل و اوقا
نهرلری تیکرالرینه و آنلک جنوب غربنه قدر ساچلمشلا ایدی.
بونلرنلک شمال طرفلرنک باشقه اسمدهگی فین قبیلهلری اولدیغی کبی،
جنوب طرفلرنده ده تورکی قوملر ایدی. تورکی قوملرایله آرالری
شرقدن غربکا معین و خط مستقیم اوزره اولمای، بلکه کرهلی چیغالی
و آزالاش ایدی. شولاینده اولسه شمال شرقدن جنوب غربکا یعنی
ینسی شماللرندن ایرتیش ایله اوب صولری قوشلغان یرلردن،
اورال نهری ایله اورال طاغلری باشلری آراسندن ایتل غربنه،
صوری موقشا، اسنا صولری باشلارینه قدر برخط موهوم فرض
ایداسه بونلک شمالنده تورکی الاصل = یعنی اولک تورک قوملرندن
برفرقه اولوب، صگره آرالاری آچیلمش، خیلی باشقه لشمش اولان،
وروسلر طرفندن «چود»، اسمی و یریلن «فین»، قوملری،
جنوبلرنده خالص تورکی، قوملری کورلمش اولور ایدی.

— یادرینسف و کناز کروپوتکین تورکی تیل ایله سویلشه لر تورکی قوملر
دیورلر. آلتای مینوسین تورکلرندن آیرمه لری باری شول قدر:
سویوتیلر چاچلرینی قطایلر کبی طللمیلر. هم تیللرنک بر آرمغول
سوزلری قاتش دیورلر. بوروشدن بزم صاموید و آرلرمزده
صونگراق فینلشمش تورکلر بولب چیغالار. ابن خلدون نلک و باشقه
لرنلک فینلرنی تورک دن عد ایدولری اصلسز اولدیغنی کورسته در.

بو ایکی قوم نڭ مصادمه ویا احتلاطلری اولسه، طبیعی فینار
 بیرنده اولر ایدی)*) بونلرنڭ قاتشو و آراشولریده کوبراک الوغ
 صو بویلرنده اوامشدر. فین قوملرینه جنوب طرفلرنده اولان هر
 تورلی تورکی قوملر «اسکیت» «سامات»، «مساغی»، «دالان»،
 «آوار» و جنوب «هونلری» آلتای تورکلرندن آز آزر قهار کیلوب
 قوشلوده احتمالدر. شولایده اولسه بونلرنڭ فین قومینلرینه نائیر
 بیرو (یارطیلاش تورکلندرور) قدر قاتشولری بعیددر. چونکه بو
 سانالمش تورکی قوملر مدنیتدن بیگراک بدویتکا و جنگاورلک کا آرتق
 میل ایدوب، آنی حریت و راحت و مردلک سانادقلری کبی، مد-
 نیتنی ده حبس و مشقت و قارالچیلایق و جینلک حساب قیاور ایدیملر.
 توگل اوزلری تمدن ایدو! بلکه باشقلرده کورلمش مدنیتی ده یر
 یوزندر، سبروب چول و صغرا حالنه دوندرمک هوسنده ایدیملر. بو
 سببندن شمال طرفلری اوزی نڭ صوقلری و قارلری ایله آنلرنی اور
 کدوب، قش اوچون جلی اورنلر، اوزلری و حیوانلری اوچون رز
 قلر حاضرلاو کبی الوغ مشقتلر آنلرنی شمال طرفندن بیگراکده
 قاجرورلر ایدی. همه غزاو جنگ و اموال غنیمت آلور ایچونده شمال
 طرفارنده قشای، فارس، روم، روما کبی بای وزینتلی مملکتلر یوق
 ایدی. بوسببندن آنلر غنیمت، و حیوانلرینی مشقتسز طویندرور
 ایچون جنوب طرفلرینه، بای و معمور مملکتلر تیگرا لرینه بری او
 ستنه بری تهالک ایله یلشورلر ایدی.

*) چونکه یوقاروده فین بابنده کورلیدیکی کبی فینلر هیچ قایو
 قومکا هجوم ایتمیدیملر بلکه اوزلری هر طرفدن قسلدیملر.

اما توركى قوملار بارچه سينا بو طبيعته دگل ايدى، بلكه كيله چكده كوريله چكى كىي ايگون ايگارك، قريه لر بنا قيلورغه سودا وتجا رت ايدوب شهرلر بنا ايدر كا حتى علوم و معارف ايله شغللنور كاده رس ايتمشلرى و بويولده بايتاق آدوملر آطلامشلرى ده بار ايدى. بونلر ايسه غربى هولردن بر قسمى اولان «اويغور» و «اون اوغور» تو ركلرى ايدى. بونلر دنك معيشت باصقچينلڭ هر بر نك فرقه لر، قبيله لر بار ايدى، غربى هول لرنلڭ، غرب شمال طرفلرينه ده يونالكلرىنى، اورال طاغلرينه قدر يتشدكلرىنى ايسكى تاريخلر ضبط ايتدكلرى كىي، بونلر نلڭ «اويغور» اسمى ايله ده شولوق طرفغه مهاجرة ايتدكلرىنى يازمشلر در.

معيشت باصقچينلڭ هر اوچاونده افرادى اولان مذكور اويغور لردن بر فرقه ايرتش صوى بويته يونالمشلر و آنده مدنيلرى ايگون ايگوب قريه لر و شهرلر بنا ايتمشلر. بدويلر و وحشيلرى شهرلر اطرافنده قونا، كوچه تركلك ايدر اولمشلر در. هم واقعا مدنى معيشتده بونى يعنى شمال طرفلرينه يونالونى اقتضا ايدر ايدى؛ چونكه اويغور لرنلڭ ايسكى اورنلرى قتايلر فارسيلر كىي مدنى قوملر ايله تورلى قبيله توركلرنلڭ جنك وجدال ميدانلرينه دونمش ايدى. جنك وجدال، او غرلىق تالامق، باشقه لرنلڭ مالنه جاننه قصد قيلمق نى ديمك ايدو كنى ده بيلميان و باشقه لرننك توزان قمر نرسه سينه قص ايتميدان، مه مان دوست صافى درون وطنچ خلقلر-فينلر آراسى زراعت و ايگوچ-يىلك

ایچونک سودا و تجارة ایچونده آنیق میدان ایدی (*) بوسبدرنده زراعت سودا و تجارة کامیل و آندان لذت آلمش او یغور لرنک بو طرفلر غه یونالولاری طبیعی ایدی. اشلکلی و طروش خلقه قش سوقلرندن صاقلنمقده زور قورقنچ دگل ایدی.

ایمدی اوشبو قدر بیان ایدلش احوال لردن آچیق آکلانا درکه یوقاروده آیتلمش ایرتش، اوب صواری، اورال طاغلری، اویفا، قاما، و یاتکا ایتل، اوقا نهر لری و تارماقلری بوینده ترکلک ایتمکده اولان «صاموید» «اوستاک» «ؤاغول» «ؤوتاک» «چرمش» «موردؤا» «مشچار» قوملرندن برر فرقه گاه، بیک ایسکی زمانده کیلایوب قاتشوب و آرالاشوب، فین لرگاده تورکلرگاده نسبت ایدلنور کا ممکن کور لکان، «اوغر» - «بلغار» «باشقورد»، «مشار»، - «مجار» قوملری طوغارغه سببچی اولان تورکلر البته اوشبو هون لردن برر فرقه اولان «اویغور» «اونوغر» لرایدی. بونی، یعنی بوتورک، «داو یغور»، ای دوکنی (توباندک ینه بر آز کورله چگی کبی) آنتروپولوغیه ولینغوستیکا، و اتنوغرافیه، جهت لریک تاعیید ایکن در، ایسکی اویغور ایله ایسکی بلغار تیللری تمام برتیل و برشیوه کبی یقینلر در. تورکی

(*) عموم سبیریانک یرلی خلقلر نده، اورال طاغلری تیکر ارنده اوستا کلردن باشلاب، اوخوتسکی دیکیزی بوینده غی کوریا کلرکا قدر بارچه لرنک، سیاحلر اوشبو روشلی پاک و صافی خلقی طابالار. تورک و تاتار اوروغلرینک بیک سیراک بعضلر نده آط اوغرلاو کبی اشلر کورنسه ده بوده اوزنجه بر صوغش کبی حق قزانمقسن عباتر ایلوب قیلر لر. اما باشقه روشچه اوغرلامق، خیانت قطعاً جز ما خصوصاً فینلر ده اولمدیغنی یقین تفتیش ای دوچی سیاحلر بارچه سی یازالار.

تیللر آراسنده بونستەك بىرى برىنه يقين تىللر يوق كىدەر. بو
ايكى قوم نىڭ قىيات و معيشت، مد نيت، زراعت، سودا و تجارت و معا
رف جەتلەرنەك دە بىك يقينلىق مشاهدە ايدىلمشدر. «اوغر» اسمى نىڭ
«او يغور»، «دن ويا «اون او يغور» قسغار تلمشى اولان «اون اوغر»،
دن، باشقرد نىڭ دە باش او يغوردن محرف بولوى ايسكىدن بىرلى
قويا ظن ايدلنە در. *) بعضلر، گرچە بو اسمەك مشابەهە «اوغر» لىر
نىڭ «او يغور»، اولولرىنى استىلال ايچون يتمەدىكىن اخطار
ايتمشلر ايسە دە، اما بونىكە باشقە دليل لىر كا علاوه اولوى انكار ايد
لنە چك ايش دگلدەر. بونىڭ اوستنە روس سياحى «پوتانين» منغو
ليه صخراسنەك «ديوغرا»، اسمەك «او يغور» لىر بقيه سى وارلىقى
كشفا ايتمش. اورال طاغلر نەك دە اوغر گروھندن «يوغرا» **) اسمەك
خلىقلر واردەر. بونلر بارچە سى اوغر بلغارلىغە آتا اولمش تورك
نىڭ ھونلردن بر قسم اولان «او يغور» اولوينى مؤيدلردەر.

اوغر بلغار باشقورد، مشار، مجار لىر نىڭ ھر بىرىنىڭ آنا طرفلىرى
بو قوملر نىڭ فىن بابنەك بيانى كىچىدىكى احواللىردن آنا طرف
لىرى كىلرايدىكە برآز اشاره بىلنمش ايدى. تفصىلى ايسە بويىلە در:

*) مشهور مستشرق «دوامبرى»، جنابلىرىك اوشبو فكر دە در.
**) تخفيف ايله «يور» ديوبىك ذكر ايدلنە در. منغوليه صخراسنەك
غى «يوغرا» لىر صافى «او يغور»، لىر بقيه سى اولب، اورال دە غى
«ديوغرا»، لىر ايسە، مذكور او يغور لىر ايله فىن لىر احتلاطندن، فىن لك
طرفلىرى غالب قالمش قوملردەر. بر وقتلر اورال باشقوردلرى بىك بو
اسم ايله تسميه ايدلنوب، بىرلىرىك «يوغرا بىرى» آتالمشدر.

« ایستاك » و بونلردن برفرقه اولان « و اقول » لرایله « اویغور » لر
 آرالاشوندن « اوغر » - « و اونغر »، « هونغر » « و ۋینگر »، لر طوغمشدن.
 اوشنداق « ایستاك »، و آنلک بر شعبه سی اولان « و باقوتیر »، ایله
 اویغور لر آراسندن « اوغر » « و باشغر » باش اویغور « باشقورد
 قومی طوغمشدن *)

« آرین » و « آر » * * *) لرایله « و اویغور »، لر آراسندن « و بلغار »،
 قومی * * *) طوغمشدن. « و مشجار »، قوملری ایله اویغور لر آراسندن

*) « و باشقورد اسمی هرتورلی قوملر تار یغلیرنده، اوزون قولاً
 قدن ایشلمشینه بناء بیک تورلیچه یازیلوب، وجه تسمیه سنی بیله سی
 کیلکانلرده هرتورلی صرف احتمالی سوزلری یازمشلردن. اورینبورغ تار
 یغنی یازمش مشهور آکا دیمک ریچقوف اوشبو صرف احتمالی سوز
 لردن یوقاری چقا آلامش. بز آنلرایله اوغراشورغه حاجت کور
 مایمز. اما بزم گمانمزه صحیحی اوشبو « باش اویغور »، دن ویا « با-
 سقوتیر » دن محرف اولولریدر.

* * *) « و آر »، سوزی « و آرین »، دن قسقا تلمشمی « و باشغر »، نلک « باش او
 یغور »، دن یا که باشقوردنلک باسقوتیردن قسقا تلمدیغی کبی، یایسه
 « و آرین »، روسلر طرفندن، « و آر »، دن اوزایتلمشمی « و تاتارین »،
 نلک، « و تاتار »، دن اوزایتلمش کبی، بو قدر یسنی بیله آلامد. اما هر
 نچک اولسه اولسون ایکیسی بر اصلدن بر شهبه دن، اورناری یراق
 آیرلقدی سببلی اسملری بر آرز باشقارمش قوملردن.

* * *) « و بلغار »، وجه تسمیه سی حقنک اوشنداق سوز بیک کوبدر:
 « و بولار »، محرف اولمق، بلغار اسملی کون اشله دکلرنندن « و بلغار »،
 آتالمق، بلغامق مصدرندن تورکیچه فعل مضارع اولمق، « و بلغانغان »
 محرف اولماق، وولغا آدمی معنیسندن اولان اسلاۋان سوزی « و و اغار »
 دن محرف اولماق، کبی تورلی احتمال کور ستلمشدر. مین اوز -

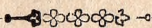
«مشار» = «پچار» قوملری (مشار قومی بر آز سوئراق بیان اید
لنه در.) حاصل اولمشدر. *

اوغر-بلغار باشقورد، مشار-مجار قوملری آراسنده معنوی
مقاسمه

اوشبو قوملرنك حالى، فین لردن دورت خاتون آلمش بر تورك
دن طوغان، آتا و آنالرندن نه میراث قالمش ایسه، بارچه سنی آرا
رنك بولاشمش اوغللر حالینه بیک اوخشایدنر. شویله که «اوغر» لر
(دنپیر و دونایغه کوچمشلری) آتالری «تورک-اویغور» نك ایلك الوغ
جهازلری اولان جنکاورلك طبیعتی ایله کوچمه لك عادتتی و «اویغور»
ویا «اون-اوغر» دن معرف اولان «اوغر» اسمنی، آلوب، آنالری
«واغول» لردنده تیل، ایله بعض عرف و عاده آلمشدر.

— طرفدن ینه بر احتمال آرتدره من: بوقوم اولك باشقه قونداشلری
: باشقورد، (باسقوتیردن محرف تقدیرنك) مشار، مجار لر کبی، یالغز آنا
طرفلری فین اسمی ایله «آر» آتالئوب وولغا تیکراسنده گیلری
(صونکندن وولغا توبانننگی دون، دونای بلغار لردن امتیاز
ایچون قاما بلغاریلری آتالقلری کبی) قاما، ویا تکا «آر» لردن
امتیاز ایچون (طبیعی تورکلر و فینلر «بولغا» آتامشلری) وولغاغه
نسبت ایله «بولغا آری» آتالئوب، اوزاق استعمال صونکنك «بولغار»
و عربلر تیلنه کوچکچك «بلغار» غه قالمدیم؟ قوملر اسمنه کوب
وقت یاننه او طرمشلری صو اسمی قاتشدیغی، هم ویا تکا آرلری
طوغریدن طوغری اوزلرینی «بلغار» بقیه سی صانامقلری، بلغار-
*) بوده خاطر دن چیقارلمسونکه بوتورک ایله فین قوملری نك
قاتشو و آرا لاشولری و بوقوملرنك حاصل اولولاری باشی معاوم ا-
لمیان بیک ایسکی زمان لرده اولمشدر.

بلغار لر ايسه آتالرى اويغور ميراثندن مدنيت اياگونچيلك، سودا كارلك، هنرچيلك علم و معارف و بوئا استعداد، جنگاور لكدنده آزارق حصه ايله تيل آلوب، آنالرى حصه سندن طوغريلق، عادللك، صافى درونلك شفقت بر آزده قيافت و عرفى عاده (احتماله كوره) اسم هم آلمشلردر. *) باشقردلر آتالرى ميراثندن جنگاورلك، بهادرلك صافى درونلك، كوچمه معيشت، قيافت هم تيل (و بر احتماله كوره) اسم هم آلوب، آنا طرفلر نندنه بعض عرف و عاده و شعر ايله اسم هم آلمشلردر. **) مشار و مچارلر آتالرى حصه لر نندن بهادرلك، صافى درونلك، اشچانلك، مدنيت—ايكون ايكوسودا و تجارت قيلو هم تيل آلوب، آنالرى حصه سندنه بر آز عرف و عاده و بر آز قيافت هم اسم آلمشالردر.

— لرنلك آرلر طرفنه، (قزان صوى يوقار سنك) بر شهرلرينى «آر» نلك تور كچه مصغرى اولان «آرچه» اسمى ايله آتامقلىرى بوضونكغى احتمالنى مؤيد اواميلر مى؟ بو حقه فكر و ملاحظه و محاكمه نى او قوچيلرغه قالدرا من.

*) بلغار نلك بولغا آرى دن محرف بولو احتمالنى يوقار وده سويلمش ايدوك.

**) بو احتمال باشقردنلك باسقوتيردن محرف اولوى تقدير ندهدر. اما باش اويغوردن محرف اولديغنده باشقردلر آتالرى ميراثندن كوبرلك حصه آلمشلر اولدهدر. يعنى اويغورلرغه بيكرلك يقيندرلر.

اوغر - بلغار و فرقه لرینه عموما بر نظر و او یغور لر ایله مقایسه او یغور لر تورکیلیک طبیعت، عرف و عاده لرینی *) کامل صا قلامتی ایله برابر مدنیتندنه بایتاق یول آلمش لر ایدی . قریه لر بنا ایدوب ایگون ایکدی لر، شهر لر بنا ایدوب سودا و تجارت ایتدی لر . کور شیلری اولان مدنی قوم لر، فارسی و قپایلر آراسنده واسطه تجارت و معارف اولدی لر . اولده ایلیک ایسکی تورک یازوی اولان رونی (اشکال واسطه سی ایله) یازولر ایله یازدی لر . صکره یینکلک ایچون سریانی حرف ایله یازوب آرا لرینه علوم معارف ساچدی لر و تورکلر آراسنده ایلیک مدنی او ایدیلر . ایرتش و اورال بوی لرینه کوچمش او یغور لرده هم بوصفتلر اولدیغی شواهد تاریخیه و آثار دن استدلال ایله مثبتدر . بوصفتلر نی او یغور لر، اولاد لر ی اولان، اوغر - بلغار - باشقورد مشار - مجار لر غده تاپشردیلر . عموم تورکلر کا اور تاق اولغان طبیعت بو نلرده هم آچیق ظهور ایدی . قاتشودن حاصل اولغان فینلک صفت

*) تورکیلیک طبیعت و عرف عاده لر ی: بهادر لک، جنکا ور لک (صوغشقه اوستالقی) بونلک ایله برابر صافی درونلک، مظلومغه شفقت دشمانغه شده، حیوان لر غه مرحمت، قونا قغه حرمت، سودا و تجارتکه آرتق رعایه و یار دم ایدو، آط حیواننی بیک سوو، آنک ایله باراشنی کورو، کوبراک عمرینی آط اوستندنه اوزدرو، بتون دنیانی اوزینه میدان بیلو، قایم معیشت ایچون اونکاپلی اولسه آنک کوچو، بتون بیر یوز ینی عموم انسان، بلکه عموم مخلوقات فائده لور ایچون یار ادا مش اولدیغنی و هیچ کمنلک آنی اوزینه ملک خاص ایدنورکا حق اومد یعنی اعتقاد ایدو، سربستلک و حریت نی سوو، شولایله اولسه آتا بابانلک فائده لی و ضرر سزا اولان عرف و عاده لرینه رعایه و حرمت ایدو کبیلر در .

وطبیعتلری *) بعضلرنده بیک آز قالدی بعضلرنده بتونلای یو
 خالدی. تورکلشدیلر. بهادرلندیلر. بتون بیر یوزینی اوزلرینه میدان
 بلدیلر. خلقت ناک ویردیکی بولا کلر نعمت لر ایله فائده لنورکا کرک
 قاین اولسه اولسون اوزلرینی حقلی کوردیلر. اورچدیلر—کوبایدیلر.
 برکیسا کی ایگون ایگوب، سودا و تجارة ایله شغللنوب مدنیت یولی
 ایله کیتدیلر. قریه لر و اوڭایلی اورنلرغه شهر لر بنا قیلدیلر.
 وبرکیسا کی ایسکی تورک نظامنچه حیوان آصراق و آنلر نی اورچتمک
 کوبایتمک ایله شغللنوب، بدویت یولی ایله کیتدیلر. طبیعی
 اولده گی اورنلری بونلرغه طارلف ایله باشلاب، بعضلرینه اوڭایلی
 طرفلرغه کوچارکا لازم اولدی.

اوغر - بلغار - باشقورد - مشار = مجار قوملرینک هر بوسی ایکیکا
 بولنولری

اوشبو قوملردن هر بررا گوسی ایکیکا بولندیلر. طاملرنک تورک
 قانی - اسی قان کوبراک قاینانلری، بو طرفلر ایله گنه قناعت قیلمای،
 آتالری رسمنچه و آنلر (*) بیرینه میل ایتدیلر. یعنی «د اوغر»،
 لردن، «د بلغار»، لردن، «باشقورد» لردن «د مشار»، - مجار،،
 لردن برر گروهی جنوب طرفنه یونالدیلر. اما صالحونراق - فین
 قانی غالبرا کلری ایسکی وطنلرنک قالدیلر.

*) فینلک طبیعت و عاده لری: آرتق یواشلق، آرتق قناعتلی لک
 معیشت ایچون اوڭغایلی و اوڭایسلر لغینه قارامای رنلرینه باغلانوب قالو،
 کوب وقت دشماننه مغلوب اولو کبیلر.

*) عمو دریا ایله دونای آرالری خزرو قرا دیکز شماللری
 تورک لرکا خاص کبی ولایتلر ایدی. چونکه تاریخ یازوله باشلاغاندان
 بیرلی بو اورنلرده تورکی قوملر ایدی.

« اوغر »، لر « باش اوغر » = « باشقورد »، اردن بر گروه
 اولا اورال طاغلىرى بويىنچە جنوب طرفنه اورال = جايىق نهرلىرى
 تىكراسينه ساچمىلىر. بورجان اسملى بر الوغ فرقه باشقردينه جنوبكاراك
 خوارزم تىكراسينه صونگندان خزريه آتالمش يراىركا قدر يتىلىر. (*
 اوشبو تىكراالرده آنارغه توركستان صخرالردن دونايغه يونالمش
 « هون » توركلريده كيلوب قوشمىلىر. بويىر لر هون - اويغور =
 اوگردن محرف « الوغ هونغاريه » (** آتالمش ايدى. صكره « اوغر »
 « باشقورد » لر، هونلرايله برابر غرب طرفنه يونالمىلىر. بوندان
 صوگى حاللىرى هونلر، آوارلرايله برابر كيچدىكىدن، آنلر ضعفينه
 قدرگى حاللىرى ايسكى تاريغلمده آيرم ضبط ايدلمهشدر. شولايله اولسه
 يكا مؤرخلر ظن ايدىلر: بوقوملر حاضرگى اورنلرى پاننونيه نى هونلر
 ايله برابر شول وقتك اوق كوركانلر بولرغه كرك. هر نه ايسه تاريخ
 بونلرنىك آوروپاده غى اوزلرينه آيرم اورنلرنى دنپير صوى
 يقالرنده لبىدين صخرالرنك كوره باشلىدر. قزنداشلىرى بلغارلر تحت
 طاعتنده تابادر .

(*) ياقوت حموى نىك خزر نواحيسندن صانادىغى، العمري
 نىكده خوارزم يقينىك كوستردكلرى بورجانلر اوشبونلردر. بونلرنىك
 بر الوغ فرقه سى اوغرلر مجارلرايله جنوب غرب طرفنه روم حدودينه
 كوچمىلر. ابوالفدا ايله ابو عبيدالبكرى اوشبو كوچمىلرنى سويليلىر.
 اما بورجان باشقردلرنىك ايسكى اورنلرى تىكراسنده قالدقلىرى
 بوكونده اورينبورغ غوبيرناسنده سلامتلىدر .
 (** روس تاريغلىرى « وېليكا يا وېنگغريا » ديه ضبط ايتمىلردر .

« مشار » - ويا «مچار» لرننگ برفرقه سیده اولنگی اورنلری حاضرکی رزان، نیزغورود، سیمبر، صاراتفی، طامبوف غوبیرنالرنزن خارکوف، کییف غوبیرنالرینه کیلوب چیقوب دنیپر بوینگی بلغار اوغر - باشقورد^۲ قرنداشلرینه قوشامشلردر. (* دوره فرقه : بلغار اوغر - باشقورد - مشار (مچار) قرنداشالر، ینه برکا قوشلکیلر و آرالاشدیلر. دورتسی (بلغارلردن برفرقه سنی استثنی ایله) ینه برقوم اولدیلر. طبیعت، اخلاق، عرف وعاده جهندن باشقه تورکلردن هیچ خصوصه آیرمالری قالماس قدری تورکلشسه لرده، تیل جهتنه اوغر فرقه سنه اییاروب فینلکلری غالب کوبی قالدی. روس ایسکی تاریخلرنه بونلر هر وقت یالغز «اوغر» اسمنه ذکر ایدلنوب، کییف آستنه بونلر بر وقت اقامت ایتمش طاغ، نیسطور وقتنه قدر «اوغر طاغی» آتالمشدر. (** * بلغار لرده غرب طرفلرنه «مچار» (مشار) لر، وشرق طرفلرنه اوغر و باشقردلر اولدیغی حاله، آنلردنه برر الوغ فرقه اولغا، دون وجایق نهرلری بوینچه جنوب طرفنه، خزر دیکزی، قفقاس طا غلری شمالنه آزاق، قریم، قرادیکز بویلرینه ساچلدیلر. بونلر اول بر وقت توبانکی بلغارلر، صکره خزرلر آتالدیلر. مؤرخلر گماننچه

(* ابن داسته « پچنیغلر ایله بلغار یرلری آراسنه «مچار» یرلری واردرکه بوقوم تورک جنسینه منسوبدر « دیور. اشبو مچار = مچار = مشارلردن خبرؤیره در.

(** طبیعیدرکه برنجه تورلی قوم بر جمعیت و یا حکومت توزوسه آنلرننگ برسی (کوبراکه غالبلری) اسمی ایله گنه معروف اوله لر . تیل و شیوه هم آنلرنقی غالب اوله در.

بونلرده البتة هون لر کا قوشلوب آنلر ايله برابر دونای يقاسنی کور
مشلر در. «هونلر» «آوار» لر ظهورنده، بلغار لر آنلر له اطاعت
ایدوب، آنلرنک ضعفنده استقلال لرینی قایتار دیلر. .

ایمدی بزنگ دنیپر بویلرنده قریم، قرا دیگن قفقاس جزر و دیگزی
وجایق نهری تیکر الرنده قالدروب کیتد و کمز، آوروپا ایسکی تار
یغلیرینه اول مرتبه کورنگان، «اوغر-بلغار»، لر مز اوشبونلر در.

ایمدی بز بوقوملرنک اصل وطنلرنده قالغانلرینی بر آز بیان
ایده چکمز ده مناسبتی ايله ینه توبانگی «اوغر-بلغار لر»، حقنده بر
آز سویلیه چکمز.

اوغر-بلغار-باشقورد هشار (هچار) قوملرندن ایسکی وطنلرنده
قالغانلری

بوقوملرنک هر برندن برر اولوش ایسکی وطنلرنده قالمش
ینی یوقاروده کورمش ایدوک. «اوغر»، ارنک ایسکی وطنلرنده
قالمش لری اوزاق وقت بو اسمنی صاقلادیلر همه اورال طاغلیری
بونلرغه نسبت ايله اوزاق وقت «اوغر طاغی»، آتالمدی. (*)

صکره، جنوب طرفنده باشقردلرده کورلمش حال بونلرده ده

(*) اوغر-بلغار لر دونای یقه سینه باروب یتدکنن صوگ اول
طرفده غی اسلاوانلرده کوچه کوچه ایلمین کولنه کیلوب یتدیلر. دیگن
آردندن ژاریا کلرده کیلوب اسلاوانلرغه قاتشوب دنیاغه «روس»،
تومی طوغدی. بونلردن سودا کارلرده بوله باشلاب اورال طاغلیرینه
ده باروب یتشدیلر. اول وقت اورال طاغلیری همانده «اوغر طاغی»،
هم خلقیده «اوغر لر»، آتالنه ایدی.

كورلىدى. يعنى جنوب طرفنه كىتىش باشقردلار اوزاق وقت اوزاسملر
يىنى صاقلاسه لرده، آخرده، ياقوت حموى زمانه سندن (۶۲۶ھ - ۱۲۲۸م
سنه) صوڭ اوزاق طورماي اوزاسملىرىنى غائب ايدوب اولدك عمومى
«اوغر»، صكره مجار اسمى ايله قالدیلر. اوشنداق ايسكى وطنلرنده
قالمش اوغرلرده بارا بارا اوزاسملىرىنى غائب ايدوب قىرنداشلىرى
باشقوردلرغه قاتشوب آرا لاشىلرده آنلر اسمى ايله قالدیلر .

ايسكى وطنلرنده قالمش باشقردلر

ايسكى وطنلرنده قالمش «باشقرد»، لرحاضرگنه ايتلمش «داوغر»،
لر ايله برله شوب (*) اوز وطنلرنده يعنى، اورال طاغلىرى بويىنده،
اورال نهري باشلارنده، صاقمار، سامار، اوفاء، آق ايدل، چولامان
وبونلرنىڭ تارماقلىرى بويىلرنده، حاضركى پىرم، اوفاء، اورى-نېبورغ،
صمار غوبىرنالرنده تركلك ايتدىلر و ايتمكده لدر . بورجان اسمنده
گىللىرى يىنه جنوبك رلك ايدىلر . باشقورد قومى ايچىنه ايسكى زمانلرده،

(*) زمانىز اهل علمىن «يادگار» وباشقه رساله لر صاحىبى
باشقرد طائفه سندن مرحوم محمد سليم ميرزا اميدبايى ، باشقرد ايله
اوغر ايكىسى بر، ۋىنگرىه ده گى اوغرلرده عىن ب-بزم باشقردلر يىمز ،
ۋىنگرلرنىڭ باش شهرىك باشقرد تىلى ايله آنالمش، «بودا - پشت»
«بودا پشتى» دىكان سوز ديور ايدى . نچه اسمك باشقرد طائفه لرى
صاناب بورجانلرنىده شونلر جمله سندن عد قىلور ايدى . اوشاندق
۱۸۴۹ نچى سنه ده ۋىنگرلرنى آفستريياغه (پادشاهلىرى فرانس يوسف
اوتنوى بويىنچه) اطاعت قىلدر ور اوچون بارمش عسكەرلر آراسنده
مسلمان صالحاتلر يده بولدىغى ، وبو صالحاتلرنىڭ ۋىنگرلرنى عىن
بزم باشقردلر ايكان ديه قايتدىلرنىده حكاييت ايدر ايدى .

جنوب شرق طرفلرندن هولردن باشقه « قپچاق » اسمی صافی تورك قومیده کوب ککیاوب قوشلیدیله . بونلر باشقردلرنی بیگرا کده تورکلشدریدیله (* . ایچلر نده قپچاق اسمی تورنی صورتده « قپچاق » « قرا قپچاق » « قزل قپچاق » همانده تیللرنده یوریدر . باشقرد قبیلله لری بری برندن تورکی قوملرکی کوبرا کده صواسمی ایله آیرلشله لر . ابن فضلان بلغارغه کیلگانچه باشقردلر تمام تورکلشوب بتمشلر ایسی . آندان صوگغی عرب مؤرخ ، جغرافی ، وسیاح لری باشقردلر و بوجانلرنی کرک ایسکی وطنلرنده غی ، کرک وینگریه ده گیلرنی بالاتفاق تورك قومندن ، تیللرینی هم تورك تیلندن سانامشله در . باشقورد - اوغرلر ، (مجارلرده برابر اولدیغی حالده) بلغارلر ایله برابر طوغدیله . بیک ایسکی زماندن بیرلی برکا ترکک ایتدیله . او یغورلرنک مدنی لری ایله ، بویله ری صورتینه کروب ، بلغارلر تحت حمایه وطاعتنده (** ایکن صخرالرده کوزل بولونلق الوغ صوبویله رنده یارم مدنی یارم بدوی صورتنده طنچ وینوش ترکک ایتدیله . بلغارلر ایله برابر ، و آنلر واسطه سیله اسلام دینی ایله مشرف اولدیله . آنلر ایله برابر اول « مغول تاتار » لرقول آستنه توشدیله . (تاتارلر کیلکچ ایچلرینه تاتارلرهم برآز قاتشدی . تورکیلکری

(* صوگغنده ایچلرینه وولغا طرفلرندن « تپنر » اسمی ایله « بلغارلر » بقیه سی اولان تاتارلر وتامبوف وباشقه تیکرالردن نفس « مجار » دن عبارة اولان مشارلرهم کیاوب آرالاشدیله .

(** ابواسحق الاسطغری بلغار آردنده آزیه چیکنده کی باشقردلر بلغار طاعتنده دیهشدر . ابوحامد الاندلسی هم « بشقرد فی طاعة بلغار » دیور .

ینه قوتانندی) عاقبت آنلر (بلغار) لر ایله برابر روسلر قول آستنه توشدیلر. باشقردلرنک تاتارلر کیلکاندن صوئغی احوالنی، بلغار لرنک شول وقتده غی احوالی ایله برابر، کتابمزنک صونکغی جزء لرنده بیان ایده چکمز. شولایده اولسه، صونکغی احوالمری حقنده اوشبو بر ایکی سوز ایتمکنی آرتق کورمایمز: شویله که باشقردلر بلغار قرنداشلرینه نسبه بهادر راک، جنکاور راک ایدیلمر. حمیت ملیه لریده قوتلی ایدی. بو طبیعتلرینی آخر وقتلرغه قدر آلدیر مای روسلردن آزاد اولمغده بر چه مرتبه حمله قیلمشدر ایدی. لکن موفقی اوله آلمدیلمر. هم روسلرنک باشقه قوملر ایله، اشؤید لر، خصوصا «وطن محاربه سی» آتامشدری فرانسوز - ناپالیون صو غشلرنده ده روسلر فائده سنه بیک الوغ بهادر لقلر کورستمشدر. اما روس حمایه سنه کرکان صوئغی بیزارینه روس، لاطیش، خاخالمر کوب کیلو سبندن معیشت جهتلرینه خیلی تارلق کیلوب بو طرفلری بر قدر کونکلسزلندی. زمانه لر آشنوینه و آیلنه تیکراده گی احوالمر باشقاروینه التفات ایتمای همانک اولسکی روشلی معیشت - حیوان آصرامق و بونلر حاصلاتی ایله گنه کون اوزدرو عادتندان آیروله آلمای، ایگوئچیلک و هنر، صناعت و معارف کاده تیزگنه کونینگا آلما دقلرندن، معیشتلری اونکایسزلندی. جاناری وقوة لری ده بر آز توشونکونلندی. روسلر کلتوردیکی ام الخبائث اولان مهلك و مخرب اچملکک صاقسزلق لری سببندن اچلرنک آرتق شایع اولدی. بونلرنک نتیجه سی اوله رق افراد ملتلی - ایشلریده بر آز کیمو دی. بو حاللرنی کوروب، آشغوب حکم ای دوچیلر بو قومنی اوله رگا،

بتاركا يعنى باشقرد قومی دنیاده بته چك ديه حكم ایدوبك قویدیلر.
لكن بو حكم نك نه قدر آشغچ ونه قدرده قانون عام ايله آشنا
لقسز ایدوکی، آز حسابلاغاچام معلومدر. *

(* چونکه اولاً، کوزمز ایله کورب طور امز که؛ بو کون دونای
باشقردلری = وینگرلر نه قدر هلاکلیکلر ونه قدر قوتلی دش-مانلر
آراسنه قالا طور وبك، تمدن ایدوب، بوکون آوروپانك ایلك مدنیتلی
خلقلری آراسنه کردیلر. ایکنچی، اورال باشقردلرنن (دونای
باشقردلرنن امتیاز ایچون اورال باشقردلری دیمز) اوز آرالرنك
وچیتك ایسکی زماندن اوشبو کونلر مزکا چیکلی ته قدر علما، فضلا،
مدرس لر، الوغ عالمر، شاعرلر، مصنفلر اوله کلمشدر. زمان نك وایلنه
تیکراده کی احوال لرنك آلهشوینه بر آز کوز صالوب فکر ایتسه لر،
بونلر غه بر علمدن ایکنچسینه، کرکلیدن بیک کرکلیکا، قسقه سی دین
و ملت نك بقا و حیاتنه سبب اولردای علملر آرتدرو، چیتن و آغر
اش دگلدر. بویولده بایتاق آدوم هم آطلاملشدر. بونك اوستنه
(قریم و قافقاسدن باشقه) آوروپا و آسیا روسیه سی مفتی لرندن بر
نچه سی، خصوصاً آخرغی ایکی سی باشقرد کانتونلردن تعیین اولنمشدر.
اسلام محکمه سی ده باشقردلرنك اورتا یرننه (اوفاده) در. اوچونچی،
باشقردلر آراسنه ایسکیدن بیرلی کانتونلر، حاکم لر، غنیرال لرن کی
منصب ودرجه ایه لریده بوله کیلمشدر. حتی «باشقردی» نسبتندن
آکلاشلوینه بناء مصرده علامان اتراك زماننده باشقردنده حاکم لر او
لمشدر. حاضرگی زمانمزه ایچلرنده زیمسکی ناچالنیکلر، اویزد نی،
غوبیرنسکوی، غوروداسکوی اوپراؤالرده چلینلر، پریدسید ایتیلر حتی
پریدوودیتل دوؤرانستوالرده باردر. بونك اوستنه ملت وامت ایچون
خیرخواهلقاری معلوم اولدیغندن باشقرد قومی نك توجهنی قزانب
غوصودارستویننی دوماغه وکیل ایدلنوب نچه او قمش آدلر و میرزالر
صایلان دیلر. دورتنچی، باشقردلر آراسنه او قو و اوق تو هوسی کون بکون -

ایسکی وطن لرنده قالمش مشارلر

ایسکی وطنلرنک قالمش «مشار» لر، اوقا بویلیری و بونلنک تار ماقلمری صوری، موقشاه اسنا، زویه صولری بویارنک، بوکونگی نیز غورود، رزان، سمبر، صاراتوف، تامبوف، قزان غوبیرنلرنک ترکک

— قوتلنوب باردیغی کبی اوقوغانلری آراسنده حمیت ملیه لریک شول قدر اویانمشدر. دین و ملت اوغرندده جاننی فدا ایدر چه سنه قدر عالمر، معلمر، مسلمانچه و روسچه اوقمیش یکنلرده حاضر آز دکلدر. حتی اونیویورستیت بتور مشاریده یوق دکلدر. باشقردلردن ۋیترنلر لردن دو قنورلر آدۋاکاتلرده وارددر. بشنچی، ایچلرنده نفس باشقردلر دنده دولت صاحبلری آز اولمیدیغی کبی، آرالرینه کسب ایچون کیلوب یرلشهمش قزان کشینلری و میشارلرده کوبدر. بونلرنلنک اوشبو صوکل وقت علوم و معارف یولنده الوغ اعانهلرده بولند قلمری کورله در. آلتنچی، تشکر ایتسونلرکه حکومتمز بونلرنلنک عزیز آنالری کبی اوزلرینی طویدرغان و تربیهله کان بییر و توپراقلمری نلنک قدر یینی بلمای، بییک یوق فائدهلرکه آلدانب تافی ایدوب بترو احتما للرینه سک چیکهک اوچون لازم تدبیرلر قیلیمشدر. آرتق بییرلرینی ساتودن منع قیلمای ایکان بوکنا تعجب ایتمک تیوشلی دکلدر. چونکه روسیهده هیچ بر قومنی بییرلرینی ساتودن حکومت منع قیلمای حتی اکل عالی صننی صانانلغان زادگان (دۋوارن) گاده اوز بییرلرینی ساتو دن، حتی ساتوب بترو دنده حکومت منع قیلمای. (تعجب ایدلنه چکی شولدرکه لاطیشلر، چوخنلر، خاخوللر و باشقلر بییرکا عاشق اولب هیچ کم کوچله مدیکی حالک روسیه نلنک آرغی قریندن بییرگی قرینه قدر کیلدکلرنده، باشقردلردن بعضلری نلنک تمام حسن اختیارلری ایله اول قزلرندهغی بییرلرینی ده ساتارغه یورودکلری ایشدلکالیدر!) —

ایتمشدر در . تتوش وزویه تیکرالرنه میشرلردن تابع لر بولوینی
حسام الدین البلغاری یازمشدر . شواوق تتوش وزویه و سیویل او
یازلرنه ایسکی زمانلرده مشار لر بولندیغنی روس تاریخاری هم
بیان ایله لر .

مشار لر شه سال طرفلرنه اسملرینی ص-وگراق «میشر» کا
دوندروب او شواسم ایله قالسه لرده جنوبکا میل ایله بارغان صاین
اسملرینه برآز، آشنه باردیغنی کوره مز: *) پنزا تیکراسنه «مزار»
صورتنه، روس تاریخلرنه «مازار»، تورک تاریخلرنه «مچار»
- «مچار» عرب جغرافیه و تاریخلرنه ده (عربنه چ حرفی اولدیغندن)

— بونک اوستنه حکومتمز باشقردلرغه علوم و معارف، هنر و صنایع اوگرا
تو ایله معیشتلرینی یخشیلتمز تدبیرلرینی قیلیمقده در . یدنچی، باشقر
دلرنک استعداد فطریه لری هیچ قایو قومدن کم دگل، اخبار و تو
ریغنه رغبتلی، موسیقی الطبع قوملردر . ایمی حاللری بویله اولغان
قومگه موت ایله دگل بلکه تیز کوندن بیک کوزل حیات ایله ترکک
ایدر لر دیه حکم اینمک تیوشایدر . درستدنه سانادیغمز حصائل
ایله مغرور اولمای، ایچلرنه کی تورلی صنغاری بری برینه قول ویر
دکلی حاله علم و معارف و تدبیر یواننک آلهه آطلاسه لر، خراب ایدو
چی و هلاک قیلوچی اچملکنه صاقلانورغه و صاق-لارغه طروشسه لر
آدوملری بیک ایری اولوب مقصودلرینه بیک تیز باروب یته چکلر
و هیچ نه مانع اوله آلمایاچقدر .

*) تاریخی اسملر، تیلدان تیلکا، کتابدن کتابغه کوچروله کوچوروله
تانولمس قدری اوزگاره در . بوگامثاللر بیک کوب خص-وصاروس
خلقی مسلمان و تورک اسملرینی بتونلای بوزوب بتوردکلرندن
اشپیلیوؤاسکی شکایت ایدوب آریونتا لیستلردن تصحیحی اوتنه در .

«مجمعر» و «ماجار»، صورتلارینه دوندرولدیکنی کوره مز (*)
نجیب عاصم (حاضر سلامت تورک مؤرخ) ایله ابوعلی ابن
داسه (عرب جغرافیه علماسندن) بو ایکی فرقه (یعنی شمالی مشارلر ایله
جنوبی ماچارلرنیڭ آیرلوب بتمگان وقتلرینی بزکا کورسته لر. اما
مصرده غلامان اتراک (قپچاقلر) حکومتی وقتنک حکومت خدمتنک او
لان «مجارى» لر (بارون تیزینغا ووزین نلڭ «آلتون اوردان» حقنک
غی اثرینه باقکن) البته مخصوص اوشبو مسلمان مجارلر یعنی میشار
لردن ایدی. (**)

(*) ۷یلیامینف - زیرنوف: «روس قول آستنه کردکلرندن
صوڭ مشارلر سارستویننی دفترگا «ماژار» روشنک یازلمشدر» دیور.
آرتیمیف، پنزا غوبیرناسنک مشارلر «ماژار» آتالنه لردیور. تاتیشف:
«یوری دو لغور وکی (۱۱۵۷ سنه میلادیه ده وفات) سوزدال ولایتنه
(ولادیمور ورزان غوبیرنارینه) بلغارلر، موردوالر ایله ۷ینگر - ماچار
لرنی کیلتروب ییراشدردی» دیور. بونک هم ۷ینگردن مراد حاضرگی
مجارستانداغی ۷ینگر - مجارلر توگل البته، باسکه بلغار و برطاس -
موردوالر ایله کورش اولان مجار = ماژار = مچار = مشارلردر. مسکوف
نلڭ ایسکی روسلری میشارلرنی «۷ینگریس» آتارلر ایدی، حتی
بو یله آتامق بوگونلرده ده ایشده در.

(**) نجیب عاصم افندی هونلر ایارتب کیتدکلری مچارلرنی یا
زادر. ابوعلی ابن داسه: «بلاد مجریه بلاد بچناکیه ایله بلاد بلغاریه
دن اشکل - (اسبل روسچه سی آشیل) آراسنک» دیور. یعنی بزلرکا مجمع
لرنلڭ بلادلرینی دنیپرایله ۷ولغا آراسنک کورسته در. درستدنک
۹نجی عصر میلادیه کا قدر مشارلر و مجارلرنکک اورنی اوشبو تیکراله ده
ایدی.

اوشبو ایسکی وطنلرنک قالمش مشارلر اورنلری بایتاق شماله، تورکی قوملردن یراق، غرب طرفلرندن اسلاوان، شمال و شرقلر نندن موردؤا چواش کبی، فین لکلری غالب قوملر ایله تورولمش و چورنالماش اولدقلرندن، قیافت و عرف عاده لرنک فین لکلدن بر آز اثر قالسه ده اما طبیعت جهندن تمام تورکیلشمشلردر. دین و تیل جهندن یراقغه کیتمش «مجار» قرنداشلرندن آیرلایلر ده، یقینلغی بلغار قرنداشلری ایله برلشدیلر. سودا و تجارتکا طبیعی هوسلی، اطرا فارینی چورناغان تورلی قوملر ایله احتیلاط و معامله گا مجبور اولان مشارلر، جنوب طرفلرندن، کیلوب، مهاجر قرنداشلری اورنلرینه ییرلشمش و اوزاق مدت کورشیلک ایتمش پچینغ، اوغوز، خزر، قومان، قپچاق، خوالیص کبی بری آردندن بری کیلمش خاص تور کمن و تورکی قوملر ایله هم البته معامله و احتیلاط ایتمشلردر. تیللر نك شیوه جهندن بلغار تورکیلرینه بیک آزغنه باشقه لق و جنوب تورکلرینه مشابتهت البته اوشبو جنوبی تورکلر ایله احتیلاطدن حاصل اولمشدر. *) اوشنداق شرق طرفندن صوبویلرندن بلغار قرنداش

*) مشار قرنداشلریمز نك صوگراق اسلاوانلردن هم بایتاق شیوه و غت آلدقلرینی کوره مز حتی تامبوف غوبیزنالرنک بتونلای اسلاوان تیلی ایله سویلشد کلرینی مع التاعسف ایشده مز. حقیقت تاء سفلی و احترازی لازم حال اولسه ده، شولایک اولسه عالمه مثل کوب کورلمش حالدر. یعنی هر وقت معامله و احتیلاط لازم اولغان قوملرنك تیللری (اگر احتیاط ایتمسه لر) البته بری برینه سرایت ایله در. خصوصاً تورکی قوملر ده بو حال کوب کورلمشدر. عرب و فارسغه یقینلری تیلنه عربی و فارسی سوزلر کوب قوشلدیغی کبی، قپایغه یقینلرینه —

لریله هر وقت احتیلاط ایدوب بو سببلردن تورکیلکلیرینی وتور کی تیللرینی کون بکون قوتلندره باردقلری کبی دین اسلام ایله هم بلغار قرنداشلیری واسطه سی ایله مشرف اولوب، علوم دینییه لری نینی هم کوبراک بلغار شهر لرنه تحصیل ایله کلمشلردر . *

مشارلر ، آتالری « اویغور » و قرنداشلیری « بلغار » لری کبی بیک ایسکیمن اوشبو زمانمزه قدر زراعت، سودا و تجارت کا آرتق هوسلی، قومیتلرنه صلابتلی، دینک اخلاصلی، وغیرتلی، نیکره لرنه گی بارچه یاط قوملردن اوستون اشچان، طروش، تورکی قوملر کبی بتون بیر یوزینی اوزلرینه میدان بیلوب بیساراییه دن، ولادیووستوک کا، قفقاس آردلرنن، آرخانگیل کا قدر، بلغار قرنداشلیری ایله برابر کسب و سودا و تجارت ایله شغللنوجی قوملردر . استعداد فطریه لری هم کوزل، و علم ایچون هم اوزاق سفرلر تحمل ایلوجی قوملردر . آتا، بابا سنتنه و عادتنه بیک محبتلی اولقلرنن بوکوکا قدر مدنیت، معارف خصوصنه برنقطه ده راق طور وچیلری کوب اولمش ایسه ده سوک وقت، ایلنه تیکراده گی احوال و زمان آشنوینه ده نظر انفات ایله باقوب دین و قومیت نک سلامت، و بقاسنه لازم اسبابلرغه تشبث ایدوجی عالمر، سودا کارلر، مسلمانچه و روسچه اء قومش، حمیت دینییه

— قطای تیلی سرایت ایتمشدر . « داهلا » دیگانه گی « دا » ؛ « بیکچننای » و « بیکباو » سوزلرنه گی « چننای » و « دباو »، کلامه لری قطایچه دن کرمشدر .

(* مشار قرنداشار اوشبو صونکغی زمانلرده ده علم و معرفت نی همانه شول ایسکی معدن لرنن = قزان تیکراسندن کوبراک آلالار .

و قومیه اری طاغیده قوتلنمیش یاشار ایچلر نده بیک کوبایب بارادر . سیاست جهتندن ایسکیمه بونلرده طبیعی بلغار قرداشلری تحت حمایه سنده اواشلردر . بلغار لر نلگ حوددی نیژ نیدن بوقاری وولغا بوینچهده ایلملی آلتی چاقروم چماسه نده اواشدر . (* هم نیژنی ناوغورد اورننده اوآده بلغار شهر لر نندن بری اواشدر . (**)

لکن احوال عالم برکویی طورهمی؟ کورشیلر نده کی یواش وطنچ طبیعتلی اسلاوانلر اوستنه دیکنز آردندن واریا کلر کیلوب بیرلشدیلرده آرالر نندن روس قومی ، روس حکومتی طوغدی . بونلر بتون اطرافغه غزا وهجوم ایده باشلادیلر . مشارلرده بونلرغه بیک یقین بلسکه ایچلر نده قالدیلر . روسلر ، منغوللر کیلکانچه کا قدر اواک بلغار بیرلرینه هجوم ایتکالادیلر . منغوللر کیلکاچ مشارلرده روسلر وبلغارلر ایله برابر منغوللر تصرفنه دوشدیلر . صگره قوم حاکم اری اولان تاتارلر اسمی ایله روسلر طرفندن تاتارلر آتاندیلر .

ایمدی کتابمزنلگ بوجزئنه مشارلر حقننه اوشبو قدر معلومات ایله قناعت ایدوب ، قالغان احواللری منغوللر بلغارلر ایله برابر ذکر ایدانور انشاء الله (***)

(*) بالاخان اویازنده دد وواژسکی غورودیس ، اسهلی شهر (نیژ نیدن ۵۶ چاقرم) پوغرانچی غورد اولمش ، بالاخانه شهرنی بلغارلر بنا قیلمشلردر .

(***) نیژنی ناوغورد اورننده روس مرخلری شهادتنه بناء (ابراهیم) قلغوسی اولمش تیز کوندن تفصیلنی وسندلرینی کوره چکسز (***) ایندی اوشبو قدر معلومات دن مشارلر حقننه بنم فی فکرده اولدیغم ونی اوچون خلق آراسینه ساچلمش تورلی فکرلرکا مخالفت ایتدیکم انشاء الله آکلانغاندر . یوقسه خلق آراسنده مشارلر اصلی -

ایسکی وطنلرنده قالمش بلغارلر

ایسکی وطنلرنده قالمش «بلغارلر»، اورال طاغاری غربندن،

— ونسبی حقنکه تورلی سوزلر بیک کوب اولدیغی کبی، تورلی کتابلرده تورلی عرض ایله یازلمش، بعضا اصلسز و سندنسز و اوخشاقسز حکایه لرده کوبدر. قایولری، ایسکی مشچار — فین ایله ساتاشدر و لمش. قایولری تورک عسکری دیه پالا کلر آراسینه بر مناسبت ایله کروب قالغان قریم عسکری احوالی ایله ساتاشدرمش، بعضلر مشار قومنی بیک یاش کورستوب، شهزاده قاسم مشچار شهرینه بارغاچغنه جیوامش خلق و یارادلمش قوم دیوب، بر خانلق تشکلی ایله بر خلق — قوم تشکلی ساتاشدر لری. عین الدین افندی احمر ف ننگ مشار لرنی باتو خان تاتاری حساب ایتدیکنی ده تعجب ایله اوقدق. بعضلر اسلاؤان قومنه نسبت ایدر کاده عذابلنمشلردر. اما بونلر بنم گمانچه امام غزالی رحمه الله ننگ، فیلنی کورب خبیر بیروچیلر قصه سی کبی ادنی مشایهه ایله یازلمش و سویلنمش سوزلردر. آنلر ایله اوغراشورغه حاجت کورمایمن.

بزم بونک مشهورکا مخالفت ایتدو کمزبنه بر ماده باردی: بوکون آفستریه و ینگریه ده اولان «مجار» لرنی آروپا علماسی بر وقت جنوب طرفندن کلوب اوزمش «آوار» اسملی «اویغور» لری اولوینی گمان ایتمشلر ایدی. اما صوگندان بونلرننگ اورال طاغی فینلری ایستاک و اغوللر، باشقورد و بلغارلر ایله ده قرنداشلکلری کشف ایدولدی. اما همانده مجارلرنی اوغرلرننگ اورالده غی بر فرقه سی و آنلر ایله برابر طوغری جنوبدن کیتمش گمان ایدمه لری ایدی. بن ایسه آنلرنی اورال طاغندن اول اوفا بویلرینه، آندان دنیپر بویلرینه کیتمشلر تابامن. مجارننگ مشار اولونی کورسته طورغان آثار و احوال کوبدر. همه بوگا هیچ برمانعه کورمدیکندن، مجارلرننگ مشارلردن بر فرقه اولوینه قرار و یردوم، اوشنداق مجارلرننگ اویغور، ایله «اوغر» اولولری بری برینه منافی دگل ایدیکنی بیان ایده من.

قامانهری (پیرم غوبیرناسی) باشلرنندن، قاما، وئیاتکا، اینل و بونلرنک تارماقلمری تیکر الرنده بیک ایسکی زماندن بییرلی ترکلك ایتمشلردر. شویله که: ایسکی بلغار شهرلمری «بیلار» «آلا بوغا» (*) «بـلغار» شهرلمری تیکر اسنده آدم اوغللمرینک ایلک اول یاصی بله باشلاغانلری طاشدن شومارتلمای (اشلیفوات ایدامای) یاصالمش بانطا، پچاق، حنجر، قلیچ، اوق و سونگو باشلمری کبی بیک کوب آثار قدیمه تابلمشدر. اوشنداق اوشبو قوراللمرنک طاشدن شومارتلوب یاصاغانلری، صکره اوشبو قوراللمرنک برونزادن، آخرده خلق تیمراشلی بله باشلاغاچ تیمردن یاصالمشلمریده کوب تابامشدر. بو قوراللمری یاصالمش معدن لری باشقه باشقه اولاسده روشلمری صورتلری ایلک صوکنغی بلغارلر نقی ایله تمام برتورلی اولدیغندن البتة اوشبو بلغار قومى اثرى بولوی استدلال قیلنهدر. بو حاللمر ایسه بلغار قوملمری نك بیک ایسکی قوملمر ایدوکنی کورستمکده لردر. (**)

(*) «آلابوغا» ایسکی نورکچه «آلا اوگن» دیکان سوز. «بوغا» لفظی همانده آرامزده ایشلمهدر: بیک سیمرگان کشینی سیمرکان او گزکا اوخشاتب «بوغا کبی» دیلمر.

(**) آثار قدیمه عاماسی آراسندک «طاش عصری» آتالنه در. آدم بالالاری معدن اشللی بلمای، بار قوراللمرنی کیسکن طاشدن یاصاغانلر. بونیده اولّا شومارتا بلماکانلر. صکره شومارتب یاصاغانلر. بو ایکی تورلی قورال «طاش عصری»، ننگ اولسکی و صونگنی وقتلمری آتالنه در. صکره آدملمر معدندن برونزا یاصی بلماکانلر. بار کبیرک قورا- للمرنی آندان یاصاغانلر. صونکره تیمر معدنی اشللی بلوب آندان یاصی باشلاغانلر.

بونلر هر قایوسی اوزینه آیرم عصرلر سانالادر. آرالارنده نچه شار یوز ییللمر اوزوب کیتدوکی تخمین ایدلنهدر.

بلغار تومى مدنى معيشتگا- قريه لىر بنا ايدوب ايگون ايگار گاهم بىك ايرته توتوندىلر. بتون اطرافلارنده همانده وحشت، بدويت ايگان بلغار لىر ايگون ايگوب قاما، ۋولغا بويلر ينى آشلى خزينه سپنه دوندر ديلر.

بو آشلىقلارنى بلغار سودا كار لىرى، ۋولغا و اوقا، ۋياتكا تارماقلارنده يوروب ساتار لىر، كورشيلرنىڭ قوملرده، نى سببىن اولسده آچلىق اولسه بلغار لىر شفقت يوزندن آنلرغە آشلىق بىر يروب طماقلار ينى طو يدرور لىر ايدى.

اسلاۋانلرغە هم نچە كره آشلىق بىر يروب آچ و قتلرنىڭ طماقلار ينى طويدردىلر. (*)

بلغار لىر ده سودا و تجارت هوسىدى بىك ايرته اويغاندى. سودا و تجارت ايدىر ايچون جايلى و اوڭايلى اورنلرغە، كاما، ۋياتكا، ۋولغا، اوقا، (***) و بونارنىڭ تارماقلرى و طماقلار ينى بىك كوب شىر لىر بنا قىلدىلر.

(*) تاتيشىف و كارامزىن بو واقعه لىر نى آنلردن كوچر يروب بىرسنى بويله حكايه قىلماشلىر: «سوز دال خلقى بو (آچلىق) و قتده باي مملكتلى اولان كورشيلرى بلغار لىر دن ياردم استاب كوب آشلىق آلوب قايتدىلر. بلغار خانى ۋىلىكى كىناز يورى غە بولاك ايدوب اوتز كىمە آشلىق يباردى. ۋىلىكى كىناز بىك رحمت اوقب آلوب قالىدى.»

(**) تاتيشىف (روس ايسكى و معتبر مؤرخلرنىن ۱۶۸۶ سنه دن ۱۷۵۰ سنه كى قدر سلام ت «روسىه تارىخى ايلك ايسكى زماندان باشلاپ» نام اثر معتبره سى بيش كىتابدىن عبارتدر. روسىه نىڭ بىرىنچى تارىخلار نىن سانالادر. تسار مىخائىل غە قدر يازمىشدر) اوقانك ۋولغا غە قويغان بىرنىڭ كوبىتىدىن بىرلى بلغار لىر شىرى ايدى. آنى روسلر خراب ايتدىلر.

اوزلرندن شمالداكى بىسوى و يارم مدنى قوملر ايله، اوشنداق جنوب طرفىدىكى مدنى قوملر: يونان (***) (غرىق) لىر، رومالولر، فارسيلر صىكره عربلر (مدنىت عالمنه طوغىدىن صىكره آنلر) ايله بىك الوغ وبتون عالمكا مشهور سودا و تجارت قىلدىلر .

بلغارلارنىڭ اجتهدى، و فىنلارنىڭ طوغرىلقلرى آرقه سنه تىللىرىنى بىلمىكلرى قوملر ايله بتون عالمنى عجابىكا قالدىرمش «تلسز سوداللىر هم قىلدىلر . تلسز سودا بويلا اولمىش: فىن قوملرندن « وىست » و غىرلر ايله بلغار سوداكارلىرى بوروشچە سودا قىلورلر ايدى: بلغار سوداكارلىرى بربىلگولى اورنغه كىلوب ماللىرىنى بولىك، بولىك

- صىكره اورننه نىزنى ناوغورود شىرنى بنا قىلدىلار. « دىور . «مالغىن» (مشهور مؤرخ ۱۸۰۶-۱۸۶۵ اصلى فرانسوز) نىزنى ناوغورود اورننه « دىبراھىم»، قلعهسى ايدى دىور . اشپىلىواسكى (روس م-مؤرخى): «اون اوچونچى عصرنىڭ بىكرمنچى يىلنه (۶۱۷ سنه ھ. - ۱۲۲۰ سنه مىلادىيەكا) قدر بلغار بىرى آراسىنى چىك او قاطماغىدىن ايللى آلتى (۵۶) چاقروم يوقارى، ۋولغا بويىنىدە بالاخان اريازىندە «غور و دىس» شىرنى ايدى» دىور . پروفىسور لىخاچوف: «آثار دن بىلنويىنە قاراغاندە، بلغارلارنىڭ حدودى پىرم غوبىرناللىرى و اورال طاغارىدىن ايدى» دىور .

(*) بلغارلارغە آتاللىرى «دايغور»، توركارلارندن كوچمىش اولان سودا و تجارت ھوسنى يونان (غرىق) مهاجرلرىدە كوب ضورايتدىلر . چونكە «ھىرودوت» زمانىدىن بىرلى يونان مهاجرلىرى قىرادىگىزدن اورال طاغلرىنە قدر كىلوب يورورلر ايدى . قىرادىگىز ايله اورال طاغلرى آراسىندە نى قدر بىسوى خلقلر آلىشىنىسەلردە اما سودا و تجارتنى توركى قوملر ھىر قايوسى مقدس بىلورلر، اصلا ضررتىكورماسلر ايدى . يونان آقچەللىرى بلغارلارغا ھىر كىلوب تابلمشىر .

ایدوب قویارلرده شول اورنه قالدروب نی ده بولسه بر علامت قویب
 اوزلری ایکنچی بیرارکا کیتارلر ایدی . فینلرده اوزماللیرینی ، بلغار
 سوداکاری قالدرغان ماللریاننه کیلتوروب قویارلر ایدی . بلغار
 سوداکاری کیلوب قاراغانه ، فینلرنک مالی یتارلک ، فائده کوررلک
 بولسه ، فینلر مالنی آلورلر ایدی . بلغار سودا کاری فینلر مالنی
 آلاچ سودا بولغانغه حساب اولور ایدی ، فینلرده بلغار سودا کاری
 مالنی آلورلر ایدی . اگر فینلر قویغان مال بلغار سودا کارلری
 قارامقده یتارلک کورنمسه بلغار سودا کاری فینلر مالنی آلمایینه
 قالدروب کیتار ایدی . فینلر ماللری آز بولدیغنی بیلوبینه
 آرتدورلر ایدی ، تا اینکه بلغار سودا کاری آلاغانچه . بلغارلرنک
 بوسوداسنی عرب مؤرخلریده یازمشلردر . ناوغورود کویبسی
 غوراتی روغویچنک سالنامه سنه ده بوخبر یازلمش ایدوکنی مشهور
 روس مؤرخ صالاؤیوفده نقل ایدر . بن تاریخارده بو واقعه (تیلسنز
 سودا) نی اوقغان صوگ بویله عدالتلی بر زمان بولنوبند ، فینلر ایله
 بلغارلرنکده بوقدر حسن اخلاقلی عادل خلقار اولوینه اشاناسم
 کیلمای ایدی . کورکان براهل حساب ایتدیکم کشیگا بو واقعه نی
 سویلاب بو حقه فکرلیرینی صورار ایتم . تورک فینلر قومی بخش
 طانیغانلر بونده تعجب ایدلنه چک و اشانلمیه چق برشی اولدیغنی ،
 خصوصاً باشقه قوملر ایله قاتش—مغان و آنلردن برشی اوگر
 نمگانلرنکده بوندا خلق وع—دالت بو کونده ده
 همان کورله در دیه لر ایدی . خصوصاً مشهور تومنلک نعمه الله حاجی
 مرحوم قارمشاقق بنی بو خصوصده ، کوب مثال لیرینی کورستمک ایله ،

تمام قناعتلندردی . و علاوه سنه تاري شهرنك ايسكى و اعتبارلى سوداكار
رحمة الله قارطدن سند ايله ، آنك اوزى كوردكى و تكرار تجربه
ايتديكى فين (اوستاكلر) عدالتى و حسن اخلاقى حقنده خبرلر
سويله دى : شوبله كه مذكور رحمة الله آغانك ياشراك زمانلرينه قدر
اول و باشقه لار بيريز و فسكى اوستاكلر آراسينه طوندلر رغه الوغ
آنبارلر بنا ايدرلر اولمشلر . قش كونلرنده مذكور آنبارلر رغه آشلق
كلتور و ب تولترمشلر . آنبارنك ايچنه نچه تورلى مقدارده صاوت
قويمشلر و هر قايسنه ضرولقنه نسبة ايله برتورلى وحشى جانوار تيرسى
قداقلامشلر . بو ايسه « شول نوع جانوار تيرسى كلتور گوجى اوشبو
صاوت ايله برصاوت آشلق آلسون » ديمك اولمش . آنبار هيچ
يوزاقسز و صاقچيسز حانك دوام ايتمش . اوستاكلر آنبارنك وجودندن
خبردار اولورلر . و آنك تلسز كلامنى و حرفسز يازونى آكلارلر .
آلوب كيلديكى تيرسى برابرينه تيوشلى مقدارنده آشلق آلورلر .
ذره قدر اولسون آرتق آلماسلر ! تيرسنى شونده قويب كيدر
هيچ كم آلماس وحيانت ايتماس . نچه وقتلردن صوڭ آشلق صاحبي
سوداكارلر كيلوب تيريلرني آلوب كيدرلر ! اوشندا ق سوداكارلر
و آشلق كلتور وچيلر يولده استانسه (موقف) لر بوانمديغندن ايولردن
بيك كوب ايدوب رزق حاضرله ب چقمشلر . يولك استانسه ، استانسه
مقدارنده اورنلر رغه قايتوده حاضر اولسون اوچون برر مقدار آزقنى
قارغه كومارلرده اوستنه برعلامت قادات كيدرلر . اوچى اوستاكلر
شول علامت آسنك تاتلى نعمتلر بارنى بلورلر . لكن هيچ تيماسلر
وذره قدرسنى كيمو تيماسلر ! آنك اوستنه بناكاه علامتلرى يا ، قاركوب

یاغودن و یا وحشی حیوانلار اشنودن بلمسزلك حالنه كلسه لراوستاكلر
اول علامتلرنی ینه قالقتوب اصلاح ایدوب كیدار اولمشلر!
کورگزنندای عدالت! و نندای حسن اخلاق! (*)

بلغارلر، یونانلردن، فارسیلردن صوگ رومالیلر ایله بروقتنه
راق عالمنك ایلك مدنی قوملری صره سنه کردیلر (** سودا و تجارت
و صناعت آرقه سنك اسكاندیناؤیه یارم آطه سنن، فرات نهرلرینه، قطای
و تبندن روماغه قدر قوملرکا اوزلرینی تانتوب، آرالرنده واسطه
تجارت اولدیلر. (***) و بوسایه ده اطراف دولتنی اوزلرینه جیدیلر.
خلق کوبایدی. شهرلر ضورایدی. ولایتلرینی آلتون كمش ایله

(*) رحمة الله قارط نك آخر عمرلرنده بواحوال آلشنمشدر:
روسیه ایچروسندن نفی ایدلمشلر کوب کیله باشلاغاچ رزقلرده
و آنبارلرده سلامت طورمای باشلامشلر در.

(**) « بلغار » شهری میلاد عیسی ع. م. دن ایکی عصردن
زیاده ایلك بنا ایدولدیکی روایت ایدانه در.

(***) اسكاندیناؤیه میخلری بغدادده کیولدیکی کبی، بغداد
(عرب) درهملری اسكاندیناؤیه غه بیك کوب کیلو رایدی. بالطیق
بویلرنك و اسكاندیناؤیه ده عرب درهملری نك خزینه لری اوشبو صوگنی
زمانه کا قدر تابله در. بلغارده یونان اشیاء نفیسه سنن آلتون ایله
زینتلب یاصاغان قلچلر، و بیلا مرجانلر، قطای یازولری ایله
زینتلمش معدنی کوزگی لر، صاوتلر، روما، فارس، حتی افغان
وهندستان آچه لری تابلمشدر. مشهور پروفیسور لیخاچوف،
بلغارده وتیکراسنده تابلمش اوشبو کبی آثار قدیمه دن الوغ موزه
خانه ترتیب ایلمشدر. بلغار شهرلری و آثار قدیمه سی حقنك کتابمزه
مخصوص برجز اوله چقدر.

طولدر دیلر. بای ماکت آتالدیلر. آلتون وکمش کوبلمکن کنایه، « بلغار شهری »: « کمش بلغارلرینک الوغ شهری » و « آلتون تخت » آتالدی (*).

بلغارلرده هنر و صناعت

هنر و صناعت ده بلغارلرده بیلک قوتلنمش اییدی. قطاط نانکه، بزطوقمی، جوندن پوصتاو (صوقنا) صوقمی، صابون، شم قویمق یورط والوغ عمارتلر بنا قیلدی (**). ایتوک تکماک (ایچ ایتوک، طش ایتوک)، تیری ایلامک، میخ ترکامک، آلتونچی و کوشچی لک (***) و باشقه

(*). و سیؤولود اوچونچی نکی یدی کناز اتقاق ایله « بلغار » غه سفری روس ایسکی تاریخارنه « کمش بلغارلرینک الوغ شهری نه » عباره سی ایله حکایه قیلنمشدر. « بلغار » شهری نکی « آلتون تخت » آتالدیغنی « فرهنک نامه » صاحبی و « اردمان » (نیمس علما و فیاسو فلرنندن ۱۸۰۵ سنه دن ۱۸۹۲ کا قدر) حکایه قیله لر.

(**) آندری بوغالوبوف، سوزدال کنازی زماننه بلغار معمارلری کناز دعوتی ایله کیلوب ولادیمر شهرنه پری اسواتی بوغورودیتسه آتالمش الوغ کلیسانی بنا ایلمشدر.

(***) ولادیمر اسکی غوبیرنالرده وفین قومی مقبره لرنک تابلمش آثار قدیمه آلقه لر نکی قالبی بلغار خرابه سنک تابلمشدر. ایکنچی یاغنه خط کوفی ایله دعا لر یازلغان کوزگیلر، آلتون و کوش نرسه و آقچه لر بلغارد حسابسن کوب تابلوب، کوبسی خصوصی کشیلر قولینه کرمش، بعضلری کوشچی و آلتونچی لر قولینه کروب باشقه اشیالری یا سالمش. بر آلتونچی عمرنه ۸ پوط بلغار کمش آقچه سنی بوزوب باشقه نرسه یاصاغاننی سویلامش. شهر بلغارد برقبر طاشنه ده آلتونچی شهید الله موسی اوغلی دیب یازلمشدر.

هنرلر، خصوصاً کون اشلامک هنرلری بیک رواجده ایدی. انا طولی مملکنلرنده «بلغاری» آتالمش ساختیان، بخارامملکنتلرنده، بلغار، آتالمش طبانچه لف یخشی و قالون صغر کونی بروقت اوشبو بلغارلر دن کیلتورولدیکن روایت ایدلنه در. بلغار یورطی الوغ وبرکتلی، خلقی بای، حیوان کوب ایدی. پادشاهلرینه نابوک مقامنده صغر واوگز تیرسی بیرورلر ایدی. بوتیری لر بیک کوب جیولد یغندن بیک یخشی کون ایدلنوب اشلانوب بتون اطرافغه ساتانور ایدی. «بلغاری» اسمنده مشهور اولب بیک یراق پیپرلرکا قدر کیدار ایدی. بونک او چون بعضلر بوقوملرناک «بلغار»، آتالنیونه سبب اول زمان ببلغار آتالمش صغرواوغوز تیرسی اشلاولری اولونی گمان ایتمشلر در.

سودا و تجارت، وهنروصناعت هوسی بلغارلرناک روح وطبیعتلرینه قدر سگشدی، آوروپا خلقی تعبیرنچه اینستینکت بولب آورلدی. بلغارلر آتالری «داویغور»، تورکلرندن آتالقلری بو، سودا و تجارت وهنر و صنایع روحنی اوغللرینه و قرنلر اشلری اوغللرینه (بوکونک قزان تاتارلری ومشرلر آتالمش لرغه) تاپشردیلر. بونلر بوکونلرگا قدر ژلادیواستوکون کییفی کا، آرخانگیل دن باکوغه قدر ساچلوب، تعلیم واسطه سی، ویا باشقه لردن اوگرانوب دگل، بلکه آتالری و آغالری بلغاریلردن قلمه روح و اینستینکت (طبیعت) قوتی ایله سودا و تجارت ایدلر.

اوشنداق، قزان و اطرافنک اولک حسابسز کوب اولان، کون، و صا بون، شم زاوودلری، قطاق، نایکه، بز فابریکه لری، هم تاریخلرده بلغار شهری ایله برابر ذکر ایدامش «سوار» ویا «سنفار» شهری بولوی مذنون «سنبر» شهری اطرافنک جون ماتریه فابریکه لری،

آتالری و آغالری ایسکی بلغارلردن قالمه روح و طبیعت ثمره لری یدر . بونی تجربه و تحقیقی اهللری اولان مؤرخلر ؛ از جمله روسلر هم بیان ایتمشلر در . (*)

بلغارلرده آقچه

سودا و تجارت اشند، معدن = میتال آقچه لرننگ ضرور ایدوکنی بیلوب بلغارلربیک ایسکیدن، حتی یازو بلمگانلری زمانلردانوق آقچه صوغه باشلادیلر . شهر بلغار خرابه لرنه، برده یازوسز ؛ ایلنه سینته نقطه لرتزیلکان اورتیه سنه یولدز روشلری قویلغان، ایکنچی طرفنه ده یازو بلمگان باشقرد طمغه لرینه اوخشاولی طمغه لر قویلغان آقچه لر تابله در . مکره اسلامیتلری بعدنده، تورکی تیلی، عرب حرفی ایله یازلمش آقچه لر هم بیک کوب تابله در .

هجرتنگ اوچ یوز (۳۰۰ سنه ه . ۹۱۲ م) تیکرالرندن باشلاب ،
 (۳۳۸ سنه ه . ۹۴۹ م) (۳۶۶ سنه ه . ۹۷۶ م) (۵۸۵ سنه ه . ۱۱۸۰ م)
 (۶۱۰ سنه ه . ۱۲۱۰ م) (۶۱۷ سنه ه . ۱۲۲۰ م) (۶۱۸ سنه ه . ۱۲۲۱ م)
 (۶۲۸ سنه ه . ۱۲۲۵ م) لرده تاتارلر کیلکانچه «بلغار» و «سوار»

(*) زمانه لربیک آلسند یغی سببندن تجارة طریقلری، صناعت آلتلری بیک آلسندی . ایسکی طریقلر، ایسکی معلوماتلر، ایسکی آلت (قورال) لربو زمانه ایچون یتمدیکی آچیق بلندی . بوسبیلردن سودا و تجارة، هنر و صناعت بابنه باشقه لردن آرتنه قاله بارمقز، بعض سودا و بعض صناعت لرننگ بالکل قوللریمزدن چیقدیغی تاسف ایله کورنه در . اگر آتا بابا اینستیتکتنی بتونلای یوغالتمسدان ایلك معلوماتمزی، قورالریمز نیکه زمانه غه موافق ایتمسک انشاءالله برنجی کمزنی ینه قایتارورمز .

شهرنده صوغلامش آقچه لر کوب تابلدی. تاتارلر (منغول لر) کیلکاچده شهر بلغارده آقچه صوغلو توقتالمدی. بلغار تورکلری بیگ کوبتانان مسلمان اولسه لرده اما تاتار (منغول) لر اول وقت مسلمان دگملر ایلمدی. شولایده اولسه نه دین ونه خلافت خصوصنده تعصب لری اولمدی. بلغارلر اسلامیتلری صوگنده امور اداره لرنده استقلال اوزره اولسه لرده اما اسما بغداد خلیفه لری توابعندن اوزلرینی صاناب آقچه لرنده ده اوزخانلرینی «امیر» لقبی ایله اسمنی، و بغداد خلیفه لرینگه اسمنی برکا یازارلر ایلمدی. تاتارلر کیلوب بلغارلر، تاتارلر تحت تصرفنه توشکاچده بغداد خلیفه لری اسمنه آقچه لر صوغلدی. تاتارلر بوگا تعرض ایتمدیلر. منغوللر کیلوندن آلطمش یللمر صوگ (۶۹۲ سنه ۵. ۱۲۹۳ م.) ده خلیفه الناصرالدین الله اسمنه شهر بلغارده صوغلامان آقچه لر تابلدی. (*)

تاتار (منغول) خانلرنین اولگی دورتسی زماننک قورمه اولان «خاقان» لری اسمنه آقچه صوقدر دیلر. (***) بشنچیسى منکوتیمور اوز اسمنه صوقدره باشلادی. اون بشنچی عصر میلادی

(*) بلغار آقچه لری حقنده تفصیلی معلومات کتاپه زنگ بوننن صوغلی جزنده کورلور.

(**) چنگزخان و اولادلاری تاریخلرده منغول اسمی ایله ده تاتار اسمی ایله ده یوروتلنه لر. روسلر کوبراک «تاتار» اسمی ایله یوروتدیلر. لیکن صحیح منغول آتامی، چونکه چنگزخان منغول قومندن ایلمدی. تاتارلر آنکا تابع فرقه لر ایلمدی.

اورته لرينه (۸۵۰ سنه ۰هـ ۱۴۵۰ م. لركا) قدر شهر بلغارده صوغلمان
آقچهلر تابله در . (*)

بلغار لرده علوم و معارف

اويغورلر كېي بلغار لرده علوم و معارفده بايتاق يول آلمشلر
ايدى. همت وغيرتلىرىنىڭ الوغراقنى سودا و تجارت كا باغلا دقلرنى
علوم و معارفده گرچه يونانلر درجه سنده اولمديلر ، شولايمده اولسه
كوب علما يئشدرديلر . بايتاق اثرلر هم قالدرديلر . مرجانى حضرتلرى
مستفاد الاخبار نام كتابنده بونلرى تفصيلى ايله بيان ايدى در . بلغار
قاضيىسى يعقوب بن نعمان كېي مؤرخلرى هم اولمشدر . ابو عبد الله
محمد غرناطى بلغار شهرنى بوقاضى ايله تانشوب بلغار قومى اسلاميتى
حقنده آندان بايتاق سوز كوچره در . بلغار خانلرى اوزلرىك عامگا
نسبتنى بارچه ماحلردن آرتف كورب «عالم» معنيسنك اولان توركيچه
« بيلكوار » اسمى ايله آتالغورلر ايدى . (**)

(*) اوشبو خصوصلرنى اعتبارغه آلوب ، مشهور آريونتااليست
(علوم شرقيه عالمى) ونوميزمات (آقچه-لر علمنه ماهر) « فرين »
ايتى در : « سودا و تجارت بابنده معدن آقچه نڭ كرلكى و ضرور
ايدوكنى بيلوب ، باشقه لر صوققان ايله گنه قناعت قيلمى ، اوزلرىك
آقچه صوققان قوم مدنيت درجه سنده البته توبان اولمشلردر .
اوزلرنك صوغامش آقچه لرى بولوى بلغارلرنى اطرافنىڭ اولان بارچه
خاقلردن يوقارى درجه كا قويه در . »

(**) اويغورلر كېي بلغار لرده «علم» نى اوز تيللرنچى (توركيچه)
« بيلك » آتامشلردر . « بيلكوار » ده « علمى وار » ديمكدر .

بلغارلرده جنکاوراك

اویغورلر کیی بلغارلرده مدنیتده شول درجه لیرکا یتوشسه لرده تورکیلمک صفتلرندن الوغراقی اولان جنکاورا لکرینی هم بتونلای غائب ایتمیلر. زراعت، تجارت، صناعت لری سببندن اطرافنده اولان بار چه خاقلردن آرتق مستغنی ودولتلی ایدیلر. اسلامیت نشرینی ده صوغش واسطه سی ایله دکل، بلکه علامدن داعی لری بیبارو طریق ایله قیلورلر ایدی. بو سببن صوغش کوب قیلیمپورلر ایدی. اما بعض بر ضروره وقتک صوغش، بلکه هچومه ایدرلر ایدی. زمان و حال ننگ تلووی بونجه «مورم» شهرینی، «اوستوغ» ایله «اونزا» شهرلرینی هم صوغشب آلمش لری ایدی. (*) بلغارلر پادشاهلری «زبیرخان» تحت قوماندن سنده بیک الوغ قوه ایله ایتل یقاسندن قوز غالب الوغ شوکت ایله، تورلی طائفه خلقلرنی قول آستنه آلوب روم ولایتنه غزاقیلمشدر. دونایینی بوزاوستندن کیچوب قسطنطینییه دن اوتز چاقروم یرکا قور یتوشمشدر. روم قیصری بیک الوغ خوف ودهشت ایچنده کوچ حال ایله قسطنطینییه نی قوتقارا آلمشدر. (**)

(*) «مورم» شهرنده روس رازبوینگلری جیولوب یاطوب، صو یوزنده یورمش بلغار سوداکارلرینی طالب تنکالرینه تیارلر ایدی. بلغارلر کنازلردن بونلرنی تاءدیب ومنع ایدولرینی تکرار صوراد یلر. لکن گنازلر اعتبار والتقات ایتمیلر. بس بلغارلر اوزلری باروب تاءدیب ایدرکا مجبور اولدیلو.

(**) بو واقعه نی عرب مؤرخلرندن بعضیسی هجری ۱۶۳-۷۷۹ سنه کانسبت ایدوب روم قیصری یوستنیان عصرنده ایدی دیمش لری. بو-

امام المؤرخين مسعودی رحمه الله *) بلغار خلقنى توصيفى مقامندە ايتەدر: «بلغار خلقى الوغ جماعه بىك محكم شريد البأس غير تليلدر. آنلرغە كورشى اولغان خلقلرهمەسى آنلرغە مطيع ومنقاددر. بر آطفى مسلمان يوز، ايكى يوز آطفى كافركا قارشى توروب ھووشاددر. قسطنطينيە اھلى دە آنلرغە مقاومت قىلە آلماددر». تاتارلر اوّل كىلو لرنده اوزنى اسـكندر ثانى آتامش الوغ قوت وشوكت صاحى اولان خوارزمشاه غە، آذربايجان، آلان، قىچاق توركىلرينە، گرجيلر، روسلر غە بارچەسنە غلبە ايدوب بونلرنى يمان صورتدە بوزمشلر ايدى. اما بلغارلر ايلە محاربە ايتدكلرنە، بونلر تاتارلرغە شول قدر آچىق غلبە ايتدىلر كە آنلردن بىك آزى غنە سلامت قالوب چىكز ياننە قايتوب كىتدىلر. ھم اوزاق مدت ينە دن قايتب كىلە آلماي طوردىلر (ابن الاثير رحمه الله). بو واقعە ھم بلغارلرنىڭ چىكارلىك درجەسىنى كورستەدر.

ايكى نىڭ بىرى البتە خطا؛ بوستىيان ايكنچى ۷۸۶. ھ ۷۰۵ م سنە دن ۹۲-۷۱۱ سنە كقدر ايمپراتور اولمش اما ۱۶۳. ھ ۷۷۹ م. سنە دە قسطنطين ۵ نچى بورفير و جنت (بوغرانونور و دنوى) ايدى. بو واقعە نىڭ يا، سـنەسى و يا ايمپراتورنىڭ اسمى ياڭلىشدرامشدر. روس تارىخلىرى ايسە بو واقعە نى اصل اصلاۋانلرغە نسبت ايدوب «بلغارلر ايلە برابر» عبارەسىنى كە قوللانالار.

*) امام المؤرخين ابو الحسن على بن الحسين بن على المسعودى البغدادى رحمه الله بغداد علماء متقدميننىڭ ايلكى ضورسندن، اكابر اصحاب رسول الله دن اولان عبد الله بن مسعود رضى الله عنه اولادنددر. ۳۲۲. ھ ۹۴۳ م. سنە دە مشهور تارىخنى يازمشدر. تارىخى مؤرخين اسلاميە كە ماخذ اولدىغى كىي آوروپا تىللىرىنە ھم ترجمە ايتدماشدر. بىزم روس تارىخلىرىدە آندىن سوز كۆچرەلەر. ايلكى قيمتىلى آثار اسلاميە دن سانالاددر.

بلغارلرنڭ سیاست جهتاری

بلغارلر تیکرالرنده اولان بارچه قوملرکا نسبه مدنیتلی، معارفلی اولدیغندن بارچه سنه قوم حاکم اولمشلر اییدی. «الوغ بلغاریه» (ویلیکی بولغاریه) آتالمش مملکت نڭ حدودی: اورال-جایق نهر نندن، اورال طاغلر نندن پرم غوبیرنالری، قاما، وياتکا بویلر نندن، ایتل و اوقا تارماقلری بویلرینه، و آندن جنوب غرب طرفنه، دنیپر، قرادیکز قریم، قفقاس، استرخان، دیگزی بویلرینه تدر. حتی آرال دیگزی بویلریک بلغاریه دن سانالور اییدی. بودائره ایچنده اولان مشار، باشقورد، خوالیص کبی تورکی قوملرده، واغول ووتاک چرمس چواش - عربلرنک برطاس آطامشلی موردوار کبی فین قوملریک بارچه سی «بلغار»، تبعه سی حسابلنورلر اییدی. تبعه لکده آز برشی (حیوان تیرسی) بیرمکن عبارت اولدیغندن هیچ کمنی کوچاندیرماس اییدی. آیتلمش قوملرنڭ هر قابوسنڭ، روسلر «کناز»، ابن فضلان «دپادشاه»، تعبیر ایتمش حاکملری اولر اییدی (* ضرور و حاجت وقتک «بلغارخانی» «بیلکوار» دعوتی ایله یانینه جیولورلر اییدی. آوارلرنڭ، جنوب طرفنه غی اوغر بلغار مجار طائفه لرنی اوزلرینه تابع ایدواری الوغ بلغاریه نڭ ایکیکا بولنوینه سبب اولمشدر. چونکه آوارلرضعفندن صوڭ «آزاق»، دیگزی بوینده هم بر «بلغار»، حکومتی ظاهر اولدی

(* بلغارخانلری تحت تابعیتندره اولان «دین»، قومی حاکماری نندن بعضلرینڭ خصوصی اسملریده (پوریشا و پورغاص کبی) تاریخ لرده محفوظدر.

صوگره بوآزاق-بلغار حکومتی شمالی قفقاز تیکراسینه، صوگره خزر دیگزی بوینه کوچدی. یوقاریغی، یایسه قاما بویندهغی بلغار حکومتی برنجه وقت «توبانگی بلغار»، یایسه «خزر»، حکومتنه تابع اولمغه مجبور اولدی. خزر خانیهک الوغ خان معنیسنده اولان «خاقان»، آتا لدی. یوقاریغی بلغار لر بیرلری ولایتلر بده برنجه وقت خزر مملکتندن حسابلنوب «خزریه»، آتالندی (*) لکن بر طرفدن، بوایکی «بلغار» حکومتی آراسنه استرخان ایله صاراتاغ صخرالری آراسنه بچنیغ، اوز، قیچاق کبی تورکی قوملر کیلوب آراشولاری، ایکنچی طرفدن اسلامیت ظهوری، بوایکی حکومت آراسنی بتونلای آیردی. ایسکی وطنلر- نهغی یایسه قامایانندهغی بلغار لر، یوقاریغی، یایسه «قاما بلغار لری»، خزر دیگزی یاننده غیلر «توبانگی بلغار لر»، یایسه «خزر»، آتالدی لر. یوقاریغی بلغار حکومتی، توبانگی بلغار حکومتی ایله علاقه سنی اوز کچده اطرافندهغی، یوقاریهک ایتلمش قوملر ایله اولگی نسبتنده قالدی. ابن فضلان کیلگنده جیولغان بلغار خانی قول آستنده اولان «پادشاه»، لر، شول قوملر حا کملری ایدی. بونسبت اوزاق مدت، یعنی منغوللر کیلگانچه کا قدر دوام ایتدی.

بلغارلر ننگ منغوللر تصرفنه توشوب صگره تاتار آتالولاری

منغوللر، یوقاریغی بلغارلر نیده، قیچاقلر تحت حا که میتنه توشمش اولان توبانگی بلغاریا که خزرلر نیده قول آستلرینه کروتدی لر.

(*) یوقاریغی بلغارلر شهرندن بری اولان «ایسکی قزان»، شهریهک خزر شهرلرندن صانالدی. خزریه مملکتی او قابویندن کورستلدی

ها کمیتنی اسماری ایله برابر قیچاقلردن آلدیلر. منغول حکومتی «قیچاق حکومتی» آتالدى. منغوللر اوز لرینی «منغول»، «جوجی ایلی» صوگره «اوز بك» آتادیلر. اما هیچ وقت تاتار آتامیدلر. چونکه خانلار و قوم غالب منغوللر ایدی تاتارلر ایسه مغلوب قوم لمر ایدی. بو حکومت کاتاتار حکومتی، خلقنده عموما تاتار اسمی باشقه لر، چ-ینلر (خصوصا روسلر) طرفندن ویرلدى. منغول حکومتی یهورولگان سوک آنلر تحت حکومتنه کروپ چیقمش یوقاریغی توبانگی بارچه بلغارلرنی روسلر، قانون عالم اقتضاسنچ و اوزلری روشنچه قوم ها کملرینه نسبت ایله *) «تاتار» آتادیلر. بر منغول حکومتی بیش حکومتکا

*) حکومتلری یهورولکاج منغول-تاتارلرنک کوبراگی اوز بک اسمنده تورکستان صخرالرینه چیکلیدیلر. بر قدریسی بلغارلر خزرلر کاده قوشلب قالیدیلر. لکن آنلر بر جهندن بلغارلرغه نسبة عددلری بیک آز ایدی. ایکنچی جهندن تاتارلر بلغارلشدیلر. یعنی اوز تیللری (منغول تیلینی) قویدیلمده بلغار تیلی ایله سویلشدیلر. و اوز عرف عاده (کوچه معیشتی) لرینی قویب بلغارلر کبی مدنی معیشت ایدوب، آنلرنک طبیعت و اخلاقلرینی هم آلدیلر. هیچ بر قوم کرك بدوی کرك مدنی اوز قومیتندن نفرة ایتدیکی حالک بزم اسلافمز-بو رونغیلرمنک تاتارلقمن نغرتلری، امضالرینی هم «بلغاری»، ایله قیدلمکلی اوشبو سببدن اولمشدر. بزم اسلاؤنلر ایله ژاریاک-روس لرده بویله اولدیبار. هم دونای اسلاؤنلری ایله بلغارلرده بویله اولدیبار. بالغز فرق شول خصوصه که اسلاوانلر ایله ژاریاک-روسلر ده، هم اسلاؤنلر ایله بلغارلرده قوم ها کم ایله محکوم بتونلای باشقه باشقه ار وغلردن ایدی. اما بلغارلر ایله تاتارلر هر ایکاوسی براروغ «تورک»، قوملرندن اولمشلردر. تفصیلی تاتارلر بیانندنینه کوریلور.

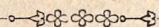
بولنمیش اولدیغندن، حکومت اورنلارینه نسبت ایله قاما بلغاریلرینی «قزان تاتارلری» مشارلرینی «قاسم تاتارلری»، قریم بلغار-خزر لرینی «قریم تاتارلری»، استرخان تیکر اسنک گیلرینی «استرخان تاتار لری» سبیریادهغی تورکی قوملرینی «سبیریا تاتارلری» آتادیلر. (*
اسلامیتلری بعدنده بلغار خانلری بغداد خلفاء اسلامیه سینسه انتساب ایدلنوب، خطبه لرده، آقچه لرده اولا بغداد خلیفه لرینلک، صوگره بلغار خانلری اسملرینی ذکر ایدرلر ایدی. اما اداره مملکتند بتونلای مستقل ایدیلر. یدنچی عصر هجری اورته لرینه (اون اوچونچی عصر میلادی اورته لرینه) کیلگانچه کا قدر، بلکه تاتارلر کیلگانچه اوشبو حال مداومت ایتدی.

اوشبو قدر معلومات «اوغر-بلغار-باشقرد-مجار-مشر» اسملی قورملرنلک کملر ایدوکنی آچیق کورستسه کرک: «اویغور» تورکلری ایله «فین» لردن حاصل اولمش قوملر اولسه لرده فینلرکا دگل بلکه تورکلرکا نسبت ایدلنولاری لازم ایدوکنه هرکم قناعت قیلسه کرک. بونلرنلک بر، ویابر نچه طرفلرینی کوروايله گنه کم ایدوکلرینی تعیین ایدرکا آشقمش مؤفلرنلک، ویا اوز قومنه آرتق محبتلی (اولترا پاتریوت) مؤرخلرنلک بوقوملرینی یا، فینکا ویا اسلاوانغه نسبت ایدولری نه قدر حقسنز ویا گلش ایدوکنی شبهه سن معلوم اولسه کرک. (**)

(* باشقردار ایچینه، تاتار خانلری آیرم حکومت قورمدکلری وییرلشمکلری سببندن، بونلر (باشقردلر) تاتار آتالمای، اوز اسملری ایله قالدیلر.

(** یونان فارس و عرب مؤرخ و جغرافیلری بوقوملرینی -

«يوقاريغى بلغار لر»، آتالمش كاما بلغار لرى حقنك، فرقه لرى اولغان «باشقرد»، لر (اوغرلر) «ميشر»، لر (مجارلر) ايله برابر بو اورنك اوشبو قدر معلوماتنى يته چك كوره مز. باشقه احوال لرىنى تفصيل ليرك ايدوب بو كتاب نك صوگى جز لرنده بيان ايله چكمز (انشاء الله) يالغز يوقاريغى بلغار لرنك اسلاميت لرى حقنك براكى سوز ايتوب، صكزه توبانگى بلغار لر - اوغرلر مجارلر احوالنى بيانغه كرو شور مز.

يوقاريغى بلغار لرنك دين اسلام ايله مشرف اولولرى .

كاما بلغار لرى، سودا كارلر واسطه سى ايله توركى قوملردن ايك اؤل اسلام دينى ايله مشرف اولمشلر زمره سینه كچمشلر در . حسام الدين بن شرف الدين المسلمى البلغارى و فرهنك نامه بيانچه *) اصحاب رضوان الله عليهم ، كيلك و كلرينه قناعت ايدرلك دليللر اولمسه تيك اولسون، اماهر نه اولسه ابن فضلان نك بلغارغه كياوندن بلكه بلغار قاضيسى، ابو حامد الاندلسى كا بيان ايتكان وقتدان كوب ايلك، خلفاء بنى اميه زماننك مسلمان اولمشلر در . چونكه بلغار لر ايكيكا بولنمگان وقتك، خلفاء اشدين رضو زماننك عربلر ايله بلغار

- بالاتفاق «توركى» ديمشله قنسطنطين بوغر انور و دنى (پورفير جنت) ماجار - ويناكر لرنى هر وقت «تورك» ديب تسميه قيلمشدر . روس ايتنوغر افى «دورتبخ»، ۱۹نچى عصر ميلاد يغه قدر ويناكر لرنك عبادة خانه لرنك اوقلمق اولان دعالر ترك تلمچه ايدى، ديور .

*) سيف الله قاضى مرتضين ۱۹نچى عصر ميلادى اولنك كلمش قران عالمى «فوكس» غه كچرك بربازمه نسخه بيراكان . اول نسخه ده بلغار نك مسلمان بولو كيفيتى حرف با حرف فرهنك نامه ده گيچه بيان ايدلكان .

لر تانشدیلر . امویلر تیز کوندن بلغارغه قدر یول آچدیلر . امو
یلرنڭ کرک سودا کارلکگما، کرک اسلامیتنی نشرکا آرتقی اجتهاد
لرینه بلغارلرنک ایسکیدن سودا و تجارت کا هوسلری استقبال
ایدوب اسلامیتکه زمین حاضرلدیلر . *

بلغار ملکی «آلماس» خان نڭ : « بنم آتام کافر ایدی .
بنم اسمده کافر و قتمده قویلغان » دیمکی بز نڭ سور مزکا خلاف
کیلیمیدور . آنڭ ایچون عالمده بیک کوب تجربه ایدلکان مسئله : هر
قوم یکا دینکا کرکانده، اول فقیر فقرالری صوکره عادی آدم لری کره
لر . قوم نڭ الوغاری و حاکملری ایڭ صوڭ کره لر . روما ایمپیرا
طورلرنک و خزر خاقانلرنک و روس کنازلرنک (** ده بو حال
کورلدی . ابن فضلان اوزیک ایته : ده بز کیلودن ایلك خطبه ده دعا
تیلغانه : « اللهم اصالح الملك بلکوار ملک بلغار » دیه لر ایدی
بن اوزگار تدموم ، دیو . مؤذن نڭ نچه آییلر ایرته نمازینه اذان او قور
اچون یوقلامای تون اوز دردقنی سویلی .

بلغارلرنڭ باشقه قوملرنی اسلام دیننه دعوتلری

بلغارلر اوزلری مسلمان اولو ایله گنه قناعت قیلمدیلر . بلکه

(* سودا کار قوم کا مخصوص اولان «مال ثانودقی» قوه سی
دین تانومغه هم یاردم ایتدی .

(** روما ایمپراطورلری ، خلقی نڭ عیسی ع . م . دیننه کروب
بته یازدیقنی کورکاچ گنه نصرانیتکا کردیلر . خزر خاقانی اسلامیتکا باش
آلا کرمای قالدی . کناز ولادیمرده کیفکا نصرانیت کره باشلاغانغه یوز
یلدن صوڭ شول دین کا کردی .

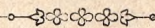
يقين و يراق قرنداشلاريني و كورشيليريني ده اسلام ديننه كروتورگه
اجتهاد ايتديلر. اوزلري ايله برکا قاما، وولغا بويلرنده قالمش يقين
قرنداشلري باشقرد، ميشرلرني دين اسلام ايله مشرف ايلديلر. يراق
قرنداشاري اولان فينلرني: آر، چرمش، چواش موردؤا = برطاس
لرنیده مسلمان ايتمشلر ایدی. بيك يراق کيتمش يقين قرنداشلرنیده
اونؤتمديلر. وینگریه کا مهاجرة ایتمش «اوغر- مجار = ماديار- هنگر =
وینگر» کبی تورلی وقتده تۇرنی اسم ايله آتالمش في الحقیقة بلغارلر،
باشقردلر ايله ميشرلردن باشقه هيچ کم اولميان قرنداشلرينده علمادن
یدی کشی يبارديلر. بونلر وینگریه ننگ روما طرفنده اوتز الوغ اول
باشقردلرينی مسلمان ايدركا موفق اولديلر. ياقوت حموی ننگ حلب
شهرنده كورب سويلشمش، مؤرخلرني حيرة كا قالدرمش باشقرد شاگرد
لری اوشبو باشقردلردن ایدی.

يوقاريغی بلغارلر، كورشيلری اسلاؤانلرني تحت تابيعيتهنہ آلمش
ؤاراك- روس كنازی وؤاديمرني هم دين اسلامغه دعوت ايدوب آثا
علما يبارمشلر ایدی. وؤاديمرننگ دين كا كرمکی باشقه بر سببن اولد
يغندن علماء اسلام موفق اولديلر. (*)

(*) كارامزين بو واقعهني بوييله بيان قيله در: وؤاديمر، آناستاس
اسملى برخانن غريق خيانتی ايله قريمك «خيرصونيس» شهريني غر
يقلردن آلدی. بوننگ ايله زياده تكبرلندی. روم ايمپراطورلری واسيله
ايله قسطنطين كا ايلچی يباروب ايتدی: «ياش قز قرنداشكز «آننه» ني
خاتونلغه آلورغه تليمن. اكر منع ايتسه نكز قسطنطينيه ني آلورمن»
ديدی. ايمپريه ده «اسكلير» و «وفوكی» اسمنده ايکی ذات تخت
دعوی ايدوب الوغ فساد چقارمشلر ایدی. حقیقی قياصره كا اطاعت-

توبانەسكى اوغر - بلغار - مجارلارنىڭ ايكى كا بولنولرى

دنيپر بويلرنده قرا ديگن، قريم، آزاق قفقاس شماللارى بحر خزر بويلرنده اوغر = بلغار مجارلر تركلك ايتدوكنى يوقاروده كورمش ايدوك. بولنردن اوغرلر = مجارلر حاضرگى خاركوف غوبيرنالوى ايله (*)
دنيپر آراستنه ليبيدى صخرالرنده تركلك ايدر ايديلر. بلغارلرايسه شرق جنوب طرفلرنده، قرادايگن، قريم، آزاق، قفقاس شماللرنده، خزر ديگن بويلرنده ايديلر.

ايتەيور ايديلر. بو حال ايمپراطورلرغە مەجوسلارنىڭ غرىقلر كا كفو دكل ايدىكنى اونوتىدى. قوتلى روس كنازى ياردەن ايله تاج تىختلر ينى قوتقارمى امىدى ايله ايتدىلر: « قىرنداشمىزنى نكاحلنو، ولادىمىزنىڭ او زىنە باغلو اكر نصارى دىننە كرسە سىگامىزنى وىرەمز » ديدىلر. شەزادە آننە زىيادە خوف ايلدى. وخشى وخونرىز قوم كنازىنە نكاحلنو آننىڭ قاشنىدە اولمىن آرتق حسرة، والوغ اسيرلك ايدى. لىكن احوال، وقت بونى اقتضا ايتدوكنىن بىچارە آننەنى ولادىمىرغە يباردىلر. آننە تەكلىفى ايله ولادىمىر نصرانى دىننە كىردى. ولادىمىر كا اتباعا ويا آننىڭ امرىنە انقىادا بارچە روس قومى نصرانى اولدىلر. ولادىمىر بلا تاغىر واسىلى وقسطنطينغە عىسكر كونىدروب فسادچى لىرنى ھىزم ايدوب قسطنطينىنەنى تىنچلىدىلر. ھىم سىكللرىنى بىركان شىكرانەسى اىچون ولادىمىر «خىرىسونىس» شەرىنى ايمپراطورلرغە قايتاردى.

(*) اوغر مجارلارنىڭ اوشبو صوڭغى اورنلرىنىڭ شمال طرفى قاىو اورنىن اولدىغى تارىخىمىدە تەصرىح ايدالمىسەدە، رزان تامبوف صارا توف صخرالرى آرقلى مجارلارنىڭ ايسكى اورنلرىنە - اوقا بويلرىنە توتاش اولدىغى استىخراج ايتمك چىتىن دىگىلر.

« اوغر - مجار » لر

اوغر - مجار لر ۹ نچی عصر میلادی اوّللرینه قدر آیتلمش اورنلرده ترکلک ایتدیلر. بواورن آنلرنڭ برینه نسبت ایله «اوغر» بییری آتالدى، (* آنلر هر نه قدر آیرم اسم لر ایله ذکر ایدلنسه لرده فی الحقیقه بلغارلردن بفررقه اولدیقلرندن، سیاسی جهتلری همانده بلغارلردن آیرم دگل ایدی. بلغارلر ایله برابر طوغدیلر، بلغارلر ایله برابر اصل وطنلرنه قالغانلری قالدی. بلغارلر ایله برابر مهاجرلری هجرت ایتدی. بلغارلر ایله برابر برنجه وقت هونلر و آوارلرغه اطاعت ایتماک مجبور اولدیلر. بلغارلر ایله برابر آوارلر طاعتندن چیقدیلر. بلغار خانلری حمایه سنده بلغارلر ایله برابر یاشادیلر. بلغار خانلری تخت پایلرنی کوچروب اسملرینی بلغاردن «خزر» کا آلدردقدن صوڭ اوغرلر مجارلر همانک «خزر خاقانی» آتالمش بلغار خانی تحت حمایه سنده ترکلک ایتدیلر. قچانکه خزر بلغارلرنڭ، قرا دیڭز شمالی ودنیپر بویلرنه غی بیلرینه قوم تورکیمن ایکنچی شعبه «بجناک» تورکمنلری (روسجه پچینیغ) کیلدی، اوغر مجارلرنڭ طنچقلری بتدی. حاللری مشکلاشدی. نچه عصرلردن بیرو ترکلک ایتمش اورنلرندن کوچارکا مجبور اولدیلر. اوغر، باشقرد، برجان، مجارلر ایکی کا بولنوب، بربولکی شرق طرفنه دون نهرینی کیچوب همانوقده

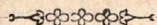

(* کییف یقیننک برطاغ صوڭغی زمانلرغه قدر «اوغر طاغی» آتالمشنی نیسطور حکایه قیلده در.

باغارلر ياننه قفقاس شماللرينه فارس حدودينه كيتديلر . (* ايكنچى بولكى غرب طرفنه دنيپير نهريني كيچوب اولده دوناي بلغارلرى تركلك ايتمش اورنغه: بيسارابيا، مولداۋيه، ۋلاخيه (حاضرگى رومانيا) غه ييرلشدیلر . پچنيغلر اوغرلرنىڭ اولگى اورنلرينى ملكنوايله گنه قداعت ايتمدیلر . برنچه يىلن صوڭ ايكنچى اورنلرينه ده هجوم ايتدوكلرنن، ايكنچى طرفن آلمانیه كارولى آرنولف موراۋيه دولتنى يمروراچون دعوت ايتدوكلنن اوغر مجارلر آندان ينه كوچدیلر . اوغر مجارلر همانوقده آۋارلر ضعيفلندكدن صوڭ بلغارخانى ملكنمش اولان پانونويه غه قرنداشلىرى ياننه كيتدیلر . اول طرفلرده ايسكى ايسكىدن قوم حاكم اوله كلمش ، صگره تيكرالرنده گى ياط اروغ خلقلر طرفندن ضعيفلندرولمش توركى قوملر بقيه سى اولان «اسكىف» «سارمات» «هون» «آوار» «بلغار» توركلرينه قاتشوب آراشديلر . بارچه سى بركا قوتلى برحكومت تشكيل ايتدیلر . بوحكومت ، قانون عالم اقتضاسنچه (** «اوغر - مجار - هونگر - هنگر - (ماديار) - ۋينگر» حكومتى آتالدى . عرب سياحتنامه لرنده بروقت بونلر ويا بونلردن برفرقه عظيمه «برجان» آتالمنشدر . (***)

(* ياقوت حموى نىڭ ، حضرت عثمان زماننك بورجانلر غه غرا ايدلدى ديه حكاية ايتدىكى بورجانلر اوشبوفرقة لر آراسنك بولرغه كرك ، (***) ايسكىده گى خلقغه ينكا كيدان خان خلق اوز اسمنى تاغا . ايسكى قوملرنىڭ اوز اسمى قالدروله ده ينكا قوم اسملرى ايله آتالنه لر . استاۋراپول غوبيرناسنك توركييلرنىڭ «ماجار» ، اسمنك سودا و تجارة شهرلرى اولمشدر . آنى ۱۴۰۰ سنه ده روسلر تخريب ايتمش . خرابه سى بوكونكا قدر معلومدر . قفقازده برنوع آرباهم «ماجارا» ، آتالنه در . بونلرهم مجارلرنىڭ بو طرفلرغه كىلدكينه نوع علامه در .

هون قومی ننگی الوغ خانی « آتیلا » نسلندن « ایسترغازی »
و « بلغار » خانی قوارات ننگی براوغلی حاکم لری اولمش ایدی .

« اوغر - مجار لرده معیشت روشی هم دین »

اوغرلر - مجارلر اولده باشقه تورکی قوملرکی اوزاق مدت
بدوی = کوچمه معیشت اینگوچی خلق اولسه لرده ، زمان واحوال
تله وی بوینچه معیشت روشنی اوزکار تدیلر . مدنی = اوترمه معیشتلی
خالق زمره سنه کردیلر . کوب قریه لر وشهرلر بنا قیلدیلر . تورلی
وقتک « اوغر - مجار - هونغار - مادیار - هونگر - وهونغروا - وینگر »
آتالدیلر . ایچلرنده باشقرد خلقی کوب اولدیغندن (فی الحقیقه
اوغر - مجار دیک و کمز ، یوقار و ده کورلدیکنچه عین بلغار و باشقرد ایله
میشرلردر) باش شهرلریک « باشقرد » ، (عربلر باشقردیه) اسمک ایدی .
اورنلری طرفدن نصرانیت عالمی اورته سنده قالوب نصرانیت ننگی مرکز
لریک (روما و قسطنطنیه) بیگ یقین اولدیغندن ۳۶۲ سنه ه . ۹۷۳ م . ده
نصارا دیننه کرمشلی کوب بولدی . بونلری باشقرد اسمنی یوغالتدیلر .
اما ایچلرنده مسلمانلریده یوق دگل ایدی ؛ کاما بلغار لرندن بارمش
ییدی مسلمان عالملی دعوتی ایله اوتز الوغ قریه باشقرد
۳۵۹ سنه ه . ۹۷۰ م . حد و دنده مسلمان اولمشلر اییدی . بونلر
مسلمان دینی بار مدتک « باشقرد » اسمنی صاقلادیلر ابوالقدا و قز
وینی بیان ایتکان مسلمان باشقردلر و یاقوت حموی حلب شهرنه کور
مش باشقرد شا کردلری اوشبو « وینگر » باشقورد لرندن اییدی .

كورلمشدر . يعنى قوميتلرينى وتيللرينى غاڭب ايتمشلر . بلكه بوكونكا قدر محافظه ايدوب هلاك اولو خطرە سندن قوتقارمشلردر . هر طرفلرينى چولغا يو آلغان بېخى نيتە اولغان كورشيلرينه مقاومت ايتمگا غيرت كورستمشلردر . هر طرفدن قوم آريانيه چولغا يو آلش ايكان ، تورك = فين اوغلى اوغر - مجار = ۋينكر اولدقلىرى حالە بوكون سلامتلدردر . بىك پراستوى حقيقت ، لىكن بىك كوبلر نك اعتبار ورعايه ايتمدكلىرى حقيقت (* گا بىك ايرتە قولاق طور غزوب قوميتلرني هلاكلكدن ، غارانتير وۋات (تائمين) ايتمشلردر .

اوغر - مجارلرده مدنيت وترقى

مجارلرنىڭ غالچ مھاربه سينه يبارمش اولدقلىرى عسكرلرينىڭ رئيسى (قوماندبرى) دوفيلنى ، ، : «بىرطاش ، بالچقندن ياساغان كوب چولسكىنى واطادرن . اوتكون قلىچ بورزى آطروس منم آياق استەمە ، ، ديسە دە مجارلر بوكى تيز آوشو احتمالى اولغان بهادرلك وقوة ايله

(* بو حقيقت وحكمت اوشبونلردر : «دنيا ترلكلكىنى آتابا بادن كوردكلرگا دگل ، بلكه زمانىڭ نىڭ تله دكلرينه موافقى ايت ، ، «وزمانكىنى تانوب آنىڭ بيورقلىرينه بوى صونسىڭ اول سىنكا ياردم ايتار . اكر آنى تانورغه تلمسنىڭ اول سىنى ايزوب هلاك ايدر . ، «دشمانلرئك برله دوستلرئنى بىك دقت برله آير ، ، «دشمانلرئك نىڭ قصور وعيبلرينى دگل بلكه قوللرنىڭ قوراللىرى ايله كونكلملرنىڭ قىصدلرينى تفتيش ايت ، ، «احوال زمان سىنكا دشمان اولولرينى اقتضا ايتمشلرنىڭ كورستمش دوستلقلرينه اينانمە ، ، «اينىڭ ناچار قىرنداشىڭ ايلق بېخى دوستلردان فائده ليراق ايدوكنى اونوتمە ، ،

گنه مغرور اولمديلر. قوملرني آلك غي هلاكلر كوردن صاقلار ايچون
بو قورال لرغنه يتمد يكنى سيز نديلر. بونلر ايله برابر بونلر دن
اوتكونر اك قورال: زماننه موافق علوم و معارف، هنر و صنايع و تد
بير (تدبير اشـنك آخـرسى كوزل او او ايچون سـمى
ايدو) ايدو كنى آچـيق بلكـيلر. بيلو ايله گنه قالما ديلر،
بلـكه آرتق اجتهاد و غيرت ايله كروشديلر. بو سايله ده عالمـك
ايكـ مدني قوملرى درجه سينه يتوشديلر. بونيك علاوه ايدـه يكـ كه
مجارلر= وئنگرلر طبيعت و عرف عاده جهنندن آنا طرفلرى= توركلر
كا بيك يقين اولد قلمرى كى، تيل جهنندن آنا طرفلرى فين= واغو
لرغـه يقين قالمشلر. شويـله كه تيللرنـك تور كچه كا نسبه فينچه سوزلر
كوبرا كدر. آرالرنده اوزنى بتون عالمگا تانوتقان و بزلره قـر
نداشلك حسنى بيلدروب يگاتر قيمزى تبريك ايتمش اولان «وامبرى»
كـى عالمـلرده يتشمشدر (* . بوسنه (يعنى ۱۹۰۷ سنه) شا كـردلرنـدن
اولان ميساروش افندى بو طرفده قالان قـرنـداشـلرى تاتارلر و مشـر
لر و بعض فين قبيله لرى احوالنه يقين مطلع اولمق و قـرنـداشـلك
حسنى اظهار ايتمك ايچون قـزانـه كلمشدر. (**)

(*) وامبرى نك نامه سى «وقزان مخبرى»، جريدك سنك نشر ايدلمش ايدى.
(**) ميساروش افندى ايله مجالسه بزه هم ميسر اولدى . اوغرـ.
بلغار قوملرى نسبه حقنك تعاطى افكار ايتدوك . افكارلر يميز موافق
چيقمـ يعنـدن حقيقت هر ايكـاومـز مسرور اولدق . ميساروش افندى
چهره و قيافت جهنندن برگوزل قزان، يكتنه تمام مشابه آدمـ در .
موين باغينه قـادامـش بولـافكـسى نكـ قاشينه بريليانـت اورنـه ايسـكى
بلغار كمش آقچه سنى بر كنمشدر .

توبانگى بلغارلر

توبانگى بلغارلرنىڭ، قرادىگىز، بويلرى، قرىم، آزاق، قفقاس شىماللىرى بحر خىزىر بويلرىنىڭ ترلكك ايتىمىش اولدقلىرىنى، ۴۷۴ سنە^۶ مىلادىيە دن باشلاپ «مىزىيە»، «فرا كىيە» مملكتلىرىنە غزا ايتىدوكلر يىنى يوقارودە كورمىش ايدوكل. اوّل ظهور ايتىمىش توركى قوملرنىڭ بارچە سىندە كورلىدىكى كېيى بلغارلردە الوغ قوت و شوكت صاحىبى اولە رق ميدانغە چقىدىلر. قفقاس شىمالىندە «آلان»، اروغلىرى كىيى ايسكىدىن قالامە وىكا كلامە، تورلى تورك و غير اروغلىرىنى قول آستىنە كروتىمىشلىرى ايدى. روم قىصرلىرى بلغارلردىن ياردەم اوتىدىلر. اوست غوطلر خىلافىتە اوزىنە ياردەم اىچون، روم اىمپراطورى «زىنون» (۴۷۵ سنە^۶ مىلادىيە دن ۴۹۱ سنە كا قىدر حكومت قىلمىش)، ۴۸۲ سنە دە بلغارلرنى دعوت ايتىدى. بلغارلر اوشبو وقتدىن دوناي يىقىلارنىڭ ترلكك ايدە باشادىلر. اوزى قوت حاصل ايتىمىگان وىيا حاصل اولمىش قوتىنى حفظ ايتىمىگان، و باشقىلارنىڭ ياردەمنە كوز توتقان قوملرنىڭ خالى هر وقت يىخشىلىقغە باروب چىقىمىدر. توركى قوملردىن ھونلرنىڭ، اسلاۋان قوملرىنى، غوطلر قوملرىنە اسىرلىكن و بونىڭ عاقىبىتىدىن قوتقار دقلىرىنى يوقارودە كورمىش ايدوكل. حاضردە شولوق توركى قوملردىن، بلىكە شولوق ھونلردىن بىر فرقه اولان «بلغار» لرنىڭ روم - غرىقى ۋىزانتى لرنى اوست - غوطلاردىن قوتقار دىغىنى كورەمز. بلغارلردە روم - ۋىزا نتىنى اوست غوطلاردىن قوتقار دىلر. لىكن قىسطنطينىيە اىچون اوز

توبانکی بلغارلر ده شهرلر

قرادیکیز و دون بویلرنک توبانکی بلغارلرنک بایناق شهرلری هم اولمشدر. امام المؤمنین مسعودی رحمه الله نلک: «بلغار شهری قرادیکیز یقاسنک، بلغار پادشاهی ایمللی ملک دن زیاده آطلی عسکر ایله قسطنطینییه اطرافنی غزا قیلدی. بلاد رومیه (روما) و اندلسکا و فرنک مملکتلرینه قدر واردی» دیمکی شکسز اوشبو توبانکی بلغار شهرینی و توبانکی بلغارلرنی بیان در. توبانکی بلغارلرنک بارلقندن خبری اولمیان مؤرخلر مسعودی رحمه الله نلک بلغار شهری قرادیکیز بویسنک دیدیکنی یا کلسغه چیغارمقچی بوله لر. مسعودی رحمه الله نلک یا کلسقای اولسه بلغارلرنک قسطنطینییه سفرینک وقتنی کورستونده گنه اولور. بو واقعه وقتندن بر آز صوئغراق کورستلمش کیمی کورنسه در. بویسا کاشلق ایسه صوگندن ناسخ لر طرفندن وقوع بولوی احتمالی برده بعید دگل.

دون و آزاق تیکراسنک، بناسی خزرلرکا نسبت ایدامش شهر لرده البته اوشبو بلغارلر بناسیدر. چونکه عربلر بلغارلرنی اوزلری دنیاغه کیلکچ گنه «خزر» دیب آتاسه لرده، اوزلری دنیاغه کیلکچ، بلغار لر، خزر اسمنی ایشتمدیکی وقتده غی واقعه لرنیدک خزرکا نسبت ایله حکایه قبله لر. اوشنداق خزر اسمی ایله هیچ وقت مناسبتلری اولمغان، اوشبو توبانکی بلغار دن دونای یقاسینه کوچمش بلغارلرنی هم عرب مؤرخلری «خزرلردن برفرقه» دیب تسمیه ایده لر. یونان و عرب مؤرخلری اوقا طماغندن قفقاز شمالنه قدریرلرنی «خزرییری» و آندک

اولان شهرلرنىڭ مىثلا «ايسكى قزان»، «شهر بلغار»، «سوار»، «ايتل»،
وغىرلرنى «خزر شهرلىرى»، «آتامشلىرى». بونلر ايسه بوقارىغى
بلغارلر شهرلىرى ايدى. اوشنداق قفقاس ودرىندى شمالىندى، عربلرنىڭ
بىر وقت بلغارلرغى، ايكىچى وقت خزرلرگى نىسبىت ايتىدىكى شهرلر
مىثلا «بلنجر»، «حمايىچ»، «بىضا»، وغىرلر شىكسىز اوشبوتوبانكى بلغار
لر شهرلر بىدر. (توباندى بىنە بىر آز بىيانى كلور)

«قوارات» خاننىڭ اوغلىرىنىڭ وصىتى

قوارات خاننىڭ بىش اوغلى بولمىشدر. اوچوسى نىڭ اسمى تارىخ
لردە معلوم، ايكىسى نىڭ اسمى معلوم دىگىل. الوغ اوغلى «ۋات باي»
ايكىنچىسى «قاتراغ»، اوچونچىسى «آسپاروخ»،
قوارات خان بونلرغى مملكتىنى بولماو يعنى تقسيم قىلماو ايله
(مۇرخلر تىبىر نچە) بىك حكمتلى وصىت ايتىش ايدى؛ لىكىن بونلر آتا
لر نىڭ حكمتلى وصىتىنى توتىدىلر. اوز وقتلرنىڭ قوت وشوكتلرى
ايله مغرور اولدىلر. اشىك عاقبتى— (آخىرىسى) نىكا باروب چىقار،
آنى اوپلامدىلر. مملكتلرىنى بولدىلر. الوغلى «ۋات باي»، دون
تىكىراستىدە تالدى. «قاتراغ» دون نىڭ ايكىچى طرفىدە كىچىسى. دور
تىنچىسى پاننونيەغە آوارلر بىرىنە و آنلر بىقىەسى اوستىدە كىتىدى. بىشونچىسى
آتالرى دوستلرىنە رىم (روما)غە كىتىدى. (البىتە رىملرنىڭ آلتون ايله
قىزىقارلىرىنە آلدانوب اشىك نىڭ آخىرىنى اوپلاماى، روما حكومتىنى شمال
وارۋارلردىن ساقلاو اىچون كىتىش اولماي) اوچونچىسى «آسپاروخ»
دونايغە كىتىدى. بلغارلر ايله برابر اسلاۋانلرغە دە حاكم لك ايتىدى.

دوناى بلغارلىرى

قوارات خان نىڭ اۈچۈنچى اوغلى «آسپاروخ» ويا «اسپيرىك» اوز اولوشىنە تىكان قوم وقبىلەسى ايله غرب طرفنە يى-ونالىدى. اولكە دىنىسترايله دوناي آراسىندە بر آز تركلك ايتىدى. صكرە ۶۷۹ سنە مىلا دىە، ۵۹ سنە ھجرىە دە «مىزىە» كا كوچدى. ايلىككە ايمپراطور «زىنون» دعوتى ايله بارمش بلغارلرنى تضييق ايدوب، آنكە كىلوب يىير-لشمش اولان اس-لاۋان لرايله معاربە قىلىدى وغ-لىبە ايندى. دوناي يقەلرىنە قوتلى بر «بلغار» حكومتى تائىسىس ايلدى. ترتىب بوينچە اۈچۈنچى «بلغار حكومتى» در. برنچىسى قاما، ۋولغا ياكە پوقارىغى بلغار حكومتى. ايسككچىسى آزاق = دون، ياكە توبانكى بلغار حكومتى. اۈچۈنچىسى اوشبو دوناي، ياكە كچك بلغار ويا طشقى بلغار حكومتى (*).

ايمدى كورگىز! بوكونكى دوناي يقاسىنك اولان «بلغارىە» بزم اورال - ۋولغادن چىقوب، قىرىم وقرا دىگىز بويلرنك تركلك ايتمش اولان بلغار قىرنداشلرىمزدن برطائفە تشكيل ايتدوكى بر حكومندر.

دوناى بلغارلىرى نىڭ قومىتلرىنى غائب ايدولارى

ھىر طرفىن ياط قوم چولغاب آلغان، ويا مىنىتى، دولتى، نفوذى آرتىغراق قوملر يانندە تركلك ايدىرگا مېبور اولغان قوملرگا،

(* عربلر دوناي بلغارلرنى «بلغار خارچە»، و «خىر خارچە»، و «كچك بلغار»، و «وقارا بلغار»، آتامشلىردىر. ھىر قاىو تسمىەسى نىڭ مطول كىتابلىردە وجەسى بىان قىلىنمىشدر.

اوز قومیتنی، اوز تیانی صاقلامق ایچون بیك الوغ اویانقلق، و بیك
ضور غیرت، و حمیت و تدبیر کرک اوله در. یوز بیل دن صوگ کیلوی
بیك ضعیف احتمال توتقان قورقنچلر و فلا کنلر ایچون شول وقتدانوق
بیك قوتلی تدبیرلر قیلورغه کرک بوله در. قانون عالمدن کوز
یوموب حاضرکی حالی ایله مغرور اولب کیله چکله اوزلری و یا
اولادلری سلامتکی ایچون تدبیرده اولمای: ده ایرته گی ایچون
ایشاک قایغراغان،، دیگانلر، ایرته گیسون اوزلری، و یا ایرته لردن
برایرته اولاداری ایشاک درجه سینه ایندرلماق قالماملر در. تاریخ
بوندا ی واقعه لر ایله طوایدنر. تاریخ یازودن مقصود عبرت آلدن و در.
بوندا ی واقعه ده، البته اهلنه عبرت الوغ در.

بزم دونای بلغار قورنداشلریمزده و قتلی قوت و شوکتلری ایله
مغرور اولب، آلمده غی کونلرنی برده اویلاماشلر. قومیتلرینی
صاقلاو خصوصتک فرصت اوزماسدن ایلك لازم تدبیرلرنی قیله آلاماشلر.
قوم غالب اولدقلری حالده مغلوب لرنندن مغلوب اولمشلر. یعنی
بلاپروا مغلوب اولان قوملر ایله آراشیلر. عرف و عاده لرینی
آلدیلر. اوز تیللرینه اعتنا ایتمای قوم مغلوب تیلی ایله سویلشه
باشلادیلر. و بوسایه ده آز، آز اسلاؤانلشه باروب عاقبت طوقزنجی
عصر میلادیه (۲۵۰ سنه ه. ۸۶۴ م) ده اسلاؤانارنلک دیننی آلمق ایله
بتونلای اسلاؤانلشدیلر. ایسکی قومیت - تورکلکلرنندن یالغز طمار
لرنده یارطیلاش قان ایله، بتون کوی سلامت اسملری قالمشدر.
دین و تیل جهندن بزم ایله هم مناسبتلری تمام کیسلسه ده، امامن کور

(قان ايله اسم) جهتلرنندن همانك بركا مناسبتلرى سلامتدر. (* عرف وعاده و معيشت جهتلرنك هم توركلك اثرلرى باقى ايمش، خصوصاً حيوان آصرارغه هوسايلدر ايمش. شونلك ايجون بعض وقت بونلرني آوروپالولر «كتوچى بلغارلر»، ديه لر .

«خزر خاقلرى» ياكه بلغارلرنك خزر آتالنولرى

قارا ديگز ايله، اوند هرقان ديگزي، صكره بروقت خواليص ديگزي آتالمش اولان خزر ديگزي آراسنك ايسكيدن بيرلى توركى قوملر؛ مساغى و آلان لر بقيه لرى، آذر بايجان، خوارزم، وخراسان طرفندن ككيلوب قوشلمش آز، آز فرقه توركى قوملر تركلك ايدر ايديلر. بو قوملرنك بارلقى آوروپاغه دورتنچى عصر ميلاديه ده هونلر ايله بروقت بيلندى. صكره بونلرنك شمالندن، بلغار قوملرى، اوغر، و آوار طائفه لري ككيلوب قوشلديلر. بلغارلر، قوم حاكم و غالب اولديغندن بو قوملر بارچه سى «بلغار قومى»، آتالمش ايدى. اما روم و غريق تاريخلرنده، يدنچى عصر ميلاديه كا قدر «شرق توركلرى»، اسمك يساد ايدلديلر. عربلر كا اول معلوم

(* علم، معرفت قوملرنك عين بصيرتنى ده آچادر. صوگغى يبارغه قدر دوناي بلغارلرى توركلر ايله سياسى دشمانلىق اولقارنندن اوزلرينى صاف اسلاؤان صانب، بلغار-توركلك طرفلرني كوگللرينه ده كيتوروب قارامايلر ايدى. ايمدى علم و معارفلى آرتو مناسبتنچه اوزلرينك اصللرينى ده درست طاني باشلاديلر. «بزلر اورال وؤولغا يقاسندن كيلمش بلغار توركيللى اىقاديمز» ديه اعتراف ايدى باشلاديلر. جريه لر واسطه سى ايله هم اعلان قيلديلر .

اولولرنده بيله « تورك »، اسمنده گنه معلوم اولديلر. صگره عربلر بوتوركي لرنك كوزلري قسق و طار اولديغنى (قوم توركى نك) عرب و ايرانيلرغه نسبة بارچه سنده كوز طار و قسغراق بوله در) كورديلرده، بومعنيك اولان « خزر » لفظ عربيلى ايله تسميه ايلديلر. شول وقتدن صوك اوشبوتوبانكى بلغار لروتحت تابعيتلرنده اولان باشقه توركيلىلر بارچه سى « خزر » اسمى ايله شايى اولديلر. آور و پالولر و روسلر « قازار »، « خوزار »، ديه تعريف ايتمشلر. حزر اسمى ايله آتالدىلرندن صوك يازلمش تاريخ و جغرافيه لر، بونلرنك بو اسم ايله آتالدىلرندن مقدم و يا صوك اولغان، و اول وقت باشقه اسم ايله آتالغان واقعه لرنده « خزر »، اسمى ايله حكايه ايتديلر. شوييله كه (يوقار و ده كورلكنجه) بعض تاريخلرده بارچه بلغار شهرلرى حزر شهرلرندن صانالمشدر.

قرا ديكنز ايله خزر ديكنزى آرالرينه بلغارلر ساچلىديغنى و توبانكى بلغارلرنك ۶۳۵ سنه ميلاديه ده (۴۱۰ سنه ه .) استقلال كسب ايتدى و كلرينى هم يوقار و ده كورمش ايدوك . غربى كى بلغارلرنك روم مملكتلرينه هجوم ايتدى كلرى كى شرق، كيلريده اسياء جنوبىكا هجوم ايدرلر ايدى. فارس شاهى خسرو (نوشىروان عادل بونك زمانده نبيمز محمد صلى الله عليه وسلم طوغمشدر) بونلرنك هجومندن صاقلانو ايچون، خرابه سى عالمنى عجايبكا قالد رمتده اولان قفقاس ديوارى و تيمر قبو (در بند) قلعه سنى بنا قيلمش ايدى .

يدنچى عصر ميلاديه ده توبانكى بلغار - خزرلر تورك قومندن بيك الوغ قوتلى و شوكتلى خلق اولب مشهور اولديلر. اقرب احتمال

كوره « قوارات خان » اوغللرنىن ويا احفادنن بريسى اولان (* خانلرىنى، الوغ خان معنيسنده اولان «خاقان» تسميه ايلدىلر. اول وقتلرده همانده كييف تيكراسنده تركلك ايتمكده اولان «اوغر مجارلر»، قوارات خان نىڭ باشقه اوغللىرى تصرفينه توشمش اولان بلغارلر، دنيپر و اوقا بويلرىنه كيلوب پيىرلشمش اسلاۋانلر (***)، قريم ده «بوسفور و فاناغورى» ده غرىق قولونيه اىرى، يوقارىغى بلغارلر و اتباعرلى حتى خوار زم طرفنده شاش (***) و صعناق تيكرا لى بار چه سى خزر خاقانلرى تحت حمايه سنده ايدىلر. بلغار - خزر خاقانلرى در بند (باب الابواب) دن سكر كونلك مسافه ده، تاريخارده بعض وقت خزر و بعض وقت بلغارلر شهر لرنىن سانالمش اولان « سمندر » (***) شهرىنى پاى تخت

(* ابن الاثير رحمه الله نىڭ: «خزر خاقانلرى بر اهل بيت كا مخصوص، باشقه كشى خاقان بوله آل مى» ديمكى بو خاقان نىڭ قوارات خان نسلدىن اولمقنى مريددر.

(** اسلاۋانلر خزر خاقانلرىنه دان تولارلر ايدى. توتون باشدىن بر قلچ و بر تيون تيرسى بيىرورلر ايدى. (نيسطور). (***) سيدر ديا (سيغون) شمال طرفىك آرال ديكزى بويلرنده اوشبو اسمده معمور بر ولايت مركزى شهر ايدى اصطخرى بو ولايت نىڭ ايچدىن شاش اسمده بر نهر آقوب بحر خوارزم (آرال ديازى) كا قويدوغنى و ياقوت حموى اوز زمانه سینه قدر بو ولايت خوارزم شاه نكش طرفدىن تخريب ايدلمش اولدىغنى يازمشلردر.

(*** سمندر شهرى در بند ايله ۋولغا آراسنده حاضرگى تارىخ تيكراسنده ايدى. ايتل (استرخان) شهردىن كچك دكل ايدى. اطرافى باقچه لى ايله چورنالغان ايدى. شهرده مسلمانلر ايچون مسجد، نصارى ايچون كنيسا و يهود ايچون سيناغوغ بار ايدى.

ایدنمشلر ایدی . بوجالمر و بو واقعهلر فی الحقیقه آزاق دیکزی
تیکراسندن «تارخ» تیکراسنه پای تخت کوچرو، «بلغار» اسمنی «خزر»
اسمنه آلدلر و دن باشقه بر ش ده دگل ایدی .

بلغار - خزر لرده مدنیت

خزر - بلغار لر مدنیتدن هم بایتاق حظ آلمشلر ایدی . قریه لرده
و شهر لرده ترکلک ایدر ایدیلر . روم ایمپراطور لرندن استاذ معمار لر
کیلتوروب تورلی اورنغه شهر لر بناء قیلدیلر . دون، خارکوف، ژار و نیژ
و باشقه اورنلرده «خزر اسکی» آتالغان غریق - یونان اصول معمار سینه
اوخشاشلی شهر خرابه لری سوکغنی زمانلرغه قدر معلوم ایدی . (*)
(یوقاریغی بلغار لر عمارت لری هم شولوق طرزده بنا ایدلر مشلر در .) ومع
ذلک تور کیلک وصفنی بتونلای قویب بتورمای «خاقان لری» ایله برا
بر جای کونلرنده صخر الرده قونب کوچیه یورور ایدیلر .

قسطنطنیه، قیصر لری نلک خزر بلغار لردن یاردم کورولری

خارجدن هر طرفدن هجوم ایدلمک اوستنه، داخلی بتماس توکانماس
اعتقاد و مذهب اختلافی و نزاع لری ایله بیگرا کلک ضعیف لشمش روم لر ،
هر وقت خزر لردن یاردم امید ایدوب آنلرنلک دوستلقلرینی کوزله ر لر
ایدی . خزر لر فی تعظیم ایدلر کلرینی کورستور ایچون ایمپراطور لر بعض
بیراملرنده خزر کیوملری ایله زیندلنور لر ایدی . اشانچلی صاقچیلر فی
هم خزر تور کلرندن قویار لر ایدی .

(*) روم، عرب، روس تار یخلرنلک بلغار و خزر لرنلک بیک کوب شهر
لری ذکر ایدلنلدر . بونلر فی اورنلری ایله سوکغنی جز لرده بیان ایدر مز .

خزر لر، روم ایمپراطورینه اعانه ایسوب کوب عسکر ویرور اییدیلر.
 روملرغه یاردیچی اولب ایکی مرتبه فارس ولایتنه هم کردیلر. بو
 نازنلک شکرانه سی ایچون ایمپراطور اوز دیا دیمو (روم قیصر لرینه
 مخصوص باش کیومی) سنی خزر خاقانده کیوردی. آنی: «او غام» عبا
 ره سی ایله تلطیف ایندی.

خزر لر قوت و شوکتی نك آخرغی وقتلری

قوت و شوکتک توبانگی بلغارلردن عبارت اولان خزرلر شول درجه کا
 ایرشمش لر ایدیکه فارس نك ایلك الوغ شاهلرینی بعضا قورقدوب،
 روم ایمپیراتورلرینه هم فرمان یورو تورلر اییدی. (بلغار) خزرلر،
 مهاجر روملر و قولونیس خیرسونیس لر ایله کوب اد-تلاط ای-سوب
 زینت (روصکش) کا، وراحتلککا آرتق رغبت ایتمش اییدیلر. تاو
 رید (قریم) بابلقاری وقوت و شوکتلری ایله مغرور اولمش اییدیلر.
 اما بو احوال آنلر نك ایلك الوغ قوت و شوکتلرینه ضعیفلک
 کلتورور اییدی. یعنی جنگاورلک لری کیمور، یموشار و قور قاقلنورلر
 اییدی. اوزلری نك بو اشدن خبرلری یوق اییدی. *) عربستان جزیره
 سنن بر اوچ عرب چیغوب، خزرلر نك باشینه یتار قدرلی قوت
 و شوکت حاصل ایله چک احتماللری کونک لری نه ده کروب چیقماس اییدی.

(*) تاعسف ایدلنه چک حالدرکه تورکی قوملر ایسکی ایسکین
 توتدقلری یولنک عاقبتنه، ونه یه باروب چقاچقنه جدی صورتده
 اعتبار قیللمیلر. والحال قوملر نك سلامتی و سعادتی اوچون بواش
 لازم ولابسنه در. تدبیرده (دبرالشی نی فکر و ملاحظه) شولدر.

عربلارنىڭ بلغار -- خزرلر ايله محاربه لرى

خزرلارنىڭ ايكى قوتلى وشوكتلى وقتلارنىڭ ۶۰۸ سنەدە افقسعا دىن شمس اسلاميت طلوع ايتىدى. برطرفدن وحشت وجهالت، ايكنچى طرفدن تعصب وبطالت ايله قابىلانمش قارانغى عالمىنى يا قنورته باشلادى، اصل مدنيت وحقيقى سعادتنىڭ نىگىزىنى قوردى. آدم بالالارىنىڭ عموما سعادت وراحتنه ضرور اولان قانولر واولوغ حكمتلى نظاملر كلتوردى. اسلاميتكا دعوت باشلاندى، خطلر يازلدى. داعيلر كوندرولدى. قبول وياصلح ايدىنلره هر تورلى حمايه وراعايه كورستىلدى: عاصى اولانلره غازيلر يىبارلدى. روم قىيصرىنه هم اسلاميتكا دعوت ايله خط يازلدى. اوشبو خزر توركيارىنه بولوى احتمال قوى اولغان توركيچه هم مكنوب يازلدى. (عمير بن افصى غه توركيچه خط يازيلوب ويرلدىكى ابن الاثير روايت قىيله در) اما روم قىيصرلى اوزلىرى اسلاميتنى قبول ايتىمكلرنىن اوستون بار قوتلرىنى توبان بلغار (خزر) لركاده اسلاميتنى قبول ايتىرمسكا هم صرف ايتدىلر. روملر اينتريغاسىنن آزاده اولمش يوقارى بلغار لرقبول اسلاميت ايتدىكلرى حالى، آنلردن نى قدر جنوبى اولان تو- بانكى بلغار- خزرلر اولىكى حاللارنده قالدىلر. بونىڭ جازاسى تيز كوندن كوردىلر. عربلر عناد ايدىب حلقنى تانورغە تله مگان روم لرنىڭ تيز كوندن كوب ييرلرىنى آلوب، كوب عسكرلرىنى هم هلاك ايتدىلر. بونىڭ ايله گنه قالمىدار تيز كوندن قفقاس طاغلرندىن باش كورستىلر. حضرت عمر رضى الله عنه خلافتىكە عبدالرحمن بن ربيعة

الباھلی رض. «تورك» (بلغار خزر) غزاسی ایله بیورلدی (*). ۱۹ سنه هجریه ده عبدالرحمن الباهلی حضرتلری خزر لر یا که بلغار لر دن بلنجر (بلنجر) شهرنی آلوب، آندان ایکی یوز فرسخ شمال طرفنه ده کیلدی. جراح بن عبدالله الحکمی ده «بیضا»، «در بند»، «بلخیر» شهر لرینی ضبط ایتدی. سلیمان بن ربیعہ خزر (بلغار لر) دن پای تخت لری

(* ابن الاثیر رحمه الله نكف دو كتاب السكامل،، نده، ویا قوت حموی نكف دو معجم البلدان،، نده حضرت عمر رضی الله عنه زماننده ربیعه الباهلی ره. تورك و بلنجرگا غزا قیلدی وهجرت نكف ۱۱۱ سنه سنه جراح بن عبد الله الحکمی ره. نكف بلاد خزرکا کروب دو مدینه البیضاء،، دو در بند،، و دو بلنجر،، و غیر شهرلرنی فتح ایتدیکی، مسلمہ بن عبد الملك نكف ۱۱۴ سنه ه. لرده بلنجر طاغری آردنک غی (شمالنک غی) طائفه لرنی اطاعت قیلدر دیغی روایت ایدلنه در. مذکور کتابلرده غی «بلنجر» صورتنک غی سوزلرنی بعضلر «بلخیر» رو شنک هم یازمشلردر. تاریخی اسمار تیلدان تیلگا، کتابدن کتابغه کو چریله کوچریله بلنمس قدری اوزکاره واصلندن یراق کیلدر. آورو پا وروس تیلنه کوچریلمش عربی و فارسی و تورکی سوزلر تانولمس جمله دن تورکی سوزلرده عرب تیلنه کوچریلمسه بعض وقت حرف ینشمد یکندن، بعض وقت بر حرف اورننه ایکنچی حرف: مثلا «جیم» اورننه غین معجمه ویا کاف فارسی و بالعکس استعمال ایتد کلرندن اسملر بیگرا کل اوزکاره در. «مشچار» ویا «مچار» نكف «مچار»، و «مجر» «باشگرد» نكف دو باشگرد،، «بلغار» نكف دو برغر،، یاز امدقلرینی کو ره مز. تورکی اسملرنی عربلر اول وهله ده البته تورکچه یازلغان کتا بلردن کوچرمدیلر، یا، فارسی و یونانی کتابلردن کوچردیلر. ویا آغزدن ایشلمشنجه یازدیلر. کرک نچک گنه اولسه ده کرک «بلنجر» کرک «بلخیر» اولسون، شکسز، بلغار،، سوزندن اوزگار تلمشلردر.

«سمندر» شہرینی ہم آلدی. خزر خاقانی پای تختنی «ایتل» شہرینہ کو چرورکا مجبور اولدی. عربلر خزرلرکا، آیتلمش وقتلردن باشلاب ۱۱۵ سنہلر تیکراسنہ قدر اون مرتبہ هجوم ایتدیلر. عربلر نلک یدنچی مرتبہ هجومندن صولک خزرلر اولر ییک بر مرتبہ عربلرکا بیک شدہ ایلہ هجوم ایدوب موصلغہ قدر باردیلر. لکن اول وقتغی اشلکلی، ثباتلی، آلدیلرینہ آلغان اشل نلک آخیرینہ باروب چقارغہ طرشوچی عربلر، بونلک سببندن امید سزلنمدیلر. تیز کوندن ینہ دن هجومکا یراقلندیلر. مروان بن محمد بن مروان یوز یکر می ملک عسکرایلہ خزرلرکا بیک شدہ ایلہ هجوم ایدوب خزر خاقاننی «ایتل» (استر خان) دنلک قاچارغہ مجبور قیلدی. خزر خاقانی قریم شہہ جزیرہ سنہ کروپ قاچدی. مروان بن محمد اقصی بلاد خزرکا قدر یتوشدی. اقصی بلاد خزر ایسہ یوقاریغی بلغارلر شہرلری ایدی. یوقاریغی بلغارلرغہ روم قیصرلری اغواسی یتوشمدیکندن، آنلر البتہ مروان بن محمدکا بوی صوندیلر. ہم ایسکیدن سودا کارلر واسطہ سی ایلہ معلوم اولان وکیلہ باشلاغان اسلامیتنی آسان قبول ایتدیار. وولغا تیکراسندن خزر خاقانی قاچدی. صویوللری عربلرکا آچیق قالدی. امویلر، عادتلرنچہ البتہ اوشبو وقتلردانوق، هر یردہ اسلام دعوتچی لری خدمتنی کورگان عرب سودا کارلر نی بلغار لرغہ دە یبار مشلردر. *)

(*) عرب سودا کارلری کورگان خدمتنی بزم بلغار وقزان سو دا گارلریک کوردیلر. بلغار وقزان سودا کارلری آباق باصقان اور نلر دہ اسلامیت بالقدی. محلہ لر مسجد لر مدرسہ لر میدانغہ چیقدی. عمومیت ایلہ دین و قومیت یوغالتوکبی آفتلردن تورکیلر تورتلدیلر. ارواھلرینہ ملک رحمت اولسون!

اولده «بلغار» ده «خزر» ده آتالمش اوشبو قوم نكڭ ايكي كا آير لوى. وبو ايكي عهومي اسم نكڭ ايكي فرقه نكڭ برم برمنه تخصص ايدوى.

اما تيز كوندن عربلر نكڭ اوزلر نكڭ احوال بيك الوغ روشده آلمشندى. خلافت امويلردن، عباسيلر كا كوچدى. عربلر نكڭ تافتيقه (اصول حركت) لرى باشقاردى. خلفاء بنى اميه بار همملىرىنى اسلام مملكتلىرىنى، كيكايتورگا، مسلمانلر نى علوم شرعيه و معارف دنياويه (حساب، هندسه، طبيعیه، طب، تخنيقا كيبلىر)، هنر و صنايع، سودا و تجارت ايله ياراقلاندر ورغه، اسلام ديننى باشقه قوملر آراسنه علما و سودا كارلر آرقلى، بيك حاجت كورلدكك عسكر قوتنى ده قزغانماي ساچارغه صرف ايتمشلر ايدى. بونكڭ ايچون قروده غرونطاواي يوللر، كوپلر، اصوللى كروانلر، استانسه لر، تاء سويس ايدوب صواستلر نكڭ تجارى الوغ كيمه لر (تورغاؤى فلوت) لر بنا ايتمشلر ايدى. وبو مقصد ايله دنيا نكڭ هر طرفنه، يوللر آچوب، و بونكڭ ايچون عسكر قوتنى ده استعمال ايدرلر ايدى. مشرق طرفنه هند كا قدر، مغرب طرفنه اندلس كا قدر يوللر آچمشلر ايديلر. خزرلر ايله بو قدر شدتلى وبرى آردندن برى توتاش صوغشلىر قيلولر ياك، «ؤولغا» طريقى ايله ايلككن مشهور اولان سودا و تجارت يولنى قولغه توشرو، اوز لرينه اقص شمالكا قدر سودا و تجارة و نشر اسلاميت ايچون يول آچو ايدى. بو مقصودلر ينى حاصل هم ايتمشلر ايدى. لكن باشلا غان اشلر ينى آخري نه بنگورر كا تقدير مساعك قيلمى.

عباسیلر ایسه کوبراک عمر لرینی اعتقاد و مذهب نزاغلی، یونانلردن کلتورلار علموم نظریه و فلسفه و باشقه کونکلی کونکلسز ایچکی اشلر ایله اوزدر دیلر. اسلام مملکتلری برقارش اولسون کیگایمدی. بلکه هر طرفدن قسلی. خارجی و داخلی دشمانلر بوندن استفاده ایتدیلر. مملکت ایچنه واق، واق حکومتلر ظاهر اولدی. خارجی دشمانلر، قوللردن چیقمش ولایتلر نی قایتاروب آلمغه باشلادیلر. بو فرصتدن استفاده ایله بزم خزر و یا که بلغار خاقانید قریم شبه جزیره سندن ایتل شهرینه قایتدی. سودا و تجارة کا هیچ وجه ایله ممانعت ایتمک تورکی قوملرنک بارچه سنده مقدس قانون اولد یغندن، بلغارلرنک عربلر ایله سودا و تجارتنه مانع اولدی. لکن عربلردن بیک کوبنی کورمش توبانگی بلغار - خزرلر، یوقاریغی بلغارلرنک اسلامیت قبولی ایله عربلرکا حسن توجهلری ایچون انتقام ایتمکا قصد ایتدیلر. *) یوقاریغی بلغارلرده، آنلر

*) قزوینی «آثار البلاد» نده کلتوره در: خزر پادشاهی بلغار لرغه، مسلمان اولدقلری اوچون دشمان اولدیغنی، یعنی دینی عداوت ایتدیکنی «تاریخ بلغار» صاحبی اولان، بلغار قاضیسی نعمان بن یعقوب، ابو حامد الانداسی کا سویامشدر. بلکه خزر خاقانی ظاهرأ شونی بهانه قیلمشدرده، امدار حقیقت عداوتی سیاسی ایدی: دین واسطه سی ایله یوقاریغی بلغارلرنک عرب خلیفه لرینه انتساب ایتدی کلری ایچون ایدی. یوقسه عموم تورکلر، خصوصاً خزر - بلغار خاقان لری دین خصوصنک بیک مساعدلی ایدیلر. خلیفه لرینه اول حقه تمام حریت و پردیلر. «سمندر» شهرنک مسلمانلر ایچون مسجد، نصاریلر اوچون کلیسا، یهودلر ایچون سیناغوغ بولمشنی یوقاروده کوردک -

دن صاقلانور اوچون قلعه لر بنا ایتمک و بونلڭ اوچون بغداد خلیفه لرنندن مهندس لر صورامغه مجبور اولدیلر . اوش—چو وقتک اسلامیتنی قبول ایتگان ایله، ایتمگان، بلغار—خزرلر آراسی تمام آچیلدی . اولده عموما «بلغار» ؛ صکره عموما «خزر» آتالغان قوملر اسملرینی بولشدیلر . توبانکی لرینه — مسلمان دگللرینه «خزر» اسمی مخصوص اولدیغی کبی، یوقاریغی لرینه — مسلمانلرینه «بلغار» اسمی مخصوص اولب قالدی . توبا نگیلرینی «بلغار» ، یوقاریغی لرینی «خزر» آتامق بتونلای توقتاماسه ده ، لکن سیرا کلندی .

خزرلرنڭ دین دن دینکا کوچولزی

خزرلر سکزنچی عصر میلادیه باشارنک رومن سورلمش یهودلر تشویقی ایله یهود دیننه کردیلر . اما تیز کوندن (۴۴۲ سنه ه . ۸۵۸ م) ده نصاری دیننه کردیلر . (مگر پادشاهلری کرمای قالدی) . کوبک طورمای (۲۵ سنه ه . ۸۶۸ م) ینه اسلام دیننه ده کردیلر . اسلام دیننه کرولری اسلام علماسی دعوتلری ، مسلمان خلیفه لری اجتهادی ایله دگل ایدی . اول وقتلرده اسلام علماسنڭ همتاری ، بغداد خلیفه لری نڭ حسن تنبیرلری باشقه اشلرکا بونالمش ایدی .

— اوشنداق بلغار— خزر خاقانلری پای تخت لرینی «ایتل» استرخان شهرینه کوچرکچک شالوق مساعده اولدیلر . استرخانک مسلمان ، یهود ، نصاری ، حتی مجوسلرده بار ایدی . علامه مسعودی رحمه الله زماننک «خاقان» یهود دیننه کرمش ایسه ده خلقی نڭ کوبرا کی هم عسکری مسلمان ایدی . وزیر ی هم احمد بن کوبه اسملی مسلمان ایدی .

بلکه بوخزر لرکا ایکنچی تورک طائفه سی (بانوینه قاراغانه پچنیک لری) هجوم ایتدیلر. خزر لر اولک اسلام خلافه روملرغه نصرت ویرسه ارده اش نوبت اوزلرینه یتکاچ روملردن نصرت کوره آلمدیلر. بالعکس روملر، خزرلرنک هلاک اولونی تله دیلر. (* خزر لر، قان قزنداشلری خوارزم مسلمانلرندن یاردم صوراره مجبه ور اولدیلر. خوارزم تورکلری ایتدیلر: «سز کافر سز بز کافرغه نصرت ایتمایهز اکر مسلمان اولسه نکز سزکا نصرت قیلور ایردک»، دیدیلر. خزرلرنک ده کوبسی اسلام دیننی قبول ایدوب مسلمان اولدیلر. خوارزم مسلمانلریده خزر لرکا یاردم ایدوب دشمانلرینی دفع ایتدیلر. مگر یهود دیننده پادشاه لری «خاقان»، قالدی. واول وقت اسلامیت مرکزندن ویولندن یراق طورغان قریم شبه جزیره سنده گی برطاقم بلغار - خزر لر یهود دیننه قاقوب «قرایم»، و «قارایمن» آتالدیلر.

قارایم یا که قارایمن تورکلری، یا که یهود دیننده گی بلغار - خزر لر قریم شبه جزیره سنده بوکون سلامت، یهود دیننه «قرایم» «قارایمن»، اسملی تورکی خلقلر یاشامقده در. بونلر بورونغی قریم شبه جزیره سنده گی بلغار - خزر تورکلری نلک بقیه لریدر. یهود دینی ایله برابر یهود حرفنی هم آملردر. تورات ککتب خمسہ سنی یهودی (عبرانی) حرفی ایله، لکن تورک تیلی اوزره

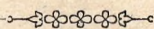
(* کارامزین ایتنه: «غریقلر (روملر)، خزرلرنک قوتلی و قتلرند مجوس اولسه لرده دوستلقلرینی کوزه تمشلر ایدی. اما ضعیفلنکاچ! نصرانی اولسه ارده هلاک بولولرینی تله دیلر» دیو. کورگز نندای یغشی نصرانی دوستلر!

یازمشلر هم او قورلر. مذکور تورک - بلغار - خزر یهودی لر اوشبو زمانمه قدر کرچه بهود حسابنی آلوب استعمال ایتسه ارده ، اما بعض آیلرنی مثلا «چروک آی»، «کوز آی»، «سوقون آی» دیه تورکچه آتامقده لردر .

خزر خاقانی نڭ ضعیفینوی

خزر خاقانی همانمه مسلمان اولمای قالدی ، لیکن بیك ضعیف قالدی . مسلمان لر خاقان نی ، سرای یاننه مسجد صالحو ، مکتب و مدرسه لر بنا قیلو ، وزیر ی لارشیه (مسلمان) دن اولو ، اهل اسلام ایله محاربه سی اوله چق ایسه مسلمان لر قاتشمای طور و کبی شرط لر ایله باغلا دیلر . عرب جغرافیون و مؤرخینندان ، مسعودی ، اسطخری ، دمشق لرنڭ خزر لر حقنک یازدقلری اوشبو وقت احوالیدر . اسلامیت خزر لر آراسنده کون بکون قوتلنمکده ، ساچلمقده ، خاقان نڭده نفوذ و اعتباری کون بکون آزالمقده ایدی . خاقان آخرده ، بلکه آنه غی یهودی خزر بلغار ایله و روم قولونیس لری یاردمی ایله قوتلنمکنی قصد ایدوبدر ، اوزولایتندن اولان قریم شبه جزیره سنه کر و ب یراشدی .

اسلاؤانلرنڭ خاقان تصرفندن چیغوی ، و خاقان نڭ آخر غی عمری . کوبدان توگل کیلوب بیرلشمش اسلاؤانلر اوستنه اوزاقلامای وارا کلرده کیلوب خواجه بوله باشلا دیلر . (بیانی تیز کونندن کیلور) . روریک ایله کیلیکان وارا کلردن ایکسی آسکولد ایله دیر وارا کدن غریغکا بارورغه معلوم لری اولان یول ایله چیق دیلر . یولده کییف

شهرینی کوردیلر. اول وقت کییف خزر خاقانلری تصرفنده اییدی . آسکولد ایله دبر بوشهرکا مالک اولب ، خزر خاقانلرینه بیره طورغان داننی (توتون باشندن برقلچ ایله برتین تیرسی اییدی) بیردرماس اولدیله . اوزاقده طورمای آردارندن روریک انسی اولیغ کیلوب خیانت ایله آسکولد ایله ، دیرنی اولتروب کییف کنازی اولدی . خزرلر تصرفنده اولب آنلرغه دان تولامکده اولان «رادیمچی» لرنی حاضرگی ویتیبسکی ، پیرنیغفسکی غوبیرنالرینی خزر خاقانلرندن چقارتدی .

روریک خفیدی اسواتسلاو ایغور اوغلی اوقا باشلرندهغی اسلا وائلرنی، وایتیچی لرنی هم خزر خاقانلرنی تصرفندن چیقاردی . صکره خزر خاقانی ننگ اوزینه هچوم ایتمدی . خاقان اوزی سرعسکرلک ایتمش اییدی . لکن مغلوب اولدی . اسواتسلاو خزرلرننگ برشهرینی آلمدی .

خزر خاقانی ننگ روم دوستلری

مدنی وخرستیان روم قیصرلری ، بلغار - خزرلر قوتلی وقتنده هجوس اولسه لرده آنلرنی دوست کورب ، آنلرنی تعظیم ایچون کیوملرینی کیوب «اوغلم» عبارسی ایله تلطیف ایتمشله اییدی . اما ضعیفلنکچ نصاری اولسه لرده (*) هلاک بولولارنی آخرا لرینه قدر تله دیلر : روم قیصری ،

(*) آخرغی خزر خاقانی روم = غریق ویزانتی لردن یاردم کور مک امید ایله تنصرایدوب ، «غیورغی تسولا» آتالمش اییدی . لکن نصرانیت اول وقتنده اوق سیاسی مقصدلرکا تورالغنه اتخادایدلدیکندن آننگ خلافتنه کلکده حکمسز قالور اییدی . بوسبیدن «خاقان» ننگ قوه وشوکنی اوماغچ نصرانیتی فائده ویرمدی . روم قیصرلری ننگ اولگی همت لرینی قایتارا آلدی .

روس كنانزى مسيتسلاو ولاديمروپچدن خزر خاقانى نىڭ قىرىمده تصرفنى بتوروركا اوتىدى. كورگىز! نىندى آبرازاونى يىخشى خرىسنىيان دوستلار! مسيتسلاو البتة مع الممنوية قبول ايتدى. روم سرعسكرى «آندرونىك» قىرىم يىقاسنه چىغوب مسيتسلاو عسكرى ايله براشوب خاقانغه هجوم ايتدىلار. اوّل صوغشلىرىنده اوق، خزر خاقانى «غىورغى تسولا» نى اسىير ايتدىلار. (*)

قىرىمده خزر خاقانى بتسەده خزرلار بتمى. چونكه تىز كوندن ايكنچى اروغ توركلار، «چىچاقلار» قىرىمى ضبط واستيلا ايدوب روس وروم تصرفلىرىنه خاتمه چىكدىلار. قىرىمده خزر اسمى تارىخلىرىده بىك صوغغه قىر ذكر ايدىلنە. اما قىرىم نىڭ شرق طرفلىرىنده قرا دىگىز ايله بحر خزر آرا لىرىنده خزر دىگىز، بويلىرىنده، خزر حكومتى روسلار استيلاسە قىر قالدى. توبانگى بلغار-خزرلر ايسە بو كوندە دە صاغ سىلاملاردر.

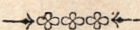
خوالىص ويا خوالىن بلغارلىرى

كاسپى دىگىزى ايله قرا دىگىز آراسىنە غى، و آزاق، دون، قىرىم تىكراسىندە كى توبانگى بلغارلارنىڭ، صوگراق «خزر توركلرى» آتالدى قارىنى يوقارودە كورمىش ايدوك. ايمى ۋەلغا، يايىق نهرلىرى آراسىنە كاسپى دىگىزى بويلىرىندە غى توبانگى بلغارلارنىڭ يىنە باشقە براسم

(*) بزم بورنغىلرەمىزنىڭ «..... دوستىڭ بولسە پچاڭك يانگە بولسون» دىكان مقاللىرىنە اوشبونداى واقعه لارنىڭ بىك كوپ تىكررى سەبب اولمىشدر. لىكن صوغغىلرى اولگىلرەننىڭ باشىنە كىلەكان حاللردن خبردر اولمىدقلىرىندىن غىورغى تسولا واقعه سى همان تىكر رايدرايدى.

ایله آتالدقلرینی کوره مز. یوقاریغی (کاما) بلغارلری ایله تمام بر اروغ و بر دینده اولان توبانسکی بلغارلر «خوالیص» تورکلری آتالنور لر ایدی . سوکندن خزر دیکزی آتالمش اولان کاسپی دیکزی ایسکی زمانده «خوالیص» ویا «خوالین» دیکزی آتالنور ایدی. روسلرنلک باش مؤرخ نیسطور زمانده هم خزر دیکزی بو اسم ایله آتالمشدر که نیسطور آنی، یعنی خزر دیکزینی «خوالیص» دیکزی دیه یاد ایلدر. حتی اوزیرتسکوفسکی نلک برنجی الکساندر کا یازغان نامه سنده ده استرخان دیکزی «خوالین» دیکزی آتالمشدر. *

«خوالیص» «خوارزم» نلک محرفی اولوی احتمال قریبدر. هر نه اولسه اولسون، بوکونگی «خوالین میشر» لری آتالمش تورکلر اوشبو خوالیص، خوالین ویا خوارزم تیکراسندگی بلغارلر و مجارلرنسلندن قاتش اولولری مظنوندر. بر وقت کوچمه لی قوتلی تورک اوردان لری آسیادن آوروپاغه خوالیص ویا خوالین بلغارلری بیرلری آرقلی اوزا باشلاغاچ، بونلر اولگی اورنلرندن بر آز یوقاری راق همده مغربکارک طنج اورنلرغه کوچکانلر بولرغه کورک.

اسلاؤانلر

اسلاؤانلر عموما قوم آریانیه دن، (قسقه سی) آریلردن اولدقلر نلن، نسل نسب ویا تیل جهتندن تورکی قوملره مناسبتلری یوقدر.

(* نیقولویا کف اوزیرتسکوفسکی برنجی الکساندر زمانده غی مشهور سیاح (۱۷۵۰ سنه دن ۱۸۲۷ کا قدر عمر ایتمش).

تاریخ تیاتروسینه (کارامزین تعبیرنچه) اسلاوان قومی چیقادر. اسلاوانلر، اولده شمالک ویصله نهری تیکراسنک حاضرکی پروسیه ده وحشی تر کلک ایتمشلر ایگان، صکره جنوب طرفنه حاضرکی آفستریا ایچنک غایتسه صخراسینه کلدیلر. صالایوف: «هیچ شبهه سز اسلاوانلر هونلرگا، دان (خراج) تولامشدر. نتاک صکره خزر لرکا تولادیلر، دیه در. ایگ اولسکی مؤرخلر اسلاوانلرنی اوشبو اورنده تابدیلر. صکره اسلاوانلر دونای بویلرینه شمالی دا کیهکا (حاضرکی رومانیا) غه قدر ساچلدیلر.

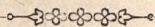
قلملی قوملر، اسلاوان قومی ننگ تاریخ میداننه ظهورنی ده مدح ایله قارشى آلمادیلر، (استقبال ایتمدیلر). یونان: مؤرخلری، خصوصاً ماؤریکی ایله پروقوی (*). اسلاوانلرنی بیک قوی قاره ایله یازدیلر. روم قیصری یوستینیان عصرنک ۵۲۷ سنه ده اسلاوانلر دا کیه ده تر کلک ایگ باشلاب، «آنط، لر هم «داوغر»، اروغلری ایله برابر ایمپیریه گا هجوم ایگ باشلادیلر. روس مؤرخى کارامزین ده «اسلاوانلر ایمپیریه ایچون سارماتلر، غوطلر، هونلر دنک قورقنچلیراق اولدیلر «دایللریه»، «دفر اکیه»، «دغریتسیه»، (یونان) «دخروضنیس»، اییون

(*). پروقوی یونان مؤرخلرنن ۵۶۵ مده وفات. برادوال وبروقایع حقنک ایکی تورلی تاریخ یازو ایله مشهوردر. یوستینیان معاصرى وقسطنطنیه شهری باشلقی اولمش. یوستینیان ایله معاصرلرنن الوغ درجه لولرنی مدح ویوستینیان مؤسساتی حقنک برائر یازمش. اما وفاتی صوکنده ینه برائری تابلمشدر که آنک اولک مدح ایتمشلى ننگ یاوز لقلرنیک (طوغریسی حقیقت حالنی) بیان قیلمش.

کورفزندن قسطنطنیه کا قدر بارچه اطراف ، اسلاؤانلرغه قریبان اولدیلر . دونای جنوبلرینی حسابسز خلق قاننه مستغرق ایتدیلر . قریه لر شهرلرینی یاندرروب ، کولانی اوچوردیلر . اورنلری بوش صغرا بولب قالدی . اسلاؤانلر آوروپاده اوتزسنه خونریزلك ووحشیلک ایتدیلر ،، دیمشدر .

غریقلرنک اسلاؤانلر حقنک یازدقلری هم البته مبالغه دن حالی اولسه کرك . همک عموم اسلاؤانلر حقنک طوغریک دگلر . کارامزینده البته غریقلردن کوچروب گنه یازادر . چونکه «آوار» لر پادشاهی «بیان خان» غه ، دعوتی بوینچه کیامش و آندان رومغه چقمش بالطیق اسلاؤانلری بیك صافی درون کورنمشلر ایدی . اوزلری هم : «بز صوغش قورالی استعمال ایك بلمایمز . باری تیک بز غوسله (موسیقیه قورالی) اوینابغنه طنچ وراحت عمر کیچوره مز» دیمشلر ایدی .

«اوزی» (دنیپر) بویینی نك اولگی خاقلری

«اوزی نهری» (دنیپر) نك «روسی» نهری (کییف دن بر آرز غنه توبان دنیپر نك اوک یاغندن قوشلور) طماغندن یوقاریغی طرفلری صغرا طبیعتنک دکل ایدی . بلكه اورمانلی ، سارلقلردن عبارت ایدی . بو سببدن حیوان آصرامی ایله کوچمه معیشت ایدوچی تورکی قوملرینی اوزینه جلب ایتمس ایدی . بو اورنلرده یالغز تورکی قوملردن «سارمات - یازیغی» لر بقیه لری آز خلقلمی اوردالر اوچیلقی ایله معیشت ایدر ایدیلر . اسلاؤان گروهدیک جنکاور تورکی

قوملر هجو مندن قور تلمق ایچون، بو اورنلرغه کوز ایتمشلر اولمق کرک در. همک آز اوردالی آوچیلق ایله ترکلک ایتمکه اولان اوردالرنلر کوب فرقه لی اسلاوانلرغه قارشى طوره آلمایاچق لرینی اویلاب اسلاوانلر بو طرفه یونالمش لردر. یازیغی لرده اوز حال لرینی اوز لری چامالاب، دنپیر، نایمان، ویصلا نهر لری باشلری آراسینه، اوتب بولماسلق سازلقلر باتقاقلقلر آرالرینه یاشرنمشلردر. شولایک اولسه تیز زمان روس تاریخلرنک «یاتواغ» اسمی ایله ظهور ایدوب بیک ایرته روسلرغه دشمانلی کورسته باشلامش لردر.

اسلاوانلرنک حاضرکی روسیه کا مهاجر تلمری

اسلاوانلرده باشقه قوملر کی اوز آرالی بیک کوب شعبه لرکا بولنب تورلی اسملر ایله آتالدی لر. اسلاوانلر حاضرکی روسیه کا بزم بلغارلریمز دونای یقه لرینه بیرلشدکن صوگ کیلدی لر. روسیه کا کیلوچیلر عالیتسیه صخرالرنک دونای بویلرنک شرق اسلاوانلری آتامش «آق صرب» «خروات» «خاروتان» لرایدی. اسلاوانلرنک حاضرکی روسیه «اوزی»، صوی (دنپیر) بویلرینه کوچولرینی رو سلرنک باش موخرخی «دنسطور»، بویله بیان ایلدی: «اسلاوانلر اولان دونای تیکرالرنک ایدی لر. آنده برطرفن «میزیه»، دن بلغارلر، ایکنچی طرفن پاننونیه دن ولاخیلر (*) طرفندن تارلقغه توشورلد کلرندن

(*) عرب و عثمانلی تاریخلرنده «افلاق»، آتامشدر. روما-ایتالیا جنسندن، حاضرگی «رومانیا» خلقی نلک برکیسا کی در؛ «بغدان» دیدوکلری مولداویه خلقی باری بر اوشبو جنسن رومانیانلک بر جزئیدر. بزم تورکیه «اورس، اولاق» دیدوکلرنک اولاقدن مراد اوشبو ولاخی یا که اولاخ (افلاق) مراد در.

اسلاۋانلار شمال شرقى گا كو چارگه جبور اولدىلر . برکيساكى پولشهگا، وبرکيسا كىنە حاضركى روسيه كا كىلدیلر.» كو چو كىفیتى بويله اولمش:

اسلاۋان نىڭ بعضارى حاضركى كىيف غوبىرناسى تىكراسنه «اوزى»، صوى (دنىپر) گا كىلدیلر . بىرلشمش اولان اورنلرى صاف صخرا اولدىغىن «پولانى»، آتالدىلر . بعضارى حاضرگى ۋولېنسكى غوبىرناغه اورم نلر آراسينه كىلدیلر . «درىۋلانى»، آتالدىلر . بعضارى دۋىناغه قويه طورغان «پولوت»، نهرى بويىنه يراشدىلر «پولوچانى»، آتالدىلر . بعضارى صورژانهرى (موغىلىفسكى غوبىرناده) بويىنه اولتر دىلر ، «درادىمچى»، آتالدىلر . بعضارى اوقانهرى باشلارېنه، كالوغا و طول غوبىرناسىنه بىرلشدیلر «ۋاتىچى»، آتالدىلر . بعضارى ويصله نهرېنه قويا طورغان بوغا نهرېنه اولتر دىلر . «بوزانى»، «دولېسى»، آتالدىلر . بعضارى «دىسنه»، «سىمى»، «صولى» نهرلرى بويىنه بىرلشدیلر (دنىپر كا قويه لىر) . حاضرگى چىرنىغىسكى ، پالتاواسكى غوبىرنالرده «سىۋىرانى» آتالدىلر . بىرېيتى و غربى دۋىنا نهرلرى آراسينه، مېنسكى ۋىتبسكى غوبىرنالارده بىرلشدىلر «درىغوۋىچى»، آتالدىلر . «دنىپر»، «دۋىنا»، «ۋولغا»، باشلرى آراسنده ۋىتبسكى ، پىسكوفسكى، تۋىراسكى، اصمولېنسكى غوبىرنالارده غىلرى «كرىۋىچى» آتالدىلر . دنىستر بويىلر نە موغىلىف اسكى، پودولسكى غوبىرنالارده غىلرى «لوتىچى»، «تىۋىرسى»، آتالدىلر . ايلمېن كولى يقاسنده غىللىرى نساوغورود غوبىرناسىنه، ایلانە سنەگى اسلاۋان اولمىيان خىلقلردن امتياز ايچون نفس «اسلاۋان» آتالدىلر .

اسلاۋانلارنىڭ معيشت روشلىرى

روس باش مۇرخى نىستور اسلاۋانلاردىن يالغىز پولانى لىرنى
بر آزمىدە در. اما دريۇلانى، رادىمىچى، واتىچى، سيۇيرانى،
لىرنى بىك قوبى قاره ايله يازادر: «داورمانلارده وحشى حيوان كېي
معيشت ايتدىلەر. بىرى بىرىنى اولتردىلەر. بارچە قېمىتىنى آشادىلەر.
اوغللىرى آتالرى وكيلىلرى حقنە حقارت سوزلىدىلەر. نكاح بولمىدى.
ايكىشار اوچار خاتون توتار ايردىلەر» دىور. روم مۇرخلىرى بىكرا كەن
قارالادىلەر.

اسلاۋان قومی آبيادان آوروپاغه كىلمش آريانىه لىرنىڭ ايك
صوڭغىلىرى اولدقلىرى گمان ايدلنە در. اوشنداق، تارىخ ميدانىندە
آروپا اقوامنىڭ بارچە سندن صوڭ چىقىدىلەر. مدنيت، معارف،
سياست باصقچىلارنە دە، اسلاۋانلار خصوصاً روسىهلەر، آروپا اقوامنىڭ
ايك صوڭغىلىرىنى تشكيل ايدە لەر.

اسلاۋانلارنىڭ سياست جەھتلىرى

اسلاۋانلار اولكە توركى قوملاردىن «ھون» لەر، «آوار» لەر قول
آستىدە اولب آنلرغە عسكەر وىردىلەر ھەم دان تولە دىلەر (*). صوڭرە

(* اسلاۋان قومی تارىخ ميدانىندە بىك صوڭ چىقىدىلارندىن،
ھونلاردىن اولكى توركى قوملارغا نسبتلىرى ضبط ايدىلمىشدر. يالغىز
شول قدر واردىكە، اسلاۋانلارنىڭ اولكى اورنلىرى ھەم اسكىفيا،
وسارماتسيا آتالغۇرايدى. بالىطىق دىگىزىدە بىر وقت «سارماتسكى
مورە» آتالدىغىنى يوقارودە كوردىك.

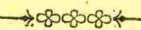
اوقا نهرى نىڭ شىمال تىرىلىرى بىر آزوقىتى جىر و آزاد قالدىلىرى . اما اوقا و دىنىپىر نهرلىرى بويلىنىدە غىلىرى « سىۋىرانى » ، « ۋاتىچى » ، « رادىمىچى » ، « پولاتى » لىر « كىيىف » خلقى خىزىرلىرىغا ، دان تولادىلىرى . توتون باشىدىن بىر قىلچ و بىرتىن تىرسى بىرور ايدىلىرى . كارامىزىن ايتە : « خىزىرلىرى اسلاۋانلىرىنى اول قىدر قىسمغانلىرى بولغى كىرگىچە چۈنكى مۇرخ نىسپۇر اسلاۋانلىرىنىڭ آوارلىرىدىن كورمىش جىفالىرىنى تىسۋىر ايتىدىكى خالده خىزىرلىرىدىن جىر كوردىكىلىرىنى بىردە يازماي . بوخالىرى خىزىرلىرىنىڭ بايتاق مىنى اولدىقارىنى اثبات ايدە در . »

ۋارىيا كىر تىپورى

اوقا نهرى نىڭ شىمال تىرىلىرىغا اسلاۋانلىرىنىڭ جىر ، و آزادلىقلىرىنى تىز كوندىن خاتمە چىكىدى . ۲۴۴ سنە ۵۰۵ . ۸۵۹ م . دە ، دىگىز آردىنىن ۋارىيا كىر كىلىدىلىرى . چود (فىن) خالقى ايلمىن ، كرىۋىچىسى اسلاۋانلىرىنى ، مىرىە لىرىنى ، خىراجىگا باغلايدىلىرى . يعنى آغىر تولادى (دان) بولكىدىلىرى .

« ۋارىياك » دىگىنى ، قوم آرىيانىە دن ، تىفتون شىبە سىندىن اسكا ندىناۋ . غىرمانسكى اروغ خىلقلىرى ايدى . اسم و مومىلىرى « نورمان » ايدى . بانطىق دىگىزى آردىنىڭ اول وقت اسكاندىناۋىە آتالنىمىش خاىرگى شوىتسىە نارۋىكىە دانىە دە تىركلىك ايدىر ايدىلىرى . بونلىرى كوب وقت بىتون آوروپانى قورقو و خوفىك توتىدىلىرى . آوروپانىڭ دىگىز بو يلىرىنى ، آنكلىيا ، شاتلاندىيا ، فرانسىە ، آندالوزىيا ، ايتالىياغە قىدر كىلوب

نەب، غارت ایدرلەر و طالارلر ایدیلر. اسلاۋانلر گرچه ایکی ییلدن سوڭ ۋاریاکلرنی قوغدیلر، اوزلرینه اوزلری خواجه بولس دیلر. لکن اوزاق طورمدی شولوق ۋاریاکلر دانوڭ، روس نسلیندن اوچ قرن داش: روریک، سینئوس، تروۋارلرنڭ بیك الوغ درو ژینه (عسکر) ایله ۲۴۸ سنه. ۵۸۶۲ م. ده کیلدیکلرینی کوردیلر. *) روسیه تاریخی اوشبو ییلدن باشلانادر. اوشبو روس ۋاریاکلر اسمی ایله بارا بارا اسلاۋانلرده «روس» آتالدیلر.

واریاکلرنڭ اسلاۋانلر آراسنده یرلشولری

روریک لادوغه کا، سینئوس بیلی اوزیرغه، تروۋار ایزبورسکی کا حاکم اولب یرلشدیلر. اسلاۋان کنازلری آتالدیلر. ایکی سنه سوڭ سینئوس، تروۋار وفات اولدیلر. روریک ۲۴۳ سنه. ۵۸۶۴ م. ده بو، اوچ ولایتکا مستقل حاکم اولدی. ناوغورودده، روریک دن راضی اولمغان «وادیم» ایله، کیکاشچی لری اولان کوب ناوغورودلو

*) ۋاریاکلرنڭ کیلونی روس باش لیتوپیسسی اسلاۋانلر اوزلری چاقریدیلر، دیورطمز الوغ، هم برکنلی لکن ترتیب ونظام یوق کیلنگز بزکا مالک اولنگز؟ دیدیلر، دیور. لکن، بو کیلکانلر اولک قوغلمش خلقلر آراسندن اولوی، و الوغ عسکر ایله کیلولری، صکره اسلاوانلر ایله چاقرلوب کیلمش لری کبی دگل بلسکه غزا ایدوب آلمش لری خلقلر کبی شدتلی - معامله لری، اعتبارغه آلتوب، چاقر و حکایه سی صنعی اولوی گمان ایدامش لری. باش لیتوپیسس، کنازلری یورطنک، آلا ر دیکتو فکاسی ایله یازلمش لری دیور لری. (پاغودین تاریخنه باقنگز).

لرنى رورېك اولترىدى (قتل). قىرنداشلىرى اولكاچ لادوغە نى تاشلاب ۋولخوھ صوى بويىنە ايلمين كا كىلوب شەر سالوب «ناۋغورود» آتادى. (* رورېك دروژينە لرينە اوپراولنيە ايچون ۋولستار بولب بىردى. ناوغورودغە رورېك كىلگان سوگدە فتنە ھمان باصلمدى. ناوغورود دن كوب كشىلر قاچىدىلر .

كىيىف شەرى نىڭ تارىخ مېداننە اول ظھورى

رورېك نىڭ قىرنداشى اوامغان ايكى موژ « آسكولد » ايلە « دىر » رومغە (قسطنطينيە كا) بارورغە چىقىدىلر . يول اوستىنە كىيىف (** شەرىنى كورب آندە قالوب كىزلك ايدە باشلادىلر . « آسكولد » و « دىر » ياننە كوب ۋاراكلر ھم ناوغورود دن ، رورېك كا راضى اولماي قاچقانلر جيولدى . كىيىف شەرى ، رومنى طالاز اوچون جيولغان ۋاراكلر كا مجمع اولدى . پولانى لىر بونلرە اطاعت كا مجبور اولدىلر . آسكولد ، ودىر ۲۴۵ سنە ۰۵ ۱۶۶ م . دە

(*) صاللاۋىوف

(**) كىيىف شەرى بناسى حقنە روایت ايكى تورلى ، بر روایت كا قاراغانە ، پولانى اسلاۋانلر نىدىن گى ، شچوك ، خاريف اسملى اوچ قىرنداش بنا ايتدىلر . بر روایت كا قاراغانە كىيىف نى اول بنا ايدوچىلر ناوغورود رازبوينىكلرى ايدى . سنكللىرى لىبىد ھم يكرمى يىدى بولداشلىرى ايلە ھېس ايدانوب ، آصلورغە اولغانە كىز قىزغانب بىباركان ايدى (صاللاۋىوف) . سوڭقى اھمەل بزىچە دە بىيد دگل ايسكى اسكىف لرنىڭ خانلر مزارينە بنا قىلغان كرىپوستلرنى طنچ اورن كورب رازبوينىك لىرغىمەت بلوب او طرولرى بىيد دگل .

ايكى يوز كيمه ايله رومغه هجوم ايتىلەر. ۋارا كلرنىڭ رومغه هجوملرى اوشبو وقتلردن باشلانە در . آسكولك و دیر ، كییف ولایتلرینی وباشقه بعض اسلاۋانلرنی « خزر » لر تحت تابعیتندن هم چیقارالر . تاریخلرده ضبط ایدولكان ۋاریا كلرایله تورکی قوملر - بلغار - خزرلرنىڭ اولگى واقعه لری اوشبودر . بوندان صوڭ تورکی قوملر هم ۋاریا كلردن بىك كوینى كوره لر .

روریک وفاتی

روریک ناوغورودده قىرنداشلری وفاتندن صوڭ اون بېش سنه حكومت ایدوب ۲۵۸ سنه ۵۰۸۷۹ م . تاریخنده وفات ایتمشدر . حكومتنى وياش اوغلى ایغورنى ، آنیسى اولیغ غه طابشروب قالدرمىشدر . روریک اسلاۋان یرنده ایك اولگى مستقل حاکم ایدی .

ۋاریاک حكومتى شمالدن جنوبكا كوچه در

روریک و قىرنداشلرنىڭ اشلری آلغه كیدونى ، آنلرنىڭ غزاواتلرینه قاتشوب غنىمت ماللرینی اورتاقلشوب بايومق هوسى ، روسیه كا بىك كوب ۋاریاک نى جلب ایتدی . كنازلرده ۋاریا كلرنىڭ كیلولرینی خوش كوردیلر . چونكه بونلر كنازلر كا اشانچلى وقوتلى عسكەر اولب آرتدیلر . اولیغ ، بونلر یاردمى ايله ۋارا كلر كا بووقتغه قدر اطاعت ایتمیان بارچه اسلاۋانلرنى اطاعت قیلردى . ۲۶۱ سنه ۵۰۸۸۲ م . ده اولیغ دنیپر طرفلرینه يونالب ، كییف كا هم كیلوب یتدی . آسكولك و دیر ايله صوغشودن قورقب ، ظلم و خیانت

ایله آنلرنی اولترتدی (*). اولیغ کییف ننگ گناھسز کنازلری قانی ایله بویالدیغی حالده گویه غالب کلمش کبی افتخار ایدوب، اطرافنده بایلق ایله مشهور اولان یونان خرصوننی، وخرلر تاوریدنی، بلغارلرنی، روملرنی طالامق قصدی ایله کییف ده قالدی. شمال طرفند براق قالمش شهرلرنی وطنداشلری وارا کمرغه تابشردی. ناوغورودلو لرغه هر ییل یوزایللی قداق کمش «دان» صادی. نیسطور قولنچه ناوغورودلولر یارصلاو اولکانه بیردیله. شویله که اولیغ ناوغورود ایله کییف نی توتاشدروب قوتلی برروس حکومتی تشکیل ایتدی. بلغار- خزر خاقانلری تحت تابعیتند اولان اسلاوانلردنینه بر قدرینی چیغاردی واوزینه قاراتدی.

اولیغ ننگ رومغه هجومی

اولیغ ۲۱۵ سنه ۵۰۶ م. ده روم ولایتلرینه بیک شدتلی هجوم ایتدی. دنیپر بوینچه ایکی ملک سفینه (کیمه) ایله دیکزکا کردیلر. آطلی عسکر یقادن باردی. بیساراییه خلقی وقوتلی بلغارلر بونلرنی حسن اختیارلری ایله می نچک یباردکلری معلوم توگل. ایمپیراطور

(* اولیغ عسکرینی کیمه لرینه باشردی. آسکولد ایله دیرغه خبر یباردی: « وطنداشلرگز سودا کارلر کیلکان، کییف کنازلرینی کورمگا استیلر » دیو. آسکولد ایله، دیر بوننگ سوزینه اشانب دنیپر بوینه کیلک لرنده اولیغ عسکری کیناتدن کیمه لرندن چیغوب بیچاره گناھسزلرنی اولتر مشلردر. (کارامزین).

ليون (* بوغازنى زنجير ايله بوغدرسه دە فائىدە ايتىمىدى. نىسطور بوھجوملارنى بىك قوی قاره ايله يازدى. نورمانلر روم ولايتنى بىك وحشيانە خراب ايلدىلار، طالادىلر، كليسالرنى ياندردىلر تمام قانغە مستغرق اولدىلر. اسىرلرنى عذاب ايلدىلر، قىلچ ايله پابدىلر. ترك آدملرنى درباغە تاشلا دىلر. پای تخت اوزىك بىك خوفك گنە قالدى. الحاصل روملر اولىغ عسكرىنە آدم باشىنە اون غرىۋىن بىرما كچى بولب صلح ايتدىلر. اولىغ صلح ايچون اون دورت وكىل يبارمش، لىكن اون دورتيدىك ۋاريا كلردىن، اسلاۋاندىن برفرد يوق. اوشبو واقعه نى حكايه بعدنك كارامزىن: «بزم كنازلر اطرافندىك يالغز ۋارا كلرگنە اولمش. اعتماد وامنىت قزانب هر اشك وعزادە آنلر شركت ايتمشلر» دىمشدر. صالاۋيوف: «يواقىم سالنامە سنە بناء اولىغ اورمان - نورۋىز كنازى، تسميه ايدلمش ايدى. اسكاندىناۋيا ساغالرنىك اولىغ اسلاۋانلرغە كنازلك ايدوب شرق طرفلرىنە هجومى ايله ممدوح «نورۋىز اسكى ۋىتان» آتالمشدر». ديور.

عين اوشبو وقتىك اولىغنىك وطنداشلىرى نورمانلر آوروپاي غرىبك اسۋىر پىستۋاۋات (نەب، غارت) ايتدىلر. اولىغ ۲۹۹ سنە ھ. ۹۱۲ م. دە وفات اولدى. رورىكىن باراسلاۋغە قدر، يعنى ۲۴۸ سنە ھ. ۸۶۲ م. دن ۴۴۶ سنە ھ. ۱۰۵۲ م. لىركا قدر اسلاۋان كنازلرى خالص نورمان

(* اىمپىراتور لىون فىلسوف آتالغور ايدى. ۸۸۶ سنە دن ۹۱۱ سنە كقدر) بووقتلردە مملكتنى محافظە دن آرتغراق آسترولوغىه (نجوم) حسابلىرى ايله مشغول ايدى.

= ۋارياكلرايدى (* . صكره ۋارياكلرا اسلاۋانلارغا قاتشوب آراشوب قوميتلارنى غائب ايتدىلار . لىكن اسملارنى قالدىلار (** . اسلاۋان يىرى روس يىرى آتالدى . بارا طورغاچ اسلاۋانلار اوزلار يىرى روس آتالدىلار . اسلاۋان روسلارنىڭ ، بوندان صوگىي حاللىرى ھەر وقت بزم توركى قوملارغا مناسبتلى اولدىغىدىن تارىخىمىزنىڭ صوگىيى جزء لارنىڭ آنلار حقىدە يىنە مەلۇمات وىرلەچكىدۇر . بو اورۇندە اوشبو قىسىم ايلە قىسقات ايدلەندۇر .

« آوار » (اويغور) توركلرى

« آوار » لار اويغورلاردىن بىر شەبە اولدىقلىرى ايچون اويغور لارنى ايلك بيان تىوشلى ايدى . لىكن بىز ، توركى قوملارنىڭ آوار وپادە

(*) ياغودىن (روس مؤرخى) : « بزم تفتيش ايتىدۇمىز كورە ۋاراكلر ، ۲۴۸ سنە ھ . ۸۶۴ م . دن ۴۴۶ سنە ھ . ۱۰۵۴ م . لارغا قىسىم وقتلاردا اسلاۋاندىن تمام آيرىم اروغ بىر خەلق ايدىلار ؛ آنلار كىچە بىرگا تىركلك ايتىدىلار ، اما نىسلىرىنى صولارىنى قاتشۇرمايدىلار . بزم روس تارىخىنى راسا آنلار تىشكىل ايتىدىلار . » دىور .

(**) صوگراق تاتارلار ايلە بلغارلاردا ھم اوشبو حالنى كورەمىز . تاتارلار ۶۳۴ سنە ھ . ۱۲۳۷ م . لاردا كوپ خەلقى الوغ و باي مەملەكت بلغارلارغا قوم غالب اولدى كىلىدىلار . ايكى يوز يىلدىن زىادە ھۆكۈمەت ايتىدىلار . صكرە بىر آزى بلغارلار آراسىدا قالوب قوميتلارنى غائب ايدىلار بلغارلاردا لىكن اسملارنى قالدىلار . تاتار استىلاسىدىن صوگ بلغارلارچىت خەلقلەر آراسىدا تاتار آتالغى باش-لادىلار . اصل تا تارلارنىڭ بىر كىسا كىدە « اوزبىك » اسمىدا توركىستان صىغىرالارنى باروب چىقىدىلار . (بيانى كىچىدى ھم كلور) .

ظهور لری ترتیبی بوزماس ایچون اوّل آوارلر ذکرنی مناسب کوردک:
 اسلاؤانلر آوروپاده اوتز یل نهب وغارة وخو نریزالکر
 (کارامزین تعبیرنجه) ایلمکلرندن صوگ یوستنیان عصرند، (۵۲۷
 دن ۵۶۵ کا قدر) آوروپاده دونای بویلرندک یینه بریکنا قورم ظاهر
 اولدی، روملر غریقلرکا بو وقتغه قدر معلوم اولمیان آسیادن یگنا
 کلمش «آوار» اسمنک بر خلق پیدا اولدی. بتون بو طرف خلقنه
 قورقو توشدی. «آوار» لر روم ایمپیراتورى یوستنیانغه تفاق
 تقدیم ایتدیلر. غریقلر بونلرغه تعجب وخوف ایله قارادیلر. چونکه
 کیوم وهیئتلی آناغره بیک قورقچلی ودهشتلی کوردی. «هون»،
 وآتیلانی خاطرلرینه توشوره لر ایدی. فقط هونلر، ساچلرینی کینارمش
 اولدقلری حالده، آوارلر کینارمای قطایلر کبی اوزون اورم ایدوب
 لینط لر ایله زینتملشلر ایدی. بونلرنگ باش ایلچیلری یوستنیانغه
 ایتدی: «آوار» خلقی بهادر وهیچ مغلوب اولمیان بر خقدر.
 یوستنیاننگ دوستلغنی و بولاکلرینی، معیشت ایچون فائزلی اوزن
 استایلر» دیدی. یوستنیان بونلرنگ کم ایدوکلرینی معین بامسده
 هیچ بر مقصودلرینه مخالفت ایدرکاده جرات ایتندی. اوغرلر بلغارلر
 آوارلرغه اطاعت ایتدیلر. آنت (اسلاؤان اروغ) لر مخالفت ایدوب
 صوغشب قاراسه لرده بیک قاطی یگلدیلر، وهلا کلک کا توشدیلر.
 ایمدی بز عادت مزجه بو آوارلرنگ باشقه احوالی بیان ایتکناچه کا قدر
 اوّلا اوزاری کم ایدوکلرینی اصل ونسبلری ایله بیان ایتمز. *

(* هجرت نبویه دن ایکی یل مقدم تاریغنی یازمش روم
 مؤرخ «تیوفیل» بو آوارلر حقیقی آوارلر دگل بلکه، آوارلردن -

«آوار» لرنك اصلى

بیانی تیز کوندن کیله چك «اویغور» تور کلرنندن کاشغرده طور فان تیکراسنك ترکلك ایتمش، قطایلر «جون - جون» تسمیه ایتمش بر قوم قانون مهاجرة اوزرینه مغرب طرفنه یونالدیلر. عمودریا بویلرینه کلوب، «افتالیت»، و «هیاطله» هونلری و «سابیر» تورکاری آراسینه قوم حاکم اولب بیرلشدیلر. جیحون ایله سیجون (عمودریا - سر دریا) آراسنده مستقل بر حکومت توزودیلر. حاکملریده اوزینی «خاقان» آتادی. لکن اول وتت، قوت و شوکتک اولان «آلتای خاقان کبیری» - توکیولر طرفندن، فارس حکمداری خسرو نوشیروان اتغاقی ایله بونلرغه هجوم ایدلنوب، بونلر (آوارلر) منهزم اولدیلر. خاقانلری اولترلدی. قالغانلری «وار» و «خونی» اسملرنک اولان رئیسلری ایله مغرب طرفنه قاچدیلر. «یاییق» و «ژولغان» کیچوب، دونایغه قدر بیرلرکا «آوار» خلقی اسمنده قوم حاکم اولب بیرلشدیلر. بو بیرلرده اولک ترکلك ایتمکک اولان بارچه تورک اروغلری «اسکیت»، «دوسارماط»، «هون» قالدقلرینی «آلان»، «داغر - بلغار»، قوملرینی اطاعت قیلدروب اوزلرینه قوشدیلر.

— بر فرقه ایله اوغرلرایدی دیمش. نزاع لفظی اولسه کرک. چونکه بو آوارلر اوغر بلغارلرینی (جنوبک گیلرینی) اوزلرینه اطاعت ایتدر مشلرایدی. سرکرده لری قطی روشلی طللملی اویغورلرایدی. آنلر ایسه اویغور لرنک جنوب طرفندن طوغریدن اوغری کلمش آوار اسملنمش فرقه لری ایدکی شکسز ایدی.

« آوارلر » آوروپاده

« آوارلر » لر آسیدان قاچسه لرده آوروپاغه کرکاچ الوغ قوت و شوکت و شجاعت صاحبی اولدیلر. پای تختلرینی ایسکینن بیرو تورکی قوملر تصرفنه اوله کلامش پاننونیه (حاضرکی ژینگریه) کا قورمشلر اییدی. روم قیصرلریک آوارلرننک الوغ خالری بهادر «بیان خان»، ننگ هیچ بر خواهشینه مخالفتکا یلتمدیلر. آنط خلقی ننگ ده آوارلرنی تجربه لرنندن بیک کونکلسز نتیجه لر حاصل اولدی. آوارارغه اسیر اولدیلر. یورطلری، ماللری آنلرغه غنیمت اولدی. آوارلر تیز کونمن چیخ و باشقه اسلاوا نلر ترکلک ایتمک اولان «موراویه»، و «بوغیمیا»، نی آلدیلر. فرانسیه غه «جوم و بیک الوغ غلبه ایلوب، قرالی «سیغیرت»، نی اسیر ایتمدیلر. (* صکره بیک الوغ فدیة نجات برابرینه گنه آنی قوتقار دیلر. «غیپید»، «لونغو بارد» (ایتالیا شمالننگ گی و بو کوننگی آفسترنیا نیمسلری اجدادلری) خلقلرنن «دایه» و «پاننونیه» نی آلدیلر. یئنجی عصر اوللرننک «دالماتسیه» (حاضرکی بو سنه تیکرالری) نی آلدیلر. الحاصل میلاددن صوگ ۵۶۸ سنه لرده (پیغمبر مز محمد صلی الله علیه وسلم طوغان یلغه طوغری کیله در) ژولغا نهرندن، «ایلبه» (غرمانیا ایچنک آغوب نیمسه دیگزینه قویادر) نهرینه قدر بارچه مملکتلر

(* ۵۶۱ سنه میلادیه دن ۵۷۵ سنه کا قدر قرال اولمش فرانق حکمدارلرنن بو اسمک اولان ایکی ذاتنک اولکسیدر. ۵۶۶ سنه ده آوارلر ایله محاربه اینمکا مجبور اولب، آنلرغه اسیر اولمش اییدی.

«آوار»، او یغورلری ملکته ایدی. کرچه آلتای تورکلر، = توکیولر (بیانی تیز کیلور) ایرطش و اورال یقالرنک حکومت ایدوب ۵۸۰ سنه میلادیده مملکتلرینی، «قریم» غه قدر یتکوردیلر. «بوسفور» (قریمه کیچ بوغازنک) و «خرصون» نی هم آلدیلر. لکن تیز کوندن توکیولرنک آوروپاده قوتلری بتوب، بو اورنلرنی، آوارلر تصرفنه قالدردیلر. «آنطود» لر بوغیمسکی اسلاؤانلری: چیخ ومورا ژالر، «آوار» تورکلری پادشاهی، «بیان خان» خدمتک اولدیلر. اما دونای اسلاؤانلری نچکدر همانک اوز استقلال لرینی حفظ ایتمش ایدیلر. ۵۸۱ سنه میلادیده اسلاؤانلر کوب عسکرایله ایمپیریهنک «فراکیه» و باشقه ولایتلرینی «ایلادا»، گریتسیه کا قدر طالادیلر. اول وقت ایمپیراتور «تیؤری» (ایکنچی یوستین دن صوگ ۵۷۸ دن ۵۸۲ کا قدر حکومت ایلیمش) فارس غزاس ایله شغللنه ایدی. اسلاؤانلرنی دفع ایدرکا قدرتی اولمغانندن «بیان خان» دن شفاعت استهدی. بیانی خان نی: «دوستم» آتادی. «بیان خان» تیؤیری نک مقصودنی بیکراک آسان یرینه کلتوردی. چونکه اسلاؤانلر وحشت و کبرلرندن خاننک ایلچیسینی اولترمشلر ایدی. بونلک ایچون انتقام هم کوب غنیمت آلو قصدی ایله (*) بیان خان آلطمش منک عسکرایله اسلاؤانلرغه هجوم ایتدی. شهرلرنی وقریهلرنی آلدی. مواللرینی غنیمت ایتدی. اسلاؤانلردن قویسو اورمان ایچلرینه قاچقانلری غنه سلامت قالدیلر. «بیان خان» بتون داکیه نی آلدی. اسلاؤانلر

(*) چونکه اسلاؤانلر ایملی یلمن زیاده روم مالکنی نهب وغارة ایلدکلری حانک اوزلری هیچ کم طرفندن اهتزار ایدلمشلر ایدی.

خانغە عسكەر بىرماكە مجبور اولدىلار. «بيان خان» اسلاۋانلارنىڭ ايلىق يىراقىدە غىلەرىنىدە بوش قاندىراسى كىلىمدى. آنلاردىنە عسكەر صورادى. شويىلە كە آلتىنچى عصر مىلادى آخىرلىرىدە، شىمال طرفىدە ايلىق يىراقى بىلەن بائىطىف دىكىزى بويىدە بىر قەسىر اسلاۋانلار تىركلىك ايتىدىكى آنىڭ معلومى اولدى. «بيان خان» آنلاردىن ھەم عسكەر صوراب بولالار ايلە ايلچى يباردى. اما مىكور اسلاۋانلار اورنلىرى بىك يىراقلىقى، يىرلىرىدە تىمىر يوقلىقى. ھەم صوغش قورالى استعمال ايدە بىلمىكلىرىنى عذر كورستوب اوچ آدم «بيان خان» غە ايلچى ايدوب يباردىلار. بو آدملەر شول قدر سادە دل ايدىلار كە، شول قدر يىراق يىركا كىلىملىرىدە بويىلە قوللىرىدە صوغش قورالى يوق، بىلكە اوين قورالى غوسلە ايدى. ھەم باشقە لىرنىڭ ياردىمىدىن باشقە يىرلىرىدە قايتورغەدە اقتدارلىرى يوق ايدى. «بيان خان» ايلچى بىباروب مىشقتە نوى بوش كىتىكەننى كوركاچ بو اسلاۋان ايلچىلىرىنى قايتاروب بىباروركا ھەم ياردەم قىلماي اوز اختىيارلىرىدە قالدى. بونلار روم - غرىقلارنىڭ يقىنلىقى وبابىلىقى ايشىدوب، آنلار بىرىدە چقىدىلار. (* آنلار ياردىمى ايلە يىرلىرىدە يونالىلار .

(* بو واقىدە نى ۋىزانتى - روم مۇرخلىرى بويىلە يازمىلار: غرىقلار بىك يىل تىياقتى اوچ آدمنى اسىر ايدوب ايمپىراتورلىرىدە كىتورمىلار. بو آدملەر قوللىرىدە صوغش قورالى اورنىدە كىيفار يا كە غوسلە كىبى موسىقى آلتى توتىمىلار ايدى. ايمپىراتور آنلاردىن سىز كىملىرىدە نىندى خىلقلىرىدە دىدە صورادى. بو اجىبى لىر جواب بىردىلار: «بىز اسلاۋانلارمىز. مىط غرىبى نىڭ ايلىق يىراقىدە تىركلىك ايدىمىز.»

آوارلرنىڭ روم ايله حسن مناسىبتىنى كىمسولارى

بيان خان، نى سېلىندى روم لىرايىلە اولان عهد و اتفائى بوزوب ۶۳۶ سنە ميلادىدە (ھىجرەتدىن بېشى يىل سونىڭ پىغىبىر مەزنىڭ حىياتىدە قىسطنىنىيە شەھرىنى محاصىرە ايلدى. *) اكر اسلاۋانلر طرفىدىن خىيانت اولمىسە ايدى، قىسطنىنىيە نى آلاچقىلر ايدى. اما ھەر اشە افراط، مائەمول نىتىجە نىڭ خىلافى طوغدىردىغى كىي «بيان خان» نىكە رومغە ھىجومى دشمان كوبياتىدون باشقە اشكا يارامدى. روم نىيە اوز خىلافىنە آيا- قىلىندى. دوستىنى اوزىنە دشمان قىلدى. اوز آرا ايسكىدىن دشمان

— آوار خانى بىزنىڭ اسطارشىنە لىرىمىزە بولا كلر يىباروب، غرىقىلر خىلافىنە بىزدىن ياردىم سورامىش ايدى. بىزنىڭ اسطارشىنە لىرىمىز بىز بىز بىزنىڭ كىلر نى آلدىلر. اما بىزنى، عىسكەر يىبارە آلمامىز دىوا عىندار اوچون خانغە يىبار دىلر. بىز اوز مەزىدە اون بېشى آي كىلدىك. خان بىزنى وطنىمىزغە كىپرو يىبارمىدى. غرىقىلر نىڭ بايلىقىلر نى و دوستلىقىلر نى ايشىدوب بونىڭ كىلدىك. بىز صوغىش قورالى ايله اش قىلە بىلمايمىز. بىزنىڭ طرفىدە تىمىر دە يوق. بارى تىك بىز غوسلە اوينايمىز. موسىقىغە نى سوب راحت و وطنچ عمر ايدى «مىز» دىدىلر. ايمپىراتور بونلارنىڭ يواشلىقىلر نىنە و بويلىرى اوز و نىلقىنە تعجب ايدوب، قوناق قىلدى. يىپىرلىرىنە يىبارور كا ھم ياردىم قىلدى. بو واقىغە نى روم-غرىقىلر مۇرخلىرى بار چەسىدە يازمىشلردى.

(*) «بيان خان، نىڭ روملر ايله اتفائى بوزوغە سېب، روم ايمپىراتورلىرى نىڭ «آوار»، لىرايىلە فارسلىر خىلافىنە، اتفائى مىثلەت يابىسار اىچون «آلتاي توركلرى»، خاقان كىبىرى ايله ايلچى لىر يىبارو شوب خىبرلىشولرى بولسە كرك. «قۇتاي»، «آلتاي»، «روم»، «دىن عبارت اتفائى مىثلەت فرضى بىر وقت وجودكا چىققان ايدى. لىكىن روم لىرنىڭ قورقاغىدىن فعلىت كا چىغا آلماي قالىدى.

اولانلارنى دوستلشورغه، او اوزلرى خلافنه الوغ قوه تشكيل ايدىرگا سببى اولدى.

آوارلرنىڭ ضعيفلنولرى

روم (ۋيزانتى) «آوار» اويغورلرى خلافنه اسلاۋانلار ايله اتىفاق ايتدى. بوغيمسكى اسلاۋانلار آوار خلافنه قيام ايتىمگا جرائت ايتدىلر. ۷ نچى عصر ھجرى اولنىڭ اسلاۋانلار ايللىرىگە كىرۈپ انىڭ اولان «آوار» خلقنى قوغالادىلر. «كر واتسى» «اسلاۋانىيە»، «صيربى»، «بوسنە»، «دالماتسىيە»، اسمندە واقى حكومتلر تاسىس ايتدىلر. ايمپىراتورلر ھەر وقت برۋارۋارنى ايكىنچى ۋارۋارلردىن (تعبىرلرنچە) قورتلمق امىدى ايله مملكتلرى حدودىنە دعوت ايتىمگە كىيى بختىز پولىنىكە دن ھمان قورتلە آلمادىلر. بو اسلاۋانلارنىڭ آوارلردىن صاقلارلر امىدى ايله مملكتلرى ايچىنە يىرلشورگا حسن اختىيارلرى ايله رخصت ايتمىشلرا ايدى. لىكن فائىدە ايتىمىلر. اسلاۋانلار ايسە بو فرستىن استفادە ايلدىلر. «مىزىيە»، «دفر اكيە»، «دفسالوينا»، «دايللر يە»، «حتى بنون پىللو پونىس (گرتىسيە) نى، بورونقى مەدىن علم وشەرتنى ھم آلدىلر.

اوشبو روشچە بىك مشهور وقوتلى اولان «آوار»، (اويغور توركلرى) خلقى ۷ نچى عصر دە ضعفاك يوز توتتى. دوناي اسلاۋانلار ندىن باشقە اسلاۋانلار، آوارلر تىحت تصرفلردىن چىقىدىلر. امدوناي اسلاۋانلرى ھماندە آوارلر تىحت طاعتندە قالمىش ايدى.

اوغر-بلغارلارخانی قواریت ننگ آوارلر تصرفندن چیغوی
عاقبت یوقاروده بیان ایدلنکجه ۱۷سنه ۵۰۵۰۶۳۵م. اوغرلر ایله
بلغارلرننگ مشهور خانلری دوقواریت، دآوار، لر تحت حاکمیتلر
ندن چیغدی. دآوارلر، ایله اوغر-بلغارلر هر نه قدر بر اصلدن-
اویغور تورکلرندن برر فرقهلر اولسه لرده، لسکن بعضی ییرلی
وبعضی صوگ کلمش کی باشقه باشقه قبیلله حساب ایدلرکندن، حا-
کمیت دآوار، تورکلرندن، دبلغار، تورکلرینه قایتدی. آوارلر
اوغرلر بلغارلر، ایله قاتش و آراش. اولدقلری حاله، دبلغار،
خانی تبعه سندن حساب ایدلنور اولدیلر. قانون عالم اقتضاسنچه
حاکم قبیلله اسمی ایله اولگعموما «بلغار» آتالدیلر. صکره اوغرلرده
اوزلرینه کسب استقلالیت اینکچ ایکیکا آیرلوب، باننونیه ده غیلر
«اوغر»، قرا دیگن تیکرالرننگ لری و دونای بویلرننگ غیلری همانه
«بلغار» اسمنگ قالدیلر.

آوارلرننگ بو کونده سلامت بقیاسی

اولک بر مرتبه قبیلله، قبیلله ک آیریلوب، صکره ینه قایتوب
قاتشوب آراشوب بوتالوب بتمش تورکی قوملرننگ ایچلر
ندن ایسکی شعبه لر قالدیغنی تابوب چیقاروی مشکدر. شولایده
اولسه، بعضلری یا، اسملرینی ویا، معیشتلرننگ ویا قیافتلرنده آزده
بولسه مابه الامتیازلرینی صاقلامشلردر. آوارلرننگ بوکون قفقاس
تیکراسنده «آوار» اسمی ایله بقیه لری سلامتدر. شولوق جنوب طرفنه

«نووغای» آتالمش تورکی خلقلرنک اوشبو مشهور «آوار»، لر نسلندن اولدیغنی مؤرخلر بیان ایتمشلردر. شولایده اولسه «نووغای»، لقبی آوارلر بقیه سنه گنه تخصص ایتمای جنوب طرفلرینه وتورکستان تیکرالرینه ساچلمش «بلغار»، احفادی اولان قزان تاتارلرینه ده تعمیم ایتمشدر.

آلتای تورکاری، قتايلر چه «تو-کیولر»

قٹای مؤرخلری نك شهادتنه بناء آلتای تورکاری، یا که «تو-کیو»، لر بور ونقی هیون-- نو (هون) لرنك بر قبیله سی، بلکه بقیه سی ایدیلر. قٹایغه بیک یقین «غربی»، شمالنده، ونفس آلتایده ترکک ایتمش صافی تورک اروغلی ایدی. قٹایغه یقین، بعض وقت قٹای ایله اتفاقده و بعض وقت تابعیتنده هم اولور لر ایدی. او یغور لر کی بایتاق مدنیلشمشدرده ایدی.

زمان کوب اوزوی ایله اوز اروغلرنی او یغور و باشقه تورک قبیله و اور دلرنی برلشدر و بیک الوغ قوت و شوکت حاصل ایتمشلر ایدی. ۶ نچی عصر میلادی تیکرالرنده، شرق شمالی دیکنندن تاتارستان بوغازندان، قوریا، مانچوریا، سدچنی حد و دندن، تبت شمالندن، هر ایکی تورکستانغه، یاییق، وولغا، دون، تیکرالرینه، قریم شبه جزیره سنه قدر اورلرغه نفوذ و حکم یورتمکده ایدیلر. اوشبو دائیره ده اولان تورکی قوم طائفه لریده توکیولر تصرفنده ایدیلر.

خانلری و خاقان کبیر، آتالمش ایدی. پای تخت شهرلری تالاس شهری ایله قارا قورم شهری (*) ایدی. اما جای کونلرنده آلتای طا غلرنن سمرقندکا تورکستان چیننی کا قدر قیمتلی پالاسلر و یفک اشپالر و آلتون صاوتلر ایله بیلک مزین چادرلرده حکومت ایدر ایدیلر. بو حکومت یونانیلرغه و آلتای تورکلری،، اسمنده معلوم اولدی. روم و فارس تاریخلرنده و خاقان کبیر، و دیزابول،، اسمنده ذکر ایدلنهدر. قیطایلر و طومین خان،، دیرلر ایدی. اوزلری ایسه و موقان خان - بومین - بیلکه خان،، آتامشلر ایدی. آور و پیساغه کیلوب دنیانی خوفکا صالمش اولان و آوار،، لر اوشبو آلتای تورکلری خاقان کبیرینه باش ایسه کیلمای آسیادن آور و پیساغه قاچمش اویغورلر ایدی. آلتای تورکلری باشقه مدنی تورکیلر کبی سودا و تجارتکاده هو سلی اولدقلرنن قطای ایله فارس آراسنده تجارت ایدرلر و بوندن اوستون روم ایله قطای آراسنده هم سودا و تجارت یولی آچمغه قصد ایتمشلر ایدی. اما بوکا بر طرفدن فارسیلر ایکنچی طرفدن و آوار،، لر مانعت ایتدولکرنن،، بوایکی ننگ (آوار ایله فارس) خلافته و چین - تورک - روم،، دن عبارت اتفاق مثلث عقد ایتمکا قصد ایتمشلر ایدی.

آلتای تورکلری ننگ رومغه، روملرننگ خاقان کبیرکا ایلچی بیار ولری فارس و آوارلرننگ مانعتلرینی دفع ایدوب چین ایله روم آراسنده سودا و تجارت یولی آچارغ، و اتفاق مثلث ایدرگه مقاوله ایچون،

(*) و تالاس،، شهری سیدجون (سیردریا) بوینده و قارا قوروم،، منغولیه ده اورخون صوی بوینده اولمشلردر.

« ديزابول خاقان، روم ايمپراطورى يوستنيانغە «مانياخ»، اسملى بر سفير كوندرمش ايدى. يوستنيانده بوگنا قارشى « زمارخ » اسملى برايلچى كوندرمش ايدى. خاقان كبير، زمارخنى فوق الحد تلطيف ايدوب كوب هديه لر هم بيرمىش ايدى. روملرده ايكنچى مرتبه «ؤالانتى» اسملى برايلچى يباريلر، بو آدم ايمپراطور يوستين زمانده ينه بر مرتبه « خاقان كبير » ك باردى. «خاقان كبير» ده ايكنچى مرتبه «تاغما» اسملى بر آدم ايله اولكى ايلچى مانياخ اوغلى يباردى. لىكن روملرنىڭ قورقارغى سېنىدىن بوغنا بىرلردن زور فائده لى اش چىقمادى. (* چونكه روملر آوار خانى ايله اتفاق ايتدىلر. تورك ايلچىلرنى دوناي و دنيپر طرفىدىن يبارماي، فارس چىكىدىن قفقاس آرقلى يباردىلر. بونىڭ اىچون آلتاي توركلرى آچىغلاندىلر. روم ايلچىسى «ؤالانتى» غە «خاقان كبير» نىڭ « تركش » اسملى بر سر عسكرى ايتدى: « سز روملرنىڭ اون لسانى، بر درلوحيله سى واردر! توركلر يالان سويلمز! (** سزنىڭ قرال ديدوكىز آدم بزم اسيرلرمز اولان آوارلر ايله اتفاق ايتمشدر.» ديدى. سفيرلر ينى يىغشى بيلدىكلرى تورك بولى: دوناي، دنيپر

(* روم-ۋيزانتى ايله آلتاي توركلرى نىڭ تورلى وقتدا ايلچى لر يبارشولرى، آلتاي، توركلرنىڭ نى قدر افكار سياسيه اولدىغى واقعە سى رغبتلى و تاريخلرده اوزون يازلسە دە، بىز تطويلدىن احتراز قىلۇپ حاضرلر كا اوشبوقدۇرنى يازوايله قناعت قىلىق. (** اوقۇچىلر دقت قىلىڭز! تورك سر عسكرى تركش نىڭ بوسوزى قوزى ماقتانچ دگل ايدى. بلىكه حقيقت حالنى بيان ايدى.

طریقندن، بیمارای، فارس حدودندن بیمارواری اوچون، آنلرغه تهمت ایتدی. بونلک جزاسی ایچون قریمهده روملرنلک بوسفور وخرصونیس شهرلرینی آلاچقلرینی بیان ایتدی. فی الحقیقه وائلانتی رومغه قایتوب یتکانچی « بوقا - خان » اسمده برتورک قوماندانی قریمنی استیلا، وبوسفورنی ضبط ایتدوکنی ایشندی.

ایک ایسکی تورک یازوی

« قوشو - چاییدام »، کولی ایله یوقاری اورخون آراسنده (منغولیه ده) تابامش ایک ایسکی تورک یازوی اوشبو آلتای تورکلری - توکیو خانلردن « کول تکین » و « بیلکه » خان شرفنه یازلمشدر. بویازو، ایک ایسکی یازولردن سانالمش غرمان اروغی تفتون اسکاندیناویه خطندنده ایسکی کیراکدر. فینلانديه ده، غیلسینغفورس دارالفنونی پروفیسورلردن « طومسون »، بویازونی او قوطریقینی کشف قیلمش. متننی ترجمه سی ایله ۱۸۹۴ سنه ده طبع ونشر قیلمشدر. مندرجاتی تورک جماعتی ایله آلتای، سدچین وچین حدودی اوزرنلک خینغان طاغلری آراسنده غی تورک دولتی واصل اداره سی حقنددر. بونلک تفصیلی اوزون اولدیغندن یالغز بر ایسکی جمله سنی قرنداشلریمه کورستو ایچون اوزعباره سی ایله یازامن (*): « اوزه تورک تنکریسی تورک ایدوک پیری سویی آنچا

(* صافی تورک اثری و تورکی قوملر ایچون ملی یادگار اولدیغندن البته مقدسدر. لکن کتابمزلک مقصودی هر قوم احوالندن برنبده اولدیغندن تفصیلی صوغنی جز لریکا قالدردق.

ایتمس. تورك بودون يوق بولمازون تيين، بودون بولچون تيين آقانغيم ايلتس قاغانغ اوکەم ایل بیلکه قاتونغ تنکری توبه سنه توتیب یوغری کوتورمیس « معنیسی بویله: « یوقاریده تورك تنکریسی تورك نڭ اینگو بییری وسوینی آنچه ایتمس، تورك قومی یوق بولماسون دیه آتام محافظ قوم = ایل صاچچیسی قاغان (خاقان) ایله آنام قوم تانوغوچی خاتون فی توبه سنه بوقاری کوتارمش. (*
آلتای تورکلری اوشبو کول تکین خطنه اوزلرینی «اوغوز» قومندن سانامشلردر. (« اوغوز » تورکلری تورکستان کبیر صغرالرنه ایڭ کوب افرادلی ایسکی وصافی تورکلردر. بزم صاراتساو، صغرالرینه قدر ساچلمشلر اییدی. بیانی دکلور) قطای مؤرخلری «منغولیه» ده منغول لردن ایلك ترکلك ایتمس اولان «قرایت» دد نایمان،، دد دولغاص،، قوملرینی اوشبو آلتای تورکلری تو- کیولر اروغندن بناء علیه دد اوغوز،، لردن حساب ایلر. دیمک که بر اصل دن بارچه سی تورك قومیدر.

آلتای تورکلرینڭ ضعیفلنولری

بیك ایسکیدن، بیك صوڭغی زمانلرغه قدر عالمک مک قات واقع اولب ثمره و نتیجهسی تاریخلره یازوله کلمش حقیقتدرکه، بر قوم نڭ الوغ قوت وشوکتلی بولوی، افرادی نڭ اکثری معلوماتلی

(***) بویازولرتورکلرنڭ اسلامیتلرندن ایلك یازامش ایدوکی اوقوچی نڭ خاطر نڭ اولسون. سپیریبا سیاخلری کناز کروپوتکین مینوسینسکی غوبیرناده، استاخییف، نیرچینسکی ده اوشبوندا یازولی طاشلر کوب کورمشلر. لکن آنلرغه اوقومیسر اولمغان.

وسياسى اشلىرىدە اتفاق اوزره اولب، بر مركزىدن اداره ايدلسينه باغلودر. نه قدر كوب خلق اتفاق ايدوب بر مركزىدن اداره ايدلسه قوت وشوكت شول درجهده الوغ اولب، بالعكس اتفاقسزلىق و مركز سزلك نه قدر كوب اولسهده افراد ملت بولنسه وتارالسسه، قوت وشوكتنه شول نسبتده ضعيفلنور. (* ايسكى زمانلرده خصوصا توركيلىك عالمنه سياسى وقايع عالم، صرف طبيعت اقتضاسى ايله (معلومات و حكمت سياسيه ياردمى ايله دگل) جارى اولدىغندن قوم و ملتلىرىنىك، برلشمهسى ايچون آرالىرىدىن برنك طبيعتنىك بىك جو ماردلق ايله هبه ايتدوكى جنكاورلك ايله عقللىق، سياسىلىك (تدبيرلىك) اولمق ضرور ايدى. بو ايسه بىك آز كشىلرده گنه تابلور ايدى. اوشبو كىمى طبيعى سياسىلر ظهور ايتدوكنه ملت وقوم فوق العاده سرعت ايله ضرور ايدىغى كىمى، بونلرنىك بلا خلاف فوتى ايلهده بىك تيز يمرولور ايدى. آلتى توردلر بىنك حاللىرى اوشبو كلىه اوزره اولدى. فوق العاده عاقل و سياسى «بومنه خاقان» نىك يكرمى سنه حكومتى وتدبيرى سايه سنه فوق العاده ضرور ايمش مملكت، آننى فوتى ايله دفعه سكر بولك ك بولدى. يعنى بر قوه سكر كا بولدى ديمك. تيزكوندن خواه و ناخواه باش ايكان خلقلر، باشلىرىنى ينگادن

(* آمريكا اشنا تلىرىنىك بر مركز كا جيولوب، جمهوريت حكومتى وبتون شمالى آمريكاغه بر پريزىديننت صايلاولارى، غرمانيا واق، واق حكومتلىرىنىك بر مركز كا جيولوب بر ايمپيراتورلق تشكيل ايدوب، وبر ايمپيراتور نصب ايدولرى اوشبو حقيقت كا آشنا اولولرىنىك ثمره سيدر.

کوتاردیلر، بومنه خاقان پیرینه قامش «دوبوخان» نی تانورغده تلهمدیلر. اوآل بومنه خاقان زماننک برلشمش اولان تورکلر، ینه بتماس توکانماس هر قایوسی اوزلرینه استقلال دعواسنک اولان فرقه لرکا بولندیلر.

دنیپر بویلرنده آلتای تورکلرندن بر فرقه

آلتای تورکلرندن «بوقا خان» اسمنک بر قومانداننک قزیم شبه جزیره سنی و بوسفورنی استیلا ایتدکنی بوقاروده کورمش ایدنک. آنلردن بر جماعه قریم شبه جزیره سنی و دون صولری تیکرا لرنک قالمش ایدی. بونلر آلتای خاقان کبیری فوتی صکره سننک آوارلر تصرفنه توشمشلر ایدی. آوارلر ضعفی صوکنک اوغوزلردن «قوایی» یا که «قایی» تورکلری ایله آرالاش، بعضا مستقل و بعضا بلغارلر، چینبغلر تحت تصرفنک اولهرق کوچمه معیشت ایدرایدیلر. صکره قچاقلر طرفندن قوغولب دنیپر بویلرینه پیریاصلاول تیکرا سنه کوچدیلر. بعضیاری کوچمه معیشتنی قویب، دنیپرنک اوک بقاسینه کیچوب «روسی» نهری بوینه یراشدیار. آلتای شهر بنا ایدوب خانلری «تورچیسک» شهرنک اقامت ایدر ایدی. روس تاریخلرنک «تورک» بیرندی - قوایی «تورپی» اسمنک، بعض وقتنک چینبغ تورکلریک برابر اولمقلری حانک عموما «چرکس» «وچورنی کلوبوک» قره قالپاق «اسمی ایله ده اوزاق وقت ذکر ایدلنلر. روس کنازلری بونلرنک دوستلغنی و اتفاسقنی بیک کوزلرلر ایدی. روس کنازی ایداسلاو، آلدندان

کناز یوری، آردندن ولادیمیرکو طرفندن هجوم ایدانو
 احتمالی اولغان وقتده ایندی: «ا کر بز چورنی کلوبوکلر ایله
 قوشاساق اول وقت ولادیمیر کودنده، یوری دنده خوف یوق» ایکنچی
 روس کنازی مستیسلاوغه چورنی کلوبوکلر ایتدیلمر: «کناز! سنک اقبا
 لکده ادبارنگ بزنک تصرفرده در اکر بزنی آتاک اینداسلاو کی
 سوسک، هم بزلرکا بر ریغشی شهر ویرسک (*) اول وقت بز سکا یاردمه
 اولامز» دیدیلر. مستیسلاو شادا اولب بار صورغانلر ینی بیرمک اولب
 هیچ کیچکمای یمین ایدوب خاچ اویدی. قچاقلر ایله بر صوغشده روس
 کنازی مغاژل منهزم اولب قاچا باشلاغان ایدی. تورک بیرندیلمر
 آطی ننگ توز کوندن توتب قاچارغه ایرک بیرمدیلر. «خان دوغدی»
 «کونش ویردی» «چورنای» اسملی و باشقه خانلری هم تاریخلرده
 ذکر ایدلنه در. اوزلرندن صوگ کیلمش قچاقلر ایله قز آالشوب
 بیروشوب قدا بولشورلر ایدی.

او یغور تورکلری

او یغورلردر حقیقت اوغوز تورکلرندن بر فرقه در.
 لیکن بیک ایشلی جماعه و ایسکیدن تورکلرننگ ایگ مبنینلی لرندن
 (*) روس کنازلری ننگ تورکلرکا شهر بیرولری ایکی تورلی
 متصور: یا تورکلرکا مخصوص ایدوب ترکلیک ایدراو چون شهر ویرور
 لر. یا که تورک خانلری نه اودیل صورتنده اسلاوانلر نی شهرلری
 ایله بیرورلر. کش قایغوسی ایرته کره، کیچ چغادیمش لر. شول قبیلدن
 روس باش مؤرخ بو خصوصغه اعتنا قیلمای تفصیل قیلمای قالدیرمشدر.

اولدقلرنندن آیرم برشعبه تشکیل ایتمشلردر. بیك ایسکی زمانه تورک اوغوز قوملرنندن بیك الوغ بر شعبه (*) آلتای طاغلرندن شرق طرفنه یونالدیلر. بروقت آلتای طاغلرینک جنوب غرب طرفندهغی تورکلرعموما «تورک» ویا «تورکمان»، جنوب شرق طرفندهغیباری «دایغور»، آتالنور ایلی. تبت صخرالری شمالنده، تاریم نهری دواب نور، کولی تیکرالرنه اولک «آق هون»، ویا «جنوب هونلری»، ترککک ایتمش بیرلرده آنلرنک برفرقهسی اولان اوشبو اویغورلر ترککک ایلی ایدیلر. بو اورنلر «توزکستان صغیر»، ویا «تورکستان چینى»، و صوگ و قتلرده «دکاشغیره»، آتالدیلر. قطایلر میلاد عیسی ع. م. دن ایکی عصر مقدم بو قوملر حقتنه یازاباشلادیلر. «دتیان شان»، طاغلری شرقنده (تورکستانغه قریب) گیلرینی «دایغور»، «سیلنگی» و اور خون (منغولیه جنوبنده) تیکر اسنده گیلرینی «یوغرا» و «خوی-خوی» آتادیلر. صوگراق بو اویغورلر «خطای تورکلری» و اسلامیتلری بعنده «تورکمن»، هم آتالدیلر.

اویغورلرده معارف و اویغور قلمی

اویغورلر تورک اروغلرنندن ایکی مدنی و معارفایلری ایلی. اورنلری فارس ایله قطای کبی ایکی مدنیتلی قوم آراسنده اولغیندن

(*) ابوالغازیغه باقنکر.

(**) ابوالغازی بهادرخان شجره ترک رسالهسنده «دایغور»، اسمنی اویومقی کلمهسنن آلتانغان اویوقمق تجمع ایتمک، بزنگچه او یوشمق-بیریرکا جیوقمق معنیسنده در دیور. بر یرکا جیلوب جمعیه ایله ترککک ایتمکچی «مدنی»، لردیمک.

استفاده ایدوب می یایسه راعسا اوزلری شولوق قطايلير، فار سيلير کبی منی ایدیلر می هر نی بونلر ده منی قوملر صرهنده بولندیلر. اویغورلر سیاست و معیشت اقتضاسنچه بر طرفن کورشیلری چین اشلری ایله آشنا اولب، ایکنچی طرفن نیسطوری ماناقلری ارمن و اوز تاجر لری واسطه ایله ماورأ النهر، خوارزم ایران، روم مملکتلرینه دائر معلومات هم تدارک ایدرلر ایدی. اویغورلر اولک اوزلرینک ایگ ایسک تورک یازوی ایله یازدیلر. صکره روم اورتودقسلری (پراوا صلاونی لر) طرفن قوولمش، نیسطور رهبانلری کیتورمش «سریانی» قلم ایله یازدیلر. بویازونی اویغورلر اوزاق و قتلر استعمال ایتد کلرندن «اویغور» قلمی اسمنی آلمش ایدی. اسلامیتلری صوکنده دین ایله برابر عرب حرفنی آلوب، آز، آز «اویغور» قلمی ترک ایدلدی. اویغور قلمی ایله یازلمش لرنک ایگ ایسکیسی اولمسه ده بزم و قتمزغه قدر صاقلانمشنک ایگ ایسکیسی ۶۶۱ سنه هجریک کاشغر ده یازلمش «قودانقو بیلک» کتابیدر. بو کتاب صافی تورک عالمنین سیاستن بحث ایده در. کورستو ایچون بو کتابدن هم بر ایکی جمله یازامن. مقدمه سنه بسمله حمد صلوه ترضیه صوکنده اینه: «بو کتاب چین (قطای) حکمالری نینک اشعارلری بیله، ماچین (جنوب چین) علمالری امثالی بیله بیزنمش تورور. بو کتابنی اوقید-قلار بوب-یتت—ارنی معلوم قیلغوچیلار کتابدین عزیزاق آرور. چین ماچین عالمری قمو قی اتفاق بولدیلر کیم مشرق ولایتیدا قموق تورکستان ایلند بول قراخان تیلند تورک لغتیده بو کتابدین یخشیراق هر کز ارساتصنیف قیلمای تورور. بو کتاب قایوما پادشاه قایوما اقلیمقا، تلکی ارسا

خيرت او زلوق دین اوروق دین کیم کورکلو کدین اول ایلاریننڭ حکیملری قبول قیلوب تکمه بری بر تورلیک آت لقب اوتیلار. چینلک «ادا ب الملوك» آتا تیلار. ماچین ملکینڭ حکمالری «عين الملك» تتیلر. مشرقلر «زینة الامر» تیب آتیلار. ایرانلقلار «شهنامة تورکی» تمشلر. بعضارده «پند نامه ملوك» تمشلر. تورانلق «بیلیک» تب ایمشلر. کورکز! قطای چینگنده یازلمش «اویغور» کتابی نڭ تیلی، ایسکی بلغارلر تلینه نچک یقین! بو ایکی تیلنی قارا قارشى چاغشد روب قاراغان کیشکا بو تیل لر ایله سویلشمش خلقلرنڭ بر اصلدن، براروغ، بری برینه بیک یقین ایکی قبیله ایدوکی شبهه سز معلوم اولور.

اویغورلرده دین

اویغورلر اولک بتون مشرق اهللریده کورلکان، هند مدهنه اوخشاشلی ایسکی بردینده ایدیلر. بودین بیک ایسکی زمانلرده اسمی بزرگه معلوم اولمیان مرسل پیغبرلردن بری نڭ دینی اولبدنه صکره تعریفکا اوغراغان بردین الهی اولدیغی مظنون در. صکره نیسطور راهبلیری باپتاغنی نصاری دیننه کرگزمشلر ایدی. اما اسلامیت ظهور زنده، و آنلارغه یقینا شدیغنه طاغ خان سلاسه سنیدن سالورخان زماننده ۳۵۰ سنه ه. بارچه سی مسلمان اولدیلر. بو کونلر مزا قدر اویغور تورکلری بارچه سی مسلمانلرلر.

اویغور تورکلرنده معیشت روشی

اویغورلرنڭده باشقه تورکی قوملر کی بر قدر یسی کوچمه معیشتلی ایدیلر. لکن آرالرنده مدنی معیشت ایتیشلریده آز

اولمديغندىن مەنىت رەسىملىرىنى ھەمان كىنگايتىدىلەر. بىك كوزل روشەن ايگون
 ايكدىلەر. بو خوصوصە اطرافندە بارچە خالقن آلفە كىتىدىلەر. بو ايسە
 قريەلر بنا قىلوني لازم ايتمىك ايدى. سودا و تجارة قىلدىلەر. ايكى
 مەنى مەلىكت، فارس ايله قىطاي آراسندە بەھادر، جىنگاور، قورقماس تور
 كلر (چونكە باشقە توركىلەر كىي قىلچ استىمالنى ھەم بىك يىغشى بىلور
 ايدىلەر) «اويغورلر» سودا و تجارتنى ھەم بىك الوغ ايدر ايدىلەر.
 بو حال البتە شەرلر بنا قىلوني لازم ايتمىشدر. آراىرنىدە باشقە توركىلەر
 كىي شەرلر، قريەلر آراسندە كوچمە مەيشت ايدوچىلرى قونە كوچە
 يورورلر ايدى. آو اولامق و بالىق توتىمق ايله وحشى صورتەن تركلك
 ايدوچىلرى ھەم آزماز بار ايدى.

اويغورلرنىڭ ساچلورلىرى

توركلەك بەھادرلىكى ايله زراعت و تجارت ھوسى اويغورلردە برکا
 قوشلىقنىن، بىگرا كە ساچلورلر ايدى. *) اورن ىنشىمىكى، ايرانغە
 و قىطاي غە كوڭلىلى عىسكەر اولمىق، بعض وقتدە قىطايلىر قول آستىنە تو
 شمىكەن قاچىمق، ويا آلتاي توركلرىنە بوى صونارغە غارلىمىك كىي
 حاللردە اويغورلر ساچلورغە ياردەم ايدر ايدى. اويغورلر تورك
 اروغلىرىن بىك كو بىسنىدە قوشلىدىلەر. «ھونلر»، «آوارلر» «آلتاي
 توركلرى»، «تاتارلر»، «منغوللر» غەدە كوب قوشلىدىلەر. **) بعض

*) نىسپتور بىلرنىڭ يول كورستوى ايله اولامق كرك كە بو طرفى
 توركلرى سودا و تجارت اىچون روم (قىسطنطنىيە) غە قىدر كىلور ايدىلەر.
 روم ايلچىسى ۋالانتى ايله بركا يوزدە آلطى تورك يورتلىرىنە قايتىدىلەر.
 **) اويغورلر باشقە قىبىلەر آراسندە سوداكار، صناعتچى ھنر
 مەند و كاتىب - يازوچى دفتردار خەمىلرىنى ككوررلر ايدى.

وقت قوم تورانیه دن قطایلمرغه، قوم آریانیه دن فارسیلرغه ده کیلوب
آرالشورلر ایدی. بروقت ایرانیلرنک، روملر ایله صوغشلمرنده مکلر
ایله اویغور تورکلری، ایرانیلر طرفندن کوکللی عسکر صورتنه باردیلر.

اویغورلردن برفرقه ننگ غرب شمالکا ایوتش بویلرینه کوچوی
اویغورلردن برفقیله بیک ایسکی زمانه شمال غرب کا ایرتش
نهری بویلرینه ساچلدیلر. هم معیشت درجه لری ترتیبنجه اوچ فرقه کا
بولندیلر. بعضلری معیشت درجه لری ننگ اولگیسنه، ایگون ایگمای
حیوان آصرامای، بلکه آو اولامق، بالق توتقی ایله گنه عمر
کیچوردیلر. برفرقه سی معیشت درجه لرننگ ایکنچیسنده، فائده لی
حیوانلر کوب آصراب وبار حاجتنی بونلر ایله يتوشدروب بونلرنی
آسان تربیه ایچون شهرلر اطرافنه کوچمه معیشت ایتدیلر. بعضلری
معیشت درجه سنک اوچونچیسنه کوتاریلوب، قریه لر بنا قیلوب
ایگون ایگوب شهرلر بنا قیلوب سودا و تجارت ایله مملکتنی آباد
قیلدیلر. کوچمه تورکلرننگ کون بکون قوتلنولری، برده ایکیه شهر
لرینی وقریه لرینی خراب ایدو، اویغورلر ایله آرالرنده غی منافسه،
(برینه بری باش ایه سی کیلماو) ایرتش اویغورلرینه ده شمال
مغربکا، سوردی. اویغورلر، فینلر کبی قارشیلقسز یواش قوملر یقیننه
بلکه آرالرینه بیرلشدیلر. اوزاق عمر فینلر ایله آرالشولرندن
بوایکی قوم آراسندن، هرایکی طرفغه نسبت ایدرکا ممکن، لکن
تورکیلک - اویغورلق طرفلری اوستون قوملر پیدا اولدیکه اول
قوملر یوقاروده بیان ایدلدیکی کبی، تورلی وقتک «اوغر- بلغار-

باشقرد - مجار - میشار» آتالدیار. بلغارلرغه بیک مشابهنی کورلمش بوکونگی «صاموید» لر، باشقردلر ایله قرابتلری تحقیق ایدلمش (ایستاک) اوستا کسر، اوغرلر ایله مناسبتی اولان «یوغرا» لر، و اقوللر گرچه فین قومندن حسابلنسه لرده لکن بونلرده اویغورلرنک اول درجه معیشتک گیلرینک فینلر ایله قاتشوندن حاصل اولمش، لکن فینلک طرفلری غالب قالمش قوملر اولولری بعید احتمال دگلر.

اویغوردن برفرقه آوروپاغه دونای بوینه ییرلشدی

یوقاروده بیانی کچمش «آوار» تورکلری اوشبو اویغورلردن برفرقه ایدی. قطاقیغه بیک یقین اولدقلرندن آنلردن عرف و عاده آلمش اولب، کیوملریه قیافتلریه قطاقیلرکی، چاپلریه کیتارمکان طلملاب اورمش ویفاک تاسمالرایله زینتلنمش ایدی.

اولکی وطنلرنده قالمش اویغورلرنک سیاسی جهتلری

اویغورلرده باشقه تورکیلرکی «خان» لر ایله اداره ایدلنورلر ایدی. خاننک سیاست و تدبیر و طالع لری درجه سنه کوره سیاسی دائره لریه کیگایور و تارایور ایدی. پای تخت لری کوبراک کاشغر و بلاساغون تیکراسنک اولور ایدی. سامانی لردن ایکنچی نوح زمانده ماوراءالنهر و بخارا شهرنی هم آنلردن آلدیلر. خانلری «بغراخان هارون» (۳۸۳ ه. وفات) زمانده جیعون ایله سیجون آراسنده غی اویغورلر مملکتلرینی برطرفن چین - قطاقی چیکنه، و ایکنچی طرفن خزر دیکزینه قدر کیگایتدیلر. ماوراءالنهر،

۶۱۲ سنه كا «سلطان محمد خوارزمشاه» غه قدر اويغور - (خطای تورك) لری قولنده قالدى . صگړه سلطان محمد كا و آندان چنگزغه كوچدى .

ايسكي وطنلرنده غى اويغورلرنك صوغى حاللرى

اويغورلرنك باشلرندن بيك كوك سياس واقعه لر كيچوب بيك كوك فرقه تورككر ايله احتلاط ايتسه لرده ومع ذلك چنگز زمانه سينه قدر اوز وطنلرنك، يعنى توركستان چينييه بر قدر يسي « اويغور » اسمى ايله سلامت ايديلر . خواه و ناخواه چنگزغه باش اييوب اطاعت ايتديلر . بر قدرى چنگز عسكرينه كوك قاتشوب ييراق مملكتلر كا تارالديلر . قالغانلرى هم توركستان چينى ده بوگون سلامتلردر . لكن اويغور اسمى چنگز زمانه سندن صوك توقالدى، « كاشغر توركلى » اسمى ايله ياد ايله لنه لر . كوبرا كى قىلى تحت تصرفنك درلر، برنجه مرتبه قىلى تصرفنك چيقوب مستقل حكومت توزوركا حمله ايتسه لرده، موفى اوله آلامشلردر . خصوصا صوك زمان لرده « آتالق غازى » آتالمش يعقوب بك توركستان شريفين، قىلى عسكرينى چيقاروب كاشغر شهرينى پاى تخت ايدوب مستقل بر دولت اسلاميه توزومش ايدى . باشقه پادشاهلرغه هم اوزينى پادشاه ايدوب تاندرمش، واستانبولغه ده ايلچى يباروب عقدا تفاق قصد ايتمش ايدى . لكن آنك وفاتى صوكنك يرينه كچمشلرده آتالق غازى غيرتى اولمديغندى نه دنر قىلىلر، ينه توركستان چينى نى آلديلر .

اويغورلرنك بر كيسان كوير صخرالرنك « چغتاي »

اسمىنىك (* قالدیلر. اویغور لسانی صوثرراق «چغتای» تیلی اسمنی آلدی. عثمانلی و آذربایجان، قریم، بلغار، قزان تورکلری ادبیاتی اوشبو چغتای ادبیاتیندن برر فرع در. شول قدر واردر که عثمانلی ادبیاتی اصلندن بایناق یراق کیدوب بلغار و قزان ادبیاتی بیک یقین حالنک سلامت قالمشدر .

پچنیغ - بچناک تورکلری

ابواسحق الاسطخری و ابو علی بن داسه و ابوحامد الاندلسی کبی عرب علماسنک قسقه غنه بیان ایدوب کیتمشلری بچناک و یا گشدر. یلوب بختاک کا دوندرلمش تورکلر روم و روس تاریخلرنک «پچنیغ» آتالمشدر. بونلر در حقیقت «تورکمان - اوغوز» خلقتدن برشعبه اولب آنلردن صوگ ذکر ایدلنورکا تیوشلی اولسه لرده، بزهمانک آوروپاده اول ظهورلری، ترتیباری ایله باردقمزدن اول فرع، صکره اصل نی بیانغه مجبور اوله مز.

اوغر - مجارلرنی خارکوف و کییف غوبیرنالردن بفرقه سنی بیسارای بیه غوبیرنالرینه، و آندان پانونیه غه قدر، ایکنچی فرقه سنی شمالی قفقاز صخرالرینه کوچارکا اینتکدرکان، تورکی قوملر اوشبو پچنیغ لر

(* چنگزنگ قوه و نفوذی عالمک بیک کوب اسملرنی آلمشدری. ایسکی اویغورلر هم ایسکی اویغور تیلی، چنگزنگ چغتای اسملی بر اوغلی اسمی ایله آتالنورغه مجبور اولدیلر .

ایدی. هم خزرلرکا، خوارزم تورکلرندن یاردم صوراتورغه سببچی اولغان تورک قوملریک البته اوشبو پچنیغار ایدی.

پچنیغ لرنک اصلی

پچنیغ ویا بچناک (ابوالغازیک «بجنه») دیدوکمز اورتسه آسیا صخرالرنندن باشلاب یایق، وولغا تیکرالرینه قدر ساچلوب ترکک ایتمکک اولان «خانغار» (*) اسم عمومیس تحتنک اوغوز ترکمان لرنندن برقبیلله ایدی. (**). پچنیغ لر خانغارلردن آیریلوب وولغانک مغرب طرفنه کیچوب، دون ایله ایکی آراغه خزرلر بییرینه، ساراتا و صخرالرینه اورنلشمش لر ایدی. آسیا طرفندن ظهور ایتمش هر یکا قومک کورلدیکی کبی پچنیغلرده الوغ قوت وشوکت صاحبی کبی کورثب، خزرلرکا بیک قاطی هجوم ایتمش لر ایدی. خزرلرده اوزلری گنه دفع ایک آلولرینه اشانا آلمای خوارزم تورک مسلمانلرینی هم یار دمکا چاقرمش لر ایدی. لکن تیز کونندن پچنیغ لرنک آردلرندن اصل «اوغوز» اسمنده تورکلر وولغانی کیچوب کیلوب چقدیلرده پچنیغ لر کا هجوم ایتمش لر. پچنیغ لرکا برطرفدن خزرلر، ایکنچی طرفدن

(*) «خانغار» کلمه سی اصلی شکسز تورکی سوز اولسه ده لکن برمرتبه آوروپا خلقی تیلینه کروپ بوزولب چققان سوزدر. اصلی «هون اوغر» محرفی «هونغار» و یا «هون آوار» ویا «خان وار» سوزلری اولسه کرک.

(**) ایسکی تاریخلر بیانی بوینچه «بچناک» لر اوغوز خان نلک دورتنچی اوغلی، «کوک خان» نلک ایکنچی اوغلی «بجنه» احفادینه منسوب تورکلردر.

«اوغوز» لر ايله محاربه لازم اولب بو ايسه آلدەغى بردشمان ايله محاربه دن قورقچليق اراق اولديغندن وۇلغا ايله دون آراسنى ، سارا تاغ صخرالرينى اوغوزلر كا قالديروب، ينه مغربكاراك كوچار كا مجبور اولديلر. دون نهرينى كيچوب آندە كوبتاندان تركلك ايتمكە او لان اوغرلرغە هجوم ايتديلر. اوغرلرني برطرفه دنپير ني كيچار كا بيسار ايبا ومولد اوڭياغە ، ايكنچي طرفه ققاز تيكراسنه كيتار كا مجبور ايتديار. پچنيغ لر ، اوغرلر بيرلرني ، لبيديه صخرالرينى خار كوف وكييف غوبيرنالرني مالكوپ بايتاق يللر آندە تركلك ايتديار. روسلر پچنيغلرني اول اوشبواورنلرني ۳۰۱ سنه ه. ۹۱۴ م. ده كورديلر. روس ، وڭنگر-مجار وروم تاريخلرندە اوننچي عصر ميلاديه دن اون ايكنچي عصر ميلاديه كا قدر پچنيغلر بيك كوب والوغ شهرت ايله ذكر ايدلنلر. اول طرف خلقنه الوغ خوف ودهشت صالديلر. *

پچنيغ خلقى نك معيشت روشلرى

پچنيغ خلقى هم باشقه توركى قوملر كبي كوچمه معيشت ايدرايديلر. باشلوچه مقصودلرى حيوانلرى ايچون يغشى صخرا وبولونلر همك غزا ايدر ايچون باي مملكتلر ايدى. پچنيغ لر سودا وتجاره ايله هم شغللنور لرايدى. روسلرغە آسيا ماللرى ، خصوصاً كوب آسيا آطلرى ، قويلر ،

(*). بعضلر صربيه ده كى بوشناقلرني اوشبو پچنيغ توركمنلرى احقادی گمان ايدلر. ليكن بوشناقلر بوكونده اسلاوان خلقدن حساب ايدلنه ار. پچنيغلر شكسز توركمنلر ايدى. اكر بوشناقلر اولك پچنيغ اولب صگره اسلاوانلشمش اولسه لر (بلغارلر كبي) بو ايكي قولننك بركا جيولوى ممكن.

اوگزلر ساتار ایدیلمر. قنسطنطین بوغر انورودنی: «بو وقتغه قدر روسلرده آط وموگزلی حیوان یوق ایدی» دیمش. پچنیغله آطلر بیک او تکنولگی ایله مشهور ایدیلمر. سونگو و اوق جایه ایله صولو ایچنک دشماننی احاطه ایدوب، تارلق کیلشه اوشنداق صولو ایچنک دشمان کوزندن غائب اولورلر ایدی. پچنیغله آط اوستنک حالده تیران صولر نی کیچارلر ایدی، بعض وقتک سفینه = کویمه اورننه النوع حیوان تیریلرینی استعمال ایدر ایدیلمر. تورکی قوملر کبی دوست ایله بیک گوزل، اما دشمان وخائن آدملر ایله بیک قاطی معامله ایدر، ایدیلمر. خزرلر ودونای بلغارلرینه کوب ضرر ایتمش روس کنازی «اسواتسلاو» ننگ، پچنیغ کنازی «قوراخان» دنیپر بو صاغالری تیکراسنک ۳۶۱ سنه ه. ۹۷۲ م ده باشنی کیسوب آلوب یاش سویا کندن صاوت یاصاتمشر.

پچنیغله بیسارابیا و مولداویده

پچنیغله البته رومغه یقین وارمق ایچون دنیپر (اوزی) نه رینی هم کیچوب آنک ترکلک ایتمکه اولان اوغرلر نی پانونیه غه کوچارکا مجبور ایدیلمر. پچنیغله دون نهرندن، دونای تارمقلرندن اولان «آلوته» نهرینه قدر بیبرلرکا مالک اولدیلمر. پچنیغله مملکتلرینی سکر آیرم ولایتکا بولدیلمر. دورتسی دنیپر ننگ مشرق طرفنده، دورتسی غربنده، حاضرکی رومانیا، ترانسیلوانیه (آفستریا ایچندن) وقرا دیگر بویلر زده ایدیلمر. دنیپر نه ری بو صاغالری

تیکراسی (* و آندان توبان طرفلری پچنیغلر تصرفناک ایدیلر. روسلر هر وقت بونلرنک دوستلنی کوزه توب طور ورلر ایدی. روملر ایسه بونلرغه کوب آقچه لر و یروب، ایکنچی وار ژارلرنی (اوزلری تعبیر نجه) تاءدیب ایتدورلر ایدی. (** صوگراق بروقت پچنیغلر سلجوق تورکلری ایله روم خلافتنه اتفاق هم ایتمشلر ایدی. لکن قپچاقلر

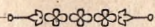
(* بعض الوغ یلغهنک توبندن طاش طبقه سی، آرقلی چیقغان بولاده یلغه صوی آنک اوستندن آرقدن آقغان کبی آغوب توشه؛ کیمه یوری طورغان صولرده کیمه بورورکا اونکایسزلی. شول آرقلی چیقغان طاش طبقه سنی بوساغا دیلر. دنپیر صونده ده باردر.

(** بر یاط قومنک ایکنچی یاط قومکا، حتی بروغ قوملرده بری برینی قول آستنه آلور ایچون صوغشدر، هچوملر هر قومده کورله کلمشدر. صوغش دیدوکمز باشقه لرنک مالینه بیرینه قزغوب قان قویوش و مقس حریتنی بتروشو اولدیغندن نی قدر چرکانچ اش اولسه ده، کوب کورو، همک بعض وقتلرده اختیار سز قیلنوس سیمندن طبیعت بنی آدم بوکا کونگه کیلمشدر. اما بز بونده یوندانده چرکانچرا کنی کوره باشلیمز: عمومی دشمانلری اولان یاط قوملر آلتوننه قزغوب، براروغدش و قرنداشلر بری بری ایله صوغش قرنداش قرنداش قاننی قویه در. هر ایکی طرفی ضعیفلنوب هر ایکاونینگ عمومی دشمانلرینی کولدروب راحتلندره لر. بونک ایله برابر اوزلری خلافتنه هم دشمانلرینی قوتلندره لر. بز بوتاه سفلی واقعه نی پچنیغ تورکلرندن کوره باشلیمز: آنلر غریق آلتوننه قزغوب اوز قرنداش لری «اوغر» لر، «بلغار» لر ایله قان قویوشدی لر. بونک ایله اوزلرینه قبر قازدی لر. بو حالنی بوندن صوگک چرکس و قره قاپاقلر ایله قپچاقلر و بلغار لر آراسنده کوره مز. آنلر روس کنازلری ایچون بری بری ایله صوغشورلر ایدی.

خیانتی ایله اش کوره آلمدیلمر. روسلر، وینگر = مجارلر، بلغارلر،
روملر ایله بیک کوب واقعه لری اولمشدر. اما بز اوشبو قدر بیان
ایله کفایه اندوک.

پچنیغلر نك ضعيفلنولری

آور و پاده هر طرفدن دشمان ایله چولغانب، بتماس توگانماس
صوغشلمر، خصوصا اوز اروغداش-لمری ایله اتفاق و مصلحت اوزره
ترکلك ایله آلماولری بر وقت بتون اطرافنی قورقوغه سالغان
قوتلی پچنیغلرنی هم ضعيفلندردی. آردلرندن « قپچاق » اسملی
مشهور تورک طائفه سی میدان غه چیدغوب، پچنیغ اسمنی کچرايتورکا،
باره طورغاچ بتونلای یوقغه چغارورغه سببچی اولدیلمر. پچنیغ لر
اوزلرندن اول و صوگک تاریخ میداننه چقمش تورک اروغلرینه آرا
لاشوب تارالیدیلمر. سیاسی قوه لری بتو ایله تاریخده ممتاز اسملری
بتدی. بعض مؤرخلر بوشناق لرنی (بو سنیه و صریبه مسلمانلری)
اوشبو پچنیغ لر بقیه سی گمان ایده لر.

اوغوز تورکلری

تورک اروغلرندن بیک ایسکی و بیک اوغ و بیک کوب فرع ارکا اصل
اولانی « اوغوز » تورکلریدر. تورکلر تحفیف ایله « اوز »، عربلر ده عربی
اولمیان سوز لرنی هر وقت اوز قالبلرینه صوغب چیقاردقلرندن « اوغوز »
نی « غز »، « اوز » نی « از » غه قالدرمشلر. بواسمه گیلرنگ کوبرا کی
اصل منشأ لری تورکستان صخرالرنده، سیردریا و عمودریا، آرال

وخزر ديگزارى بويارنده كيچنوب، بعضارى جنوبكا خراسان مملكتنه و غربكا بحر خزر جنوبندن ايران شمالنه آذربايجان وكچك آسياغه، و آننگ شـمالندن، يايق، وولغا، ساراتوف صخرالرينه، دون صوينه قدر ساچلمشلا ايدى.

اوغوزلرنك اصلى

اوغوز قومى ننگ قبيله باشى اولان « اوغوزخان » ننگ دنياغه كيلوى حقنه رشيدالدين (*) و ابوالغازى برحكايه يازارلر كه بوزمانه خلقى آنى صحيح ديه تلى ايدك اولمقارندن بز آنى يازمايمز . شولايدنه اولسه ايسكى تاريخلردن آنكاشلويينه بناء بيك ايسكى زمانده « اوغوز » اسمنه برتورك خانى بيك كوب تورك اروغلرينى اوزينه قاراتوب، قوتلى برحكومت تشكىل ايتمش، شام، مصر، ايران و هندستانغه قدر وارمش . آلطى اوغلى اولسب، هر قايسننگ ينه دورتار اوغلى اولمش . هر قايسوى تورك قوملرندن بر قبيله باشى

(*) رشيدالدين ابوالفضل محمد بن عمادالدوله ۶۶۶ هـ . دنياغه كلمشدر . ملوك ايلخانيه دن آلايتوسلطان محمد خدا بنده ننگ وزيرى ايدى . مغول حكمدارلريننگ احوال و انسابى حقنه « جامع التواريخ » اسمنه معتبر اثرى واردر . بونندن باشقه « كتاب التوضيحات » و « رساله سلطانيه »، اسملى ينه ايكى تائيفى و « مفتاح التفاسير »، اسمنه برتفسيرى واردر . مذكور تاريخنه مغوللر، چنگيز و هلاكوار ننگ اهل اسلام حقنه قيلمشلاينى برتربيه الهيه كى كورستد يكتدن، بعضلر طرفندن آنلرغه (مغوللرغه) طرفدارلق ايدو ايله تهمت ايدلمشدر . مشهور « شجره تورك »، صاحبي ابوالغازى، مذكور رشيدالدين تاريخنى ماعخذ اتخاد ايتمشدر .

اوامشلىرى. بناء عليه اوشبو اوغوزخان اولادىدىن اولان يكرمى دورت شعبه تورك خلقى « اوغوز » آتامشلىرىدر .

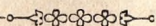
صوكراق مؤرخلردن بعضىسى « اوغوز خان » نى يونانلارنىڭ « غومير »، فارسىلارنىڭ « كيومرث » لرى كېيى شىخس فرضى اولونى گمان ايلىك، « اوغوز » آتامقارى، توركلر عادتىچە كوبراك آنىڭ تىكراسنە تركلك ايتىدكلرى « اوغوز » آتامش صوغه نسبت ايلىك اولسه كرك، دىلر. توركلر الوغ صونى اوغوز دىرلر ايدى . بناء عليه « عمودريا » ايسكىده « اوغوز » آتامش ايدى. يونانيلردە بوندىن تحريف ايلىك عمودريانى « اوقس » آتامشلىرى ايدى دىلر . بز بو ايكى قولنى اولچاپ قارارغه كروشمایمىز ،، اوغوز خان ،، شىخس حقيقى مى ويا فرضيمى بزكا آنى تعيين ضرور توگل ، « اوغوز » آتالوارىنه سبب تله سه نه اولسون اما بوقاروده ايتلمش اورنلردە ،، اوغوز ،، اسمەك بىك ايسكى وبىك كوب شعبه لركا بولنمش توركى قوملر بولندىغى محقى وشكسزدر .

يونانيلارنىڭ « افنايت »، فارسىلارنىڭ « آب تليت » و « تورانى » لرى كوبراكى « اوغوز » لردن عبارة ايدى . اوغوزلر، فارسىلر، صكره عربلر ايله ده بىك آرالاشوب كونكللى عسكر اوله راق بىك كوبسى عربستانغه كروب ساچلدىلر . آلتاي توركلرى هم اوزلرىنى اوغوزلردن برشعبه سانادقلىرى كېيى ،، اويغور ،، لردە شولوق « اوغوز » لردن بفرقهدر . بوكونەك توركستان، آذربايجان، و عثمانلى توركلرىنىڭ ده كوبراكى ،، اوغوز ،، توركلرىدر .

اوغوزلارنىڭ آخىرى ھالىرى

اوغوزلار دنيادىن بىر قايىدە كېتىمىدەكلىرى ھالىدە، نھايىتىسىر كىوب شىبە لىركا بولنىككلاپ شولوق شىبە لىر اسملىرى اىلە آتالنىە باشلادىلەر. كىوبرا كى صوگىراق، « تىركمان » دى اوزبىك، « قىچاق، قومسوق، دى آذر بايجانلى، دى عثمانلى، دى توركللىرى آتالدىلەر، دى عمىو، دى سىپىردىيا، دى آرال، دى خىزر، دى قارا، دى دىكئز تىكىرالزىندە تىركلك اىدە لىر.

« تىركمان » خلىقى و « خوارزم »

تىرك اروغلىرىندىن دى اوغوز، قىبىلە سىندىن بىجر خىزر شىرقىندە عمودىيانىڭ بودىكئزكا قوىغان اىسكى يىلغە سى تىكىراسىندە، آنىڭ شىمالىندە آرال دىكئزى اىلە خىزر دىكئزلىرى آراسىندە تىركلك اىتمىكدە اولان تىركلەر دى تىركمان، آتاللىورلر اىدى. (* بونلارنىڭ مەلىكىلىرى بىيك اىسكىدىن، ھىتى ھىرودوت زىمانىدىن بىىرلى « خوارزم » آتاللىور اىدى. باشقىە تىركى قوملر كىبى تىركمىلردە تىركلى طرفلىرغە ساچلىدىلەر.

(* تىركمىن وىجە تىسەمىيە سى ھىقىندە تىركلى سوزلر واردر دى تىرك - مانىد، دى تىرك - مىند، دى وىا دى تىرك - اىمان، دى ھىرقى اولمىق، دى يابىسە سىن كىم سىن؟ سىزالنىە تىرككچە دى تىركمىن، دى جىوابى اولمىق كىبىلەر.

شرق طرفنه عمودریا بوینچه یوقاری، طرفلرغه: «بغارا» طرفلرینه، غرب طرفنه بحر خزرنی ایکی یاقلاب اوز دیلر: شمالندن، یایق، ایتل (ؤولغا) دون، دنیپر (اوزی) حتی دونای نهرینه قدر تورلی اسملر ایله ساچلدیلر. یوقاروده کوردیکمز پچینغ لرده، خزر لرکا کیلوب قو شدهش «لارشیه» لرده اوشبو تورکمنلردن برر شعبه ایدیلر. ایکنچی طرفدن ایران ننگ شمالندن «مازندران»، «کیلان»، «طرسنان»، «آذر بایجان» و بزم قفقاس آردی آتالمش مملکتلرکا، ارض روم، دیاربکر و آطنه، آناتولی، حتی روم ایلی ولایتلرینه قدر ساچلدیلر. روم ایلی طرفلرینه مهاجرة ایتمش عثمانیلر آراسنده دوتورکمان، جماعت لریده کوب ایدی. خلفاء عباسیه زماننده گروه گروه عربستانغه کوکمللی عسکر صورتنده بیک کوب تورکمان کوچدی. بوسبیدن اسلا میت ایله هم بیک ایرته مشرف اولدیلر. شرف اسلام ایله مشرف او لمقده اولان تورکی قوملر دین اسلام ایچون جانلرینی فدا ایتمکا حاضر اولب شادانه، شادانه عسکرلک کا یازیلور لر ایدی. لکن مسلمان عربلرننگ دین خصوصنه مساهله لرین کوردکن صوگ، اولگی اعتقادلرینه بر آز یومشاقلق حاصل اولب، هر تورلی حرکتک اولور لر ایدی. بوننگ ایچون عربلر بونلر حالنی بیک قونی قاره ایله یازار لر ایدی.

اوغوز تورکمن لرده معیشت، صناعت، سیاست و معارف

اوغوز شعبه لری و تورکمن لر طبیعی عموم تورکلرچه معیشت ایدر لر ایدی. یعنی بعضلری بدوی، و بعضلری مدنی ترکملک

قیلور ایدیلر، هم قیلمقده لردر. بدوی ترکلك ایتمشلری ایك كوزل جنس حیوانلر یتشدر دكلری کبی، مدنی ترکلك ای-دنلری یه كوزل ر وشده ایگون ایگوب، انواع تورلی تانلی یم-شلر هم یتشدر ور ایدیلر. اوشنداق نچکا ونفیس هنر و صناعتلر بیلوب، معدنن انواع كوزل اشیا وقوزاللری یصادقلری کبی، دنیاده مثلئ کورلمش عجب نفیس تورك شاللری، و تورکمن پالاصلری. تورکستان ادرس و بیقسب و دریه لری اشلر لر ایدی.

قوم آریه لر ایله یقین، کورشیلکده واختلاطه اولدقلرنن سیما و قیافتلری یه خیلی گوزللمشدر. ایچلرنن بیک الوغ سیاسی لر و مشهور خاقانلرده کوب چقمشدر. خلفاء عباسیه امیر الامراء لری، مصر غلامان اتراک لری و ملوک طوائف نلئ گو برا کی اوشبو فرقه تورکلردن، اوغوز و تورکمنلردن ایدی. مملکتلرینی هندستانغه قدر کیگایتکان غزنویار، سلطان محمود سبکتکین ار، قطب الدین لر، جلال الدین اردن ماعدا باشقه قوملرغه خدمت ایتکان و نادر،، شاه و اچار لرده اوشبو قبیله تورکلردن ایدیلر. (*)

اوشنداق ایچلرنن صاناب بتورگیسز کوب، بیک الوغ عالم لر، فیلسوفلر، حکیم لر، طبیب لر، منجملرده چقمشدر. لیکن اثرلرینی کوبراك عربی و فارسی تیللک تاعلیف ایدوب، ارم، کنیه لر نیک عربلر و شنچه یازار لر

(*) بر وقت ایران مملکتنی هندستانه قدر کیگایتمش اولان مشهور نادر شاه «آفشار» اسملی بر تورکمن قبیله سندن نشأت ایتمش بر تورکی ایدی. اوشانداق بوکون سلامت ایران شاهلری «قاچار» نام تورکمن قبیله سندن نشأت ایتمش تورکلردر.

تورکیله کلرینی بایرماي، قالدر ورلر ایدی. بناء علیه حقسن باشقه قو مارنی ضورایتورلر، بلا شعور اوز قوملرینی وملتلرینی (تورکلرینی) کچرایتورلر ایدی. مع التأسف بوعادة باشقه تورکیلرده ده، از جهله بزلرده ده کورلکاله مشدر، هم کوراکالیدر.

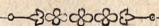
خوارزم شاهلری

خوارزم ممالکتی حضرت عثمان رضی الله عنه زمان خلافتنده فتح اولنمشدر. خلافت عباسیه زماننده ساها نیلر وسلجوقیلر تحت اداره سنک اولمش ایدی. صوگره ۴۰۰؛ سنه ۶ هجریه تیکرالنک سلجوق امرا سندن دو قطب الدین محمد بن انوشتیکیین، اسمنک بر ذات خوارزمک بر مستقل حکومت توزدی. چنکز زماسنه قدر «خوارزمشاهیان» اسمنده مستقل حکومت سوردیلر. ۶ نجی شاهلری قطب الدین محمد ثانی زماننده بیک الوغ قوت کسب ایدوب ماوراء النهرنی، صگره خراسان وفارس وعراق ولایتلرنی ضبطنه آلمش وبوسیدن خلفاء عباسیه لرکا اورننی بیک طارقالدرمش، واوزینی اسکندر ثانی آتامش ایدی. هم چنکز ایله ده اتفاق ایتمش ایدی. خلفاء عباسیه ده قطب الدین محمدنی انصافه کیلتوره آلمای آنک خلافته چنکزدن یاردم استه دیلر! یعنی عاصی بر مسلمان خلافته مجوسدن یاردم استه مک کبی کوگلسز اش قیلدیلر (ابوالغازی). لکن چنکز قطب الدین ایله عهدنی بوزمای قالمش ایدی. اما قطب الدین محمدنک خلاف انسانیت معامله سیننه چدی آلمای آچیغلانوب، بو ایکی دولت اسلامیه نک، بلکه بتون تورک ملتنی نک هلاک اولولرینه سبب اولدیلر. تفصیلی چنکز بیاننک کیلور.

چنگز دىن صوڭ خوارزم مملكتى «قپچاق» دولتنه قوشلمش ايدى. طوقزى عىصرهجرى آخىرلارنده شىبىانى (تاتار) خانلردىن «آلبىس» قپچاقنى آيىروب، بىر حكومت مستقوله حالينه كىتورمش، و دوخيوه خانلىغى «آتامش ايدى. لىكن اهل اسلام آراسىنى بىتماس توكانماس محاربه لىر خيوه خانلىغى هم ضعيفلندىردى.

خىوه خانلىغى

عاقبت خىوه خانلىقىدىن كوب يىرلىرى اوشبوصوڭغى يىللرده روسيه طرفىدىن ضبط اولدى. ايسكى خوارزمنىڭ آرال (*) دىگىزىدىن جىغون بويىنچە «بخارا» چىكىنه قىر بىر آز يىرلارنده «خىوه خانلىغى» اسمىنى آيىرم بىر خانلىق، خانلىرى ايله بىر ابر بىر كونه هم سلامتلىرى. لىكن روسيه تبعەسى حساب ايدىلنە لىر. توركىمان حكومتى يىمىرولوب، بىر پوچماغى غنە قالسىده، اها توركىمانلىرى بىر قاياده كىتىمىلەر. بىر كونه خىوه و بخارا خانلىقلىرى، روس، ايران، افغان دولتلىرى حمايه سىنىك ياشامقده درلەر. خانلىرى هم اوز اىرولغىلارنى (ايشىلمىشینه بنا) قونىقلىرى قىبىله سىندىر.

(*) آرال دىگىزىنده آتە لىر بىك كوبىر. بوسىدىن تىر كىلەر بو دىگىزكا «آتە لىر دىگىزى» دىورلەر ايدى. «آرال» كلمەسى «آتە لىر» كلمە سىدىن آوروپالولر تىرىف ايتىش بىر اسمىر. عرب جىغرافىه لىرى بىر دىگىز «بىر خوارزم» و «بىر جىر جان» دىه هم آتالنىشىر.

قپچاق - قومانی - پالوؤسی

پچنیغ و اوغوزلردن صوڭ آوروپا تاریخارینه «قپچاق» تورکلری معلوم اوله باشلیدر. قپچاقلر اول ظهورارند، قوبان صخرالرندن کلدکلری اوچون قوبانی معرفتی اولان «قومانی» آتالدیلر. اما روس تاریخلرنده «پالوؤیس» (مفردی) و «پالوؤسی» (جمع سی) دیه ذکر ایدلمشلردر. قپچاقلر آسیایه ده بیک ایسکی تورک قبیله لرنندن بری (ابوالغازی بیاننجه اوغوز خان زماننده پیدا) اولسه لرده، اما آوروپا و روسلر غه ۱۰۵۵ هـ. - ۱۰۵۵ م. لرده گنه دنیپر نهری بویلرنده، پیریاصلاول شهری تیکرالرنده ظاهر و معلوم اولدیلر. قپچاقلر اوغوز تورکلرندن بیک الوغ قبیله اولدقلری کبی بیک کوب فرقه کا هم بولنمشلر و باشقه قبیله تورکلرکاده کوب قوشلوب آرالاشمشلردر.

هند و کوش طاغلرندن، افغان ایچلرنندن؛ تورکستان و قزاقستان صخرالرنندن باشقرد ایچلرینه (* خزر - بلغار مملکتلرینه، دنیستر و دونای نهرلرینه قدر ساچلمشلردر. خزر مملکتلرینی و قریم

(* ظهرالدین بابر خان دد بابرنامه، ددیملکه مشهور اثرند هند و کوش بند - یوللرنندن بریسی دد قپچاق کوتلی، آتالدیغنی، هرات شهری قپولرنندن بریسی دد قپچاق دروازه سی، تسمیه ایدلدیکنی، و دد قپچاق، اویمانندن دد قپچاق محمد، و سائر اسمده عالمر، و تورکستاند قپچاق اروغندن حا کملر بولندیغنی بیان ایتمشدر. اوشنداق باشقرد ایچند دد قپچاق، «قارا قپچاق» و دد قزل قپچاق، اسملری بو کونکا قدر سلامندر.

شبه جزیره لیرینی و آنکه اولان غریق قولونیه لیرینی و روس تاریخلرنه
 «تمو توراقان» اسمنه یاد اولنوب، روس کنازلری تصرفنه توشکا
 لهکان آزاق تیگراسنه گی یئرلرینی بارچه سنی تحت تصرفلرینه
 کروتدیلهر. وولغا ایله دنیپر آره سنه غی صخرالرده و دیگنر بویارنه
 ایسکیدن قالمه «د تورک»، «د بیرندی»، «* د قوایی»، (توبانگی)
 «د بلغار»، «د خزر»، «د چینغ»، قوملرندن بعضلرینی ینه مغربکا
 راک قاچردیلر. اما کوبسی قپچاقلرغه باش ایارکا مجبور اولدیلهر.
 تیز کوندن قپچاقلر دنیپرنی کیچوب، بوکونگی بیسارابیا، مولداویا،
 رومانیا مملکتلرینی آلوب، بلغاریا و دونای غه قدر باروب یتدیلهر.
 گورشیلری اولان روس، روم، حجار، بلغار، قوملرینی ده الوغ
 قورقوغه توشوردیلر.

قپچاقلرده معیشت روشی

قپچاقلرده، معیشت جهتنن باشقه تورکیلردن فرقلی دگل
 ایدیلر: کوبراکی کوچمه، و بر قوریسی شهرلرده مدنی معیشت
 قیلورلر ایدی. ایسکیدن توبانگی بلغار-خزرلر شهرلرینه ده مالک
 اولوب آنکه معیشت ایتدیلهر. اوزلرینه مخصوص شهرلری هم
 تاریخلرده ذکر ایدلندهر. تورکستان صخرالری چیکندن، یایق،

(* تاریخ اسملرنک اصلنی تابو مشکل ایدوکنی یوقاروده
 ایتمش ایدوک. «د بیرندی»، هم «د بیرلش»، دیگان سوزمی، پایسه
 بابرخان هندوکوش کوتلرندن بریسنی «د بارندی کوتیلی»،
 تسمیه ایتمش؛ بیرندی شول برقبیله اسمی اولوی ملحوظ اولان
 «د بارندی»، عرفی می؟

ۋولغا، دون، نك توبان تيكرالرى، بحر خزر، آزاق، و قرا
ديكز بويلرى، قريم شبه جزيرهس، دنپير، بلكه دونايغه قدر بيلر
بونلرغه نسبت ايله بر وقت ددشت قپچاق،، (قپچاق صخراسى)
آتالديلر. شرق تاريخلرنك اوزاق وقت بو اسم دوام ايتدى.

كورشيلرى اولان روسلر وكنازلرى ايله اون برنچى عصر
ميلادى يارمندن، اون اوچونچى يارمنه قدر ۴۷۷ هـ. ۱۰۵۵ م. دن
۶۲۵ هـ. ۱۲۲۷ م. كا قدر تاتارلر ككيلكانچه بيك ككوب
واقعلرى اولمشدر. بونلر ايله اولغان تورلى معاملهلر
روس تاريخلرى نك بيك ككوب صفهلر ينى اشغال ايتمش و بيك ككوب
توركى اسملردن عبارت اولان «طغرل خان» ددكيدان خان،، ددوناق
خان،، ددكون طوغدى خان،، ددييلدز خان،، ددكونش ويردى خان،،
ككى قپچاق خانلرى اسملرى هم ذكر ايدلمشدر. بز نك اوچون صور
اهميتلرى اولمديغندن بز آنارنى تفصيلا ذكر ايلمذك.

اول زمان بيك عادى اش اولديغندن، روسلر ايله بعض وقت
دشمانلقلرى و محاربهلرى هم اولغالاسده، اما ككوب وقت دوستلقلرى
هم اولور ايدى. حتى قز آلو وقز بيرو ككى قرنداشله شو وقان قا.
تشدر و ككى معاملهلر يك آز اولمشدر. *) ككوب وقت برى برلرينك
غزاسنه هم اشتراك و ياردم قپلشديلر. وينگرلر خلافتنه روس لر

*) اسواتوپولك طغرل خان قزنى آلمش ايدى. اوليغ ايله
مانوماخ اوغللرينه قومان خانلرى قزلر ينى آلوب ويرديلر. ۋسيوو
لود غرودنيسكى نك قزى مانوماخ ۋ نوچكاسى قپچاق خاننه كيا و كاقدمش
ايدى.

طرفندن قیچاق خانلری «آلتون اوبه» ایله «بوناق خان»، نك بارد یغی، و آنلرنڭ بهادرلغی بك شاعرانه مدح ایله یازلمشدر. قیچاق کنازی «دیماقوفسکی»، روس کنازی «وؤسیژوولود»، غه کمش بلغار- لرنك ائوغ شهرینه غزاسینه یاردمکا باردیلر. اوشنداق منغول (تاتار) لر کیلکاج آنارغه فارشی طورور اوچون قیچاق خانلرینه یاردمکا، روس کنازلری نك کوبسی بارمشلر ایدی.

قیچاقلرده سودا و تجارت

باشقه تورکیلر کبی قیچاقلرده سودا و تجارتنی مقدس بیلوب آڭا کامل مساعده و یاردم ایدرلر ایدی. حتی محاربه وقتنده بویله مذکور دشمان لرنڭ سودا کارلرینه هیچ ضرر تیکدمی، ایچلرنده یوروتورلر ایدی. قیچاقلر کییف شهرینی آسغان وقتنده هم سودا کارلرگه ضرر کلتورمیدیلر. روس کنازلری بر مرتبه قیچاق ییرینه کروپ تمام تلف اولدیلر. بونلرنڭ حالنی هم روسلرغه، سودا کارلر قایتوب خبر ویردیلر.

قیچاق حکومتی نك انقراضی

قیچاقلرده باشقه تورکیلر کبی، کرک کورشیلری، روس، ماجار، بلغار قوملری ایله، کرک اوز آوالرنده تورکی قوملر ایله، کوب وقت تیوشسز محاربه لرده اولورلر و بوسبیدن کوب تلفات و یوروب ضعیف لنورلر ایدی. بونلڭ اوستنه، ۶۲۲ سنه ه. ۱۲۲۵ مده قفقاز طا غلری آراسندن آلانلر و قیچاقلر اوستنه تاتارلر کیلوب چقدیلر. تاتارلرغه قارشو طورمی ایچون آلانلر ایله قیچاقلر اتفای ایتمشلر

ایدی. لکن تاتار سر عسکری «صوبودای بهادر» نڭڭ تديبير وحيله سى ايله اتفاقلرى بوزولدى. قپچاقلر آلانلر نى طاشلاب كيتديلر. صڭره آلانلر باشينه كيلكان اش قپچاقلر باشينه هم كيلوب يتدى. روس كنازلرينى كوب هديه لر بيروب ياردملرينه ده چاقرمش لر ايدى. لکن مقاومت ايله آلمديلر. تاتارلردن مغلوب اولوب استقلال و حكومتلرى منقرض اولدى.

قپچاقلرنڭ استقلال لرى و حكومتلرى بتوب منغول (تاتار) لرغه باش اياركا مجبور اولسه لرده، لکن اسملرى اوزاق وقت غه قدر دوام ايتدى. تاتار خانلرنده دولت وشوكت قوتلى اولسه ده، دين واسم خصوصلرنده تعصب لرى يوق ايدى. هيچ قايو قوم نڭڭ دينلرينه نه ده طوغرىدن طوغرى ونه ده يراقدين آيلندركان تديبيرلر ايله تارلق وقصانلق كلنورمديلر. شولا يوق اسملر اوزكارتمك و اوز اسملرينى كروتماك طروشمتى ايله ده شغلانمديلر. بوسبىدن، تاتار حكومتى همانك «قپچاق» حكومتى، خانلريده «قپچاق خانلرى»، ييرلريده ايسكيچه «دشت قپچاق»، اسمنه يورودى.

قپچاق توركلرى نڭڭ، هر دائم اوز جنسداشلىرى ايله محاربه ده اولو كى، توركى قوملرنڭ، باشقه قوملر خلافيه اولان اتفاقلرينى بوزو كى و اوز قرنداشلىرى قاما بلغارلرى خلافيه باشقه قوملر كا ياردم بيرو كى، تورك قومنه و ملتنه طورغانى ضرردن عبارة اولان اشلردن باشقه هنرلرى كورنمى. عرب تاريخلرنده «دومن فقهاء قفچاق»، ديه بعض فقيه لرنى قپچاق قومنه نسبة لرى كورنسه ده آنلر

في الحقيقة تاتار خانلری عصرندکي طوقتاغو، اوز بک، جانی بک خانلر زماننداعی فقیه لرنی سویلیلر. دشت قیچاقک اولنوب قیچاق حکومتی آتالمش حکومت کا نسبة ایله گنه قیچاق آتاغانلردر. یوقسه قیچاق قبیله سی تورکلردن دیمک دکلدر. قیچاقلر اوزلرندن صرک یغشی اسم وگوزل اثر قالدره آلمادیلر. اوزلرندن ایلمک روسیه جنوبنده «چرکس» اسم عمومیسى تجتندک ترکلک ایتمکن اولان قرنداشلری بیک کوب تورکیلرنی اسیر - قل ایلمک صاتمشلر ایدی. (*) اوشبو وباشقه حمیتسز لکری نلک جزای باسزالرینی تاتدیلر: منغولمرده اوزلرندن نهایتسز کوبسنى اسیر ایدوب صاتمیلر، تورکی قوملرده اسلاوان وروس اسملری ایله آتالمق کبی مناسبتسز عرف اوشبو قیچاقلردن باشلانمشر.

سقسین و یا سهسن تورکلری.

قیچاقلر وقرغزلر ایله براروغ «ساقین» اسملی تورک قبیله سی بلغارلرنلک مشرق طرفنه، «جایق» (اورال) نهری نلک شرتهنک ترکلک ایدر

(*) مصدره «غلامان اترک» اسمنده تورکلردن ۲ پادشاه حکومت ایتمشر. ملک منصور قلاون اسمنه بریسی بیک کوب چرکس قللری صاتوب آلوب خدمتینه قوشمش ایدی. تاجرلر بیک کوب چرکس کلتروب صاتارلر ایدی. حتی چرکس طائفه سندن اوتز ملک آطلی عسکر توزلدی. عاقبت اراده بر قوق بن تگری ویردی اسملیسی مصرملکی اولب، آنلک صوگنده یکرمی ایکی نفر ملک مصر اولدیلر. آخرغیسی «طومانبای» دن مصرنی سلطان سلیم عثمانی آلدی.

ایدیلر . بونلر هم باشقه تورکیلر ایله هرجهتلرنده برابر ایدیلر . «ابن فضلان» غه یول باشچی اولب کلمش سهسن الراسمی البتة اوشبو تور کلردن ایدی . بوتورکلر اول وقتغی عرب ممالکنه داخل اولغان تورک بیرلری ایله ، بلغاریلری آراسنده ایدیلر . طبیعی عربلر دن - بغداددن بلغارغه تورکستان آرقلی کیلندکک سقسین لر یری آرقلی کیلورگا تیوش اوله در ایدی .

۶۲۶ نچی . ه . ۱۲۲۹ م . منغول (تاتار) لرنک اول ک-یلولارندن اوشبو سقسین تورکلری ، یوقاریغی بلغارلرنک «دایق» ، صوی بوینک غی صاقچی عسکرلرینه خبر بیر دیلر . اوزلری هم بلغارلر طرفنه صغندیلر . بلغارلرده آلدان یراغنی کورب خندقلر قاز دیلر . بوکترمه و کمین لر قویب ، تاتارلرنی اشد صورتک یگدیلر . بیک آزی غنه کیرو قایتب کیتدیلر .

عاقبت اوچ یلمن صوگ ۶۲۹ . ه . ۱۲۳۲ م . «باتو» ، (روس تار یغلری باطی دیه یازمشلر) خان بیک الوغ قوت ایله کیلوب ، بلغار دن یراق توگل یرده قرار قیلدی . تاتارلر کیلکانسن ، توبانکی بلغارلر خبر ایتکاج ، یوقاریغی بلغارلر ، روس ویلیسکی کنازی «دیوری» ، دن یاردم صورغانلر ایدی . بارچه ضررلرینی هم اوزلری کوتاز مکچی بولغانلر ایدی . قسقه نظرلی روس کنازلری ، تاتارلرنی بلغار ایله گنه قالور دیب حساب ایتکانلردر : یاردم و یرمه دیلر . بلغارلرنی قزغانمدیلر .

بلغارلر ، روسلر آج وقتلرده چه مرتبه آشلق بیروب طویدر سه لرده ، شکرانه سنی کورمدیلر . اوزلری یاردمکا محتاج وقتده ،

کو کرکلرینه خاچ صورتی تکمش، کوبرا کی اشلسکز ونادان و فقیر خلقلر گروهی نجه مرتبه لر اهل اسلام خلافتنه، کچک آسیاغه هجوم ایتمشلر ایدی. آنلرغه قارشی بیک الوغ و شاءنلی محاربه لر قیلوب، اسلام مملکتلرینی آنلر ننگ یاوزلقلرندن قوتقار و چیلر اوشبوسلجوق تورکلری اوامشدر. بهادر ایکلری وحسن اخلاقاری ایله اول زمانه غنه دگل، بلکه بوزمانه خلقنی ده طاک عجابکا قالدرغوچی سلطانلر، سرعسکرلر ایله بهادر عسکرلر اوشبو سلجوق تورکلرندن ایدی. بو واقعه لر اهل اسلام تاریخلرنک « اهل صلیب محاربه لری » (*، روس تاریخلرنده « کور یستاواوی پاخود » آتامشدر. سلجوقیلر نک بو خصوصده غی خدمت لری شایان تقدیردر. چونکه نه بغداد خلیفه لری طرفندن بریاردم، (چونکه بغداد خلیفه لری ایچکی فتنه، و مذهب نزاعلری سببندن عسکرلرینی بغداد قپولرندن آیرمغه مقتدر دکلر ایدی) ونه باشقه ملوک طوائف طرفندن معاونت (آزاده هیچ وقت کیسلیان عداوة سببندن) کورمدکلری حانده، بویله مدهش قوتلر و هجوملرکا مقاومت ایدوب، مدافعه قیلمشدر. مدکور روم سلجوقیلری بتون کچک آسیا مملکتلرینی (دیمالائیف) تحت تصرفلرینه کروتب، بیک الوغ قوت و شوکت حاصل قیلمشدر ایدی. لکن بر طرفندن اهل صلیب محاربه لری و ایکنچی طرفندن علاءالدین کیقباد زماننک، منغولر ظهور ایدوب، سلجوقیلر نی هم ضعیفلندر دیلر.

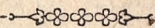

(* بو واقعه لر بیک رغبتلی و عبرتلی اولدقلرندن عموم اهل اسلام اوچون تفصیلا بلورکا تیوشلی واقعه لر اولسه ده، اوزونلقدن خوف ایدوب بز یازمدق .

منغولار بونلارنى تحت طاعتلرىنە كروتىدىلەر. مذكور علاء الدين كيقبادنىڭ خەلقلىرى زامانىدا بىر تەرەپتىن منغوللار، ۋە ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىسى ئوز ئارالارنىڭ بىر تەرەپتىن توكانماس عداۋە ۋە تەفرىق، سەلجۇقىلارنىڭ ئىنقىلاپى سەبەب بولدى. دولت عثمانىيە نى تەشكىل ئىتمەش ئىمان غازى، مذكور علاء الدين كيقباد تۈرەلەردىن ئىدى. روم سەلجۇقىلارنىڭ پاي تەخت شەھەرلىرى ئاناتولىيە « قونىيە » شەھرى ئىدى.

« قايسى » ۋە « قوايسى »

تۈركىستان نىڭ مەغرب تەرەپتىن ئوغۇز - تۈركمەنلەردىن بىر شەخە « قايسى » ۋە « قوايسى » ئاتالماشلىرى. بونلارنىڭ بىر گروھى روسىيە جەنۇبىيە، دىنىپەر نەھرى بويلىرىنە قەدەر ساچلامشلىرى ئىدى (* ۱۲۰ نچى عەسىر مەيلا دىيە دە روسىيە جەنۇبىيە، چىرىزىغەسكى تىكراستىن « قايسى »، تۈركلەرى ھەمانەك تۈركلەك ئىدىلەر. ئىككىنچى گروھى تۈركىستاندىن خىراسان ۋە لايتنە، چىنگىز عەسىرنەك ئىران ۋە ئرمېنىستانغا قەدەر ساچلاملىرى. عثمانلى دولتىنى تەشكىل ئىتمەش « عثمان غازى » اوشبو قايسى ارغى، بىدوى مەيشت ئىتمەك اولان تۈرك قەبىلەلەردىن بىرى نىڭ رەئىسى ئىدى. بو كۈنەك عثمانلى تۈركلەرى نىڭ كوبرا كى ۋە ئادىبايچان ۋە روسىيە جەنۇبىيەگى تۈركلەردىن بىر قەدەرىسى البتە اوشبو قايسى تۈركلەرى ئىسلىنىدۇرلەر.

(* دىنىپەر بويلىرىنەك « تۈرك »، « بىرىندى »، « قوايسى »، اسملى تۈرك قەبىلەلەرى بولمىدىغىنى يوقارۇدە كۆرۈش ئىدۇك .

عثمانلی تورکلری

عثمانلی تورکلری نك بابا (اجداد) لری «اوغوز» - تورکمنارندن، «قایی» شعبه سنلن بدوی - کوچمه لی ترکلک ایتمکک اولان بر قبيله ایدی. بونلرده اولا تورکی قوملر بییشگی اولان تورکستان صخراسندن نشأت ایدوب، خلفاء عباسیه زماننده غرب طرفنه بر آز حرکت ایتمشلر ایدی. صکره سلجو قیلر ایله بر وقت (بیسنچی عصر هجریک) خراسان (* ولایتنه کوچب «ماهان» آتالمش بر صغراغه ییدلشمش لردر. چنکز وقتنه قدر ایلملی بلك خانهدن عبارت الوغ بر قبيله اولمشلر ایدی. «دهون»، «لردن» «آتیلا»، خان غربده نچک بر مهاجرت عمومیه آچمش ایسه، شرقک شوندا یوق، مهاجرت عمومیه دورینی، منغوللردن «چنکز»، آچمشدر. هر کم چنکزلردن قاچا آلسه قاچمشدر. بناء علیه «قایی ایلی»، تورکلرده، رئیس لری اولان سلیمان شاه بن قیا آلب تحت ریاستنده مغرب طرفنه یونالمش لردر. بونلر «وان کولی»، جنوبنک «اخلاط»، اسملی شهر تیکراسنده بر وقت ترکلک ایدوب، آندن جنوب طرفنه «فرات»، نهری بویلرینه

خراسان ولایتی اهل شرق عندنک بیک مشهور علما و فضلادن بیک کوبلرنک منشائی در. بو کونکی ایران مملکتی نلک شمال شرقنک ۲۶۰ بلك مربع چاقرم مقدارنک بر ولایتدر. بو کونک تخمینا بر میلیون قدر خلق ترکلک ایتمککدر. فیره زه طاشلری چغا طورغان طاغلری کوبدر. جنوبندن افغانستانغه الوغ یول کیده در. بونرغی خراسان نك بر مقداری بو کونگی افغانستان نك شمال غرب حدودینه داخلدر.

کوچمشر در. دو سلیمان شاه،، فرات نهرینی کیچدکده وفات اولمش.
 سلیمان شاهنک اوغللری ارطغرل و دیندار آندن مغرب طرفنه حرکت
 ایتمشر و یولده، محاربه قیلوب یاتمق اولان ایکی عسکره اوغرا
 مشلدر. بریسی دو مایجوبک،، تحت قومانداسنه تاتار - منغول
 عسکری، ایکنچیسی امیر کمال الدین کامیارک تحت قومانداسنه روم
 سلجوقیلری عسکری ایدی. سلیمان شاه اوغلی «ارطغرل»، ضعیف
 طرفه یاردم ایدوب سلجوقیلر طرفندن صوغشقه کر و شمش، بونلرنک
 یگووینه سبب اولمشدر. بونک مکافات اوجون، همک روم - وزیرانتی لر
 طرفه بر پرده اولونی ملا حظه قیلوب، اول وقت «دقونیه»، ده روم
 سلجوقیلرنک آخری اولان علاءالدین کیقباد طرفندن، ارطغرل غا
 زی غه مملکتی ننگ تله دیکی بیرینته بیرلشورکا مساعه قیلنمشدر.

ارطغرل غازیده قوم وقبیلهسی ایله «انقره»، شهری تیکره سنه
 سکود قصبه سنه ترارنمشدر. «ارطغرل»، غازی «سلطان علاءالدین»،
 دن بیش مگ عسکر یاردم آلوب، روم - وزیرانتی لردن «قره چه
 حصار»، شهرینی آلمشدر. ارطغرل غازی ۶۲۸ ه. دن ۶۷۰ سنه کقدر
 ریاست صوگنک وفات ایدوب قبیله باشلقنی اوغلی «عثمان بک»،
 کاتبشرمشدر.

عثمان غازیده کون بکون قوت آلوب عاقبت «سلطان علاء
 الدین سلجوقی»، طرفندن امارت = توره لک منصبی ویرلمشدر.

قای ایلنک عثمانلی آتالنوی واستقلال لری

عاقبت چنکز خواقینندن «سلطان غازان خان» «سلطان علاء
 الدین سلجوقی» نی عزل، واورننه ایکنچی آدم تعیین ایتمدیکندن

«روم دولت سلجوقیه» سی منقرض اولمشدر. روم سلجوقیلرینه تابع بر اماره اولان و «امیر عثمان بك» ریاستنده اولان «قاییسی ایلی» ۶۹۹ سنه ۵۰۵ هـ ۱۲۹۹ م. استقلال کسب ایتمیشلردر. اولده «قااییسی ایلی» آتالمش تورکلر، بوندن صوگ اوشبو «عثمان» غازیغه نسبت ایله «عثمانلی تورکلری» آتالدیلر. حکومتلری هم آڭانسبت ایله عثمانلی حکومتی آتالدى.

روم ویزانتی قیصری «آندرونیک» حس قبل الوقوع قبیلندن عثمانلی تورکلرندن زیاده خوف ایدوب، بونلرنی بییر یوزندن سور مک اوچون قزینی، اول وقت قوت وشوکت ایله مشهور اولان «شهنشاه جهان سلطان محمود غازان خان» غه تقدیم ایدوب، آندان یاردم استه مش ایدی. منکور غازان خان ده بعض ترکمن ومنغول تورهلری تحت قاماندا سنک عثمانلی لر اوستنه الوغ بر عسکر یبارمش ایدی. لیکن «عثمان غازی» اوغلی «دورخان»، طرفندن مغلوب اولوب، «عثمانلی حکومتی»، صاغ سلامت مستقل کوی قالمشدر. وبوکونکا قدر «عثمانلی تورکلری»، صاغ سلامتلردر و «عثمانلی حکومتی»، مستقل بر حکومتدر. تورک اروغی بیگ الوغ، دنیا ده بوکونده تورکی قوملر بیگ کوب اولسه لر ده اما اولرینه مستقل حکومت ایله قالانلری بالغز اوشبو عثمانلی تورکلریدر.

عثمانلی ساطانلری نك خلیفه رسول الله منصبینه نائل اولولری معلومدر که خلفاء راشدین رض. الله عنهم دن صوگ خلافت، بنی امیه کا کوچمش ایدی. بونلر «خلفاء بنی امیه»، دیمکله مشهورلردر.

بنی امیہ لرد شام، ده ایدیلر. ایکنچی عصر هجرینک اۆلکی یارمنک خلافت، بنی امیہ دن بنی عباس رض. الله عنه کا کوچدی. بونلر «خلفاء عباسیه»، دیمکله مشهور اولدیلر. «خلفاء عباسیه»، بغداد شهرنده خلافت ایتدیلر. هلاکو واقعه سنک یئینچی عصر هجرینک، خلافة، بغداد دن مصر شهرینه کوچدی. مصرده ملوک چرا کس نیک انقراض ایله خلافة اسلامیه، استانبوله کوچدی. (تفصیلی کوب تاریخلرده یازلمشدر.) مصر خلفاء عباسیه لری نیک آخر غیسندن «خليفة رسول الله» اتی مسند مبارکی، عثمانلی تورک سلطانلرینه کوچدیکندن، بوکونک بتون پیر یوزی مسلمانلرینه «خليفة رسول الله»، تورک-عثمانلی سلطانلر بئر بتون دنیا مسلمانلری آنلر نی «خليفة رسول الله»، تانیلر. بوکونک «دارالخلافة» اولان «استانبول»، شهر ی بتون دنیا بئرچی درجه ده کوزل و هراش ایچون اونکایلی شهردر. دنیا نیک بتون اهل کتاب و بتون اهل اسلام قاشنک ای نیک مقدس صانالغان «بیت المقدس»، و بیت الله الحرام، کعبه و اطرافلری عثمانلی تورک «خليفة»، لری حمایه سنکدر.

عثمانلی تورکلر نده معیشت

عثمانلی تورکلریده، صوگفی زمانلرغه قدر هر خصوصلرنک باشقه تورکی لرایله برابر ایدیار. بعضلری بدوی، و بعضلری ده مدنی معیشت ایدر ایدیلر. عثمانلی مالکلیک معتدل منطقه ده اولدیغندن، خلقی اوله رق آنک هر نرسه کا بایلقدر. بتون اهل تجربه نیک اتفاقی ایله، هنر و صناعتکا تشویق و تحدی ایتکان باش سببک فقر و ضروره در. عثمانلی مملکتنده صوگف یلرغه قدر هر نرسه ده بایلق و غنا اولدیغندن،

بناءً عليه فقر وضرورة اولمدیغندن آنلرده هنر و صناعت اولقدر رواج
 دگل ایدی. اما عثمانلی تورکیلری برنچه آوروپالی لشوب، ایسکی
 تورکلر طبیعتنی برآز آطلامش، یعنی خلقی اولان حوایج اصلیه غه
 قناعت ایتمای مصنوعات غه کرکندن زیاده هوس ایتدکلرندن، بومنا
 سبتسزلك تورکلرنک عمومًا جهة مالیه و اقتصادیه سنه خیلی ضرر ایراث
 ایتمکده ایدی. البته ایکی نکی بری: یا ایسکی تورکلر چه (آزماز قول
 هنرلری ایله) مخلوقات ایله قناعت (اکراحوال و زمان مساعده ایتسه)
 ایتمه لی. اول وقت هنر و صناعت نکی فائده سی همان اولسه ده اما ضرر
 رتی یوقدر. اگرده ایسکی تورکلر عرف و عادتنه قناعت ایدلمای
 مصنوعات قه هوس ایدلسه ویا لزوم و ضرورة اولسه، اول وقت تورک
 ملتلریده لازم هنر و صناعتلرنی لایقنچه اوزلری اوگرانملی. جهت مالیه
 و اقتصادیه اوشبو قاعده کا رعایه ایدلرکن گنه البته تیوشلی نقطه سنه
 اوله چقدر. مال ایسه شقیق روحدر. ملتلرنک مالیه، آنلرنک شقیق
 روحی - جانلرنک یاریمی در. مالسز ملت یارطی یاقلی، (مفلوج)
 کشی حکمنده در.

عثمانلی تورکلرنده قیافت

عثمانلی تورکلری بتماس توکانمس، دورت طرفلری ایله ده کوب
 وقت محاربه و صوغشده اولدقلرندن، طبیعی بیک کوب تلفات ویردیله.
 لکن ایکنچی طرفدن، هیچ تکلیف اولمدیغی و بارچه دین اربابنه،
 دنیا ده هیچ ایکنچی یرده حتی الک مدنی مملکتلرده ده کورلمدیکی روشک
 حریت و مساعده و یریلله طورسه ده، ومع ذلک تورلی دین و تورلی

قوملردن، خصوصا قوم آریانیه و سامیه دن بیک کوبلر مسلمانلشوب و تور کلشوب آرا لاشدیلر، بوسبیدن عثمانلی تورکیلرینگ سیمما و قیافتلریه خیلی آریلشمشدر. اڭ اصل تورک سیماسی اولمئی اوزره تانولمیش بوکونگی قرغز- قزاق سیماسی ایله عثمانلی تورکلری سیمما و قیافتی آراسی بایناق آچلمشدر. عثمانلی تورکلری تورک اوصافلرندن بار چه سی ایله علی وجه الاکمل متصلب (تفصیلنه نه حاجت!) طبیعت، عرف، وعاده جهندن هم تمام «تورانی» حالنه قالسه لرده، اما «قیافت» جهندن «آریانی» لرغه یقینلشمشلردر. آذربایجان تورکیلرنگ و تور کمنلرده هم بو حال مشاهدک ایدلمشدر.

عثمانلی تورکلرنده سیاست و حدود

عثمانلی مملکتی صوڭ سنه لرکا قدر اداره مستقله اصولی ایله اداره قیلنه کلدیلر. صوڭ کونلرده آنلرده ضور انقلاب اولدی. بز بوکتابموزه سیاستدن بحث ایتدی کمزه کوره تفصیلنه شروع ایتمای قالدرمز.

عثمانلی حکومتی نڭ دائرہسی تورلی وقتده تورلیچه اولمشدر. ایڭ واسع حدودلری سلطان سلیم و سلطان سلیمان قانونی عصرلرنده اولمشدر. اول وقتلرده تورکیه، عثمانیه حدودی جنوب غربدن، جزا ئر، تونس، طرابلس، مصر، عربستان شبه جزیره سی و کچک آسیا و آذر بایجان نڭ اکثری، قفقاس باطوم تیکرالری، قریم شبه جزیره سی، دون و آزاق دیڭزی بویلری، خرصون (آدیس) و بیسارابیا غوبیرنالری، رومانیا و ینکریا و آفستریانک برقدیرلری، بلغاریا، صربیا، چورنا

غوريا، بوسنه و غرسوغوڭينيه و آلبانيا و بتون غري تسيه (يونان) مملكتلرى و بوداڭره اچنده اولان جزيره لر بار چه سى عثمانلى مملكتنه الحاق و حدودينه ادخال ايدلمش ايدى. حتى روسيه جنوبى بنده دون ص. س. وى ايله وولغا آراسنى قازوب حريف واسطه سى ايله برينى برينه توتا شدرورغه تشبث ايدلمش ايدى. لىكن صوڭ وقتلرده توركيه نڭى حدودى خيلى طار ايدى. سببى الله عزوجل كا معلوم. شولايك اولسه بعضى سلطان سليمان نڭى سياستك خطاسندن كوره لر. بىز بويىچى نڭى تفصيلنه كروشمائىمىز. عثمانلى توركلرى حقنه اوشبو قدر معلومات ايله اكنفا قيله مز.

قرغز - قزاق توركلرى

تورك قومىندن بىك الوغ بر شعبه «قرغز» و «قزاق» قوملىرىدۇر. بىك ايسكىده آلتاى توركلرىدىن بر شعبه بايقال كولى شرق طرفلر ينه، ينسى باشلار ينه آيرىلوب كىدوب، قتايلر تعبىر نچه «قيان - قو ين» و «حقاص» اسمىك بر حكومت تشكيل ايتمىشلىرى ايدى. اولك اوز لرينه قريه لرى و شهرلرى هم اولمش ايدى. قرغز صخرالرىنى و ايتلمش اورنىده بوكونلرده هم اثرلرى كشى ايدلمشدر. «قرغز - قزاق وياحقاص» لىر باشقه توركيلىر كىي يارم مدنى و يارم بدوى تر كلك ايتمىشلىرىدۇر. لىكن بر طرفىدىن اورنلرى، و تر كلك ايتمىك اولان منطقه نڭى طبيعتى، ايكنچى طرفىدىن، منغوليه صخرالرىنى بىك يقين اولدقلىرىدىن، آندان ايسه هر وقت مدنى - اولطره معيشتى يىرىدۇر. زىدىن جويارغه هوس ايدۇچى قوتلى خلقلر چغوب و هجوم ايدوب

طور دیغندن حقاصلرده مدنیتلرینی صاقلای آلمای، آخرده بتونلای
 کوچمه حالنه دوندیلر. صگره اوشبو حقاصلر «قرغز»، «قای-ساق»،
 «قزاق» و «قار اقرغز» آتالدیلر*). بوکون قطای ممالکندن معدود
 اولان منغولیه صخراسندن، اورخون صوی بویلرندن، ینسی، بایقال
 تیکرالرندن، عمودریا، آرال و خزر دیکزلری بویارینه، استرخان
 صخرالرینه، ژولغا طماغینه، اورال طاغلری باشلرینه، اوب صولرینه
 قدر یرارکا ساچامشلر در.

قرغزلرده معیشت

«قرغزلر» الله نلک مخلوقاتنه، آزغنه اوزلری نلک عقل و تدبیر
 و خدمتلرینی قوشمق ایله، یعنی تمام ایسکی تورک اصولنچه بدوی
 معیشت ایدلر. حیوان اهلی آصراق و بار حوایج اصلیه سنی آنلک
 برله باشقارمق ایله مخلوقات الله اولان «ارض» و «نباتات» و «حیوانات»
 قه تمام یقینلای اوزره ترکک ایدرلر ایدی. معیشت اصولی حقنده
 هم علماء تورلی فیکرده در. بعضلر بدوی معیشتنی تمام وحشت درجه
 سنه ایندروب، مدنی معیشتنی مدح ایدهلر. بعضلر بالعکس بدوی
 معیشتنی آرتق مدح ایدوب آنی «حقیقی سعادت» و حضرت ابراهیم

«قرغز»، کلمه سی نلک اصلی حقند تورلی سوزلر واردر: بعضلر
 قرده کیزوچی سوزندن قسقار تلمشی دیمشدر. بعضلر ده بونلر نلک کو
 برا کی «اوغوز»، لردن اولدیغنی ملا حظه ایله «قر-صغرا اوغوزی»،
 دیمکدن قسقار تلمش اولونی کمان ایدلر. «قزاق»، و «قاساق»، ایسه
 «قاچاق»، (فار) معنیسنک دیمشدر.

ع. م. معیشتی دیورلر. حتی عهدعتیق کتابلرنک تصویر ایدلکان، آدم علیه السلام کا نسبة ایدلکان «جنة» اوشبو بدوی تورکیلر معیشتندن انتزاع ایدامش دیه لر. یونانلرنک «سنتاؤر» تسمیه ایتدیگری «یارم آط یارم آدم» خلیاسی، اوشبو تورکلر حالندن انتزاع ایدلمش دیه لر. اکر تورکی قوملر مدنی قوملریاننه بارمسه لر، زینة (روضکش) و طوغریدن طوغری مابه الانتفاع اولمغان آلتون و کمش کا قزقمسه لر، تورکلرده البتة اخلاق بوزولمیه چق، اوغرلمق، طالامق (مخاربه) اولمیه چق، و بو اولترشمکلرده و طالاشمکلرده مهارة و جسارة کوسترمش لر، بوبهانه ایله باشقه لرغه تسلط و استبداد ایتمیه چک (خانلر اولمیه چق) ایدی. بلکه شیخلر ایله اش تمام اوله چق ایدی دیورلر.

بزمچه ایسکیده بدویت هر نچک اولسه اولسون، لکن بوزمانک آدملرنک کثرتی و مدنیلرنک باشقه لرغه تسلطی، و پیرمزنک (آدملر کوبایدیکنندن) طارایوی بدوی معیشت کا مساعده قالدیرمیلر. ب و یلرکا اوز حیاتلرینی، مدنیلر آراسنک صاقلامق اوچون مقابلهء بالمثلدن باشقه چاره یوقدر.

قرغزلرده، عرف و عاده، قیافت و تیل

قرغزلر عرف و عاده جهتندن هم تمام ایسکی تورکلرکا مشابه در لر. تورکلک ننگ جمیع اوصاف حسنه سی قرغزلرده همانده باقیدر. آره تیره اخلاق بوزوقلقی مدنیلردن سرایت ایتمش بر بلا دردیمش لر. آنترو پولوویه (علم تناسب قیافت) علماسی ننگ تحقیقچه اوز گارمکان اصل، صاف تورک قیافتی اوشبو قرغزلرده در. چونکه قرغزلر

ایچنه تورکی قوملردن باشقه هیچ بر قوم قاتشیدیغی یوقدر. (*
 بناء علیه قیافت اوزکارورکا سببک یوقدر، اوشنداق صافی واصل تورک
 تیلی ده، علمالاسنه عاماسی تحقیقنچه اوشبو قرغزلرده محفوظدر .
 آریلر مدنیت کا مائل ، سامیاردده اوشنداق ، و آنک اوستنه غایت
 یراق اولدقلرندن، قرغزلرنک تیلینه تاغیر ایدر قدری هیچ قایو
 قوم آنارغه قاتشمشلردر. اوزلری هم هیچ قایدان مدنیت معارف
 اسمنک باشقه اردن برشی^۶ آلدقلری یوقدر. یالغز اسلامیت اچلرینه
 کرسهده اول هم کوبراک تورکییشدرلنگان حانک کرمشدر. صوگ
 وقتلرده ایچلرندن علوم و معارف کا هوس اینگوچی وبو یولک آرتق
 استعداد و قابلیت و ذکاوة کورستوچیلر بیلک کوبایمکن اولسهده، بزولر
 بو حالک هم قرغز تیلینه تاغیردن یراقلر.

قرغزلرده سیاست

قرغزلر سیاست جهتنک هم تمام ایسکی تورکلرچه ایدیلر .
 اوزلری ایچندن، صوگرهچنکز نسلندن، متحصص بی لر و خانلر واسطه سی
 ایله اداره اینخورلر ایدی. صونکراق بتون «قرغز و قزاق» قومی
 «اوغ یوز»، «اورطه یوز»، «کچک یوز» اسمی ایله اوچ قسم کا بوانمش
 ایدیلر. الوغ یوزلری کوبراک «قطای» مالکنک و روسیه ناک قطای
 حدودنک، «منغولیه» صغرالرنک قونار کوچارلر . «اورطه یوز» اورطه

(* کچه تورکی قوملردن هر قایو شعبه سندن ، نیک اولسه بر
 سببن اوز قوم قبیله سندن آیرولورغه مجبور اولانلر اوشبو قرغز
 لرغه کیلوب قوشلورلر ایدی . «قزاق» تسمیه سی ناک وجه سببک
 البته شولدر .

آسیا تیکراسنه؛ «کچک یوز» استرخان صحرالری تیکرالرنه
 اولمشلردر. کوب وقتلرغه قدر مستقل اولسه لرده عاقبت «قطای» و
 «روس» حکومتلرینه تابع اوله رق یاشامقلردر.

قرغزلرنک صوغنی احوالی

قرغزلر آتا بابا عرف وعاده سنی و آنلردن قالمه، آثارمنقوله
 اولان انساب وقبائل حقنغنی روایات لسانیه و اشعارلرینی محافظه کا
 بیک هوسلی خلقلرایدی. بوسبیدن آنلر بعض براسلامینلرندن اولکی
 اولان عرف وعادتارینی ده صاقلاب کیلمکنلرایدی. قرغزلر جمععیسی
 ایسکیدن بیرو صافی مسلمانلر اولسه لرده، بعض سیاست هوسلیلری
 مذکور ایسکی عرف وعاده لرنی بهانه ایله آنلرنی مسلمان تانومسغه
 عذابلانالار. بوسبیدن صوغنی زمانلرده قرغزلر ایچنک علوم اسلامیه
 اوقو و اوقو هوسی و ایچلرینه معارف ساچوسوداس بیک قوتلنوب
 بارادر. باشقه طائفه لر ایله بو خصوصک معامله لری اوڭغایسن اولدیغندن،
 معارف آدهارینی اوزلرندن یتوشدرمگا سعی ایتمک لردر. قرغزلر
 آیرم ذکی و مستعد قوملردر. اکر شروع ایته لر بک کوزل معارف
 تحصیل ایملر. زمان و آیلنه تیکرلرنده گی احوال تلاوی بوینچه عمل
 ایند کلرنک ایسکیدگی مدنیتلرینی قایتارمق مشکل اولمیه چقدر.

تاتار

تاتارلر تاریخ میداننه، وجودلرینه نسبة بیک صوڭ چقدریلر.
 تاتارلر گرچه تورک قومی نك ایلیڭ ایسکی شعبه لرندن بری اولوب

سبیریا شمال شرقند، و قطای شمالنده، یونان - غریقلرگا هیچ معلوم اولمیان صحرا لرده بیک ایسکیدرن ترکلک ایدر ایدیلمر. اما آوروپا آنلرنی یالغز ۶۲۱ هـ. ۱۲۲۴ سنه م. لرده گنه ایشک باشلادی. تاتار لر منغول لر ایله بروجقنک و آنلر تحت حکومتنک آوروپای روسیه کا کیلوب معلوم اولدیلمر. فی نفسه منغول حکومتندن عبارة اولان حکومت، بارا، بارا «تاتار حکومتی» و منغول لر و آنلر تحت تابعیتنه توشمش باشقه تورکیلرده روسلر طرفندن عموما «تاتار» آتالغه باشلادی.

تاتارلرنک اصلی

شرق اهلی تاتار قومی نك نسل باشنی «تورک» بن «یافث» (بن نوح ع. م.) نك آلطنچی بوون اوغلی تاتار بن آلنچه خان، دیه کورسته لمر. مذکور تاتار بن آلنچه دن . تاتار قومی سلسله نسبنی تزوب کورسته لمر. اما صونکغی زمان، خصوصا غرب مؤرخلری، اول زماندن، یوزمانه قدر سلسله لرنک مرتب محفوظ اولوینی، خصوصاً صوملر ایچنده، بیک احتمال بعید کوره لمر. «تاتار» اسمنده نهر لر - صولر بار بولغانغه کوره، مقدار معلوم تورکیلرنک، یاننه اوتردقلری صواسمی ایله آتالمش اولولرینی ملاحظه ایده لمر. عالمده ایکی اور نده «تاتار» آتالمش صوتابالار: منغولیه ده أمور صوی تارماغندن بری، و سبیریا ده آنغارا صوی تارماغندن بری «تاتار صوی» آتالنه در. مذکور تورکیلر صواسمی ایله «تاتار» آتالدیلمر، یایسه مذکور صولر آیتلمش تورکیلر اسمی ایله «تاتار صوی» آتالدیلمر می؟ بزنگ اوچون اهمیتی یوقدر. اما آچیق معلوم اولانی شولدرکه،

تورکی قوملرنڭ بیشکی اولان «آلتای طاغلری» واسی کول تیکرا سندن بیک ایسکی زمانده برفرقه تورکلر شمال شرق طرفنه یعنی حاضرکی منغولیه و بايقال تیکرالرینه ساچلدیلر و «تاتار»، اسمی ایله مشهور و معروف اولدیلر. بونار بیک ایسکین قسای لر ایله کور شیلکده اولب، آنلر ایله هر تورلی آچی و تاتلی معامله لرده هم اولدیلر. زمان لر کوب اوزوی ایله تاتارلرده باشقه تورکیلر کبی فرقه لرها بولندیلر. مشهور فرقه لردن بریسی «سیانچی»، ایکنچی سی «جورجینی»، آتالمشدر. بونلردن هر ایکاوس، آردلردن ایکنچی فرقه تورکلر تضييقی-اینکدروی، ویا اوزلری نڭ کوبابوی سببندن اورنلرینه صیغمای برکیسا کی ینده شرق کا، پچیلی کورفی بویلرینه، باشقه لری شمال شرق طرفلرینه، دیگن بویلرینه قدر و شمال طرفلرینه بايقال، ینسی، لینا تیکرالرینه کوچارکا مجبور اولدیلر. بوکونکی نيقولايفسکی ایله، ولادی و استوک شهرلری آراسنده غی طاغلر و تاتار طاغلری، (روس جغرافیه لرنده تاتارسکی خربیت) آتالمشدر. اوشنداق تاتار طاغلری ایله صاخالین آراسنڭکی بوغاز و شول تیکرا ده گی کورفزه «تاتار اسکی پرولیف»، و «تاتار اسکی زالیف»، آتالدیلر. أمور نهری طاغنده تاتارلرنڭ شهر لری بولندیغی هم ایسکی تاریخلرده مذکوردر.

تاتارلرده معیشت روشی

تاتارلرده باشقه تورکیلر کبی بعضلری بوی و بعضلریده مدنی ترکک ایدر ایدیلر. عرفی وعاده جهندن هم باشقه تورکیلردن

آيرمه لرى يوق ايدى. اما ديگىز بوينىك غيىلىرى كمشكا بىك باى ايدىلر. لازم اسبابلرىنى هم كوبراك كمشىن ياصار ايدىلر.

سيانپى - كوربا تاتارلىرى

زمان واحوال آلشنى ايله يىرلرنىڭ وقوملرنىڭ اسمىك كوب وقتنى وكوب مرتبه آلشونادر. اما كورشيلىرنىڭ اوزلرىنه نىسبه مەنى راك ويا قوتلىراك قوملر بولنسه عرف وعاده و اخلاقە حتى تىلدە كوب وقت آلشنادر. حتى بعض وقت تانوامس درجه كا كىلە در. ايمدى بزم كوسترا اما ايله پواشه توركىلەرەز كى اۆلكى حاللردىن بايتاق آلشغان قوملردىن بىرىدە « كوربا تاتارلىرى » در. سيانپى آتامش تاتارلردىن بعضىسى مرور زمان ايله « كوربا تاتارلىرى » آتالنه باشلايدىلر. قطايلردىن مەنىت آلو ايله برابر عرف وعاده هم بايتاق آلدىلر. كورسزكه، كوربايلىر تاتار اوغلى، چن تاتار اولدقلىرى حالە خىلى چىنلىلمشلىرىدر. صوڭغى زمانلرغە قدر چىن تحت تابعىتنىك ياشامشلىرى ايدى. صوڭ وقت استقلال تدبىرىنه هم كرىشمشلىرى واستقلال لرىنى اعلان هم قىلمشلىرى ايدى. لكن تدبىر تقدىر لرىنه موافق كلماى او اگىدىن نغراق قولغە - ياپونلر تصرفنه كرىدىلر .

جورجىنى - نيوچى - مانجور تاتارلىرى

اۆلدە « جورجىنى » آتامش تاتارلر بروقت حاكملىرىنه نىسبت ايله (منغول - تاتارلرنىڭ اوز بىك خانغە نىسبت ايله « اوز بىك » آتالدى قلىرى كى) « نيوچى » تاتارلىرى آتالدىلر .

صکتره بروقت «مانجو» ویا «مانجور» آنا دیلر. أمور صوی ننگ دیکزکا قویغان یرنک بونلر ننگ «آلاچین» اسمنده بر شهرلری هم اولمشدر. بروقت «نیوچیلر»، الوغ قوت وشوکت حاصل ایدوب نچه مرتبه «قطای»، نی هم استیلاقیلمشدر ایدی. بوکونده بتون مانجوریه آتالمش یرده گی تورکی قوملر اوشبو، تورلی وقتک «تاتار» «جورجینی»، «نیوچی»، «مانجور»، آتامشدر در. «مانجور»، اسمنه کرکاجک ۱۰۲۲ هـ. ۱۶۴۴ م. ده بر مرتبه قطای نی استیلا قیلدیلر. وقوم حاکم اوله رق بییرلشدیلر. بوکونک سلامت اولان قطای پادشاهلری «مانجور»، قومندن تاتار اوغلی بر تورک در. پادشاه سرابی تیکراسنی جورناغان «تاتار شهری»، در. اصل قطایلر تاتار شهری خار جنگ لردر. حکومت دائره لرنده مذکور تاتار لر اولدیغی کهن، عسکر باشلقلریده کوبراک تاتار لردندر. لیکن بونلر هم خپلی چینلیاشمشدر در.

«خطای تاتار لری» و «سدچینی»

تاتار قومندن چین (قطای) قومنه اورنلری اعتبار نچه بیک یقینلری - پچیلی کور فزنده گیلری، آنلرغه نسبت ایله بروقت «خطای تاتار لری»، آتامشدر ایدی. تورک، (کوبراک) تاتار فرقه لری برده ایکیده چین نی راحتسز ایتمک لرندن، آنلردن صاقلانمق نیتی ایله میلاد عیسی ع. م. دن ۲۴۷ سنه ایلك، قطایلر مشهور عالم اولان سدچینی نی (*) بنا ایتمشدر ایدی. لیکن آندان کوتلکان فائده نی کوره آلمادیلر.

(*) مذکور سدچینی نی «شوانتی»، اسمنه چین خاقانی بنا قیلدیرمش ایدی. برملک اوچ یوز میل (اوچ ملک چاقرم قدر) اوزونلقده، -

کیدانی تاتارلری

مانجور تاتارلرندن بر شعبه « کیدانی »، آتالئوب شولوق مانجوریه صخرالرنده ترکک ایتدیلمر. بونلر تاتار شعبه لرندن ایلك مدنیلری ایدی. قطای تاریخلرنه ذکر ی کوبدر. بروقت بوتورکلر هم قطاینی استیلا ایتمشلر ایدی. بزم اوچون اهمیتی اولمدیغندن بز بونلرنک تفصیل احوالنه کروشمک .

تونغوص تاتارلری

مانجور تاتارلرندن بر شعبه طوغری شمال طرفلرینه کیدوب، « تورخان »، تیکرالرندن باشلاب ینسی، لینا، حتی بیرینغ بوغازینه قدر ساچلامشدر. « تونغوص »، اسمی بوقومگار روسلر طرفندن ویر لمشدر. فی مناسبت ایله بویله آتاغانلر معلوم دگل. اما مانجورلر بونلرنی « صولون »، آتیلر. آتوچی - آوچی معنیسنک. منغولار « اورنچی »، آتامشدر، بلانچیلر دیمک. اما آنلر اوزلرینی اوزلری تورلی اسم ایله آتیلر: اینسییه گیلر « آون کی »، باشقه اورنه غیلری اوزلرینی « بایئو »، آتیلر، آدم معنیسنده.

تونغوصلرده معیشت روشی و اخلاق

تونغوصلرده باشقه تورکیلر کبی کو براك بدوی معیشت ایدلر.

— بیوکلکی ۲۴ فرط (۸ آرشین)، کیکلکی ۱۳ فرط در. هر یوز آدوم صاین بر مناره سی باردر. اوستنده آلتی آطلی کشی یناشه یورر قدر کیکلکده در. حاضرکی حالده خرابه حالنده در .

اما مدنی معیشت ایدوچیلری هم بار در. مشهور سیاحلر تونغوصلر اخلاقی و عرف عاده سی حقننده بویله یازمشلر (*): تونغوصلرنڭ اخلاقی گوزل در. آنلر آتا و آنانی والوغلر نی بیک حرمت ایدلر. هم آتالرده بالالار، واهل بیت کابیک حسن اخلاق ایله معاملله ایدلر. ابر ایله خالتون بری برینه بیک رعایه لی هم بیک اعتمادلی درلر و نزاکت ایله معاملله ایدلر. اوغریلق و کشی طالاو آنارغه بتونلای معلوم توکلدر آخری. بای تونغوصلر اوزلری نڭ آنبار و کلاد اؤایلر نی هیچ وقت بیکلمایلر. تونغوصلر صافی درون، مرهمتلی، یالقونلی، ینکل، بهادر لر در. صافی سیؤیلین اتسیه نی قبول گاده بیک مستعد ایدیلر. بوشونڭ ایله استشهاد ایدلنه درکه، آنلر تیمر چیلک صناعتنی بیک کوزل بیله لر بوشیغنه وینتوفکا ماتقلری هم یاصایلر. (دیه در نیه. لاتکین). تونغوصلر عوموما مهمان دوستلر. اوشن اوق اوز آرالر نده حسن معاملله ده اولالار. مشهور فین سیاح کاسترین: «تونغوصلر سبیر یانڭ دوار یانلری» دیمش. سیاح میددیندورف هم اوشبو سوزنی نایید قیلمشدر. لیکن تاعسف ایدلنه چکی شوالمرکه، اینار و دیس لر ایله فائلمو اوچون هیچ نی دن تارتئمغان روسلر آنلر نی خمر اچارکا اوگرته لر، دیورلر.

تونغوصلر فرقه لری

تونغوصلر دن بدوی ترکلک ایتمکده اولان بوکوندک سلامت فرقه لر

(*) ایمپراطوراسکی غیوغرافیکسکی اوبشستؤانڭ، سبیر یاحقنک غی مجموعه سنه، خصوصاً نیه. لاتکین، وف. موللر و کاسترین سیاحتنامه لرینه باقتکز.

«دور وچان»، «غولام»، «لاموت»، «آتانه ار». اخلاق جهتمین بارده بر
روشه. تونغولصر البتة تورکی تیل ایله سویلشه لر. آزماز منغول
سوز لریده قاتشقالامشدر.

بوکونده تاتار آتامش قوملر

تاتارلر، منغول خانلری تحت تصرفنده دنیانلغ بیک کوب یرینه
یورودیلر. قوم حا کم صورتنه منغوللر، وقوم محکوم صورتنده تاتارلر
اولسه ده، منغول حکومتی وخالقی بایناق ملت اوز اسملری ایله آتا-
لسه ارده، باراطورغاچ «تاتار» اسمی عامراک ومستعملراک اولوب
کیتمشدر. منغول ایله تاتاردن قاتشمش خلق باراطورغاچ اوزلریده
کوبراک یالغز تاتار اسمی بله یوردکلری کېی بونلر تحت تصرفنه
توشمش بارچه تورکیلر (بیک آز استثنی ایله) تاتار آتالدیلر.
سبیر یاده مینوسینگی، طومسکی، طوبلسکی، کوزنیتسکی،
بارابینسکی، قیزیلسکی، کاجینسکی آتامش تورکیلر بوکونده
بارچه سی تاتار آتالدیلر. والحال آنلر بارچه سی آلتای تورکلردن
برر شعبه لردر. تاتار قبیله لردن دکل لردر. اوشناق بروقت تاتار
خانلری قول آستنده اولمقلردن، هم جنس حسبلیده یقینلقلری
اولدیغندن، یوقاریغی بلغارلر، توبانکی بلغار-خزرلر یعنی قریم
واسترخان تورکیلری وقپچاقلر بقیه لری وقفقاس آردی، یعنی آذر
بایجان بر قسمی تورکلری بارچه سی «تاتار» آتامش لردر. (بونو یو
قاروده هم تکرار کورمش ایدک). اما بو قوم اوستنه کلمش منغول ایله
تاتارلردن قاتش نی بارسى اوچ دورت یوزملک قدر، اول وقت

«جوجى ايلي» آتامش خلقى منغول خانلىرى چىنكز اولادىدىن بىرىنە نىسبەت
 ايله «داوز بك»، «آتامدىلر» (*)
 بو واقعه، هجرت نىڭ طوقىز يوزى تىكرا سەنەك دىنياغە، توركىستان
 ولايىتىنە «اوزبك» ايلي اسمىدە بو وقتغە قدر معلوم اولمىيان بىر خلق
 ظهورىنە سەبب اولدى.

اوزبك توركلرى

توركى قوملار، خصوصا كوچمەلى خلىقلر كوب وقت اسملىرىنى
 تىز آلشدر دىقلىرىنى يوقارودە تىكرار كوردىك. اوشىن ئاق ۋولغا بويلىرىنە
 كىلەش منغول وتاتارلردە طوقسان سەنەك كىم بىر زماندە اوچ مرتبە
 اسملىرىنى آلشدر دىقلىرىنى كورەمىز: منغول، تاتار، اوزبك. اولدە
 خانلىرىنە نىسبەت ايله يالغىز «منغول»، «سكەر» «تاتار»، «سكەر» اوزبك
 آتامدىلر. تاتار - اوزبك لىرىنىڭ ۋولغا بويلىرىنىڭ اوزارا
 اختلافلىرى سېلىنىدىن اورنلىرى تارايدىقىن، سونىڭ توركىستان صخراسىنە
 چىكىلىدىلر. تاتار اسمى قالدروب يالغىز «اوزبك» اسمى ايله آق
 سويىك بىر قوم اولەرق ظاهر اولدىلر. آندەغى اولان توركى قوملاركا
 رياست ايدە باشلادىلر. بوسېلىدىن آندەغى بعضا اوزبك اولمىيانلر،
 بلكە تورك وتوركىمانلر وتاتار خلقى نىڭ باشقە شەبەلىرىدە اوزبك

(*) ابوالغازى بهادر خان، اوزبك خان تىرجمە عالىنىڭ بويىلە دېمىش:
 «آندان سونىڭ جەلە جوجى ايلي نى اوزبك ايلي دىدىلر. ئاقيامتغە
 قدر آيىنقوسى طورورلر».

آتالمغه باشلادیلر. بینه کوب شعبه لرکا بواندیلر. بز آنلارنی صانامغه لزوم و احتیاج کورمایمز.

اوزبکلر ایسه اوشیو کونمزدهده تورکستان و لاینتلر نده صاغ سلامتدر. خیوه، تاشکند، بخارا و لاینتلر نده ترکلک ایله لر. بوکون سلامت بخارا امیری «منغت» قبیله سی اوزبکلر نده ندر.

منغول قومی

شرق تاریخی منغول قومنی «تاتار» اسملی شخص ایله بر طوغان «منغول» بن آلنچه خان نسلدن کلمش دیمشدر. اما صونکفی مؤرخ لر «منغول» قوم، اوغر- بلغار- مجار لر و عثمانلی تورکلری کیی ایکی تورلی قوم آراسندن حاصل اولمشدر دیه لر؛ قطای خلقلر نندن فی سببدن اولسهده عمری خطردهه اولانلر، اوز مملکتلر نندن باشقه بیرلرکا، قاطی و شدتلی نظاملر یورومکان اورنلرغه، صغراغه، بناء علیه تاتارلر ایچنه قاچارلر ایدی. بالغز، بالغر آدملر اولدیغی کیی، اوزینه قرمنی قبیله سنی ایارتسکان شهزاده لر و سرعسکرلر ده تاتارلر آراسینه چغارلر ایدی. باشده آیرمراق عمر ایدوب قاراسه لرده، باراطورغاچ تاتارلرغه قاتشوب آرالاشورلر ایدی. بس اوشبو ایکی قوم ننگ قاتشو و آرالاشوندن بر قوم حاصل اولمشدر که اولده «منغول» آتالمشدر.

منغول لر قطای ننگ غرب شمانده «شامو» و غوینی آتالمش (بوکونکی جونغار به ایله منغولیه) صغرا لرده پید اولوب وشونده

اوزاق تر كلك ايتدكر نندن مذكور صغرا لر آنلر غه نسبت ايله « منغولستان » ويا « منغوليه » آتامش لدر . او لده بواور نك بولغان توركى قوملر - هون ، نايمان ، قرايت ، اويغور ، تو كيو ، وغير لر ، ياجيت كا كينه مشلر ويا منغوللر غه اطاعت قيلولب آنلر غه آرا المشلدر . قتايلر ايله احتلاط ايتمك ان اصل تاتار لر ، منغوللر ايله كوب و اوزاق وقت جدال و نزاعك او امش لدر . قايو وقت منغوللر ، وقايو وقت تاتار لر غالب اولور لر ايدى . « چنگز خان » آلدنك غنه تاتار لر غلبه ايتمش ايدى . اما منغول قومی ايچنده عالمك منلى بيك سيراك كورلمك اولان ، خلق اوله راق عقل و فراست و تدبير و جرأة صاحبي اولمش « تيموچين » اسمك بريسى يتشوب ، تاتار لر غه بيك قاطى غلبه ايدرك ، بوايكى قومنى تحت حكومتنه بر كا آلوب ، قوشمش و آرا لاشدر مشدر . وبوسببن الوغ قوت و شوكت حاصل ايدوب باشقه تورك ار وغلر نيك اوزينه اطاعت قیلدر مشدر . « الوغ خان » معيستن اولان « چنگز » لقبى ايله ملقب اولب ، دنيا نك بيك كوب ير نده خريطه لر نى آلاشدر مشدر .

منغول قومندن بو كونده سلامتلىرى

بر نچه زمان ايلك منغوللردن دورت الوغ فرقه دنيا ده بارلق معلوم ايدى . و منغوليه نك شمال شرق ، و شمال ، و شمال غرب طرفلر نك ينه بر نچه اسمده قوملر بار ايديكه ، آنلر نك كرچه قوم تورانيندن ايديكلىرى ملاحظه قیلنسه ده ، لکن قايولرى ، قوم تورانينك قايو فرقه سنه منسوب ايديكلىرى آچيق معلوم دگل ايدى . نسبلىرى آچيق

معلوم اولغان اقصی شمال شرق قوملری، ایسکی یونانلر تعبیرنچه
عموما «غیپیر بوری» خلقلری آتالوب، ایسکی جغرافیون ومؤرخلر آنلر
نی قایا وکمکا نسبت ایدرکا، بیلممشلر ایدی. آدم اوغللری حق اجتهاد
ایله بر اشکا اجتهاد قیاسه، الله عزوجل نتیجهء مطلوبه سندن حروم ایدلمی؟
هیچ! بز ایندی بو بابده منغول قبیله سنه منسوب قبیله لردن بارچه
سنی بیان قیلماي، علماء جغرافیه وتاریخ وسیاحلر اهمیت بیرمش
اولانلرنی غنه بیان ایده مز.

خارا وخالخا منغوللر

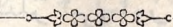
بونلر ایکیس ایکی فرقه سانالالر. هر ایکاوسی بوکون «منغو
لستان» آتالمش صخراده معیشت ایدلر. بدوی معیشت ایتمشلری
کوبدر. مدنی معیشت ایتمشلری هم واردر. قطای حکومتی تحت حما
یه سنده «آفتانومنی» مملکتلر کبی اوز کنازلری ایله اداره قیلنه لر.
ایسکی منغوللر، اوصاف و اخلاقلرینی حفظ ایله برابر، صوگ زمانلرده
مدنیت یولنده هم بایتاق خطوه لر آطلامشلردر.

بو شعبه منغوللر البته قطای مدنیتنه تابع درلر. تیللرینه هم قطای
سوزلری کوب قاتشمشدر. علم استه مک بولندک کوب یراق س-فرار
اختیار ایتدوکلری، حتی یاپونیاغه قدر واردقلری ایشلنهدر. معیشت
جهتندک هم ایسکی تورک و منغوللردن فرقلری یوقدر.

اولیوت، یا که، قالمق

قالمی ویا قالماق وتورغاوت اسمی ایله منغوللر بیک کوبتاندان
تاریخغه معلوم اولسه لرده، «اولیوت» ویا «آلیوت» اسمندک گیلری

آچىق معلوم دكل ايدى . بونك اوچون بواسم ايله آتالمش خلقلرنى « غيپپورى » خلقلرى زمهره سندن سانارلر ايدى . شمدى معلوم اولدىكە ، اوليوت ايله قالمق هر ايكاسى منغوللردن برفرقه نك تورلى اسملر يدر . مذكور قالماق = تورغاوت = اوليوتلر ايكي الوغ فرقه كا بولالمشلردر . برفرقه سى بوكونك « منغوليه ، جنوب غربنده دوجو نغاريه ، آتالمش صخرالرده تركلك ايدلر . و بر آزيك ايسكى منغوللر اسمنچه « مغرب ، طرفنه يونالوب « وولغا ، بوينه استرخان صخرالرينه ييرلشمشلردر . صوڭغى اردن كوبرا كى « تورغاوت ، فرقه سنه منسو بدر لر . هر ايكي فرقه سنك اوزلرينه آيرم خانلرى هم بولنوب اوزاق مدت مستقل روشده تركلك ايتماشار . باشقه توركى قوملر ايله كوب معامله لرى هم اولمشدر . ضور اهميتى اولمديغندن بزانلارنى يازمىق .

بورياتلر

منغوللردن برشعبه شمال طرفلرينه ، « بايقال » كولى (*) شرقنه دولينا ، صوى بويلرينه بوكونده گى اير كوتسكى غوبير نالر غه ساچلامشدر . چهره جهتندن بورياتلر تمام ياقوتلر كبيدرلر . بورياتلر ، باشقه

(*) « دو بايقال ، اسمى حقنده هم فكلرلر تورلى : بعضلر « ياقوت - تورك » تيلنچه ديگز معنيسنده ديلر . وبعضلرده قطاي تيلنچه شمال ديگزى معنيسنك اولان « بى - خى » (بهى - خهى) سوزندن محرف ديلر . اما بنم گمانچه همانك تورك سوزى « باى - كول ، ديگان سوزدن محرف اولوى يقينراق احتمالدر .

تورکیلرده کورلکانچه اوزلرندن اوّل آلتاپدن آیرامش تورکیلر یا۔
 قوتارنی، لینا بوینچه ینه توبانراک کوچارکا مجبور ایتمشلردر۔ معیشت
 جهندن «بوریات»، لرده باشقه تورکیلر کین در: منی معیشت ایتمشلری
 ده بار (۱۶) مڭ اهل بیت تعمین ایده لر۔ البته تحقیقی دکل تقریبی)۔
 اوچدن ایکی اولوشی قدریس همانده بدوی معیشت ایده لر۔
 «بایقال» کولی ایچنده «اولغان» (الوغ خان دن قسقارتمش اولو خان
 دیمک اولسه کرک) اسمنده بر آطه باردرکه، اوزرنده مڭ خانه کا قریب
 بوریاتلر ترکلک ایده لر، حیوان آصراق و بالاق توتمه ایله کون
 کیچوره لر۔ بوریاتلر منغول تیلنچه وقتای چیکنده گیلری و دخالخامنغول،،
 شیوه سنچه سویلشه لر

بوریاتلرده عرف و عادة

بوریاتلرده اوز آرای ایکیکا بولنه لر: بفرقه سی بایقال جنو
 بنه و ایکنچیسی بایقال نڭ شمالنده روسلر ایله یقین ترکلک ایده لر،
 اما اوزلری بیک حمیتلیردر۔ اوز قومیتلرینی الوغ حمیت و غیرت
 ایله صاقیلیر، روسلرغه برده اعتماد ایتمایلر۔ نچه مرتبه لر روس تحت
 حمایه سندن چقارغه هم حمله قیلمشلر ایدی۔
 بوریاتلر ایسکیدن منغوللردن قالمه، روسلر کیلودن بیک کوب
 ایلك آرالرنده دستور العمل اولان اوز قانونلری ایله عمل ایده لر،
 دین جهندن ایڭ کوی «بودا»، صکره «شمانی»، ایڭ آزی
 «خرستیان»، در۔ بوریاتلرده «لاما»، آتالمش روحانیلر بیک
 کوبدر۔ ۲۲ کشیکا برلاما کیله در۔ ایڭ ضور روحانیلری «دالای لاما»

آتانوب «تبت» ولایتندہ ترکلک ایہ در . مقدس کتابلری ہم بار،
سانسکریت (ہند قدیمہ) لسانندہ یازلمشدر . غانچور - داچور
آتانہ در . مانغولیہ دہ، کاخندان اوچ یوزچاقرم یوغاری اورغانہری
بویندہ مقدس اورنلری بار . آندہ بوریات لری زیارت کا بار الار .
بوریا تلدن کوچمہ ترکلک ایتمشلری تمام قرغزلر روشنہ
ترکلک ایہ لری . بایلقاری حیوان کوبلکی ایلہ در . اوچراشقانہ اول حیوا
نلر سلامتلکنی صوراشہ لری . سوتدن اچملک (قمز بولسہ کرک) یاصیلر .
ملی حساب ایتمکلری ایکی قزق اوینلری آط چابشدر و، یوکر
شو، کراشودر . جر جرلاو ہم بیودہ ایچلرنہ عادتدر . صبان طویندہ
«لاما»، دہ حاضر اولہ در . آلدان کیلکان آطنکی باشینہ قولنی قویب
«لاما»، خطبہ اوقی . ودعاقیلہ: «چاب! دشماننی تابتا! دشمانغہ توزان
توزدر! ....» دیہ در . قارت بوریا تلدردہ آط اوستندہ یورورکا
بیکی یاراطالار .

بوریات لری، اوزلرینکی ایسکیہ گی شانلی وشہرتلی آدملرینہ
یادگار اولسون اوچون آنلرنکی اسملرینی بالالارینہ قوشہ لری . مثلاً
«باتوخان» ومنغولیہ نی یاقترتقان (اوزلری تعبیرنچہ) «قوبلای
سچن خان» وباشقہ شوندا ی نسللرندن کیلمش آدملر اسملرینی قوشہ لری .
بوریات لردہ کوب خاتون آلارار . قوناقغہ آرتق حرمت ایہ لری .
روحانیلری «لاما» بوریا تلدنکی ہر اشینہ یارارلق اولب حاضر
لنہ در . اول (لاما) ہر اشنی بر قانون وبرکتاب بوینچہ عمل ایسہ
(شامانی لری کبی کیف مایشا دگل) «لاما» یغشیغنہ طبیبک بولہ در .
درستندہ بعض بر آوروپا طبیبلری عاجز اولغان آورولرغہ، بوریات

لاماسی دوا ایله در . روسلرده لامالردن دوا ایتدورورکا بارالار .
بوریات لردن خرستیان دیننه کروچیلر یلمان یل آزایادر .
میسوونیرلر بیک فقیر و آزغن بوریاتلرغه کولمک، اشطان، آیاتی
کیومی، بورك چیکمان و آقچه لر بیروب دینگا کروتته لر . لکن بو
آزغن بوریاتلر میسونیرلرنی آلدیلر: ئلله نیچه قات دینگا کروب،
اوشبو نرسه لرنی تکرار آلالار . (د . استاخییف) .*

صوگنی زمانلرده بوریاتلر ایچنده علوم و معارف هوسی، واوز
حالمترینه طوغری و دروست قارامق، افکار عمومیه نی خرافات و خیا
لاتدن آرندرمق و معیشتلرینی زمان غه موافق قیلمی فکری ینه ده
قوتلنه باشلادیغی کوریلده در .

« دولغان » لر

تیل، عرف و عاده و کیوم جهندن « دولغان » لر « یاقوتلر » ایله
تمام بردر . قبیلله لری باشقه؛ یاقوتلر مانچور تاتارلری نسلندن
(یعنی خالص تورکلر)، اما « دولغان » لر منغول لردندر . تونغوصار
غه هم یقیندر . خاتون قز کیومی معروف تاتار کیومنه اوخشاشلی .
« دولغانلر » (اوزلری بیانچه) بو بیبرلرگا (یعنی یاقوتلر تیکرا
سنه) جنوبدن کیلمشلردر . بهادر خلقلر اولمشلر . یاقوتلر ایله گنه
دگل، بلکه روسلر ایله ده شائلی محاربه لری اولمش ایش . دولغانلر

*) بن اوشبو بوریاتلر حقنده غی سطرلرنی بتمامه ایمپراطور
یسکی غیوغرافیکسکی اوبشستوانک داقلا دندن واسمنی یازدیغم
آدمنک استاتیبه سندن آلدیم . بناء علیه سندلی و معتمد حساب ایله من
« ژیو پینسنا یا روسیه » ژورنالی نلک ۱۲ نچی طومنه هم کوچرلمشدر .

(ياقوت لىر كېيى) نصارى حساب ايدلنە لىر لىكن بىك اوستىنگنە
بلە لىر، و اوستىنگنە توتالار ايمىش .

«داور لىر» لىر

«داور» قومى قىطاي حد و دنە تركلك ايله لىر . بونلرنى بعضلر
تاتار لىر ديه لىر . اولك منغول خانلىرى تصرفنە اولمشلردە، سكرە قىطاي
لىر تصرفنە بولنوب، آنلر نفوذىنە توشمشلر و حىلى قىطايلىشمىش
ايمىش . بعضلر منغول لىر ايله قىطايلىرنىڭ قاتشىدىن حاصل اولمىش
قوملردىە لىر . بعض وقت بونلرنىڭ بايتاق شائىلى و شەرتلى اشلىرى
اولمىش، بىزنىڭ اوچون اهمىتىلى اولمىغىدىن بىيانى حاجت كورلمىيور .

«چوقچى» لىر

«ياقوت»، لىرنىڭ شىرق طرفىدە غى قىبىلە لىردىن اهمىتىلى راگى
«چوقچىلىر»، در . چوقچىلىر اولك منغول لىردىن بىر قىبىلە در . سوكراق
آنلىرغە آمىرىقا خلقى هم روسلردە قوشلغالامىشدر .

چوقچى لىر ايكى فرقه گە بولنە لىر: بونلرنىڭ اروغ و تىل جەتىدىن
هېچ آيرمە لىرى اولمىسەدە، اما مەشىت جەتىدىن آيرمە لىرى باردىر:
بىر كىسا كى «بىلان»، اسە مىلى حىوانلر ايله كون كورە لىر . آنلرنىڭ
بىلان لىرى كىنو، كىنو بولادىر . بىرىنغ بوغاز نىن (*) كامچاتكادە و «قولىم»،
حتى «ايندىگىر»، نەلر لىرىنە قدر كوچب يورىلەر . بىر كىسا كى بىلان

(*) بىرىنغ بوغازى اسىيانك كامچاتكا يارم آطەسى ايله، آمىرىقا
نىڭ آلاسكەسى آراسىنە بىر بوغازدىر . كىشى ايدىوچىسى اسەن ايله آتا
لىمىشدر . عثمانلى تارىخ و جغرافىە لىرنە «بەرنىك»، آتالنىدەر .

سز لردر. آنلر چاون کورفزننن ، شولایوق بیرینغ بوغازینه قدر ساحل بحرده دیگنر محصولاتى ایله ترکلک ایده لر. چوقچی لر ایلر و سلر آراسنک مبادلهء تجارت مرکزی دو آنزو ،، صووی بوینه قورلمش شولوق اسمده بر کریپس در .

چوقچی لر بیرنده مشهور سیاحلردن «دورانغیل»،، ۱۸۱۴ سنه لرده «بارون مایدیل»،، یولماشی «دنیمان»،، ایله ۱۸۶۹ سنه لرده، «نورد-ینشوالد»،، یولماشی «نوردکویست»،، ایله ۱۸۷۸ سنه سیاحت ایتمش لر و چوقچی لر احوالی ایله بیک یقین اشنا اولمش لردر. خصوصاً لیتینانت «نورد کویست»،، چوقچی لر تیلنی اوگرانب حاللرینی بیکراک بیغشی تفتیش قیلمش در. «دیتمار» هم چوقچیلر آراسنده سیاحت قیلمش .

چوقچی لرده اخلاق

سیاحلر تفتیشنچه چوقچی لرنک اخلاقلری اوزون قولاقدن ایشد لمشنچه ویا وراء ظهردن گمان ایدلدکچه دگل، بلکه بیک گوزلدر. چوقچیلر مهمان دوست لردر. طوغری، عادل، پاک هم بیغش نیتلی طوغری فکرلی خلقلردر. کمدرکه آنلرنک دوستی اولدی، اول هر وقت چوقچی لرغه اعتماد ایتمسون. اما دشمانلر ایله آنلر بیک قاطی معامله ایده لر. رنجیده خاطر ایتمش لردن انتقام و اوچ آلونی مقدس وظیفه دیب بله لر. چوقچی لراوشبو عادت لری آرقاسنده باشقه قوملر نفوذندن بیک اوزاق عمر قورتلوب طور دیلز . چوقچیلر اهل بیت معامله سنده هم باشقه تورکیلر کبیدر. کوب خاتون آلالر.

چوقچیلرده جنکورلك

چوقچی لر صید- آو، آولاونی بیک سویه لر. کړک قروغ یرده، کړک دینگزده بونک ایله شغللنه لر. چوقچی لر بیک جنکورلردر، یمروق ایله صوغشونی ده یاراتالار. جایه هم ملتدی دن بیک اوستا آتالار. هم او زون سونگو ایله صوغشده بیک آز کورله طورغان مهارت کورسته لر. اوزون و آغر قلچلر ایله هم یغشی صوغشه لر. صوغشک جراحاتلنودن صاقلانور اوچون کیت بالغی میوقلمرنندن و قالون کوندن کوبه کیالر، روسلر کیلکچک؛ آنلر تصرفنه توشماس اوچون چوقچی لر بیک اوزاق طروشدیلر. حتی بری برینی اولتردیلر.

چوقچی لر صاغلام، نفی و طازا خلقلردر. هم بیک اوزاق یاشیلر.

چوقچی لرده هنر و صناعت

چوقچی لرده هنر و صناعت و آنکا قابلیت هم یغشی در. آنلر بالالار اوینچقلری، موزیکا قوراللری، حتی گوزل رسملرده یاصیلر. «ویغا» سفینه سنده عود (اسکریبکا) کورب شول ساعت آنی تقلید ایدوب اوزلری یاصارغه کروشملردر. هر اشکا لیاقت و استعداد لری گوزلدر. بعضلری کیت بالغی آولاوچیلر ایله ساندیویچ آطه لرینه باروب ممتاز بحر یوندن اولمشلردر.

« غیلاک » لر

« غیلاک » خلقلری منغول نساندندر. أمور بویلری و صاخالین آطه لرنه ترکک ایدلر. صابر هم بهادر خلقلردر. لکن اشانچسز

و قاطبی خلقلی لردر. صاخالین شمالندگیارندک اخلاق بوز و اوب آلد او
واوغریلقغه میل ایتمشلردر. سببی معلوم اولسه کرک.

«کوریاک» لر و «یوقاگیر»

کوریاک لر منغول قوملرندندر. کاپچاتکا یارم آطه سینک ییرلی
خلقلریدر. بیانی کچمش چوقچی لر شمالندک و اوز قراندشلی «یو
قاگیر» هم «تونغوص» لر ایله برابر ترکک ایله لر. «کوریاک»
اسمی «خورا» (منغولجه بلان دیمک) سوزندن محرفدر. روس قزا
قلری طرفندن ویرلمشدر. اما کوریا کلر اوز لرینی «تومو-غوتو»
آتیلر. آمریکا سیاحی مشهور جورج کینان ۱۸۶۵ سنه م. ۱۸۶۷ سنه کا
قدر کوچمه لی کوریا کلر آراسندک یورمشدر. ترجمانی میرونی اسمندک
روس قزاقی اولمش.

کینان ایته: «کوریا کلر عجب صافی خلقلیلردر. اوغریلق
و خیانت بلمز لر. بزنگ ایکسپدیتسیه مزده چانا رمز اشامق ایچمک
و باشقه سودا نرسه لری ایله طولی ایدی. طشک هیچ صاقچیسز قالدرور
ایدوک. هیچ نرسه نی اورندن قوزغاتقان کشی بوانمس ایدی.
اونتولب قالغان نرسه لر مننی آرتمزدن کیلتروب بیرو ایدیلر.
بعضا یوقغنه نرسه نیک ۸ دن ۱۵ چاقرمغه قدر بلانلر نی جیگوب
قووب کیلتروب بیر لر ایدی.

کوچمه لی کوریا کلر روسلر و آمریقالیلر ایله احتلاط ایتدکلر
ندن خلقلری ایسکیچه در. اما آوروپالیلر احتلاط ایتدوکاری کوریا
کلرنگ خلقلرینی بوزمشلردر. آنلر روس سودا گارلرندن یالغان،

آلداو هم اوغریلق اوگرنه لر. اما آمریکا ددکیت،، بالغی آوچیلر نمن اچکولیک و باشقه اخلاقسزلق اوگرندیلر. بونک اوستنه آمریکا لیلر قورقنچلی آورو، روس سوداگارلری، نظام حسبلی ممنوع اوله طور وبه آنلرغه ایسرتکچ ساتالار» دیمش .

«کامچادالی» و «آلیوت»

کامچادالی لرده آلیوت لر (آلیوتلرنک قالغی بابینک بیانی کچدی) کبی شواق منغول اروغندن کوریا کار کبی کامچاتکا یارم آطه سی نک بییرلی خلقلر ندر. کامچاتکانک اورته لرنک و جنوبینک ترککک ایسار .

«آین» یا که «اینو» خلقلاری

«آین»، یا که «اینو»، خلقلری حقنه فکر لر تورلیچه اولمش. آنلرنک توکاراک یوز، وقوی صقاللرینی کورب، بعضلر آنلرنک قفقاس جنسندن (آریلردن) اولونی کمان ایتمشلردر. (دیتره و کار تولاز کبیلر). روس سیاحلرندن «دبریلکین»، آنلرنی «دونغوص»، تاتارلرینه بیک مشابه تالمش. «دغالوفکین»، ایسه «آین»، لرنی روس موثقیلرینه اوخشاشلی کورمش. «سن-جون»، آین لرنی هرایکی قوم کا: منغول اروغنده، قفقاس جنسنده مشابه کورمش. اما اتنوغراف علماسی ایسه «آین» لرنی «منغول» قومنه نسبت ایدرکا تیوشلی تالمشلردر. آروپا علماسندن «ده-نیس» هم «غیلغیندورف» بیش

نفر ياش «آين»، لرنڭ چهره سنى بىك دقت ايله تفتيش ايدوب،
آنلرنڭ قفقاس ار و غنه هيچمه مناسبتارى اولمىغنى تحقيق ايتمىشلردر.
اما يوزلرنىڭ كىكلىكى هم چيغىنى سويلا كلرى ايله آين لريا پونلرغه
اوخشاشلىمىلرلر. آين لر كور شيلرى غيلا كلر ايله هم بىك اوخشاشلىمىلرلر
آنلر ايسه بتونلاي منغول قيافتنده در، ديمىشلر .

مشهور سياح «ميدديندوروف (*)» : «آين»، لر آراسنده قفقاس
چهره سنه اوخشاشلى چهره لرسيرا كراك كورلكالسه ده آنلر قفقاس
جنسلى ايله سوگندن احتلاطن حاصل اولمىشدر. چونكه «غىلاك»،
«آين»، قوملى آراسنه روسلر ۱۷ نچى عصر دانوك قاتشه و آرا لاشه
باشلا ديلر. قفقاس جنسى سيمان كورنشك يالغز اوستون كورنشك گنه.
نفس امرده اولده يوق. بو كورنش شونىن حاصل اوله دركه صقاللرى
مىقلرى قالون بوله ده بر آز بيو كراك، بورون ايله برابر كوزلرنىڭ
قيوغى، يوزلرنىڭ بو چماقلىرى قاپلىلار، اما آين لرنىڭ خاتون
قز طائفه سى ايسه مخصوص منغول قيافتنده لر» ديور .

ميدديندوروف بونداي قفقاس (آرى) چهره لى كشىلر «صامويد»
«قرغز»، «اوستاك» و باشقه لركى، قومىنلرى معين بيلكولى (تورك -
فين) اولغان قوملر آراسنده كور لىكالىدر، ديور .

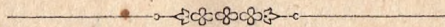
الحاصل تفتيشلر و تفتيش ايتكوچى لرنىڭ كوبرا كى «آين»
وياكه «آينو ار» نك منغول جنسندن ايدوكلرنى تاييد ايدلر .

(*) اكا ديمك «ميدديندوروف»، نى ۱۸۴۴ نچى يلدە «آكا
ديميانواك»، شمال شرقى سبيريياغه تفتيش ايچون كامانديراوات ايتمىش.
۱۸۴۵ نچى يلى هم سياحت قيلمىش.

تیلنغوت یا که تیلیوت

تیلیوت یا که تیلنغوت آلتای تورکلرندن برر شعبه لردر .
اسکیموس ، نومولوصلر ایسه اوستاکلر ، وصامویدلر ایله براروغ ،
اصلی تورکی اولان ، فین قوملرندندر .

الحاصل بز بوکنا بزننگ مختصرنده (* بیان ایندی کمزچه
« غیپربوری ، اسمندگی ، ایسکی جغرافیون و مؤرخین کا اصل لری
معلوم اوامیان ، قوملرننگ ، علمالاننگ اچنهادی سایه سنده هر قایوسنگ
اصل لری تابلمشدر . بهرنک بوغازنده و دیکنز آطه لرنده ترکلک
ایتمکک اولان خلقلرده بر وقت آسیاغه توتاش اولان آمریقاغه
کوچمش منعول لرننگ ساچلوب قالمش بقیه لریدر . آمریقانی آسیاغه
توتاشدروچی بوون حکمنده لردر .

(* « مختصر تاریخ قوم تورکی ، نامنده شا کردلرگا اوقتور
ایچون اوتبو کتابدن اختصار ایدلنوب ۱۳۲۵ هـ ۱۹۰۷ م . ده قراند
« ادریسف و عالییف ، تجارتخانه سی طرفندن طبع ونشر ایدلمشدر .
شولوق سنه ده بالالارغه اوقتور ایچون «تورک اروغلری ، اسمندک ،
تورکی قوملرننگ فهرستندن (بیک آزغنه بیان ایله) عبارته ، اوزینه
مخصوص ترتیب ایله تألیف وشولوق « ادریسف و عالییف ، لرترفندن
طبع ونشر ایدلمشدر .

خاتمه

تورک قوملرینه عموما برونظر .

تورکلرده مدنیت : تورکی قوم لردن شرقده تاریم و ایلی نهرلری بوینده غی « اویغور » لر ایله ، غربک ایتل و قاما نهرلری بوینده غی « بلغار » لرنک مدنیتلری شرق و غرب تاریخلرنک تصریح ایلامشدر . بو حقه مؤرخلرنک اختلافی یوقدر . بونلرنک شکسز مدنی قوملر ایدلگری ، و بیک کوب شهرلر و قریه لرده ترکلک ایتمگری ، ایگون ایگو ، تورلی یمشدر اوسدرو ، سودا و تجارت قیلو ، علوم و معارف ، هر و صنایع ایله شغللنو کبی لوازم مدنیت صانلغان اشلرنک هر قایوسی آنارده بولندیغی متداول تاریخلرده یازلمش اولدیغی کبی آئاردن استدلال ایله ده تحقیق و تکمیل ایلمشدر . اما بونلردن باشقه تورکی قوملرنک مدنیت کا یتشمکگرینی ، بلکه بدوی ، حتی وحشی حالک قالدقگرینی گمان ، و آنلره هر نوع وحشت نسبت ایتمک عالمده شایع اولمش ، و بو کونکا قدر دوام ایتمکک ایدی .

اوشنداق بدویلک ، تورکیلک نک خاصه سندن ایمش ، آرا ، تیره تورکیلرده کورلکان مدنیتک باشقه لردن سرایت ایتمش صوئغی براش گنه کبی قارامق عالمک موده حکمنه کرمش ، حتی تورکلرنک اوزلرننک بوموده غه کوب مؤافلر تنقیدسز تقلید ایتمش ایدیلر . همداور اولسون عالمده حقیقت ازله گوچی و آنک کوزینه طوغری قاراوچی عالملر و مؤافلر ایسکیده ده بوق دکل ایدی . اما

صوگنی زمانده بونوع عالمر ومولقر دخیده کوبایوب ، منکور گمان وموده لرننگ اصلسز ایدوکنی کشف ایتدیلمر . واشانچلی دلیل لر ایله اثبات هم قیلدیلمر . بزده آنلره استناد ، وآثار قلمیه لریندنگ حاصلنی جمع ایله : (بعضلریننگ اسملرینه ده اشاره قیلماق ایله برابر) اوشبو نظرمنی یازامز .

درست ! معیشت جهتمدن تورکیلردن کوب لری بدوی ایدی . لکن وحشی دگلر ایدی . بلکه لوازم مدنیت صانلغان اشلردن کوبسی آنلرده بولنور ایدی . بدوی ترککلری مدنی معیشتنی بیلمدکلرندن واستعدادلری یوقلقدن دگل ایدی . بلکه اوتردقلری بیرلرکا بوزمان خلقتنه نسبت ایله ده آچقراق کوز ایله قارادقلرندن ، آننگ هوا واقلمنی وقوه انباتیه سنی درستراک طانیدقلرندن ایدی . ضروره اولمغانک قوتلی بیلمرکا معروض اولان آز صولی ، اسسی ضخرالرده ، آز ثمره کوریه چک ایگون ایگو ایله ، تورکلر اوزلرینه بیکار مشقت یوکلمسلر ایدی . اما ضروره اولسه ویا الوغ ثمره کوریه چک ایسه بیرلرینی اوزلری اصلاح ایدوب وصوغاروب بولسه ده (کیله چک کوریه چکی کبی) ایگون ایگارلر ایدی .

اوشنداق ضروره اولمغانده وهر زمانده آز اولمغان دشماندن صاقلای آلمایه چقیرلرکا شهرلر بنا قیلماق ، وآنی صاقلاب یاتماق مشقتنی یوکلمسلر ایدی . اما ضروره داعی اولسه ویا الوغ فائدهس مأمول اولسه تورکلر کوزل روشک شهرلرده وقلعه لرده بنا قیلورلر ایدی . لزومی اولمادیغی ماللر ایله ، مشتریسز قالاچق اورنلرده تورکیلر سودا وتجاره ایله ده شغل ایتمسلر ایدی . اما ضرورتی

ویا الوغ نفعسی کورندکده ، سودا و تجارت ده قیلور لر ایدی .
 علوم و معارف ، هنر و صنایع خصوصاً رنده ده تور کیلر ننگ حالی
 اوشنداق ایدی : معیشتلرینه حاجت و ضرور اولدقلری قدر ایله
 اشتغال ایدر لر ، فضله سی ایله بیکار عدا بلنمس ایدیلر .

ضرور تسز آدم اوغللری معیشت رسمنی اوکارتما ایدر . تور -
 کیلر ننگ کوبرا کینه مذکور روشلی معیشتنی اوزکار ترکا ضرور تده
 هیچ یوق ایدی . کوچمه معیشت ، مخلوقات الله ایله یقین ترکملک ،
 و آنلر ایله طبیعی حالند و کند اورننده فائده لمتق دن عبارت اولد -
 یغی ایچون ، (بعض حکیملر فکر نچه دنیا ده سعادت حقیقه ده اوشبودر)
 مدنی یعنی شهری تور کیلر هم جای کونلرنده ، بو کونگی شهر
 خلقلری صیفیه (داچا) لرینه چقدقلری کبی کوزل صخرالرده مال
 و حیوانلری ایله مزین چادر لرده قونب ، کوچب یورور ایدیلر . بو -
 ندن شو نچالاین استراحت ، کیفی ، صفا ، لذت حاصل ایدر ایدیلر که باشقه
 نوع هیچ اشدن بونی حاصل ایده آلماسلر ایدی . الحاصل مدنی تور -
 کیلر « اویغور » لر ایله دؤ بلغار لر ، غنه دگل ایدی بلکه شولوق او -
 یغور لر ایله بلغار لرده کورلدیکی کبی هر تورک طائفه سنبن ، اور
 نلرینه ، اقلیمینه ، هوا سنه و احوال اقتضاسنه کوره بعضلری مدنی ، و بعضلر -
 یده بدوی اولر لر ایدی . بو کونک هر قایوم مدنی خلقلرده ، شهر اهلی
 ایله قریه و آول و خو طر خلقلری بولند یغی کبی اول زمانده هم بعضلری
 شهری - مدنی و بعضلری بدوی اولور ایدی .

اوشنداق تور کلرده اولان مدنیتک باشقه لردن اقتباس ایدلمش
 برشی دگل ایدی . بلکه اولک اوزلرنده اولان کوچمه معیشتدن

کيکايتمش اوزئمه^۴ سعى لرى ايدى (يادرينسفى وغيرلر). بونلر ايسه تاتلى دعوا وقزوغ خيال اولمىوب، بلكه تاريخ و آثار و علماسى نك چيکسر اجتهاد و اوزاق تدقيق و تعصبسز نظر لرى ايله آچامش حقيقتلر در. توبانده يازلمش لر هم بونى کورسته آلورلر:

شويله که توركى قوملر ايله بيك ايسکيدن يقين کورشيلکده و آنلر حالى ايله آشنا اولان مدنى قوملر چينى (قطاى) لردر. ميلاد عيسى .ع .م . دن ايکى بنگ ايکى يوزيل، هجرتدن ايسه ايکى بنگ سکز يوز اون طوقز يل، ايلک قتايلر شمال و شمال غرب طرفلر نك توركى قوملر ننگ وجودندن و آنلر ننگ بعض احوالندن خبريله و بيره باشلامش لردر. قتاى جغرافيونى ميلاد مسيحن کوب مقدم قتاى ننگ جنوب غرب و غرب طرفنده کاشغر و تارىم و ايلي تيکراسنک او يغور لرننگ، کوب شهر لرى و ارلقندن خبر و يردکلر نندن اوستون، شمال غرب و شمال طرفنده هم باشقه تور کيلرنک کوب شهر لرى بولند يغنى يازمش لردر. از جمله منغوليه ده اورخون نهري *) تيکراسندن سبیرکا قدر تورکلرننگ بيش پای تحت شهر لرى و آلتى ولايت (غوبيرنا) و يوز ايللى آلتى واق شهر و قلعه لرى بار ايدى ديور لر. سبیريا حدودنده قتايلرغه «کيان-چزو»، «ود ايلان-چزو»،

*) اورخون نهري منغوليه ننگ شمالنده سيلنغانهري ايله برابر بايقال کولنه قويادر. اولنگى هولر و آلتاى تورکلرى، صکره منغو لرننگ پای تختلرى اولان مشهور «قرا قورم»، شهرى اوشبو اورخون بوينده اولمشدر.

اسمىنىڭ بىر تۈرك شەھرى، مەلۇم ايدىكىكە آنلار خىقاص (قىرغىز) لىرىنىڭ جەنۇب شەرقىدە، پىكىن دىن (۹۰۰۰) طوقۇزبۇكىلى بىراقلىقىدە ايدىلەر .
بۇ كۈندە بىدۇى اولان قىرغىزلىرىنىڭ اجدادى «خىقاص» لىرى ھەم بىنسى جەنۇبلىرىدە، قىطاي موئىزلىرى بىياننچە مەنى تىركلىك ايدىر ايدىلەر و كۇب شەھىرلىرى بار ايدى. واقعا آنلاردىن قالما شەھىر خرابەلىرى كۇب تابلامشدر. بۇ كۈنگە قىدر مەلۇم دىر.

«ايلان-چىزۇ» شەھىرىنىڭ اورنىنى «كلاپروت» آلتايدە بولونى گەمان ايدىدەر. اما «پاپوف» «كراسنى يار» شەھىرى تىكرا سىندە بولونى گەمان قىلۇب: «سبىردە شەھىر و قىلغە خرابەلىرى و ائىرلىرى شول قىدر كۇب-بىدەر كە قايوسى «ايلان-چىزۇ» دىر؟ تەيىن ايدۇى چىتىن» دىمىش.
قىطايلىرى اسسى كۇل تىكرا سىندە تۈركلىرىنىڭ «چى-غۇ» اسمى بىر شەھىرلىرى و ايللى نەھرى بويىندە «كىن-چا» و ياكە «شۇ-لى» اسمىدە يەنە بىر شەھىرلىرى بولنىدىغىنى ياد ايتىمىشلىر.

تۈرك تاتارلىرىدىن «كىدانى» لىرى قىطعا مەنى ايدىلەر. شەھىرلىرىدە تىر-كلىك ايتىدىلەر. قىطاي سىياھى «چان-چون» كىدانىلەر شەھىرلىرىدىن بىرىسىنىڭ خرابەسىندە بولنىمىش. اوراملىرى و طوقۇرلىرى اورنىنى ھالە مەلۇم دىمىش. شۇلايدە اولسە بۇ خرابە بىك ايسكى مەنىت ائىرىدەر، دىمىشلىر. كىدانىلاردىن بىر قىرغەسى «شىۋى» ياكە «شىغاي» آتالىدىلەر. آنلار بايقال كۇلى شامالندە «داۋورىيە» دە مەنى تىركلىك ايتىدىلەر. البىتتە شەھىر و قىرەلىرى بولنىمىشدر. آنلاردىن شەرقىدە راك «آومالو» و ياكە «دو مالو» اسمى تۈركى قۇملىر تىركلىك ايتىدىلەر كە آنلارنىڭ ھەم شەھىرلىرى و قىرەلىرى بار ايدى. كىدانىلارغا تابىع اولان «مۇكى» و ياكە «مۇخو»،

اسملى توركىلارنىڭ اوزلرئنه برنوع شهرلرى بولنور ائدى. اورلر ائله ائلندروب آلورارده يورطلرئنى پئر آستئنه بنا قئلورلر، باصقچلر ائله دوشب يورورلر ائدى. حتئ «دئو-قو-ئچئ»، كئى كوچمهلى خئلرنئڭ شهرلرى بولئدئغئ «خائ-ؤائ»، نئڭ مذكور يوقوچئ لردن يكرمئ بئش شهر آلدئغئ قئائ خانلرى تارئخنده يازلمشدر.

«خوتسئاوو»، شمال طرفنه يكرمئ آط وكوب آزق ائله اون آدم بئارمش. بوسئاحلر «خئ-چئ-تئز»، دن كئدوب «دئو-ئئ-چئزئ»، لريئولرئنى هم كئچمشلر برئل مدتنه اوتئز اوچ شهرئنى اوتمشلردر. بحر خزر بوءئنه تركلك ائتمكده اولان «دالان»، لر يائسه «دئان-تئزائ»، لر هم شهرلرده تركلك ائتئدئلر. بوكونكى افغانستان پائ تحت شهرئ اولان «دكابل»، نئ غزائ ائدوب آلمش «دئو-ئئ-چئزئ»، توركلرئنىڭ پائ تحت شهرلرى «كئان-چئ» چئئغ، شهرئ ائدى. اوقسوس=عمو درئادن شماله و بحر خزر غربندئ معئشئ ائدو چئ مسائت لر هم شهرلرده تركلك ائتئدئلر (كلاپروت). اسكندر ماقئدونئ باقتريان وصغديانغه كرددئكنه توركئلرده كوب قريه وشهرلر كوردئ (غريغورئن). صا كئ وئاسكئف لرنئ «داسترابون»، ائله «دغريغورئن»، مدئئ معئشئ ائدوچئلردن حساب ائدلنوركا ممكندر ديورلر.

قئچاق توركلرى هم بعضا ائسكى توركلر، باغار وخزرلر شهرئنه تركلك ائتمكلىرى كئى بعضا اوزلرئنه مخصوص شهرلر هم بنا قئلمشلر ائدى. دنئپرنهرئ بوءلرنئغئ «دورك»، «دبئرنئى»، «دقائى»، اسملى وعموما «دچورئى كلوبوك»، وئا «دچركس»، اسمئ ائله روس تارئخلرنه

یاد ایدامش تورکیلرنڭ هم روسی نهری بویندنه آلتی شهرلری بار
ایدی. اوشنداق محاربه وقتلرنده روس کنازلرندن آنلره یاردملرینه
مکافات اوچون ترکک ایدرکا شهرلر بیرلونی صورار ایدیلر.

سیر و عمودریالری و آرال و خزر دیگزلری بویلرنده غی یعنی
آذربایجان و ترکستانه «داوغوز»، و تورکمان خلقلرنده هم حال شولوق
روشک ایدی. بلکه بونلر مدنیتده خیلی یول آلمشلرده ایدی. بیلک
ایسکی شهرلری تاریخلرده ذکر ایدامشدر. (بیانغده حاجت یوقدر).

فارس پادشاهلرندن «خسرولر» و روم قیصرلرندن «یوستنیان»
لر طرفندن الوغ هدیه لر ایله و غایت متواضعانه کلمش ایلچیلرنی،
آلتای طاغلرندک قیمتلی و آلتون و بنگک اشیا ایله غایت مزین چادر
لرده قبول ایتمش اولان «تو-کیو» یا که آلتای تورکلری خانلری
نڭ هم شهرلری بولندیغی تاریخلرده ذکر ایدانمشدر. صوڭغی
وقتلرده صرفی صحرادن عبارت اولان منغولیه ده هم بروقت کوب
تورکیلرمدنی ترکک ایتمشلردر که کوب شهر و حریق خرابه لری
بوکونکا قدر معلومدر.

روسلر «سبیریا» نی استیلا قیلدقلرنده هم کوب تورک-
تاتار شهرلرینی آلدیلر. یرماک تیمافیچ «تور»، صوینه اورنلشوب،
اول تورکلرنڭ «تور»، شهرینی کوردی. شول سببدن تومین هم
ایرتش تورک (تاتار) لر «تورالی»، لر یسا که «تورالینسلر»،
آتالدیلر. مدنی و شهری دیمک معنیسنده ایمش. صکره روسلر
«دایسکیر»، ویا «دسبیر»، «دنیروم»، «دقاراتوره»، «دیپانچی»، «چینغی
توره» = (تومین) «دیاولوتوره»، «یالوטרسکر» «دطرخان قلغه»،

= (تورخانسیك) «دې قلعەسى»، = (بېسىك) «دەشەق»، «دەقاراجى»،
قلعە لىرىلىرىنى ئالدېلىر .

ايرتتاش نەھرى يوقاروسىنىك «دەقلاز»، و «دەيالىم»، يا كە «دەيالى»
شەھەرلىرىنى، ايشم نەھرىدە بېك بورونغى «دەخان اونا»، شەھرىنى، اوم
صونىدە «دەتان توره»، اورال طماغى يېقىنىنىك «دەصور وچىنا»، شەھەرلىرىنى
ئالدېلىر .

بونلردن باشقە توركستان، قزاقستان و سبىر صغىرالرىدە
اورلىر ايله ايلندروب ئالغان توركى قوملىر شەھەر خرابەلىرى بېك
كوبىر : بارابە ھەم اوب تىكرالرىنىك شەھەرلىرى باردر . روسلر،
بارابە تورك = تاتارلىرى نىك «دەتونوس»، اسملى شەھەرلىرىنى ئالدېلىر .
آنلرنىك آلتىمش سىز اول وقرىهلىرى ھەم بار ايدى .

يىنىسى غوبىرناسىنىك ھەم شەھەر خرابەلىرى كوب كورنە در . پاپوف
بىرنىچە شەھەر اورنلرىنى و اورلرىنى ذكر ايدى در . شونلر جەملەسىنىك كراسنى
يار تىكراسىندە «دەبازايغى»، صوى بويىنىك بىر شەھەر خرابەسىنى بيان
ايدى در . «قاجىن» تورك تاتارلىرى نىك ھەم شەھەرلىرى بار ايدى .
زىملە مىر لوصىف اوزى نىك زاپىسكاسىنىك، «روسلر قاجىن تاتارلىرى
نىك ھەم بىر شەھرىنى ئالدېلىر» دىمشدر . مىنوسىن تىكراسىنىك ھەم شەھەر
قلغە اوكرىپلىنىە اثرلىرى باردر . يىنىسى بويىنىك «سادىن» اسملى بىر
شەھەر بولدىغىنى ھەم پاپوف ذكر ايدى در . «سىدى» صوندىن يوقارى
طاو باشنىك قەدىمكى بىر (تاتار) تورك شەھرى بار ايدى (آغاپتىيىف).
اوركوت غوبىرناسىندە اون آلتى شەھەر خرابەسى، تابلىدى . ھەرقايسى نىك
اورلىرى باردر . آمور صوى تىكراسىنىك توركىلردن داورلرود وچىرلرنىك

اور و خندق ایله ایلندروب آلمان کوب شهـرلری بار ایسـدی .
اورنلری بوکوندک هم بلنه در .

آلتای ده حاضرده هم «دشیبی»، قلعه سی سلامت در . «دشیبی»،
آتالمش کچک قلغه لرتون منغولیه ده هم بار در . یرو فی خاباروف
داووریه ده (بایقال آردنک) قلغه لر و مناره لر و تیران اورلر کبی
شهر اثرلری بار لغنی بیان ایسـدر . پتلین و بایقوف ۱۶۲۰ سنه ده
منغولیه ده سیاحت ایتمک لرنک پوچماقلرنک مناره لر ایله مربع بنا
ایدلمش شهرلر کور مشلر . جونغاریه ده طاشدن بنا قیلنمش
«قونئایسی» شهرینی هم بایقوف ذکر ایسـدر .

طومسکی تیکراسنده «تایان» شهری خرابه سی بوکونگا قدر
بیلگولیدر . مذکور طومسکی تیکراسنده «چاطی» تاتارلری بار در که
اولک آنلر اوم صوی باشلارنک ترکک ایتمشلر در . آنلرنک هم
اوب صوی بوینک «چاطی» هم «مورزین» اسملی ایکی شهرلری بار
ایدی . غیورغی بیاننچه بونلر حاضرده هم اوتز قریه ده ترکک
ایدلر .

طومسکی دن شمالک آلتای اروغی آبی (تاتار) تورکلری
باردر که آنلر اون آلتی وولست وایلی دوره قریه ده ترکک
ایتمشلر در . بونلردن شمالک سایان وینسی تورکلرندن آیرلشمش
چولیم وینسی نهرلری آراسنده ترکک ایتمش تورکلر باردر که
«چولیم تاتارلری» آتالنه لر . بونلرده کچک، کچک قریه لرده ترکک
ایدلر .

چولیم نهری بوینده بر قریه لری . ۲۴ جان حساب ایدلنه در . بونلرنک

قزىل ھم قاچىن تاتارلرى ايله قىرنداشلىكلرى باردى. بارچەسى «تورك-تاتار» اروغلىرىدىن. قىرەلرنى بونلار «آيماق» آتلىرى. رىمىزوف نىڭ ايسكى خرىطەسندە ، تىلپىس كولى بويىندە ھەم بىر شەھەر كورسەتمىشەن. غرىغورىيىنىڭ كورسەتۈپچە بورونى كۈچمەلى «چون-چون» تور كلىرىنىڭ ھەم شەھەر قىرەللىرى بولمىشەن. آسيا اسكىفارى ھەم طاش عمارەتلەر كوزل مئارەلەر بنا قىلىدىلەر.

منغوللاردىن بىر فرقه اولان بوراتلاردا ايسكىدىن بىخىشى عمارەتلەر قىلە بىلور ايدىلەر. شوبلەكە اون آلتىنچى عصر مىلادىدە روس سىياح لىرى ؛ اول وقت نىڭ پادىشاھى اىۋان واسىلىۋىچە بويە خەبەر كوندىر دىلەر: «منغول بىر ئىندە طاشدىن بىك كوزل ايدوب بنا قىلىنغان مسجد لىر بار. آنار «خرام» (كلىسا) لىر كېى زىنتلى بنا قىلىنغانلەر . اما باشلار ئىندە خاچ يوق. بىلكە اول مسجدلارنىڭ باشلار ئىندە شولا يوق طاشدان يونغان وحشى حيوان صورەتلىرى قويلىمىشەن».

تېت صخرالارنىڭ ھەم مدنى مەشىت ايدوچى توركلەر كوب ايدى. شەھەرلەردە وقىرەلەردە مەشىت ايدىلەر. ەمو درىيا ايله ھەندو كوش طاغلىرى آراسىدە تىر كلك ايتىمكە اولان خوارزمىلەردە مدنى مەشىت قىلىدىلەر. (غرىغورىيى).

خالص توركلارنىڭ گنە دكل. بىلكە توركى الاصل اولان سىبىر يا فەينلەردىن بو كوندە بىتون بىتوننە بىدوى و وحشى حساب ايدىلگان «اوستاك» لىر نكە شەھەرلىرى بار ايدى. بىرىزوفسكى اطرافى تەفتىش ايدوب يازوچى «آبراموف» قىرغاق اوستاك شەھەرلىرى اسمىنى

ذکر ایدر. *) از جمله «نیمیان شهری» «صاماروف قلعه‌سی» «اوقی شهری» آریمجان و باشقه‌لر.

بورنغی تورکی قوم لر، اثرلرندن کورنوینه قاراغاند شهر لرینی تورلی ماده‌دن: آغاچدن، بالچق، کریچ دن طاشدن، حتی یاندرلغان کریچ دن هم بنا قیلمشلردر. خرابه‌لرنگ هر قایوسینک اثری کورلدیکی کبی، یاندرلغان کریچ و اطقلری هم کورنه‌در. تورکی قوملر بنا ایدو طریقنی بیک کوزل بیلمشلردر. حتی کوچمه‌لی اولانلریک اصول عماره ایله خیلی اشنا اولدقلری کورله‌در: قرغزلرنک زیبارة‌لری اوستنکگی عمارتلر شهرلرکبی محکم بنا اید- لمشلردر. آنلرنک کوزللیکی و نقلغی (وسیاحلر تعبییر نچه) «غراند یوز» نیلغی سیاحلرنی عجایبکا قالدرورلقدر.

بونلر بارده ایسکیه‌گی تورک مدنیتی ناک اثرلریدر. آنلرنک معیشت خصوصنک حقیقت حاللرینی کورسنگوچی شاهد عادل لردر. بو نلرنک تورکیلردن باشقه قوملر اثری بولو احتمالی بعیددر. چونکه بوتیکرالرده باشقه قوملرنک بولنوی حقنک تاریخلرده بر سوز بولنمدیغی کبی، کورستوردای آثار هم تابلمشدر.

تورکلرده ایگونچیلک: تورکی قوملردن اسکیتلر، اوغوزلر، اویغورلر، بلغارلرنک ایگون ایکد کلرینی یوقاروده کورمش ایدرک. تورکستان اسکیتلری، مساعیت لر، آلانلرنک ایگون ایکد کلری تاریخلرده یازامشدر.

*) آبراموف اوستاک شهرلری حقنکغی معلوماتنی، زیمسکی صوندنک آرخیواسندن ازلهب تابمشدر.

شمدى توركلرنىڭ منشاىى حساب ايدامش آلتاى وسايان يايلاقلرنىڭ
 و آنكا كورشى صخرالرده هم بىك ايسكىدن ايگون ايگوله باشلامشنى
 كوره مز. بو تىكرا توركلرينىڭ باشلوچه ايكد كلرى آريا اولمشدر.
 بو تىكرا ده آريا بىك بىوك، هم آلتى قرلى بولب اوسه در.
 آريانىڭ خلقى صورته (چاچماينچه) اول ظهورينى بعضلر فرات
 بويىنە و بعضلر سجليا آطه سنده كورستسه لرده، اما بوفن نىڭ علما
 سندن مشهور «قونت» آريانىڭ اول ظهور ايتكان اورنى «تاتارستان»
 (توركستان) صخراسى ديمشدر (*). اوشنداق بوكونه بىك مشهور
 اولان آرش نىكە اول خلقى اوله رق ظهور ايتكان اورنى، شولوق
 تاتارستان آتالمش يرده بايقال كولى آردنە ايسكىدن «داووربه»
 آتالمش يير ديمشدر.

تابلغان ايگون ايگو قورالمرينه قاراغانده توركلر بىك
 ايسكىدن ايگون ايكلانلر بولرغه كرك. چونكه برو نزا دن ياسا
 غان صوقا تيمر لرى، كيرتمان لىر، و اورا قلىر وغير ايگون اسبابلرى
 تابلمشدر. اوشنداق تورلى ضورلقە بىك ايسكى تگرمان تاشلريده
 تابلمقده در. قايوبيريسى شول قدر ضرور دركه، آط ويا صوكوچنندن
 باشقه آدم كوچى ايله گنه حركت كا كيتورورلىك دكلدر. ايگون
 ايگولرده وقتلى غنه اولماى بلكه بىك كوب زمانغه صولسدغي
 بلنه در. چونكه يوقاروده بيان ايدلكان برو نزا دن ياسالغان ايگون
 اسبابندن باشقه تيمردن، هم صونلڭ زمان محصولى اولان چويندن
 ياسالغانلريده تابلمشدر.

(* بو تىكرا خلقى آريانى «آرش» ايتلرايكان

ایگون ایگو قتايلرغه یدی بڭ یلدن بیړلی معلوم اولدیغی
 کی، تورکی قوملردنک کوبسی نڭ بیک ایسکیدن ایگون ایگو ایله
 شغلند کلمینی قتايل تاریخلری یازمشلردر. تورکی قوملردن
 کیدانیلر، تی - له لر، آلی - می لر، او - نی لر پو - غو - لولر،
 نیویچژی لر، تاتارلر، مانچورلر، تونغوس لر، مغرب طرفی تورکیلری،
 تو - کیولر و کورشیلری و آنلردن شمالده سبیر یاده غی تورکیلر
 وغیرلرنڭ ایگون ایکد کلمی ذکر ایدلمشدر. لکن بونلرنڭ نی
 اورلی ساچدقلمی بیان ایدلمش. اما بعضلرنڭ بیان ایدلمش:
 از جمله «آومالو» یا که «دومالو» لرنڭ بورچاق ایکد کلمی،
 «کیان - کین - چرو» لرنڭ بغدادی ایکد کلمی، حقاص لرنڭ تاری،
 آرپا، بغدادی ایکد کلمی، سوتجین و یا که جورجین لرنڭ بییش
 نوع اورلف ساچدقلمی، موکی و یا مو - خولرنڭ بغدادی وجیتن
 ساچدقلمی، موخو خاتونلری جیتن سوسندن حاضرلب کولمک
 کید کلمی ضبط ایدلمشدر. عمو و سیر دریا بویلرنک بیک ایسکیدن
 ایگون ایگولدیکی و هرتورلی یمشدرده یتشدرلدیکی بیاندنک
 مستغنی در، بتون بتوننه صحر امانده اولان منغولیه و جونغاریه ده
 هم ایگون ایگولدیکی آثار (حریق) لردنک معلوم. هم ایسکی
 سیاحلرده مشاهده قیلمشلردر. قنای سیاحی چان - چونک کورمش.
 هم ۱۶۲۰ سنه میلادی ده منغولیه و جونغاریه ده سیاحت ایتمش
 روس قزاقی ایوان «پتلیان» دیور: «منغول» یری
 الوغ اوزون هم کیلڭدر. منغول یرنده گی شهرلر
 دوره پوچماقلی ایدوب بنا قیلنغانلر. پوچماقلرنده مناره لری بار.

منغول یرنده هر توری آشف اوسه در: تاری، بغدادی، آرش، یارچه، آرپا، ضوی، هم بوندن باشقه اور لقلرده کوب، اما بز آنلرنی تانومایمز. منغول یرنده هر توری باشقه لرده بار. توری یمش لرده اوسدره لر: آلما، قاون، قاربوز، قباق، چیه، لیمون؟ قیار، صوغان، صارمباق هم بوندن باشقه توری یمش لرده اوسه لر. منغول لر ایکمک دن اچملکه قایناتالار. لکن قلماقسزغنه بوله در. یرنی توبل تاتارلرنقی کبی صبان ایله ده صوقا ایله ده سوره لر. اما طرمالری تار هم اوزونچه بوله در. »

۱۶۵۴ نچی سنه میلادی ده توبل دن پیدکین کا سفر ایتمش « بایقوف » هم منغولیه ده اون کونلک مسافه ده کوب ایگون یرلرنی کوردیکنی و ایگونچیلر آراسنده قشلا دیغنی جونغاریه ده هم « تاران » آتالمش ایگونچل لر اولنده ایکی کون بولد یغنی یازمشدر. تیمر چرغر (* اسملی صو بوینده غی ایگونلکنده بغدادی آرپا، تاری، بورچاق ایگونل یکنی حکایه قیله در.

تورکلرنکی ایگون ایگو کا آرتق اهمیت ویر دکلرینی بوده کورسته در که، آنلر بیک کوب یرلرده اصول حریق یعنی کاناو لر ایله صو کیتوروب یر صوغارو اصولنی قوللنمشلردر، نفس آلتاید و تیکراسنده یدی صو ولایتنه (سیمریچنسکی اوبلاصده) سیمی پالات تیکراسنده، قرغز صغرالرنه، مینوسینسکی اوکروغاک، زابایقالده، ینسی باشلرنده حتی منغولیه ده اورخون بویلرنده ایریغاتسیه یعنی اصول

(* بو صو « قزل چلیق » آطالغان طاو قوینندن چغادر، زایسان بوینه آغادر. حاضرده « جیتی - آرال » آتالنه در.

حریق اثری آچیق مشاهده ایدلنده در. بیر صوغارو اصولی بو کونده ده
یدی صووسیمی پالات و بوختارمه تیکراسنده تورکیلدره دوام ایده در.
اول طرفلرغه کوچمش روس قزاقلری، قرغز قزاقلردن و قالمقلردن بیر
صوغارو اصولنی اوگراندیلمر. زابایقالده بوریاتلر هم بیرلرنی، پچا-
ناسکلرنی بو کونده ده صوغارالار. بیر صوغارونک اڭ مکمل اصولی بو
کونده تورکستان و بخارا طرفلرنده در. آنده غی تورکیلر بواشنک کمالنه
ایرشمشلمر. بیر آستلرندن کوبشه لر ایله بیک یراقان صو کیتوروب
ایگونلک بیرلرنی گوزل روشده صوغارالار.

سبیریانی آغانده روسلر هم تورک = تاتار شهرلرنده کوب
کوب زاپاص آشلقلر تابدیلمر. تیلایوت قالمقلرنیده و باشقه لرنیده
ایگون ایگوچی طابدیلمر. سبیریاده زراعت اون مثلنی بیره در. زابایقاله
بر آرش مشقتسز اون قامل، آرپه اون سکز قامل اوسدره در. مینو
سینسکی تیکراسنده بیر شول قدر منبتدرکه: تایغالر توپنده اولانلر
پچانلر شول قدر اوسه درکه اطغه آطلانغان کشی دن بیوکلری سیراک
بولمایدر (کناز کروپوتکین).

زراعتده مدنیت نڭ لوازلرندن بری صانله در

تورکلرده سودا و تجارت: — تورک قوملری عموماً سودا و تجارت

کا مستعد و آنی سور و مقدس بیلورلر ایدی. دشمان بولشوب محاربه
ایتمکلری قوملرنک سودا کارلری هیچ ممانعتسز بری ایکنچیلری بیر
لرنده سودا ایدوب یورورلر، هیچ دشمانلق اثری کورساتلماس ایدی.
اما آراده بعض تورک قبیله لری سودا کارلک ایله بتون عالمکا مشهور
اولدیلمر: اویغورلر قطای ایله فارس حتی روم آراسنده واسطه^ء

تجارت اولدقلری کبی، بلغار- خزرلرده مشرق ایله مغرب و جنوب ایله شمال آراسنده واسطه^۶ تجارت اولدیلر. یعنی فارس و تورکستان ایله آوروپا آراسنده، روم و فارس ایله، فین و اسلاواؤان آراسنده واسطه^۶ تجارت اولدیلر. عربلر مدنیت عالمنه ظهور ایتکاج آنلرنی هم آوروپا و شمال خلقی ایله «بلغار» لر تانشدر دیلر. عموم تورانیلر طوغریلق و عدالت بابندک بتون دنیاغه اورنک بولر قدر اوزلرینی توتدیلر. بلغار لیر معروف سودادن اوستون بتون عالمنی عجائب کا قالدرمش تلسز سو دالر قیلدیلر.

سیاحلر سپیر یاده غی یاقوت تورکلرینی، اوشنداق طوم و طوبیل (تاتار) تورکیلرینی، قزان تورکیلری کبی سودا و تجارت کا زامیچاتیلنی (تعبیر سیاحلرنلک) مستعد دیه لر. سودا و تجارت روحی تورکیلرنلک قاننه قاتشقان، اینستینکت = طبیعت بولب اورلکان دیه لر. علوم و معارفده اوز درجه لرنده بولغان باشقه قوملر کا کوره تورکیلر شکسز سودا کارلردر (اغلب اعتبارنجه).

اسکیفی لیر ایله هونلرده غریقلر کا ماتیریه و قورال کبی کوب نرسه صاندیلر. آلتای تورکلری = توکیولرده مشرق ایله مغرب = قطای ایله روم آراسنده غی سودالرنی کیکایتو، بلکه واسطه^۶ تجارت اولمقنی قصد ایدوب، روم غه اتفاق مثلث تقدیم ایتمشلر ایدی. چنگزخان هم باشده سودا و تجارت کا هوس ایدوب، سلطان محمد خوارزمشاه ایله عقد اتفاق ایتمش ایدی. و آنلک ییلر لری آرقلی هندستانغه سودا کارلر یبارمش ایدی. لکن خوارزمشاه نک آتابکی وقائن آتاسی چینگز سودا کارلرینی خیانت ایله اولترتب ماللرینی

تالاتى . چىنگىز ، بوحقە خوارزمشاھ غە شكايت ايدىوب قىصاص طلب ايتتى . خوارزمشاھ عدالت ايلەپك بىردە يىنە الوغ خىانت ايدىوب ، عىسكەر ايلە چىنگىز اوستىنە يۈرۈدى . اوشبو واقىعە چىنگىزنىڭ تمام قاننى قايناتىب مشهور واقىعەلەر كا سەبب اولدى .

تۈركى قوملردىن بىك كۈبلىرى بۈكۈنكە دە سوداكارلردىر . سودا و تجارت هوسنى هم صاقليلار . لىكن باشقە قوملردە دە سودا و تجارت هوسى بىك قوتلى اويغانب ، بۈنك اوجون لازم اولان علم و معارف ايلە دە قوراللىلەر . تۈركى قوملەر كا بۈنلردىن مغلوب اولماس ، هيچ بولمىسە قالشماس ايچون مقلبلە بالمثلدىن باشقە چارە يوقىر . يعنى تۈركىلەر دە ، لازم اولان علوم و معارف ايلە ياراقلانورغە مجبورلردىر .

تۈركلەردە صناعت : تۈركى قوملەر بىك ايسكىدىن صناعت بىلمىلەر و اوزلرىنە و معىشتلرىنە لازم اولان هر اسبابنى اوزلرى يتۈشدرمشلردىر . هر تۈرلى كۈن اشلە مك ، آط اسبابلىرى و ايار حاضر لمك ، و كىزدىن يورط بنا قىلمق و آغاچ اسبابلىرىنى يىكۈرمك و ايو اچى اسبابلىرى ، صاوت صبا و هر تۈرلى معدنى اسباب و قوراللىرىنى يتشدرمك كېى صناعت كا متعلق اشلەر هر قايسى تۈركلرنىڭ اوزلرى طرفدىن قىلىنمىشدر .

تۈركلەر هر تۈرلى عمارت لىر بنا قىلورغە اوستالقلرنىدىن اوستون ، صنایع نغىسە دىن صانالمش ، طاشدىن تۈرلى هيكل و استا تۈيلىردە يونورلر ايدى . (هيكل لىر عموما منغول قىياقتىك يونولمشلردىر) معدنىدىن هر تۈرلى لازم اسباب وزىنە حاضر لمككە دە خىلى مهارت كۈرستمشلردىر . بىز آنلردىن بعضلرىنى يوقارودە بيان ايتمىش

ایدوك. آنلردن احفاد لرینه قالمش و مزار و خزینه لرده تابلمش معدنی اثرلر - کوبه، قالقان، کوزکو (معدنی) و هر تورلی قوراللر وزینه لرو آط اسبابی و صاوت صبالر، آنلرده صناعت نلک بیک ایسکیدن باشلانب، حیلی ترقی ایتدیکنی هم کورسته لر. چونکه مقبره لرده صافی جیز و برونزا قوراللردن باشلاب، آلتون و کمش ایله زینتلنکن تيمر قوراللر، بعضلر نلک آغاچ صاوتلر، حتی چروب بتمه کان یفک ماتیریه کیساکلریک تابلا در .

تورکی قوملر معادن نی بیدرن چقاره، و آنی اشلی هم بیلملر در . ایسکیدن بیرو آلتون کمش و سائر معادن بایللی ایله مشهور تورکستان، آلتای و سایان تیکرالرنلک معدن اوچاقلری هم کوب کورنه در . کوبراک جیز و باقر معدنلری اشله مشلر . آره تیره تيمر معدنلری هم اوچرایدر . معدن قویا طورغان اورنلری بعض وقت صخرالرده اوچراسه ده اما کوبراک شهرلر یاننده و اورمانلرده - یاغا طورغان ماتیريال کوبراک یرلرکا یا صاغانلقلری کورله در . ينسی نهری نلک اوک طرفندن قویغان «لوقازی» نهری تیکراسنلک هم غمیلین ایله پاللاس، بیک کوب معدن اوچاقلری کورمشاردر . بونلرنلک ایسکیلکی شوندان معلوم اولمشدرکه، پیچ طاشلری آراسنده بیک الوغ ناراط طاملرلی اوسمشدر . شول پیچلرنلک برنده بیک ایسکی فورمه ده بر صوقا تيمری هم تابلمشدر . بونلردن باشقه بو اورنلرده ایسکیده بر وقت کمش هم آلتون معدنلرنی میخانچسکی طریق ایله ده اشلدکلری کورله در . آلتای تورکلری - توکیولر و دولغاصلر

ده ميلادن كوب ايلك معدن اشله مشلر در . جون - جون (آوار)
لر آلتاي توركلرينى معادن كوب اشله دكلرندن قيومچى لر (صواغ)
آتامشلا ايدى .

بو آثار ايسه ايسكيناكى قوملرنىڭ بو معدنلر ايله لايقنچە
فائىل لنه بيلدكلرينى ، مدنيت و هنر خصوصندە حاضرگى خلقلارندن كوب
بوقارو درجه ده اولدكلرينى كورسته در . (ديور كناز كروپوتكين) .

توركلر ده يازو : توركلرنىڭ اوزلرينه مخصوص يازولرى وار

لغى صوڭ زمانلرغە قدر معلوم دگل ايدى . مدنيت ايله مشهور اولان
توركلردن ، برطرفلرنده اويغورلرنىڭ نيسطور راهبلىرى كلتور
دكلرى سرباني يازونى بر آز تحريف ايله « اويغور قلمى » اسمندە
استعمال ايدولرى ، ايكنچى طرفلرنده بلغارلرنىڭ عرب يازونى
(خط كوفى و نسخ) اوزكار تماينچە ارك آلك قلملى تاريخلر ده ضبط
ايدلدىكن ، توركلرنىڭ اوزلرينه مخصوص يازولرى بولنمديغنه قرار
ويرمشلا ايدى .

حمدلر اولسون بوقرارنكك ياڭلشلقى صوڭ زمانلر ده غنه فن
علماسى نىڭ اجتهادى سايه سنندە ميدانغه چقىدى : شويلاه كه توركلرنىڭ
مصر واسكاند يناويه يازولر نندە ايسكيراك اوزلرينه مخصوص هر و
غلييف يا كه زونى الشكل يازولرى بولنديغى تحقق ايتدى . هر و
غلييف ويا زونى ديوب اشكال و صورتلر واسطه سى ايله يازلغان
يازولرنى آيتلر . ايسكى تورك هر و غلييف يازولرىدە كوبراك
حيوانلر و آدملر و تورلى قوراللر و بوندن باشقه خلقى اشياننىڭ

شکل و صورتلرندن عبارتدر . قویاش ویلدز لر و آدم صورتلری
 گاه یالغز، گاه ایکی کشی برگا، گاه کوب کشی تزیلوب طورغان روشک
 ویا بارو، روشنده و یارقص ایدو صورتنک ویا آط اوستنک، یایسه
 قاچب بارغوچی وحشی حیوانغه اوق آطوب طور و روشنک، اوشنداق
 دورت آیاقلی حیوانلردن صغر، قوی، قر کجه لری، قویان، توه،
 بلان، پشی، بوری، آیو صورتلری باردردر . بعض اورنلرده جلانلر،
 قوشلر، آغاچلر صورتلری کورله در .

قوراللردن: اوق، جایه، سونگو، قلیچ، قلقان، قامچی و غیر صورتلر
 هم باردردر . بونلر هر قایوسی بر ویا برنچه سوزگا دلالت ایتکوچی
 حرفلر و سوزلر مقامنده استعمال ایدامشلردر .

بوندا یازولر مینوسینسکی غوبیر نالرنک ونیر چینسکی تیکرا
 سنک بایقال کولی، ینس و آباقان نهرلری یارلرنک، طاغ تیشکلرنک
 منغولیه صخرالرنک بیک کوبدر . بعضلری نلک یازولری اوقلم-ش.
 تورک عالمندن خبر بپرگوچی تورک یازوی ایدوکی شکسز تحقیق
 ایتمشدر (* . اما کوبسی بو کونگا قدر اوقلقلری یوقدر .

آقمینسکی کریپست یاندا صنعی طاوتیشکی بار . استینه (دیوار)
 لری یازولر ایله طولیدر . طاو یارلرنک غی الوغ طاشلرده هم
 یازولر کوبدر . بو یازولر حقنک خلق آراسنده بیک کوب حکایه لر
 تارالغان . «اونان» صوی بوینک ینه بر طاوتیشکی بار . ایچنده
 تبت و تورک منغولچه یازلغان یازولر کوبدر . بو یازولر تورلی

(* قوشو چایدام صخراسنده غی طاشلرده اوغوز تورکلری
 احوالی یازلدیغنی یوقاروده ذکر ایتمش ایدک .

زماندن قالمه بولورغه كرك . چونكه ايلك صوڭغى لىرى منغول تىلنچه يازلمشدر . بونلردن بىر بىلگوليسى «آباقان» آولى ياندى پىمرا ۋاز (كىچو) قارشوسنده بىك كورنشى اورنىدردى. صوتوبان وقتىده بو يازو صويوزندن اوچ قولاج (صاژين) بىوكلكه قىلادردى. قىلسمان طاشغه يازلغان، اطرافىنده چغوب تورغان طاشلار ايله صاقلاندى طورادردى. بويازو كىمه بولسه اوزوب بارغوچى برخان نىك عىسكر لىرىته فرماتى او اوى احتمال توتلىنه دى. «كىبىنكا» و «اولوس» عبارى لىرى آچىق بىلنهدى (كناز كروپوتكىن). بىنه كلىچىنسىكى رودنىك (معدن) كا بارغانى بول بويىنده منغول تىلنچه اويغور قىلمى ايله يازلمش بر الوغ طاش بىك اوزاق ياتىدى. آخردى بو طاش پىربورغى «آقادمىيا نوك» كا كىلتورتلىدى. يازوى هم اوقلىدى . چىنگىزخان اىفادىندن بىرىنه و بىرلمش بىركا اولطرتلوب آنلىك حدودى بىيان قىلنىمش اىكان . «آنغارا» صوى نىك بىر تارماغى اولان «اوقا» صوى (* تىكراىنىك اوشىنداق يازولى طاشار كوب. بونلرهر و غلىف ايله يازلغانلر. كوبىنى هوا و بىيل جويغان اما بعضار ندىه آطغه آطلانغان كشىلر و صغىرلر صورتلىرى همانك بىلنهدى. بونلردن باشقه قىر طاشلار ندىه هم يازولر بىك كوبىر . لىكن اوقلىقلىرى بوقىدر .

(* اورال طاعلىرىنىك غرب طرفىك اولان صولر ايله بىراسمىده سبىر يادىه صولر كوبىر . جمىله دن «اوقا»، «اوصا»، «بىللىيا» (آق صو بىا كه آق اىدىل) «اورال»، «قاما» «صامار»، «زى» و غىر اىسمى صولر بار . عىجب تصادفى؟ بىا كه مغرىده گىلرلى مشرقىك گىلرلى اىسمى ايله آتالمشلىرى؟

اورکوت قلعه سنک سمناریه ده منغول تلی معلمی کشیش آرلوف،
 بویازولرینی او قورغه عذابلنمشد. هم بعض صوڭغیراق لری-منغول
 تالرنده ککیلرینی او قوغنالا ب ترجمه هم قیلنمشد. فنلانندیه ده
 غلسنغفورس پروفیسور لرندن طومسون، مذکور هر وغلیف ورونی
 یازولرینی او قو طریقنی کشف ایتمشد. مذکور پروفیسور ایله،
 ام شرقیه، خصوصا تورکیلر احوالی ایله ایسکی ککین مشغول اولان
 مشهور «رادلوف» مذکور ایسکی تورک یازونی اصلندن استنساخ
 ایلدوب، ترجمه سی ایله برابر طبع و نشر قیلنمشلردن .

اما اوشبو مدنیتلی «یازوچی» آتالرنڭ بالالاری، و بو قیمتلی
 میراث (آثار قدیمه مدنیه) نڭ مستحق (وارث) لری - تورکی
 قوملر اوشبو صوڭ زمانغه قدر آتالرنڭ یازولرینی اوقمقن،
 و قدرلی میراثلرینی تانومقن (اکثری) محروم ایدیلمر . سببیده
 بعضلری نڭ علمسزلکی، و علملی اولرغه هوس ایتمدکلری و بعضلری
 علملی اولسه لرده لکن مخصوص برنچه فن علم ایله گنه مشغول اولوب،
 باشقه لرغه، خصوصا تاریخ و آثارغه کوز صالحورغه ده تله مدکلری
 ایلی . بوندن صوڭ انشاء الله بوقصورلر آرادن کوتارلسه کرک .
 تورکیلر آراسنڭ کورلرلگان علوم و معارف گه هوس، تاریخ و آثارغه
 رغبت، مذکور امیدلرینی قوتلندر لیر .

تورکلردن قالمه آثار قدیمه ایسکی لردن قالمش هر نرسه
 آثار قدیمه اوله بیلمور . بناء علیه بیانی کچمش تورکیلردن قالمش
 مدنیت و صناعت اثرلری بارچه سی « آثار عتیقه » در . تورکلر کرک
 قاپه و کرک قاپو زمانه اولسه لیر اولسونلر عرف و عاده جهندن تمام بری

ایکنچیلرینه اوخشاشلی اولوقاری کی آثار جهنندنه بری برینه اوخشاشلیلر در: بو کونکی شرق، آلتای و منغولیه تورکلری آراسنده بر ونغی مغربی اسکیت لر عرف و عاده سنی کوردیکمز کی، مغرب - بلغار آثار قدیمه سی ایله، مشرق آلتای تورکلری و او یغور لر اثر مدنیتی آراسندک تمام مشابهه کورلمشدر. اما آثار عتیقه علماسی مقبره تیکره سنده گی اثر لرکاده الوغ اهمیت و بر دکلرندن بز بو یابده مخصوص آنلر نیغنه کلتوره من: تورکی قوملر ایسکیدن بیرو مزارستان و قبرلارنی حرمت قیلدقلری و آنلرنی لایقنجه تربیه و تعمیر ایتدکلری و علامت قویدقلری و بو علامتلر گاده خاطره ایچون یازولر یازدقلری معلومدر. تورکی قوملر **کراک** نی قصد ایله اولسه اولسون مزارستانلرینی اونتب بنورمکلری بلکه یش، یش زیارة ایتدکلری مشهوردر. وولغا و قامابویلری تورکلری «بلغار شهرینی» «وایسکی قزان» و «بولار» و غیر شهرلر اور نلرینه ویغشیلر قبارینه بیک اخلاص ایله زیارت ایدلر. اوشناق سبیر پای تختی اولان «ایسکیر» قلعه سی خرابه سنی و اطرافنده غی صاحلمش قبارلکا زیارة اوچون یاز، کوز (مای و سنتبر) آیارنده، اوزلرینلک آبا و اجداد و نسل لرینی خاطر لرینه توشورور ایچون کیله لر ایش (ژیویسنایا روسیه)، باشقه طرفلرده هم خرابه لر و مقبره لر گه زیارة شایعدر. بیک ایسکی تورکلردن قالمه هر طرفه قبر طاشلری، قورغانلر و قبر ایچلرنده بیک کوب اشیا هم تابلمقددر. تورکستان و قرغز صحرالرنده هم زماننده الوغ اهمیت ویرلمش قبرلرده کوب کورله در. بونلردن بیک کوبسینه یاز و سزغنه طاشلر او طرفتغان بعضلرینه طاشلر ایر و یاخا تون

صورتی یونلوب قویلغان. لکن بارچه سی منغول چهره و قیافتند یونلغان. یوندا ی طاشلر «کامننی باب» آتالنه لر. سبیردن ینسی تیکراسندن بتون قزاقستان و تورکستان آرقلی روسیه جنوب صخرارینه، دنیپر بویلرینه قدر اوشبوروشلی طاشلر کوب تابلمشدر. اوشنداق کوب قهرلرکا هر و غلیف یازوی ایله یازلغان طاشلر اوطر تلغان. بعض قبرلر عمارتلر ایله ایلدروب آلنغان، بعضلری ننگ اوستنه گوزل ونق عمارتلر بنا ایدلگان. بعضلرینه بالچق اویولب «قورغان» قیلنغان.

طاشلی قبرلر بعض اورنارده شول قدر کوبدرکه یراقدن قاراغانلر مذکور طاشلر حیوان کتوی کبی کورنه لر. ینسی نه ری شمالنده عموما قهرلک بیک کوبدر. آباقان و طوبا صواری و ابکی یاقدن آنلرغه قویغان صولر تیکراسنده قبرلر شول قدر کوبدرکه اول یرلر «قبر صخراسی» آتالنه لر. قبرلر اوچراغانچه و ترتیبسز سالنغان، بلکه قطاری قطاری ایله برکا جیوب جیوب هر قایوسی ننگ باشلرینی مغرب کا تابا قویلب سالنغانلر.

قورغانلر ده، عادتک بر ویا ایکی قولاج (صاژین) بیوکلکده بولار اما بعض قورغانلر باردرکه نهایتسز بیوکلر در: قرق بیش صاژین بلکه آرتغراق بیوکلکده قورغانلر باردر. اینگ بیوک قورغانلر «صوبقه» آتالنه لر. قبرلر و قبرلر کوبره گی بیک کوزل کور نشلی اورنلرغه یا سالغان: بولونلرغه و یا توبه اورنلرغه، طاب بویلرینه کول یقالرینه چیشمه ویا صو بویلرینه قایسی درکم بیک گوزل منظره تشکیل ایده لر.

بو قبرلارگه بىك پورنغى زماندن صوڭغى زمانغه قدر كشيلىر
 كويلىكان بولرغه كرك. چونكه قبرلرده صاف جيز و برونزه قوراللردن
 وزينت اردن باشلاب، آلتون و كمش ايله زينتلانكان تيمر قوراللرده
 كوب تابله در. بعضلرندن چروب بتمكان يفاك ماتيرييه و پارچه لر
 و آغاچ صاوتلرده چغادر.

توركى قوملردن بعضلرى مذكور جهازلردن باشقه قبرلر كا آلتون
 و كمش آقچه لرده سالمش ايكان (البتة اسلاميت لرنين ايلك). لىكن
 صوڭراق آنى روسلر بيلوب، قبرلرينى آچوب آلالار ايمش. بىك
 كوب قبرلر آچلمش، ايچنك، گى قيمتلى جهاز واسبابلرى طالانمشدر.
 توركى قوملرنىڭ قيمتلى آثارلرنن كىبسى روسلر طرفندن تىلف
 ايدلمشدر (ژيو و پيسنايا روسيه ۱۲ نچى جلك، ۱ نچى جزء). قبر طاشلر
 ندىن بىك كىبسى هم روسلر طرفندن آلتادر، عمارتلر حتى كليسالر
 بناسينه ده قوشلمه در. بوتائى سفلى واقعه هر طرفده بار. بركليسانىڭ
 ديوارينه سالنغان يازولى مسلمان قبر طاشنى بزدە كوردك. بىر
 دن اوچ چرك آرشين مقدارنده بيوكلكه، كليسانىڭ صول طرفنه
 قويلمشدر.

ايسكيدىكى باغار و قزان خانلىقلىرى زماندىن قالمش هر طرفى
 قبر طاشلىرى بىك كوب. لىكن خلقمىز آنلرغه آز اعتنا قيلمشدر. كى
 بىسى نىڭ يازولرى او قلمش و كوچرلمش. طاشلىرىك حفظ ايدالمش،
 بوسىبىن كىبسى تىلف اولمش، قالغانلىرىك يازوى تانلماس درجه كا
 كىلمشدر. شولايك اولسه آثار قديمه علماسى او قورغه و يازولرىنى
 كوچروب آلورغه بىك سعى ايدلر. بىزنىڭ اوزمىزكا بىگرا كى تىوش

ایدی. «شهر بلغار» خرابه‌سنگ اول مرتبه بار دیغمزده طاشلر آراسنک بیک الوغ و بیک کوزل خط‌ثلث ایله قالمشوب یازلمش طاش کورمش ایدوک. یازونی خاطره دفترلر یمزه کوچروب هم آلمش ایدوک. ایکنچی باردقمزده آنی اورننده کورمدک. مجاورلر دیدیلرکه: اول طاشنک تلف اولوندن قورقب آثار قدیمه (آرخیولوغیا) علماسی قزان اونویورستیتنه آلدردیلر. واقعا مذکور طاشنی قزان اونویورستیتی کتب خانه‌سی بناسنه قویدقلرینی مشهور آرخیولوغ-پروفیسور کاتانیف (سیبرییا تورکلرنندن) بزه سویلمک. فوطوغراف واسطه‌سی ایله آلدرلمش رسمنی هم ویردی.

تورکلردن قالمش هر نوع آثار قدیمه دن بیک کوبسی قدرینی بلمکانلر قولنه توشب تلف ایملکانلردر. برآلتونچی عمرند، سکزپود «بلغار» کمش آچمه‌سنی بوزوب باشقه نرسه لر یصادیغی یوقاروده ذکر ایلامش ایدی. بوقبیلدن تلفات نهایتسن کوب اولمش. برقدریسی خصوصی کشیلر قولنه صاقلانسه ده، اشهار و اعلام قیلنمدقلرنن «آثار قدیمه» فنی ایچون بلنمای طوره لر. شولایک اولسه آوروپا و روسیه موزه خانهلرنده تورکیلر آثار قدیمه‌سی بیک کوبدر.

صوگ زمانلرغه قدر تورکیللرنک اوزلرنده «آثار قدیمه» کا رغبت ایتکوچی و اهمیت ویرکوچیلر بتونلای بوق بولامسه ده لکن آز ایدی. حمدر اولسون حاضرده کوبایمکا باشلا مشارد. ملی موزه خانهلر تاسیسی لزومنی هم درمیان ایتمکده لردر.

تورکدره حکومت و حاکملر: وحش خلقلر، بدویت، حتی مدنیت ننگ اولگی باصقچنده اولان قوملر، قبیله، قبیله ایل، ایل ویا اروغ

اروغغه بولنوب، هر قايوس اوز لرینه باشقه متفرق روشده ياشارلر. نسلدن كلمه ويا خلق طرفندن صايلانمه «حاکم» صورتنده معین کشیلری اولمای، بلکه هر قبیله اوز شیخلری، و هر ایل اوز آغالری (وهر رودا اوز استارشینالری) کیگاشی وقراری ایله باشقارلورلر.

بولرنلنک ویردکلری کیگاش وقیامقلری قرارلرینی اجرا، یالغز اوگت ونصیحت وایل یغشی قارطاری نلک یاردملری ایله گنه اولور. محکوملرده صرف وجدان وانصاف بیورقی ویا ایل خلقی نلک بالاتفاق تعدی قیلدقلری ایله گنه مذکور کیگاشلر و اوگتلرنی توتارلر وقرارلرغه اطاعت ایدرلر.

اگرده ایل آغالری نلک وجدانلرنده قصور اولسه ده عدالت ایله حکم ایتمسه لر، ویا محکوملر وجداننده قصور اولسه ده ایدامش حکملرکا اطاعت قیللمسه لر ویا آغالرده ویا خلقده اتفاق اولمسه، نظام وانتظام معاش فی الحال بوزولور. هیچ نی ایله توزاتورکا اقتدارلری اولمس، خلقک طرف طرفغه بولنور. اختلاف قوتلنور؛ نزاع وجدال باشلانور، حتی محاربه ومقاتله کا قدر یتشور. فتنه اوز ونغه صوزلور. آرزخصوصه ایکی طرفنک مصالحه سی ویا بر طرفنک غلبه سی ایله فتنه باصلور. اما کوبراک خصوصه ایکی طرف نلک ضعیفلنوبینه، بلکه هلاکنه وباشقه لرغه غنیمت اولولرینه موعدی اولور.

اگرده بو کبی ایل آغالری، قبیله شیخلری (رودا استارشینالری) ایله گنه باشقارلغان قوملرکا (هیچ وقت یوق بولرب طورمغان) خارجی دشمانلر هجوم ایتمسه لر، اول وقت حاللری بیکرا کده مشکلملشور: دشمانغه مقاومت وبونلک یراقنی کورمک ایچون مخصوص کشیلری اولمدیغندن

کوکراک کیورکان آز ماز قهرمانلر بولغالاسه ده اما کوبلری بوکون اولمکدن طاغده اولمکنی یغشی کورلرده قاچابیرور لرویا که اوز آرالرنده دشمانلق قوتلی اولمیغندن، اوز قرنداشیننه اطاعتدن، اجنبیلرکا اطاعتنی ینگلرک حساب ایدرده (احوال عالمدن بیخبر آدمارده بو واقعه آز بولمایدر) دشماندن مدافعه ایدشمس بلکه آگایار دملشور. نه قدر الوغ و کثیر الافراد اوله طور و بده فین قوملرینک یانلرینه کلمش هر اجنبی قوملرکا باش ایارکا مجبور اولولری، اسلاؤان قومی ننگ اوز آرا طنشه آلمای و ایچلرندن بر حاکم چقارا بلمای (مشهور روایت کا بناء) ژاریا کلرنی چاقرو لری، ویا کیلمش بر اوچ ژاریا کلرکا باش ایارکا مجبور اولولری و بتون سبیریا اینار و دسلری ننگ بر نچه یوز روس صالحاتلرینه مقاومت ایده آلمای باش ایارکا مجبور اولولری البتته باشلوچه اوشبونوع اصول اداره یعنی حکومت و قوتلی حاکملری یوقلمغی سببندن ایدی.

اوشبو داخلی نظامسزلقلردن، و خارجی دشمانلردن صاقلانور ایچون سیاست بابنده کوزلری آچلو، و فکرلری کینکایونسبتنک قومار دائره^۶ مخصوصهده الوغ بر جمعیت تشکیل ایتمکا، خلق ننگ هراشنی کورر و عدلک ایله یوروتور ایچون، خلقده هیچ مخالفتسز آگا اطاعت ایتمک شرطی ایله «حاکم» نصب ایتمکا و آگا یاردم ایچون «معاون حاکم» تعیین ایتمکا، قارشیار (عاصیلر)نی اطاعت ایتدورور ایچون ضابط (پولیسه)، نظام بوزوچی لرو ظالم لرنی تاءدیب ایچون تورلی جزا روزکا، حبس خانه تاءسیس ایتمکا، خارجی دشمانلردن

صاقلانور ایچون عسکر، ویا عسکرلك نظاملری توزومکا لزوم حس ایتمشلر در.

بونوع حا کملر وضا بطلر خلق نلڭ حریتنی بر آز کیموتب، جهت مالیه لرینه هم نوعی آغراق کتورسه لرده، لکن اهون الشربین قیلیندن اولهراق چار وناچار اختیار قیلنمشدر: چونکه هر قوم ایچنده بولمای قالمی طورغان (*) خلقتندک جابر و ظالم یارادلش و هیچنوع تربیه کار قیلنمش داخلی اوغریلر و طالاغوچیلرغه، ویا خارجی دشمانلرغه با- لکل اسیر اولمقدن، و آنلر تصرفنه اکثر، بلکه بتون مال و ملکنی قادرمقدن حتی اوزینی ده و اهل عیالنی ده مال قطره سنده (ایسکی زمانهغه نسبت) صاتدرمقدن ایسه، ذمه سنه عدالت لازم اولان حا کملر حضورندک برنوع حریتلرینی یوغالتدی، و بر آزده مالنی چقارمق البتة یکلرلك ضرر حساب ایدلمشدر.

تورکی قوملر بارچه قوملردن اولمسه ده، اما بیك کوب لرندن ایلك بو (حکومت و حا کملر) لزومنی حس ایتمشلر در. بناء علیه نظام معیشت بابندک، تورکیلر نلڭ بیك ایسکدن کوزلری آچلمش و فکرلری کیکایمشدر. دگل فین و اسلاؤانلر دنغنه؛ بلکه آوروپا خلقندنک بو خصوصک کوبسینه تقم ایتمشلر در: قطای و یونان تاریخلری بیك ایسکدن تورکلر ده، اسکیتلر ده قوتلی حا کملر «تائزو» لر «خان» لر و «خاقان» (***) لر بولندیغنی یاز دقلری کبی، فارسیلر، و تورکلر (*) تورکیلر ده بونی کورستومقامندک «ایل اوغریسز بولماس-تاو بوریسز بولماس» مقاله سنی سویله مشلر در. (***) قطایچه «خو-خان» یازلمشدر.

اوزلر بىك ايسكيدە شام ومصرغە قەدر يىرلارنى استىلا ايتىمش قو۔
تلى «قرەخان» لىرى و «اوغوزخان» لىرى بولندىغىنى ياد ايتىمشلردىر۔
عادى خانلردن اوستون تور كى قوملردە بىك مەبىر وسىياسى وبتون
عالمكا اوزلر بىنى تانوتغان مە ازخانلردە كوب اولمشدر۔ «هون» لىرنىڭ
بتون آوروپاغە دەشت سالور، ومهاجرە عمومىە دورىنى آچار قەدر
اوزىنە قوۋە جىغان «آتىلا» و «بالام بىر» لىرى، «آوار» لىرنىڭ، تور
كىستانك الوغ حكومت توزوكان ودوناي يىقالرىنە قەدر كىلوب روم
ايمپىراتور لىرىنى اوزىنە اطاعت قىلدىرغان «وار» و «خونى» لىرى
ايله «بىيان» لىرى، «بلغار» لىرنىڭ، ايدىل يىقاسندن استانبول خىسارىنە
قەدر وارب، قىصرلرنى خوفكا توشوركان «زىبىر» لىرى، و اوقادن قىغقاز
غە، اورالدىن دۇنايغە قەدر بىرلرنى تصرفنە آلمان «قوارآت»
لىرى، «توكىو» لىرنىڭ خىنغان طاغىلردىن قىرىمغە قەدر حكومت سور
كان، و اتفاق مىثل كىبى سىياسى فكىرلر بوروتكان «كول تكىن» و «بومنە،
لىرى بوجملە دىندىرلر۔ يعنى ايسكى تور كىلرنىڭ اوزلرىنە بىك كوب
خىلقلرنى محبت و اطاعة ايتىدەرە آلمان تدبىرلى، سىياسى، قوتلى خا۔
كىلرى جملە سىندىرلر۔

بىغداد خلىغە لىرىنىڭ قوللىرىدىن اشلىرىنى آلابىلوب، تله دىكلرنىچە
ممالك اسلامىەنى اداره ايدىوچى سلطانلر، آوروپا اهل صلىبنە بىك
شانلى سىبقلر و معارف اوگراتوچى «دسلىچوقىلر»، و «دايو بىلر»، مملكتلر
بىنى افغان و هندىستانە قەدر بىتشدرمىش «دغزنو بىلر»، افرىقاشمال لىرىنى
ومصر ممالكىنى، آوروپا اقوامنىڭ ھجومىدىن حفظ ايدىوچى «دسلىچوقىلر»
چرا كسە، و «دسلىچوقىلر»، بارچەسى تور كىلر ايدىلر۔

اوشنفاق تدبیر و سیاستی سایه سنده اوزینه فوق العاده کوب
قوة جیغان و عالم ننگ یارطسینه (دیارلك) مالك اولغان «چنکز» لر،
«پیکین» تختنده حکومت سورگان «قوبلای» لر، پادشاهلق ایله مؤلف
لکنی برکا جیغان «ابوالغازی» لرو «بابرشاه» لر (اثرلری بوکون
قولمژده در) و هندستان ننگ کوبرا کنی استیلا ایتمش «اکبرشاه» لر،
بتون تورک فارس عالمنی بر نقطه غه جیغان «تیهور» لر، ایراندن
هندکا قدر بیللمش «نادرشاه» لر، روم قیصرلرینه خاتمه چیکمش اولان
«فاتح» لر، «خلیفه رسول الله» مسندینه ایرشمش «سلیم»، لرتورک
اوغللری تورکیلر- منغوللر، تورکمنلر، تورکلر ایدیلر .

بو کونک هم بیش یوز میلیونغه قریب «قطای»، خلقنه مستقل
پادشاه اوله کامشلر تورک اوغلی تاتارلردر. هندستان ننگ کوبیرنه
بعضیسی یارم مستقل، بعضی آنگلیزلرکا تابع هند شاهلری تورک اوغلی
منغوللردر. فارس تحت حکومتنده هم صوڭ کونلرکا قدر مستقل پادشاه
اولب کلمش تورک اوغلی تورکمنلردر. مصر تختنده حاکم اولان
مصر «حدیو»، لری تورک اوغلی تورکلردر. (مسکا و تختنده هم بروقت
روسلرغه حکومت ایمن «بوریس غودونوف»، آلتون اورداتاتارلری
نسلندن ایدی). بو کونده بتون اهل اسلام ننگ قبله سی «کعبه الله»، ننگ
حامی و حرمین الشرفین «مکه» مکرمه، و «مدینه منوره»، ننگ حامیسی
ورسولمز محمد صلی الله علیه و سلم ننگ «خلیفه»، سی و اکثر انبیامضعی
اولان «بیت المقدس» ننگ صاقچیسی «عثمانلی سلطانلری»، هم تورک
اوغلی تورکلردر.

تورکيلر ايچندن، اوزلرينه فوق العاده كوب خلقنى محبت ايتدرگان و اطاعة قيلدرغان مدبر و سياسى حا كملر و بو قدر كوب بدير لركا مالك اولغان جهانگير لر اوشنداق بتونلاى باشقه قوملركاده حكومت ايتمشلر، شول قدر كوب چقمشدر كه باشقه قوملر ايچندن بو قدر چقد يقي بوقدر ديمكاسزادر.

توركلرده حكومت نظاملىرى: توركلرده اداره مملكت ايچون

توزلمش قانونلر بيك ايسكىدن بيرو بار ايدى. راسا بو نظاملر نى توزومك ايسكى تاريخلرده، يافت نك، باشقه اولادينه پادشاه ايدوب قالدرمش اوغلى و تورك، كا نسبت ايدامشدر. و داوغوز خان، هم بايتاق نظام و قوانين آرتدرديغى يازلمشدر. زمان و احوال تله وى بو ينچه بر نچه قوانين سوڭغير اقلر طرفدن آرتدرلمش اولويك شهبه سزدر. مذكور نظاملر كوب ابواب و فصول و مواد اوزره بولنمش دگل ايدى. بلكه اصل نيگىزى وجدان و عدالت اولمق اوزره عرف و عاده دن انتزاع ايله انتظام معاش ايچون لايىمنه اولان اصل و قاعده لر، تطبيقى آسان نظاملر، مملكت ايچنده هر كم نك وظيفه سنى كور ستمش قانون لر، قسقه، ساده و آچيق بيان ايدلمشدر ايدى. بونلر نى آڭلامق ايچون ضرر علملر حاجت اولمديغى كى، صاقلار ايچوننده كوب جلدلر جز لر لازم دگل ايدى، چونكه هر تورك آڭلار قدرى يكل، هر قايوسى نك حافظه سينه صيغار قدر قسقه ايديلر.

مملكتك باش حا كم بر دوتان-ژو، ويا ددخان، ويا ددخاقان، بولنور. آڭا نائىب - ددقالغا، و لىزومى مقدارنده معاونلر، ولايتلرده كركى قدر و الى ابرودخان، لر (ابن فضلان چه پادشاه لر) بولنور ايدى.

باش حا کم نڭ ياردمنده اولان بارچه تورهلر وضابطلر آراسنه منتظم صورتنه توزلکان، خدمت ترتيبلرني ودرجهلرني بيان ايتدگان قانون بوانور ایدی. قطای مؤرخلری يازمشلردرکه «تو-کیو» (تورک) لرده باش حا کم نڭ ياردمچی صورتنه اولان بيش الوغ، وآنلردن توبان يکره می اوچ مأمورلری اولمشلر.

نظاملری نڭ اصلی-نیگزی بودرکه: حا کم لرده وجدان و عدالت ایله حسن تدبیر، محکوملرده اوشنداق وجدان ایله انقیاد و اطاعت اولمالی. الوغراق حکملری: فساده معینی توزوگانلر، باش تارتقو چیلر، کشی اولتروچیلر، ایرلی خاتونغه جنایت ایدوچیلر اولم جزاسیله حکم ایدلنورلر. قز کشینی اغفال ایدوچیلرني اولا ضمان بکر اوله راق آغر تولاو توله مگا، صگره قزنی تزوج ایتمگا اجبار ایدلنور. قیناو، جراحتلاو کبی جنایتلرده تمام مثلی ایله قصاص ایدلنور. نرسه و حیوان اوغراغانلرغه اون مثلی توله تلنور. کفو اولان قزنی صوراً غوچیغه آتا آناسی مانع اولماسقه نیوشلیدر.

وفات اولغان آغاسینڭ خاتوننی انسی نکاحلنمقی لازمدر. هر تورک نڭ مال حیوانلری اولدیغی کبی بر ایگون یری-تارلاسی هم بولور ایدی. تقسیم میراث وقتنه آطا یورطی ایله مذکور ایگونلڭ ییر، ایڭ کچک اوغلغه ویرلور. الوغراقلری منقول ماللرین و حیوانلرین بولشورلر. بو هم بر قاعده اوزرینه که ایڭ قوتلی و جسا رتلی اولاننه آطلر ویرلور ضعیفلرینه باشقه حیوانلر-قویلر ویرلور. عسکر و آط جیو، خزینه کا ویرگو (نالوغ) تولاو حقلر نده هم مخصوص قانونلری وار ایدی. نظام و قانونلر، مقاوله نامه (اوصلوویه و کانتراک) لر

بورچ آلو و بیرو سندلری (ویکسلر) مخصوص لوحه لرها ایسکی تورک خطی ایله یازلنور و صوغش قور الی صورتی ترسیم ایلامش مهر (بچات) ایله تاءید ایدلنور ایدیله. صکره بر زمان یکلک ایچون «اویغور» قلمی ایله یازلمش لردر. بو قام ایله یازابلوچی «اویغور» لرباشقه تورکی حکومتلرده هم سرکاتب (سکریتار) خدمتنی کورمش لردر.

تورک خاتونلری هم معیشت و نظام جهتمدن الوغ اورن توتب، یورط اچلرینی باشقاروچی اولد قلمدن اوستون، صوغش و قتلرندک ایرلرینه الوغ یاردچی ده اولور ایدیله. رزق حاضرلمک، جراثت باغلامق و باشقه کرکلرنی حاضرلب بیرمکنن اوستون، اش قورقنچ غه کیتسه ایرلر ایله برابر قورال توتب دشمانغه قارشى مهاربه هم قیلور ایدیله. خاتونلرنک هر حقوقی تائمین ایلامش ایدی: ایر اولان نکاح وقتندک «قالون» آتادق لری مهر مالی بیرمگا مجبور ایدی. نکاح سوکنده «یوز کورملسکی» اسمنده کیواو، «قول ابولک» اسمندک آتا، آنا و یقینلری حاللرینه کوره بولاک بیرو عرف ایدی. امابولک اسمنده گنه اولسه ده نظام جهتمدن قالون مالی کبک بولاک ماللرده حال تون مالی حساب ایدلنور ایدی. بسناکاه آیرلشسه لر خاتون اوزی آلوب کیدر ایدی.

تورکلرده قز خاتون «حاکم» لکندنه منع ایلامس ایدی. اسلامیتلرندن ایلک کوب خاتونلر حاکم لک ایتدکلری کبی اسلا میتدن سوکنک حاکم خاتونلر بولغلامشدر. (تفصیلینه اورن مساعد دگل) چین مؤرخلری تورکلرده خاتون قزلر حرمتلی توتلدق لرینی،

ایر لر طرفندن آنلرغه محبت ورعایه ایله معامله ایدلر یکنی یازمشلردر.
ایسکی تورک یازوی ایله یازلمش بوندای نظام نامه لر بو کونکا
قدر آن کشف ایدلمشدر. قولمزده موجود «قود اتقوبیلک» کتابی
اوشبو نوع قانونلرنی شامل ایسکی برسیاست کناییدر.
چینکز خان اولادی مملکت قانونلرینی ینه بر آن اصلاح
قیلمشلردر. مشهور «مارقو-بولو» بیانچه داخلی اشلر ایله مهاربه
اشلرینی آیرم مأمورلرکا تابشمرشلردر. اون ایکی حاکم داخلی
اشلر، وایکنچی اون ایکی حاکم مهاربه وعسکر اشلرین قارار
ایچون تعیین ایتمشلردر. حاللرینه اونکایلی موافق باشقه نظاملر هم
آرتدرمشلردر.

تورک لوده عسکر یلک: تورک لرنک بو خصوصلری
آچیتی معلوم ومشهور اولدیغندن بیانغده حاجت بوق. شولایک اولسه
مسکوت قالماس ایچون چین، عرب، فارس و آوروپا مؤرخلرندن
برارینک تورکلر حقنده یازدیغنی بونده نقل ایدونی مناسب کوره
من: چین مؤرخ: «تورکلر آطغه آطلانمقک و آط اوستنده هر تورلی
معامله ده بیک اوستالر در. اوق، جایه وقلچ استمالنی ده بیک گزل
بیله لر. قلچ قایشلرینی تورلی زینه ایله زینتلیلر. کوکره ک لرینه تیمر کیوم
کیه لر. عسکرلک خدمتینه یارار ق یکت لر تورکلر ده ایکی حرمتلیلر
در. آدم نکی قیمت ذاتیه سی اوشبو خصوص عسکر یلک کا استعدادی
و آنک مهارتی ایله تقدیر ایدلر نور. تورکلر صوغشده جان فدا ایتمک
ایله افتخار ایدر لر...» دیمش. ادبای عربدن بری «فضائل التورک»
نام کتابنده: «تورکلر آطلی عسکرلردر. مهاربه اشلرنده غایت اوستا

لردر. برکاتب کتاب کاغذلرینی آقناردیغی کبی تورک عسکریلرینه دشماننی بویله آقتاروب تارمار کیتروور. وچون کبی صاچار. اکر فارس و عراق و خوارج قوتلری برکشیده جیولسه همانک بر تورک کا برابر کیله آلماس. تورکنک حیوانغه ویرکا آغرلقی ده یوق کبیدر. بزم سواریلر، آلدیلرنده هیچ نرسه کوره آلمدقلری حالده تورک آردندن کیلهچک شیلرنیده سیزوب (خبردار اولب) طورور. تورک آطایسی بزننی آو(صید)، اوزنی آرس—لان، آطنی ج—لان حساب اییدر. قوللری باغنی ککوبی قویوغه طاشلانسه حیله قیلیمسزبنده، چقار. چامادن طش آروماینچه یوقوغه یاطماس. یوقوغه کیتسهده آغر یوقلامیوب نوع اویانقلق ایله یاتار. اکر بونلرنک قبیللرندک انبیاء، وارضلرنده حکما اولسه، بصره لیلرنک ادبنی، یونانیلرنک حکمتنی و اهل چیننک صنعتنی تحصیل ایدهچکلری شهبه سز اییدی» دیمشدر. بشنچی عصر میلادی ده فارس احوالنی یازغوچی مورخلر دن بریسی حکایه ایدهدر: «ایران شاهی فیروز توران زمین کا حرب ایچون عسکر کا حاضرلق ایله بیوردقنده عسکر یئر: «شا—همز بزننی جانلرمزدن آیرونی استیدر. بزننی آقتالیت امر (تورکلر) گا قارش یباروب تلنی قیلکروب، ایران یورطینه وایرانلیلرغه بر منگولک اویاد (مجبوبیت) کیتراکچی، بارچه مزنی آنده یبارمایگنه او—لترتسه مصلحتراک اولور اییدی» دیه زارلنمشلردر. آوروپا مورخلرندن بری: «سز روسیه کا کیدارسز آنده... لرغه اوچرارسز. سز هر وقت آنلرنک آرقه طرفلرینی کوررسز. آنده سز تاتار سوار یسنه اوچرارسز. اول آطنن توشورلکان. قوراللمندن آیرلغان.

شول حاله بوله طور وب اول سزكا بدير نماس. قولی ايله اُتار. آياقی ايله تيبار. تشی ايله تشلار. آخر صولوغه قدره افعه دن قالماس «دیمشدر». تور کلرنك عسکر قانونلری بیک منتظم اولدیغی کبی استعمال ایدان کان اصطلاحلری هم شولایوق مکملر: عسکری بر ولایت «تو-مان» آتالمش. عسکر باش «یصاول»، دشمان کیلودن خبر دار اولمغه مخصوص عسکر «چغداول»، صاقچی عسکر «قراول»، اوڭ قول عسکر «برانغار»، صول قول «جوانغار»، آتالمشدر. اوشنداق «دغول»، «دهر اول»، «دایر اول»، «تولغمه»، وغیر ذلك عسکرده تورلی معنیه استعمال ایدامش اصطلاحی سوزلر کوب اولمشدر.

تور کلر عسکرلك خصوصنه آرتق صلابت کورستد کلری کبی شول درجه ده صداقت و اشانچیلیق هم کورستمشدر. بو سببن چینلیلر حدود لرینی اوزلری صاقلادون عاجز اولب، تور کلرکا بو خدمتلرنی تابشردقلری کبی ایرانیلر، عربلر حتی روسلرده تور کلرگا بو خدمتنی تابشردلر. تور کلرده عهد ویمینکا صداقت ایسکی ایسکین هر تورلی شخصی و ملی منافعدن اوستون و مقدس توتیلر ایدی. لکن تور کلرده کورلکان منکور صداقت و عهدکا وفا، باشقه لرده کورلمدیکندن، تور کلر کوب وقت بیک آغر صورتده آلدانور و ضرر ایدر ایدیلر. روم ايله فارس آراسنده هر وقت بولنه کلمش مهاربه لرده تور کلر قایو طرفده اولسه لر، غلبه شکسن شول طرفک اولور ایدی. بوسببن هر ایکی قوم تور کلرنی اوز طرفلرینه استماله کا طر و شورلر ایدی. روس کنازلرینک هم اوز آرا ویا چیت دشمانلر ايله مهاربه لرنه، تورک، قپچاق، تاتار، عسکرلری مداخله

ایدرار، کوب وقت غلبه نی تا ۷مین قیلور ایدیلمر. کنازلر کوبراک وقت محاربه امرارنده «تورک خانلری» پلانی ایله یورور ایدیلمر.

تورکلرده دین: مجموع تورک قومی ننگ جده اعلالری تورک بن یافث بن نوح علیه السلام ایوکی مشهور و مؤرخلر آراستده مقبولدر. نوح ع.م. پیغمبرلکی قرآن کریم ایله ثابتدر. یافث ننگ نبوتی هم تاریخ کتا بلر نده تصریح ایلمشدر. یافث ننگ نبوتی قرآنده ذکر ایلمماوی آننگ نبوتینه مانع دکلر. چونکه قرآن کریمده: «منهم من قصصنا علیک ومنهم من لم نقص» وارد اولمشدر. یعنی «بیز سزکا اول پیغمبرلرننگ بعضسنی قصه قیلدق. و بعضلرینی قصه قیلدق یعنی قرآنده ذکر ایتمدک» دیمشدر. ایمدی یافث ننگ الوغ اوغلی «تورک» ننگ نبوتنه روایت اولمسه ده، اما اسلامیتنه روایت بار هم احوال و قرینه ده آننگ اسلامیتنی تأیید ایده در. چونکه یافث بن نوح ع.م. آنی اوز اورننه پادشاه قیلمشدر. باشقه اوغلانلرینه «تورک» نی پادشاه بلنگز و آننگ سوزندن چقماگز» دیمشدر. «تورک» آتاسنه یقین (البتة دیانه جهنمن) اولدیغندن آگذا «یافث اوغلانی» دیه لقب قویمشلدر. تورکیلر ده بعض خاص اولان رسم و عادتلر آنندن قالمشدر. «تورک» هم آخر عمر نده اوز اورننه اوغلی «توتک» نی پادشاه قیلوب قالدیرمش. بوننگ اسلامیتی حقنه هم روایتلر اولدیغندن اوستون، مسلمان «تورک» ننگ، اورننه کافر اوغلنی پادشاه قیلوب قالدیر و احتمالیده یوقدر. توتک عقللی، دولتلی، بیغشی پادشاه اولمش تورک قومی اچنده «توتک» بن تورک بن یافث هم کوب رسم و عادتلر پیدا قیلدش. «تورک» ایله «توتک» ننگ پیدا قیلدش رسم

و عادتلىرى، عهد نېى بېك يېقىن اولدىغىدىن اسلام دىننە موافق وسنە
 حسنه لر اولونىدە شېهە يوقىدر. الحاصل يافىث بن نوح ع. م. دن «آلنچە
 خان» (يافىث نك آلتىنچى بوون اوغلى) زماننە قىدر (تارىغلىر بىياننچە)
 توركلر كامل صافى مسلمانلر اولمشلردر. بونك صحىج بولويىنە هېچ
 مالع يوقىدر. بلكە قرائن واحوال اوشبو تارىغلىردە يازلمشنىچە بولونى
 مؤيددر.

آلنچە خان زماننە توركلر ايچنەك بعض بر خلافى اسلاميت عرف
 وعادە ار پيدا اولە باشلاب «قارە خان» زماننە قىدر تورك خلقى با-
 يتاق قارالمشلىر. ايسكى توركى تارىغلىر: «قارە خان زماننە ايل
 شول قىدر قارالغان ايدىكە آرالرنەك خدانى يىغشى تانوب برلە كان
 بر مسلمان قالمش ايدى» ديمشلىر. اماقارا خاننەك اوغلى «اوغوزخان»
 طوا طوغمشدىن مسلمان اولوب طوغوى، وبارچە تورك ايلنى يگاندىن
 مسلمان ايدوى اوشنداق تارىغلىردە تصريح ايدلمشدر. «اوغوز خان»
 نك نچك آناسى توشينە كروب «اى آنا مسلمان اول! مسلمان اولمسك
 سوتكىنى ايمماسمن» ديدىكى، واقعا مسلمان اولغانچە ايمماى طوردىكى
 ونچك بيشكە وقت سويلشدىكى ونچك تلى چغا باشلاغاچدە «الله،
 اسمنى ياد ايدە باشلاوى، نچك الله عز وجل «اوغوز» غە بىالا
 وقىدە اوق ولى لك وبردىكى، اوسب بويغە يتكاج نچك
 خاتونلرىنى اسلام دىننە دعوت ايتدىكى، تارىغلىردە تفصيل
 ايدلمشدر. نفس امرده وباشقە كشىلر حقنە ولايت وكرامت
 نك وجودىنى اعتراف ايتكوكچىلر ايچون، «اوغوز»، حقنە اولان
 كرامت وولايتنى انكار ايدركا اورن يوقىدر. «اوغوز»، نك اسلاميتنە

« قاراخان،، رضا اولماي آنڭى خلافتنه حاضر لىمىشدر . اما هيچ اويلا نىمغان واقعه اولمىشدر : قاراخان نڭى كچىك بىر ادر لىرىنڭى اوغلىرى مسلمان « اوغوز » غە كىلوب اويوقمىلر . قوشلىمىلر . بوسىبىن « داوغوزخان، آنلرنى « داويغور،، (اويومقىن ملىشقى) آتادى . دقت ايدلسونكى بو نقتە توركىلردن « داويغور،، اسمىدە بىر فرقه نڭى اوّل دنياغە ظهور ايدىوى وقتىدۇر . « داويغور،، لىر ايتىدۇر ظهور لىرىدە اوق مسلمان اولان « داوغوز،، غە ايارب مسلمان اولىب، آنڭى باشقە توركىلرنىدە اسلامىت كا قايتار وىنە ياردىمچى اولهرق ظهور ايتىدىلر ! *)

« داوغوزخان،، يىتمىش ايكى يىلغە چە اوز سويماكى واوز تور كىسى ايله اوغراشب، همە تورك قومىنى مسلمان ايدىر كا موفى اولدى . بو نقتە هم دقت ايدىلنە چىك نقتە دركە « داوغوزخان،، زمانە سىنكە بار چە تورك (تاتار مغول) قوملىرى يىنە مسلمان اولمىشلىر ! ايمدى اوشبوقىر صريح وآچىق شواهد تارىخىيە بار ايكان، ايسكى توركلرنڭى اسلام دىنىدە اولدقلىرىدە شىبە ايدىر كا اورن وارمى ؟ درست ! آلنچە خان ايله قاراخان زمانىدە كى واقعه لىرى يىنى توركلرنڭى تىكرار ارتجاع ايدىللىرى وقارالغى بىر باطلولىرى مستبع دىگىلر . لىكن تارىخلىردە وىلىكى بىيان ايدىلگان « داوغوزخان،، كىمى لىرىنڭى تىكرارىدە مســــــتبع دىگىل .

(* بو حال يىنى باشقە لىرىنڭى اسلامىتنە ياردىمچىلىك اويغور لىرىنڭى احقادىدە هم كورلىدى : كاشغىر اويغور لىرى اطرافىدە غى باشقە توركىلر حتى دونكانىلر اسلامىتنە تسبب ايتىدىلر كىمى « بىلغار،، اويغور لىرىدە جوجى وباتو تاتار ومنغول لىرىنڭى اسلامىتنە تسبب ايتىدىلر . فىن واسلاوانلر اسلامىتنەدە سعى قىلىدىلر .

تورکرنڭ ابراهيم عليه السلامغه نسبتلر يده كتابلرده يازامشدر .
 بعضلر «اوغوز خان» دين اسلامنى ابراهيم عليه السلامن اوگرندى
 ديمشدر (كنه الاخبار وغيرلر). بعضلر و شراح حديث رحمه الله توركى
 قوملر ابراهيم عليه السلامنڭ قنطورا اسملى جـ اريهسى نسلندن
 تارالدى ديمشدر . ابوالفرج رحمه الله ابراهيم عليه السلام تورك
 ملكينك قنطورا اسملى قزينه تزوج ايتدى ديمشدر . اوشبووجهلردن
 توركى قوملر بعض كتابلرده حتى حديث شريفلرده «بنى قنطورا»
 آتالمشلردر .

بوخبرلرده البته اصلسز دكلدر : چونكه تورك معيشتى ، تمام
 ابراهيم عليه السلام معيشتنه اوخشاتلديغنى يوقاروده كورمش ايدك .
 بونك اوستنه بز ابراهيم عليه السلامنڭ ما به الامتيازى منابه سنه
 اولان حسن اخلاقنى خصوصا اكرام ضيف = قوناق حرمت ايدو خصلتنى
 بارچه قوملردن آرتغراق تورك قوملرنده تابلديغنى كوره مز .
 چونكه اكرام ضيف خصوصنك توركلر قدر جومارد دنياده هيچ باشقه
 قوم كورلمشدر .

«تورك» قومى كى الوغ و ايسكىلن مسلمان قوم ايچنده «پيغمبر»
 لركيلويده مستحيل دگل . توركلر ايچنده صوڭفى سياحلرنيده عجايبكا
 قالدرور قدر «مكارم اخلاقنڭ» صاقلانب امتداد ايدوى ، ايچلرنده
 پيغمبرلر كيلمش اولو احتمالنى تقويه ايددر . اما دوان من امة الا
 خلافيها نذير ، آية كريمهسى مقتضيسـ نچه تورك قومى ايچنده هم
 پيغمبرلر كيلـ كان بولرغه تيوشليدر . پيغمبر من صلى الله عليه وسلم ده
 دوكانت الانبياء قبلى يبعثون الى قومهم خاصة وبعثت الى الناس عامة ،

دېمشدر. امام ربانى ايله مولينا مرزا جان هند قومنه هند اهلندن
پيغمبر يبارلديكنى بيان ايتمشلردر.

«دبر وچ»، سورسندە حضرت على رضى الله عنه دن روايت ايدلنە
درکه اول: «اصحاب احدود حبش لردر. آنلر غەمىشكەن پيغمبر يبارلدىش
ايدى، دېمشدر. بونلڭ صوڭنك، دو واقد ارسلنا رسلمان قبلك منهم
من قصصنا عليك ومنهم من ام نقص عليك الاية»، اية كرىمە سنى
اوقمشدر. (خازن جلد رابع ۳۹ صهفة) ايدى هند قومنه هند اهلندن،
حبش قومنه حبشكەن، يهود قومنه يهوددن، عرب قومنه عربدن (صالح
عليه السلام عرب قومندن ايدى دېمشلر) پيغمبر لرى يبارلسونلڭ نىچون
تورك قومنه توركەن پيغمبر يبارلومستحيل كورلسون؟ حقىكە «دوما
ارسلناك الا كافة للناس»، بيورلغان وخاتم النبیین اولان پيغمبر كىلگانچە
تورك ايجنكە، هم پيغمبر لرى يبارلسكان اولوى ظن ايدلنەدر. «وما
ارسلنا من رسول الا بلسان قومە» «وما كنا معنيين حتى نبعث رسولا»
آية كرىمە لرى هم مذكور ظن نى مؤيددرلر.

كەت عقاء اسلاميه نلڭ كورستونچە الله عزوجل اوزينە مخصوص
كەتاب وشريعت ايله اوچ يوز اون اوچ مرسل پيغمبر يبارمشدر. اما
مرسل پيغمبر لرنلڭ دين وشريعتنى تقويه اوچون، يكرمى ملك (بعضلر
يوز يكرمى ملك دېمشلر) نى پيغمبر يبارمشدر. قرآن كرىمە ايسە
بونلردن بارى يكرمى سكرىگنە ذكر ايدلمش. آنلردە بارچەسى مر
سل دگل، بعضسى مرسل بعضسى نى لردر. بونلردن قالغانلرى قايو
يرلردە وچك كەتاب وشريعت ايله يبارلدىلر؟ واول كەتابلر قايا
كىتىدىلر؟ بوقدريسى معلوم دكلر. درست! انبىانلڭ كوبرا كى شام

شريف تيكراسنك يبارلمشدر. اما آندان، آڭا باشقه يرلرده پيغمبر
يبارلمديكى چقمايدر. نينداي عقل قبول ايدركه، الله عز وجل بر
ولاينده گي قوملرينه طوغرى يول كورستور ايچون برى آردندان
برينى پيغمبرلر يبارورده، ايكنچى طرفلرده غيلرينه برسنيده يبار
ماس؟ توركلر ايچنده پيغمبرلر يبارلمش اولوينه بوده دلالت ايد
دركه، توركلرنك فتره زمانلرنده دين الهى دن يراقلاشولرى باشقه
قوملرنكىنه نسبة بيك آزدرد. فترت زمانلرنده بعض تورك فرقه اري
عناصر و ابليس، خصوصا اوت ايله تيمرنى مؤثر درجه لرينه كوتارب
آنلره سجه قيلمى كبي اشلر قيلغالاسه لرده اما هيچ خالق و يا شر
يك بارى اعتقاد ايتممشلردر. بوشيلر كتب الهيه لرده هم عبرت مقا
متده كوب مرتبه ذكر ايدلمشلردر. كتب قديمه الهيه اردن ساتا
شدروله ياڭلشدروله شول درجه لركا كلتورلمش اولولرى گمان ايد
لنده در. فترت نك ايك صوڭنى زماننك، وتوركبلرنك ايك نادانى
اولان منغول لر خانى چنكز «بخارا» نى استيلا قيلغان صوڭ، بخارا قاضى
سى اشرف ايله محاوره سنك مذكور قاضى نك: «مسلمانلر خداي نك
بنده سيدر. خداي تعالى اوزى بر ويا لغز، هيچ كمن توغدى و هيچ
كم آنى توغدى. آنك نظيرى واخشاش يوقدر» ديدكمن صوڭ
چنكز خان ايتدى: «دبلى من هم تنگرينى شولاى ديب بلورمن» ديدى
ودخ قاض اشرف ايتدى: «پيغمبر من محمد مصطفى ع. م. و غير
رسول لر تنكرى نك ايلچيلر يدر. امر ونهينى بنده لرينه ايتمك او
چون يبارلمشدر» ديدى. چنكز بونى هم تصديق و قبول ايتدى.
بيش وقت نمازنى تعريف ايتديلر. آنى هم قبول ايتدى. روزهنى

بیان ایتدیلر. آنی هم معقول کوردی و قبول ایتدی. زکاتنی اوشنداق قبول قیلدی. حجنی بیان قیلدیلر. چنکز بوکا تعرض ایتدی. «تمام عالم خدای نڭ یورتی در. بریر نی تعیین قیلوب آنه بارماق نڭ معنیسی نه در» دیدی. (دیمک حج عبادتی نڭ فلسفه و حکمتنی صورادی. بخا را علامسی نڭ چنکز نڭ بو، تعرضنه نی جواب بییر دکلی تاریخلرده ضبط ایدامکان.) بو، ینه شونیده کورسته در که: توحید، صلواة، زکوة کبی عبادتلیر ایسکیه کی کتاب و شریعت لرده ده بولوب، حج عملی آنلرده بولنمشغه اوشایدیر.

تور کلردن شمال طرفنه غنی قبیله لرنڭ بعضلری، تحقیق بعدنک بیک ایسکده کی بیک الوغ تحریف لرکا اوغرامش دین الهی بولوی ظن ایدلش، لکن مجوس دینی آتالمش شامانی دیننده لردر. فین قوملری هم شولوق و یاشوگامشابه مجوس دینلرنده لردر. بوزیات لر مانجور لر، منغول لر کوبراک بوددا دیننده لردر. بوددادینی هم بیک کوزل اخلاق و تربیه نفس ایله بیورغوچی بر دین اولدیغندن بر دین الهی بقیه سی، لکن تحریفکا اوغرامش، اولوی گمان ایدلنده. تورکلرنڭ اسلامیتکا ایسکیندن یقین اوله کلک لرینه بوده دلیل در که، اسلامیت آنلرنک یانته کلسه ده آنلره آچتی معلوم اولسه فی الحال آنی قبول ایتمشلردر. هیچ کم طرفندن کوچلنمای «بلغار» لرنک بیک ابرته اسلامیتنی قبول ایدولری، تورکستان تورکلرنده اوشنداق هیچ کم طرفندن کوچلنمای اونار ملک حتی اوتزار ملک اهل بیت نڭ بریولی اسلامیتکا کورولری، بر آرخزر لرنک بهود دینندن، وبر آزاویغور لرنڭ نصاری دینندن، هیچ کم نڭ جبر و تکلیفندن حتی سعی

و دلائلندن باشقه اسلامینکا کوچولری و چنکیزی تاتار - منغوللری نکه
تیز کوندىن اسلامیتکا ایلنوب بتولری بزنىڭ سوزلرمزنى مؤید در
تورکلر «دین» نى اوزلری کمال حریت ایله قبول ایتدیکلری
کبی باشقه لرنیک استه دکلری دینده کمال حریت اوزره قالدرمشلر
در. بو خصوصه باشقه لرنی راحتسز ایله طورغان تعصبلر فلانلر کور
ستممشلر در. وار فولومى کیچه لرنه و اینکوینیتسیه عمللرینه مشابه
اشلر تورکلرده بولنممشدر. بوروشلى (یعنی دینک کمال حریت اوزره،
و تعصبسن) عامله ایسرا بولور، بولماسقنه مدنیت یته چک دگلدر.
تورکلرده علوم و معارف: مدنیت، زراعت، تجارت، صناعت
کتابت، دیانت، قوانین حکومت و معیشت بابلرنک بیان ایدامش درجه
لرکا یتشمش بر قومنىڭ، علوم و معارف بابنده هم توبان درجه ده
اولمیه چقلرینی استخراج مشکل دگلدر. بوکونک قولمزده قالمش آثار
مکتوبه نىڭ آزلقى، تورکلرده علوم و معارف اولمىدقینه حتی آزلقینه
ده دلیل دگلدر. چونکه بارلقندن خبرمز اولان بیك کوب کتب قد
یمه نىڭ بزه قدر یتشمای تلف اولمى قارى معلومدر. حتی یتشکانلریه
بر مرتبه تلف اولوب، روایتلره کوره سوگندان الهام ایله باشقه لر
طرفندن یگدان یازامشلر در. (بز بونلرنىڭ تفصیلنه کرشمايمز). او-
شنداق ایسکیده گى کوب مدنی قوملر (فنیکیلیلر، باباییلر، آثوریلر،
مصریلر و غیرلر) نىڭ فن و ریاضیاتغه متعلق کتابلریه تلف اولمشلر
در. یونان کتب قدیمه سیده آفینا شهرنده شمال و اوزارلری، غوط
(غرمان) قوملری طرفندن اوطغه یاندروب تلف ایلمنورکا قصد اید
لمشنى، یالغز بر عقللیر اقلری نىڭ کیگاشی ایله قالدرلمشنى یوقاروده

کورمش ایدوڭ. یازولر چیتن، یازولهچق ماده لرده طاش، طاقتا، تیری کبی سهله الحصول ماده لر اولمدیغین کتابلر اوزار بیک کوب دگل ایدی. تعلیم و تعلمده کوبر اڭ شفاهی - آغز دن اولر، علم و فن لرنکده کتابلر و کتب خانه لرده حفظ ایدلنورینه نسبة قلب لرده وانسان حا فظه سنده صاقلای نو ترجیح ایدلنور ایدی. حتی بعض بر فن لر (طب و نجوم کبی) بتونلای کتابلرغه یازلمای، اربابی آراسنده سر اوله رق صاقلاندغی ده روایت ایدلنه در. زمانلر نکه بیک کوب اوزوی، احوال لرنکه تیز تیز آلشنوی، بوزمانده غی کبی اوط کرماس اورنلر بو لنمدیغی، بو آز کتابلر نکه هلاک اولولرینه تسبب ایدر ایدیلر. تورک کیفیت معیشتی، وباشلرینه کلمش احوال، آنلردن بعضلری نڭ آثار مکتوبه کا نظر لری، آنلرنڭ تلف اولوینی بیگرا کده آشفد رور ایدیلر. چنگز وهلا کو واقعه لرنه بغداد ولایتلرنه هلاک اولمش آثار مکتوبه آراسنده شکسز تور کی آثار ده بولندیغین اوستون تورک عالمنده یعنی هر ایکی تور کستان و بلغار مملکتلرنده بیک قیمتی آثار تور کیه نڭ تلف اولدقلری شبهه سزدر. منقوللر ایچنه غوطلر ایچنده گی کبی عقلی کشیلر بولنموشی، یایسه بولنسه ده منغو لرن نڭ کتاب و رساله لر حقننه فکرلرینی آلدلر مغه موفت اولموشلری، هر نه اولسه اولمش، آثار مکتوبه منقوللر اتلافندن، قور تلموشدر. صوڭ وقتلرده روسلر آثار قدرینی بیله باشلامشلر ایسه ده، لیکن تورک ممالکینه اولا آباق باصقلری وقت بونلر طرفندنه باشقه لر ایله برابر بیک کوب و بیک قیمتی آثار مکتوبه نڭ اتلاف ایدلدیکی انکار ایدلنه چک قدر حقی دگلدر.

ایسکی تورکلرنڭ غربنده اسکیت لیر آراسنده هم علوم و معارف ایله اشتغال ایدوچیلر بولندیغر، بعضلرینڭ (آناخار یست کبی) «آفینا» شهرینه قدر وار ب، حکمة و فلسفه اوگرنلکاری یونان تاریخ لرنک یازلمشدر. اوشنداق شرق طرفندهغی تورکلردن، چینده «پکین» شهرنک «هان-لین» آقادمیاسنه امتحان ایله کرمش و «لین یا» اسمنک کندوسی هم آقادمیا تائسیس ایتمش (یه لوتاشی کبی) آذملر بولندیغنی قطای تاریخلری یازمشلر.

غربنک «بلغار» لرنڭ علوم و معارف ایله ایسکیدن بیروشللند کلری معلوم اولدیغی کبی ایچلرندن بریسی - بلغار قاضیسی یعقوب بن نعمان نڭ بلغار تاریخ یازمشی هم مؤرخلر بیان ایتمشلردر. لیکن باشقه لری کبی بو کتاب هم تلی اولمشدر. بو کونکاق بر نسخه سی اولسون برکم قولنده بارلقی معلوم دکلدر. شرق طرفندهغی وداویغو ر، لرنڭ هم ایسکیدن علوم و معارف ایله اشتغال ایتدکلری کبی، بغراخان نڭ خاص حاجبی «یوسف» نامنده بک عالی ومدنی فکرلر او زره بنا ایدلنوب، دو قوداتقو بیلک، نامنده سیاست کتابی یازدیغی ده معلومدر. دیباچه سندن بلندیکنه کوره بو کتاب اول زماندهغی کتابلرنڭ بخشیراقی در. دیمک که اول زمانده باشقه کتابلرهم تصنیف قیلنمشلردر.

اسلامیت انتشاری صوکنده تورکلر علوم دینییه اسلامییه ایله ده جدی صورتده اشتغال ایدوب، آنده هم یدطولی کورستمشلردر: ابراهیم بن العباس بن صول تکین الصولی، وابی بکر محمد بن یحیی بن عبدالله العباس الشطرنجی والشیخ عبدالقادر جرجانی ورشید

الدين الوطواط وغير لر کبی ادبيات وعلوم عربيه ده اصل عرب لر قردی عالم واديب لر، علاه^ه محمود الزمخشري و يوسف بن ابی بکر السکاکی و تاج المفسرين لقبی ویرامش ابو العلاء حامد بن ادریس البلغاری کبی مفسر لر، و کتابی، قرآن کریم دن صوکت اصح کتب صانالغان امام المحدثین ابی عبدالله اسمعيل البخاری و «فن حدیث» ده معتبر آلتی کتابدن بری اولان «دسنن الترمذی»، صاحبی کبی محدث لر، و الشیخ برهان الدین بن یوسف البلغاری، و علامه سعد الدین التفنازانی کبی «علم التوحید و الصفات»، عالم لر، و ابو محمد صدر بن علاء الدین البلغاری و باشقه لر کبی اصولی لر، و خواجه احمد البلغاری و الشیخ حافظ الدین محمد الخوارزمی و غیر لر کبی فقیه لر، و الشیخ خواجه احمد یسوی، و علیشیر نوایی، و صوفی الله یار و بنای و حکیم آتا و سلطان آتا و غیر لر کبی ادبیات تورکینه ده ادیب لر، حسین بن علی بن سینا، و تلمیذی بهم-نیار کبی حکیم لر - طبیب لر، و ابی نصر محمد بن طرخان الفارابی، و ملا علی القوشچی کبی حکیم و ریاضیلر بارچه سی تورکلر دره بونلردن ما عدا مذکور فن لر و باشقه هر تورلی فن لرده تورکلردن بیگ کوب عالم لر، حکیم لر، مؤلف لر و مصنف لر بولنمشدر که بعضلرینک اثر لری تورلی طرف تورکلرده حتی باشقه قوملرده هم درس کتابی اتخاذاید لمشدر. و بعضلریده بو کونکافر دستور العمل قیلنمشلردن بوکبی قسقه کتابلر بارچه سی یازلنورغه ممکن دکلر. (بونلرنی بیانغه متکفل اولان کتابلره خصوصاً مرجانی حضرتلرینک «مستفاد الاخبار» و «وفیه الاسلاف» نام رساله لرینه مراجعت ایدلسون).

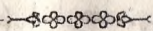
لکن «دین» کتابلری عربچه یازلمش، و «فن» کتابلریده

(کوبراک) یونان و باشقه تلمردن عربچه کا ترجمه ایدلمش اولدقلرندن عالم اسلامیتک لسان علمیه اوله رق عربی، صکره فارسی لسانلر اتخاد ایدلدیکندن، تورکلرده کوبراک اثرلرینی عربی و فارسی یازمشلردن اسم و کنیه لرینی بویله عربلره تقلید ایدوب، ملک تأسف ایداسه آزدرکه، کوبسی تورکیلک لرینی اشعار، حتی ایما بویله قیلیمشلردن بوسبیلردن بونلردن بیک کوبسی حقسن اوله رق، یاعرب، ویافارس علماسی قطره سنه کورنب، *) آنلرغه تیوشندن آرتق کمالت، وکنندو تورکی قوملرینه حقسن جهالت نسبت ایدلنورکا سببچی اولمشلردن. صوگ زمانلرغه قدر تورک علماسی آراسنه بو عادت جاری ایدی. کورشیلرکا ضیافت ایچون اهل بیت نی آج قالدرمق کبی مناسب سنز اش اولسه ده، عادة و رسم اولغان صوگ تقلید ایدلنور، صوزلور و تو رکی تیلده کون بکون ادبیات میدانندن چقا بارور ایدی. شولایک اولسه تورکستان و بلغار و تورکیه^۶ عثمانيه علماسی طرفندن، مملکتلر ننگی عامه تورکیلر ایچون اوز تیللرنده هم کوب کتابلر یاز- لمشدر. لکن بو (تورکی) تیلک «فن» و «علوم عالییه» صانالغانلر یازلمای، اکثر عوامغه مخصوص کتابلر یازلنور ایدی. بونلرده عربی

*) عالمک الوغ ایرلر و مشهور عالملر نی هر قایو قوم اوز- لرینه نسبت ایدرکا یار اتمشلردن، آنا خاریست حکیم تورکینی یو نانلر اوز فیلسوفلر نندن عد قیلدقلری کبی، عربلر، خصوصافارسیلر و قطایلرده تورکی قوملردن مشهور آدملر نی، نی ده اولسه برمناسبت ایله اوز قوملر نندن صانامشلردن. بوگنا مثاللر بیک کوبدر.

وفارسی سوزلر کوب قاتشدرولب، تورک عوامی آڭلاوی چید-تن روشک یازلنورلر ایدی. حمدلر اولسون صوڭ زمانلرده ممکن قدر کوبراک تورکیلرنی «فن» وعلوم عالیله آشنا ایتمک، وتورکی تیلنی ده ایسکی اورننه-لسان ادبی درجه-سینه کوتارمک قصدی ایله بوتیلده هم فنون وعلوم عالیله متعلق کنایلر ممکن قدرینکلر و آچیق یازمغه باشلادیلر «لعل الله یحدث بعد ذلك امرًا»

ایمدی بیز بو اورنده تورکلرنڭ قرون اولی سی حقنده یازاغه تلمک لرمزنی تمام ایدمهز. لکن کوریلورکه، بیز تورکلر مدنیتی و معارف حقنده کوبراک یازدق. بعضلرنڭ قلبنه خطور ایبرکه: تور کلرنڭ هیچ کمچیلک لری یوق ایدیمی؟ خطادن معصوم ایدیلمی؟ یا نیچون اول حقده تفصیل بیرلمیور؟

دروست! تورکلر معصوم دگل ایدی. قصورلری-کم-چیلکلری وار ایدی. لکن بر جهندن آنلرنی یازمغه بیزکا حاجت قالمش در. چونکه آنلردن هیچ شئی تحت الخفا قائم دیغندن اوستون ئلله نیچه اولوش آرتدرلوبه میدانغه چقارلمشدر. بزده آنلردن یالغز شخصیاتغه عائد اولانلرنی یعنی ضررینی اولزریگنه کورکان، باشقه لرغه تجاوز ایتمکانلرنی گنه یازمدق. اما ضرری باشقه لرغه، قرداشلرینه، قومنه ملتنه اوتکان کمچیلکلرندن سکوت ایتمدک. یاصراحه ویا ضمننا ذکر ایتدک. ایکنچی جهندن قرون اولی تورکلرنده کورامش کمچیلکلر معاصرلری اولان باشقه قوملرده کورلمشلردن آرتقی؛ دگل بلکه

کوب درجه کم ایدی. بلکه بوکون مدنیت و معارف بابنده آلدوغی
صفده اولان قوملرنک اجدادلری، معاصرلری اولان بزم اسلافمز
قرون اولی تورکیلرکا نسبة کوب درجه قصورلی، معامله لرنده کوب
وحشیانه، بلکه بعضیسی بتونلای وحشی دیارلک ایدی. شول سببن
قرون اولی تورکلرنده کورلمش قصورلرده تعجب ایدانه چک شی^۶
اولمدیغندن تفصیلا بحثنه لزوم کورلمایدر. همه تورکلرنک مدنیت
و معارف بابنده تنزل و انحطاطلرینه (توبان کیولرینه) قرون اولی
ده کورلکان قصورلردگل ایدی. چونکه اول وقت تورکلره کوره ده
کوب درجه کمچیلکلی قومار، بوکون مدنیت و معارف عالی درجه لره
آشمشله. و اول وقت عالی درجه ده مدنیتلی قوملر بوکونده کوب
درجه تنزل ایتمشله: شونلر جمله سنن تورکلرده. چونکه تاریخ،
و آثار، و اتنوعرافیه علماسنک تفتیش و تحقیقلری بعدنک ویرمیش
قرارلرینه کوره، ایسکیدهگی تورکلر، بوزمانک شول مملکتلرده تر
کلك ایتمک اولانلرینه کوره کوب درجه آرتی مدنیتلی و معارفلی
اولمشلردر. بونک اوستنه مدنیت و معارف بابنده عالمک بیک الوغ
خدمت کورمشله: آوروپا خلقنی مدنی اولان شرق (هند، چین، تور
کستان، فارس، عرب) ایله تورکلر تانشدرمشدر. و آرالرنک واسطه^۶
مدنیت و معارف و تجارت اولمشلردر. بو احواللرنی تفتیش و تدقیق
بعدنک تورکولوغلردن بری: «درست! نچه مکلر ایله یللمر ایچنده بر
نچه مرتبه بدوی ویا بدویلشمش خلقلر هچومی ایله تورک مدنیتی
بیر یوزندن یوغالوب طوروی ممکن. لکن همانده اثری بتونلای

بىتمای قالمشدر. آنلرنىڭ خاطرە وىادكارلىرى، مورخلىرنىڭ شهادىتى شىكسىز ھو اورنلردە مەنىت عالمى بولنىدىغىنى كورستەلەر. ھونلر بار چەسى بولەچەق، وقتى ايلە كىلەچىك مەنىت نىڭ مەقمە وىرمايەلەرى بولە آلورلەر، دىمىش.

توركلرنىڭ مەنىت وىعارفى بابىندە تىنزللر يىنە سىب قرون او لى دەغى كەچىلەكلرى دىگل. بلىكە قرون وىسەطى و قرون نازلەلرنىدە (اورطە وىوگىنى عىصلرلرنىدە) گى كەچىلەكلرى ايدى. بىز شول سىبىدىن ھەر اشنى (شول ھىسابدە كەچىلەكلە دە) اوز طوغرىسىندە واوز وىقتىندە دىكر قىلمىقنى تىيوشلى كورەمىز.

والسلام على من اتبع الهدى.

تمام

ايكنچى جزء ميدان انتشاره قويلمسندن مقدم اوشبواؤلكى
جزء كه تتمه اولهرق «بلغار شهرلىرى» اسملىرى وقايو اورنلردە وىنە
كىفیتىدە بولنىدقلىرى ھقندە مفصل بىيان ايدلمش «تكملة»
ان شاء الله نشر ايدلنور.